books2ebooks.eu

THEODOR SAAR

Kihnu raamat

Emakeele Selts
1998

Eesti Rahvusraamatukogu: 2-98-07357

books2ebooks.eu
Eesti Rahvusraamatukogu
EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU

EOD - Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand EOD): miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kaheteistkümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!
Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna – vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Naudi oma EOD e-raamatut!

■ Saa originaalse raamatu ilme ja tunnetus!
■ Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
■ *Otsi & leia:** Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.*
■ *Kopeeri & kleebi teksti ning pilte:** Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.
*Pole kättesaadav kõigis e-raamatutes.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu
■ Tingimused: https://books2ebooks.eu/csp/et/nle/et/agb.html

Rohkem e-raamatuid

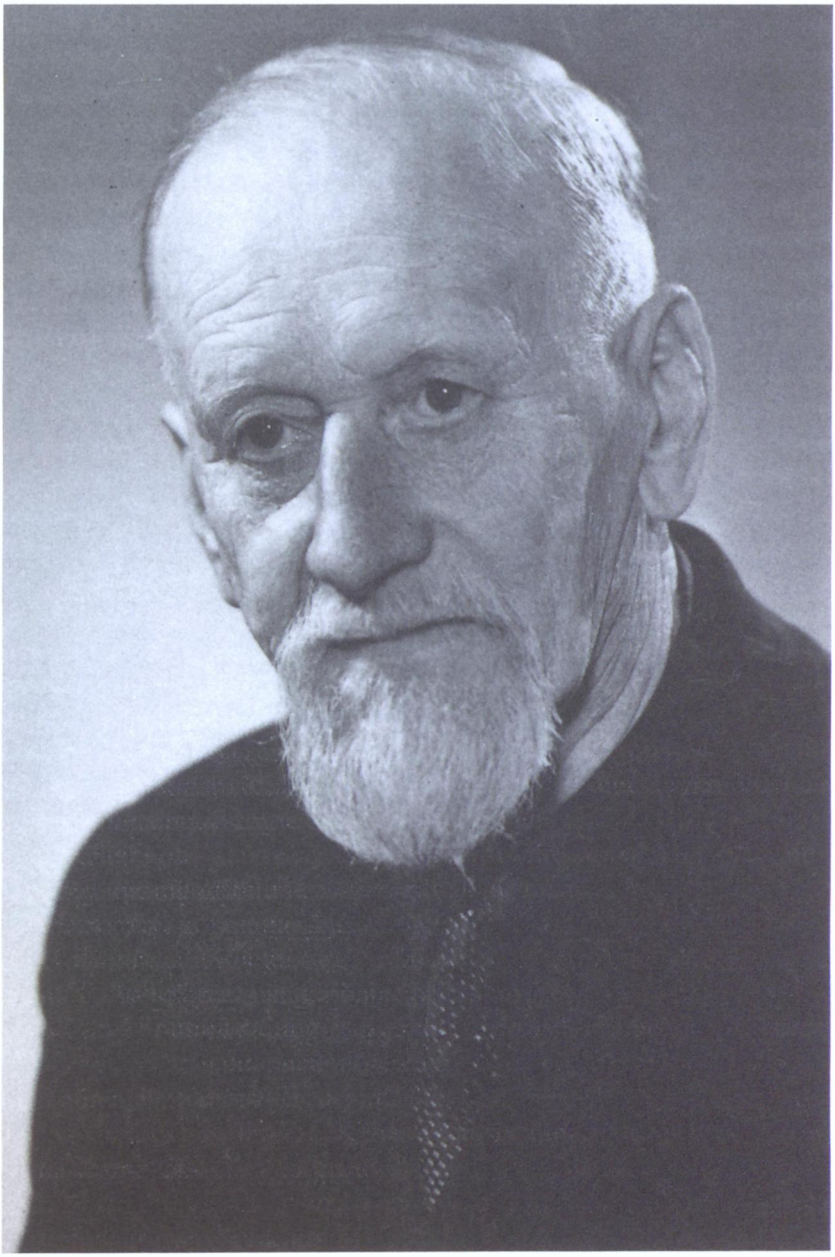
Seda teenust pakub juba 40 raamatukogu enam kui 12 Euroopa riigis.
Otsi teenuse raames pakutavaid raamatuid: https://search.books2ebooks.eu
Lisainfo aadressil: https://books2ebooks.eu/et

THEODOR SAAR

KIHNU RAAMAT

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTSI TOIMETISED NR. 68

THEODOR SAAR

KIHNU RAAMAT

Tallinn 1998

Toimetuskolleegium:
Heino Ahven †, Mari Must, Mart Meri,
Tõnu Tender, Gea Troska

Kaanekujundus Heiki Looman

Jaan Oadi (1899–1984) maalide reproduktsioonid
Mark Soosaare slaidikogust

Ilmunud Eesti Kultuurkapitali toetusel

Esikaanel: Jaan Oad. Pulmad Kossu talus 1912

ISBN 9985–9007–4–X
© Emakeele Selts 1998

Saateks

Paljud eesti kultuuriloo silmapaistvad saavutused on alguse saanud meie esimesel ärkamisajal. Nõnda ka oma kodukoha ainelise ja vaimse kultuuri ilmingute jälgimine, kogumine ja talletamine, millele ennenägematu hoo andis 1888. aastal ilmunud Jakob Hurda kuulus üleskutse eesti ärksamatele poegadele ja tütardele. Nimetatud üleskutsel oli üllatavalt lai kõlapind, sellele reageerisid sajad usinad kirjasaatjad kõige erinevamatest rahvakihtidest üle Eesti ja kaugemalgi. Rahvapärimuste kogumise hoogtööle järgnes hiljem etnograafiliste esemete kogumine ja murdesugemete talletamine ning see on suurema või väiksema õhinaga jätkunud meie päevini. Korrespondentidevõrgul on mainekas osa Eesti Kirjandusmuuseumi, Eesti Rahva Muuseumi ja Emakeele Seltsi ainekogude täiendamisel.

Emakeele Seltsi murdekorrespondentide võrk ei ole ealeski liiga arvukas olnud. Paremalgi aegadel on püsivate kaastööliste arv piirdunud umbes poolesaja inimesega, sest keeleainese kogumine ja kirjapanek eeldab hea tahtmise ja laitmatu murdetundmise kõrval veel ergast keelevaistu, teravat kõrva ja kuuldu adekvaatseks ülestähendamiseks vajaliku märkimisviisi, transkriptsiooni valdamist. Seda enam tuleb hinnata neid kaastöölisi, kes on vaevunud süvenema kohaliku murraku keerukustesse, kes aastate vältel on olnud usaldusväärseks kirjasaatjaks ja teadeteandjaks oma kodumurde kohta, kes on üles kirjutanud rohkesti ja sageli lausa unikaalset keeleainest. On iseloomulik, et mitmed agaramad Emakeele Seltsi kaastöölised on samal ajal olnud ka rahvaluule ja etnograafilise teatmevara kogujad, teinud oma kodupaigas loodusvaatlusi ja osalenud kohalikus seltsielus.

Üks seesugune mitmekülgne kultuuriisiksus oli Theodor Saar (20. III 1906 – 26. III 1984) Kihnu saarelt. Allpool räägib ta ise enda elust üksikasjalikumalt, kuid et seal jääb liiga üldsõnaliseks ülevaade tema vaimsetest harrastustest ja tööst eri teadusasutuste korrespondendina, olgu siin sellest pisut täpsemalt.

Eesti Keele Instituudi murdearhiivis on T. Saare esimeseks kaastööks Kihnu murraku morfoloogiat käsitlev "Noomen" (39 lk.), mis on saadetud Akadeemilisele Emakeele Seltsile 1934. aastal. Paaril järgneval aastal on autor lähetanud veel kalastusalast sõnavara ja märkmeid Kihnu kalastuse kohta (235 sedelit, 3 lk.). Tihedam kontakt seltsiga sõlmus siiski alles 1957. aastal, mil kuulutati välja esimene sõjajärgne murdeainestiku kogumise võistlus. T. Saarelt saabus võistlusele Kihnu kohanimekogu (695 sed.).

Murdearhiivi üks väärtuslikemaid ainekogusid on T. Saare sisutihe kolmeosaline Kihnu murraku grammatika: "Kihnu murde häälikud" (1958, 202 lk.), "Kihnu murde vormiõpetus" (1959, 174 lk.), "Ülevaade Kihnu verbist" (1960, 156 lk.). Rikkaliku autentse näitematerjaliga varustatud ülevaates on erilist tähelepanu osutatud vanemale, arhailisele keeletarvitusele, kuid on silmas peetud ka murraku arenemist. Rööbiti vanemate murdejoontega esitatakse ka uuemaid, murdes hiljem eluõiguse võitnud keelendeid.

Keelelt ja sisult huvitavad on T. Saare poolt kirja pandud murdejutustused "Kihnlased meremeestena" (1961, 343 lk.), "Meremees jutustab" (1962, 97 lk.) ja "Murdetekste" (1969, 98 lk.). Teaberikkad on tema murdesõnavarakogud, milles leidub rohkesti merendus-, kalastus- ja ehitusalast sõnavara, linnunimesid jm.

Emakeele Seltsi murdevõistlustel osales T. Saar 12 korral 14 tööga, mida hinnati 4 esimese, 4 teise, 2 kolmanda ja 4 ergutusauhinnaga. Lisaks sellele saatis ta murdeainestikku ka väljaspool võistlusi ning kogus paljude aastate vältel rahvapäraseid taimenimesid G. Vilbastele.

Eesti Keele Instituudi murdearhiivis on a. 1934–1983 T. Saare materjale Kihnust kokku 3869 sedelit ja 1124 lehekülge. Kõrgelt tuleb hinnata nende kirjapanekute usaldusväärsust ja asjatundlikkust. T. Saar oli asendamatuks abimeheks instituudi ja Tartu ülikooli murdeekspeditsioonidel sobivate keelejuhtide leidmisel ja Kihnu murraku helisalvestamisel. Oodatud olid tema külaskäigud instituuti ja Emakeele Seltsi. Oli nii turvaline teada, et Kihnu murraku kohta on alati võimalik saada asjatundlikku nõu Theodor Saarelt.

T. Saar esindas enda isikus kõige mitmekülgsemalt ja täiuslikumalt Kihnu saare ja kihnlaste minevikku ja olevikku. Ta tundis põhjalikult Kihnu ainelist ja vaimset kultuuri, oli ise Kihnu murraku pädev valdaja ja Kihnu asjades asendamatu kõiketeadja. Temalt on saanud asjatundlikku juhatust keeleteadlased, folkloristid, etnograafid, loodusteadlased, filmimehed, kirjanikud ja Kihnus suvepraktikal viibinud kunstiüliõpilased. Ta oli esimene kihnlane, kes ei leppinud üksnes kohustusliku algharidusega ja kes ka oma lastele andis kõrghariduse.

Kõige püsivamalt ja andunumalt on T. Saar tegelnud rahvaluuleainestiku kogumisega, millega ta alustas 1932. aastal. Lisaks Kihnule on ta läbi töötanud ka suure osa Tõstamaa kihelkonnast, pannes kirja kõiki rahvaluuleliike, niihästi rahvajutte, vanasõnu, mõistatusi, uskumusi ja kombeid, kui ka rahvalaule. Hiljem on T. Saar enesekriitiliselt kahetsenud, et ta oma kogumistöö algusaegadel ei osanud väärilisel hinnata uuemate lõppriimiliste rahvalaulude ega teisendite kogumise tähtsust ning vältis ka regivärsilisi laule, arvates, et neid on juba küllaldaselt üles kirjutatud. Oma hilisemas kogumistöös on ta mainitud puudujäägi kuhjaga tasa teinud.

Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluulefondides on T. Saare kirjapanekuid ligi 2600 lehekülge, lisaks sellele umbes 1500 sedelit murdesõnade seletusi. Temalt

tehtud helilindistusi on muuseumi fonoteegis 107 pala. Kihnu rahvaviiside ja muusikapalade lindistamisel on T. Saar sageli ise olnud niihästi lauljaks kui pillimeheks. Koos kihnlaste ansambliga käis ta korduvalt esinemas väljaspool Kihnut. Ta oli tegev etnograafilise filmi "Kihnu pulmad" väntamisel a. 1953–55, mängides ise üht pulmaametimeestest. Rahvalaulude suurväljaande "Vana Kannel" Kihnu köite käsikirja koostamisel on ta olnud kaasosaline keelelise konsultandina ja murdeülevaate kaasautorina.

Eesti Rahva Muuseumile on T. Saar koostanud mitmeid väga hinnatavaid ja sisukaid kirjeldusi paljudest kihnlaste eluvaldkondadest. Tema suurematest töödest olgu mainitud näit. "Kihnu peremärgid" (1950) ja "Peremärkidest Eestis" (1959, kokku 232 lk.), "Sepis" (1957, 42 lk.), "Laeva- ja paadiehitus Kihnus" (1958, 208 lk.), "Liiklemisvahendid Kihnus" (1959, 15 lk.), "Kihnlaste meresõit" (1959/60, 165 lk.), "Kihnlaste kaubandusest" (1960, 27 lk.), "Nahkade töötlemisest ja naha tarvitamisest Kihnus" (1961, 26 lk.), "Kalurite ehitused" (1961, 14 lk.), "Maakasutus Kihnus" (1964, 104 lk.). Ta on andnud põhjaliku ülevaate Kihnu elamust ja kõrvalhoonetest, näit. "Saun" (1970, 36 lk.), "Laut" (1971, 20 lk.). "Aidad" (1972, 21 lk.). Igakülgset käsitlemist on leidnud Kihnu põllundus, kaasa arvatud linakasvatus ja -töötlemine, kihnlaste toit, naiste ja meeste käsitööd. Üks viimaseid suuremaid kaastöid oli "Rahvarõivaste kandmisest Kihnus" (1978, 30 lk.). Kokku on T. Saare käsikirju muuseumi fondides 1023 lk. Theodor Saar oli Eesti Rahva Muuseumi aukorrespondent.

T. Saar ei rahuldunud üksnes materjali koguja rolliga, vaid tundis huvi ka mitme teema süvendatuma käsitluse ning oma töötulemuste populariseerimise vastu. Ajakirjanduses ja teaduslikes väljaannetes on ta avaldanud kirjutisi Kihnu ajaloo, sealsete ajalooliste isikute (kapten Enn Uuetoa) ja kohanimede kohta, on vaadelnud kihnlaste ees- ja perekonnanimesid jm. Pikem käsitlus on talt ilmunud kotermannist ja Kihnu vägimeestest. Ta on populaarteaduslike brošüüride "Kihnu" (1965) ning "Kihnu ja Ruhnu" (1973) autor. Meelisteemaks on T. Saarel olnud eesti peremärgid, millele ta on pühendanud aastakümneid tööd ning koostanud ulatusliku käsikirjalise uurimuse "Kihnu peremärgid", mis tuleb avaldamisele käesolevas kogumikus.

T. Saarel on olnud kaalukas osa Harri Jõgisalu kauni ja sisuka lasteraamatu "Maaleib" sünnis. Ta on heasse Kihnu murrakusse seadnud kihnlaste kõne, kontrollinud ja täpsustanud raamatus toodud olustikukirjeldused ning tema sulest on ka Kihnu murraku omapära tutvustav järelsõna.

Theodor Saar oli Emakeele Seltsi tegevliige. Ta on esinenud ettekandega mitmel seltsi koosolekul, murde- ja rahvaluuleseminaridel, samuti Eesti Rahva Muuseumi teaduskonverentsidel. Oma kodusaarel oli ta kauaaegse kooliõpetaja ja -juhatajana, külanõukogu esimehena ja agara seltsitegelasena keskne isiksus. Aastate vältel oli ta Pärnu rajooni ajalehe "Pärnu Kommunist" kirjasaatja. Tema

teeneid Kihnu vaimuelu ja kultuuri arendamisel ning uurimisel on ka riiklikult tunnustatud. 1976. aastal anti talle Eesti NSV teenelise kultuuritegelase aunimetus.

Theodor Saare pikk ja sisukas elutee jõudis lõpule 26. märtsil 1984. aastal Pärnu haiglas. Oli algamas kevadine vetepuhkemise aeg ning oli tarvis kihnlaste kogemusi ja riskijulgust, et lahkunu ja tema arvukad saatjad koos lillepärgadega mandrilt üle pudeda jää kodusaarele toimetada. Leinas Kihnu ja leinasid kadunu loendamatud sõbrad ja tuttavad mandri-Eestis.

T. Saarest jäid järele arvukad käsikirjalised materjalikogud mitme teadusasutuse fondides, mille väärtus aegade möödudes aina suureneb.

Juba pikemat aega on Emakeele Seltsi kirjastamisplaanides olnud päevakorral T. Saare väärtuslikumate uurimuste ja ainekogude publitseerimine. Asja algatajaks ja edendajaks oli Emakeele Seltsi teadussekretär Heino Ahven. Eelkõige oli kavas T. Saare peremärkide käsikirja avaldamine. Veel autori eluajal saavutati kokkulepe Eesti Rahva Muuseumiga (tollal ENSV Riiklik Etnograafiamuuseum) töö väljaandmiseks seltsi toimetiste sarjas. Hiljem otsustati eelmisega koos avaldada ka rohkete jooniste ja skeemidega illustreeritud "Laevaehitus Kihnus", mis samuti pärineb Eesti Rahva Muuseumi fondidest. Mõlemad käsikirjad on toimetanud etnograaf Gea Troska, kes täiendas peremärkide peatükki fotodega Kihnu saarelt ja koostas T. Saare andmetele tuginedes peremärkide täpsustatud levikukaardi.

Kui Theodor Saar 1984. aastal suri, võttis H. Ahven nõuks teoksil olevasse väljaandesse, mis sai nimeks "Kihnu raamat", liita ka valimiku T. Saare laevandus- ja mereteemalisi murdetekste ning autori enda kirjutatud pikema elulookirjelduse. Moodustati toimetuskolleegium, kuhu kuulusid Heino Ahven (vastutav toimetaja), Mari Must ja Gea Troska. M. Must kohustus trükivalmis seadma murdetekstid ning koostama kogu teost hõlmava murdesõnade sõnastiku, H. Ahvena ülesandeks jäi T. Saare eluloo toimetamine ja raamatu saatesõna kirjutamine.

Toimetuskolleegium jõudis 1988. aasta kevadtalvel pidada ühe koosoleku, kus täpsustati omavahelisi ülesandeid ja töö valmimise loodetavaid tähtaegu. Sama aasta 22. aprillil jõudis ootamatult lõpule ka H. Ahvena mitmetahuline päevatöö, kel jäi pooleli mitu tööd. Pooleli jäi ka T. Saare raamat. Tema elulooga oli toimetaja jõudnud napilt poole peale (peatükid 1.–5.), enamik oli veel käsitsi kirjutatud toormaterjalina mitmes vihikus hajali. T. Saare omastelt hangitud fotomaterjal oli selekteerimata ja kopeerimata, vajaka oli raamatu saatesõna, lõplikult tervikuks liitmata olid teiste toimetajate viimistletud tekstid jne.

1988. a. maikuus tegi Emakeele Seltsi juhatus allakirjutanule ülesandeks "Kihnu raamatu" toimetamistöö lõpetamise ja kogu käsikirja trükivalmis seadmise. Käsikiri valmis 1990. a. sügiseks,kuid jäi ebasoodsate olude tõttu mitmeks aas-

taks seisma. Kohustus käsikiri trükis avaldada kandus pärast Heino Ahvena lahkumist järgmistele seltsi teadussekretäridele – Mart Merile (sekretär 1988–1997 aprill) ja Tõnu Tenderile (sekretär 1997. a. aprillist). T. Saare eluloo peatükile lisati mõned varem kõrvale jäänud lõigud. Täpsustati ja täiendati ka isiku- ja kohanimeregistrit.

Emakeele Selts avaldab tänu Eesti Rahva Muuseumi juhtkonnale, kes andis oma fondidest avaldamiseks kaks väärtuslikku Theodor Saare käsikirja. Palju tänu ka T. Saare tütrele Ellen Õnnisele ja pojale Ilmar Saarele oma isa elulugu käsitlevate käsikirjaliste materjalide ja fotode saatmise eest, samuti Jaan Kösterile Kihnust fotode eest.

"Kihnu raamatu" toimetajad jäävad tänuvõlglaseks Eesti Meremuuseumi direktorile Ants Pärnale, endisele teadurile Bruno Paole ja muuseumi mereterminoloogiakomisjoni liikmele Edmund Russovile, kes lahkesti soostusid läbi vaatama Kihnu laevaehitust ja meresõitu käsitlevad peatükid ning vastavate terminite seletused sõnastikus. Nende asjatundlikud täpsustused on tööle suuresti kasuks tulnud.

Laevaehituse peatüki juurde kuuluvad illustratsioonid on T. Saare originaaljooniste järgi teinud kunstnik Helju Talts. Suur tänu niihästi temale kui ka Mark Soosaarele, kes vastutulelikult andis kasutada Kihnu naivistliku kunstniku J. Oadi võrratutest taiestest tehtud slaidid. Toimetajate tänusõnad kuuluvad samuti Eesti Keele Instituudi töötajatele Leidi Veskisele ja Astrid Küütsile käsikirja puhtaks kirjutamise eest. Ja lõpuks – Eesti Kultuurkapitali abita ei oleks see huvitav käsikiri trükki jõudnud.

Aitüma kõigile kaasaaitajatele!

1997. aasta maikuul

Mari Must

I

KIHNU PEREMÄRGID

Sissejuhatuseks

Peremärkide kogumine Eesti Rahva Muuseumile Kihnu saarel 1932. aastal[1] ajendas käesoleva töö koostamise. Lähem tutvumine ainestikuga veenis, et ainuüksi peremärgi ja seda kasutava perekonnapea (nimi ja elukoht: küla, talu) jäädvustamine oleks ülesande osaline lahendus. Tuli asuda teatmete hankimisele iga peremärgi tekke- ning arenguloo määratlemiseks. Samuti osutus vajalikuks peremärkide kohta ilmunud kirjandusega tutvumine.
Pärast korduvat ümbertöötamist ning täiendamist valmis käsikiri 1943. a. suveks. Selle üldosa koostas prof. dr. iur. Leo Leesment. Katse tööd Tartu Ülikooli toimetiste sarjas avaldada tol perioodil ebaõnnestus. Küll aga avaldas L. Leesment "Postimehes" artikli peremärkide kohta,[2] milles on kasutatud ka käesoleva töö autori kogutud andmeid ning 223 peremärki.

Tollal valminud tööl oli mitmeid olulisi puudusi. Nii polnud arvestatud eelnevalt teiste poolt kogutud asjakohast ainestikku ega üldse puudutatud looma- ja linnumärke. Viimaseid poldud veel isegi kogutud.

1950. aastal valmis uus käsikiri "Kihnu peremärgid", mille loovutasin Eesti Rahva Muuseumile Tartus.[3] Terve Eesti ja kaugemategi alade kohta kogunenud ainest kasutasin Eesti Rahva Muuseumile esitatud võistlustöö "Peremärkidest Eestis" koostamiseks 1959. aastal.[4]

Käesolevas esitatakse ülevaade peremärkidest eelnimetatud kahe töö kokkuvõttena, kusjuures Kihnust pärinev aines moodustab põhilise osa. On ju Kihnust vastavat ainestikku kõige põhjalikumalt kogutud ning peremärkide genealoogiat kõige üksikasjalikumalt jälgitud.

Meenutan tänuga kõiki, kes mind on töö koostamisel ning viimistlemisel abistanud. Esmajoones kuuluvad nende hulka paljud Kihnu elanikud, kes meeleldi jagasid minuga oma mälestusi ja teadmisi. Samuti pälvib tänu Richard Viidalepp asjaomase vanema kirjanduse kättejuhatamise ja käsikirja retsenseerimise eest, Ants Viires käsikirja retsenseerimise eest, L. Leesment redaktsiooniliste näpunäidete eest, samuti Kihnu 7-klassilise kooli endine direktor E. Randma, kes organiseeris õpilaste kaudu osa loomamärkide kogumise, ning Pent Nurmekund, kes abistas mind käesoleva töö planeerimisel ja kirjanduse hankimisel, innustas mind käsikirja lõpetama ja tegi keelelise korrektuuri.

1974

Theodor Saar

1. Peremärkide kogumisest ja uurimisest

Esimene eestikeelne kirjutis, milles pööratakse tähelepanu eestlaste peremärkidele, ilmus 1885. aastal "Isamaa kalendris". Selles arutleti vappidest ja leiti, et nende vasteks eestlastel on õuemärk (peremärk). 1900. aastal ilmusid ajalehes "Olevik" mõningad kirjutised, milles soovitati koguda õuemärke (= vappe) ning avaldati saabunud vastuseid. Nii avaldati K. Maltsikovi poolt saadetud 42 peremärki Kuusalu kihelkonna Kiiu-Aabla ja Kolga-Aabla külast ning selgitati nende tarvitamist. 1905. aastal esitas ja kirjeldas M. Kampmann ajakirjas "Linda" (ilmumisandmed leiduvad kasutatud kirjanduse loetelus – *toim.*) peremärke Pärnu rannikult Sauga valla Rannakülast, Audru valla Kabriste külast ja Hiiumaalt. Viimased olid kogutud nähtavasti hiiu kalureilt, kes olid kevadeti Pärnu lahes kalapüügil ja elasid ajutiselt Audru rannikul. "Eesti Kirjanduse" veergudel ilmus 1911. aastal V. Reimani ja A. Thomsoni sulest uus õue- ja majamärkide korjamise üleskutse. Järgmisel aastal esitas A. Thomson Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatus aruande õue- ja majamärkide korjamisest, milles märkis, et vastuseks üleskutsele on saadetud peremärke Muhust, Kuusalu kihelkonna Kõnnu valla Viinistu külast ning Palmse Ilumäelt. Õue- ehk peremärkidest kirjutas ka G. Vilberg-Vilbaste "Eesti Kirjanduses" 1913. aastal ning esitas peremärke Harju rannikult Kuusalu valla Kaberneeme külast, Kolga valla Tapurla külast ja Koipsi saarelt. Palju 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul kogutud peremärke leidub M. J. Eiseni ja J. Hurda rahvaluulekogudes, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes, mida säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonnas.

Aastail 1920–30 jätkus vähehaaval peremärkide kogumine. Eesti Rahva Muuseumi kogudesse laekusid kaastööd O. Kallaselt (vanimad peremärgid kogutud 1894. a. Kihnust, 1895. a. Hiiumaalt), J. Kukelt (Kihnu peremärgid), V. Haasilt (Kihnu peremärgid), E. Aristelt (Hiiumaa peremärgid), C. Wesmannilt (Saaremaa peremärgid), J. Grünthalilt (Jõelähtme peremärgid)[5] ja teistelt. Trükis ilmusid ka mõned kirjutised peremärkide kohta. J. Kukk kirjutas ajakirjas "Kodu" 1920. aastal endistest vappidest ehk õuemärkidest meie taludes, milles esitas 14 hauaristidelt kogutud peremärki Kihnust. I. Manninen avaldas 1925. a. "Postimehes" reisikirja "Kolm päeva Kihnus", milles muu hulgas puudutas ka peremärke hauaristidel. A. K. Martinson avaldas samuti 31 peremärki Kihnust, mis on kogutud elanikke küsitledes, peale nende veel mõned peremärgid Pärnu rannikult, Tahkuranna vallast Uulust. 1935. aastal ilmus raamatuaasta tähistamiseks postkaart, millel oli esitatud valik peremärke (93 märki, neist kaks kahekordselt) Kihnust V. Haasi kogutud materjalide alusel. Rannarootslaste peremärke on käsitlenud E. Klein (Ruhnu), A. Engström (Osmussaar) ja P. Söderbäck (Pakri). Teaduslikku käsitlust on peremärgid

leidnud vaid F. Linnuse uurimuses "Eesti vanem mesindus" I, milles muu hulgas puudutatakse tarupuude tähistamist peremärkidega Eestis ja mujal. Tähelepanu väärib P. Ariste artikkel talupoegade peremärkidest 17. sajandi lõpult, mis on jäädvustatud allkirjadena kaebusele Pühalepa pastori vastu. Samas on ka reprodutseeritud seni teada olevad vanimad eesti talupoegade peremärgid aastast 1698.

Viimaseil aastakümneil on huvi peremärkide vastu olnud suhteliselt tagasihoidlik. E. Tool ja H. Üprus on käsitlenud Tallinna ajaloolisi majamärke ja etikukividel leiduvaid märke, mis põhimõtteliselt kuuluvad küll peremärkide hulka, kuid pärinevad linnakodanike miljööst. Talupoegade peremärke on kogunud G. Vilbaste, kellelt pärineb ka ülevaade Prangli saarte peremärkidest (1954).[6] A. Luige esitab oma brošüüris "Eesti tuletornid" (1974) 51 peremärki Ruhnu saarelt, J. Linnus käsitleb ajakirjas "Eesti Loodus" (1973) liivlaste peremärke 14. sajandist ning L. Odres ajakirjas "Kunst ja Kodu" (1978) Lahemaa peremärke.[7]

Peremärke leidub paljudel muuseumidesse kogutud etnograafilistel esemetel, kuid seni puudub nende kohta täpsem ülevaade.

Käesoleva töö koostamiseks on olulisim osa ainestikust saadud Kihnu elanikke küsitledes. Eriti palju abi oli minu ema Mari Saare (1883–1968) mälestusist Kihnu asukate perekondlike ja varanduslike suhete selgitamisel. Omapäraseks peremärkide arhiiviks on Kihnu kalmistu, kus hauaristidel leidub enamik saarel tarvitatavaid peremärke. Käesolevas töös on arvestatud kõiki, mis seal leidusid 1943. a. suvel. Isiklikke tähelepanekuid on tehtud veel Ruhnus, Tõstamaal ja Abjas. Kasutatud on kirjandusmuuseumis ning Eesti Rahva Muuseumis säilitatavaid teatmematerjale, seni ilmunud kirjandust ning peremärkidega tähistatud esemeid Pärnu Muuseumis ja Eesti Rahva Muuseumis. Üldse oli autoril kasutada peremärkide ülestähendusi Kihnust üle 600 (mitmed korduvalt), Kuusalust ligi 600 (mitmed korduvalt), Jämajast üle 300, kokku üle terve Eesti ligi 2300 ülestähendust.

Loomamärkide kirjeldamisel tuli piirduda peamiselt Kihnu ainestikuga, sest neid pole mujalt peaaegu üldse kogutud.

2. Terminoloogiast

Peremärgi levinuim rahvapärane nimetus on *märk*[8], millele harilikult lisatakse mõni selgitav täiend. Mõnel pool nimetatakse peremärki selle eseme järgi, millele märk on tehtud (*viljakoti märk*[9], *võrgu märk*[10]), teisal liitub nimetusele eseme omanikku tähistav sõna (*noodaseltsi märk*[11], *küla märk*[12]). Kõige sagedamini lisatakse kohta tähistav sõna: *õue-*, *maja-*, *talu-*.[13] Viimased on ilmsed

tõlkelaenud saksa keelest (Hof-, Hausmarke). Suhteliselt harvemini tarvitatakse täiendina *pere-*.[14] Virumaal kasutatud nimetus *puumärk* on laen soome keelest.[15] Kihnlaste keelepruugis nimetatakse peremärki *täht*. Sellele võidakse lisada pere nimi, nagu *Koksi täht* jne., või siis *mede täht*, *tede täht*. Mõnikord tuleb juurde veel täiend *maja*, nagu *mede maja täht* jne. Juhuslik on nimetus *kiri*.[16] Ilmselt kirjanduslikku algupära on *vapp* ja selle teisend *mapp* (viimane on üldse kahtlane).[17] *Kleimo*[18] on laen vene keelest.

Teaduslik terminoloogia on seni välja töötamata,[19] nagu aine isegi on hõredalt ja pealiskaudselt käsitletud. Käesoleva töö autoril on tulnud ise termineid luua. Selle juures osutas suurt abi P. Nurmekund, kellega koos terminid kindlaks määrati.

Rahvapärastest nimetustest on kõige vastuvõetavam *peremärk*, mida ka viimasel ajal üldiselt tarvitatakse.[20] Enamlevinud nimetus *õuemärk*[21], ka *majamärk* ei ole küllalt täpsed, sest peremärk pole seotud kohaga, vaid üksnes perega, olenemata tema elukohast või selle muutumisest. Peremärki, millest tulenevad teised samasse rühma kuuluvad peremärgid, nimetame ***põhiperemärgiks***. Sellest tulenevaid peremärke nimetame ***järgperemärkideks***. Eristatakse 1., 2. jne. astme järgperemärke, olenevalt sellest, mitmendana nad tulenevad oma põhiperemärgist. Omab teatav pere mitut samasse rühma kuuluvat peremärki, on algseim neist ***alg-***, teised aga ***teisendperemärgid***. Kui vana peremärgi asemele on võetud hoopis uus ja eriilmeline peremärk, siis nimetame viimast ***siirdperemärgiks***. Kaht eriilmelist korraga tarvitatavat peremärki nimetame ***liitperemärgiks***. Üpris harva kujutatakse sama peremärki esemel ka korduvalt. Sel juhul nimetame seda ***korduvperemärgiks***.

3. Peremärkide kuju

Olenevalt objektist, mida või keda tähistatakse, võib peremärke jaotada kaheks eriilmeliseks liigiks: a) eseme- ja b) loomamärgid, kusjuures viimaste alaliigi moodustavad linnumärgid. Huvitavamad on kahtlemata esememärgid. Kirjanduseski on käsitletud peamiselt neid.

Peremärkide rõhuv enamus, eriti vanemad, on kujult abstraktsed. Arvamus, et "peremärgi kuju suuremalt osalt näitab – vähemalt ta tekkimisel – mingit seost märgikandja isikuga, ta kutsealaga, nimega, sotsiaalse seisundiga, välimusega jne."[22], ei ole kasutada olnud ainestiku alusel põhjendatud. Peremärk ei saagi kujutada midagi isikulist, isikupärast, kuna ta on kollektiivi märk.

Peremärk nii Kihnus kui ka mujal Eestis on kujult lihtne, koosnedes peamiselt vertikaal- ja kaldsuunalistest sirgjoontest, sest neid on hõlpsam puusse lõigata kui horisontaaljooni (arvestades puukiudude suunda). Peale sirgjoone

esineb peremärkide elementidena üks kuni kolm punkti (ühel juhul, Kihnu peremärgis 47[23], on sümmeetria huvides 4 punkti), siis veel kaar ja üsna harva rõngas ehk ring.

Vertikaal- ja kaldjooni sisaldavaid peremärke on Kihnus 94%, horisontaaljooni sisaldavaid 63% kõigist märkidest (arvestamata tähti ja numbreid). Seejuures on tähelepandav, et horisontaaljooned on lühemad. Mõnikord välditakse neid sel teel, et peremärk paigutatakse piki puukiudusid (peremärgid 110, 111, 118, 121, 261 ja 270), teinekord muudetakse horisontaaljoon kaareks (peremärk 204) või jäetakse hoopis ära (peremärgid 25, 112, 163, 164 ja 165). Punkt esineb peremärgi koostisosana 18%, kaar 10% ja rõngas ehk ring 1,7% kõigist peremärkidest. Erilise võttena esineb mõnikord sirgjoone otstele ristitäkete lõikamine, millega joon järsult lõpetatakse (peremärgid 2, 3, 46, 57, 58, 63, 64 ja 193). Mitte alati pole see püsivaks traditsiooniks kujunenud.

Punkti noaga puusse lõikamisel sugenevad hõlpsasti kolmnurgakujulised täkked, mis kivinevadki lõpuks sellistena ja liituvad peremärgi teiste elementidega (peremärgid 49, 50 ja 231). Samuti võib punkti liitudes joonega kujuneda nuiakujuline nupuke (peremärgid 46, 48, 103, 104 ja 105), kolmest punktist aga võib kujuneda sirgjoon (peremärgid 192 ja 193). Murdjoon võib kujuneda kaareks (peremärgid 16, 19, 126, 128, 156, 158, 219 ja 220).

Kohati on peremärke kujundatud kahekordsete joontega. Seda esineb eriti Kuusalus Viinistus. Osa selliseid peremärke on kogujate poolt joonistatud sellistena sellepärast, et noaga puusse lõigatud süvendi mõlemat serva on peetud eri jooneks.[24] Hiius ja Kuusalus lisatakse mõnele sirgjoonele peremärgiks ∧-kujuline lõige otsa.

Enamasti ei moodustata peremärke ühesugustest elementidest, vaid just erisuguste elementide liitmisega. Sagedasim on mitmesuunaliste sirgjoonte liitmine. Ainult vertikaaljoontest koosnevaid peremärke on Kihnus 1%, ainult kaldjoontest 10,6%, ainult horisontaaljoontest 0,3% ja omavahel sidumata joontega peremärke 8,9%.

Arvestades ühe joonena iga noalõiget, mis on vajalik peremärgi moodustamiseks, esineb peremärkides üks kuni üheksa joont (peremärk 22). Kõige rohkem leidub kolme (18%), nelja (30%) ja viie joonega (23%) peremärke. Võrdselt on peremärke, mille jooned omavahel lõikuvad ja millel nad ei lõiku (pole arvestatud tähtedest ega numbritest koosnevaid märke). Sagedasemad joonte lõike- ja kokkupuutenurgad on umbes 45° ja 90°.

Punkt ei esine põhiperemärkide koostisosana, välja arvatud uueaegsed kirjatähti kujutavad peremärgid.

Peremärkide üldkuju on enamasti sümmeetriline. Kihnus on selliseid 54% kõigist peremärkidest. Sümmeetrilisus ilmneb eriti põhiperemärkides ja paarisarvulise astme järgperemärkides. Paarituarvulise astme järgperemärkidel

sageli sümmeetrilisus puudub, sest need moodustatakse harilikult vanemale peremärgile ainult ühe joone või muu elemendi lisamisega. Uued üksikelemendid lisatakse võimalust mööda vana peremärgi vertikaalteljele või peremärgi paremale poolele. Paremale ja vasakule lisatud uute elementide suhe on 2,5:1. Abstraktse kujuga peremärkidele lisatud tähed ja numbrid paigutatakse eranditult paremale.

Harva sarnaneb peremärgi kuju mõne esemega.[25] Juhul, kui see mõnikord esinebki, matkib peremärk algselt mõne eseme (näit. ankru) kuju, vastav nimetus antakse talle hiljem. Nii nimetatakse ↑-kujulist peremärki Prangli saarel *pardijalaks*.[26] Kuusalu rannikul nimetatakse märki ⌐△ *kirveks*, ↑ *kanavarvasteks*, ↑ *katusega ristiks*, ⅄ *jõulupuuks*.[27] On teisigi esemete nimetustega peremärke: ┼ *rist*, ✣ *nappadega rist*, ⌐⌐ *raejalad (pesuküna)*, ⚓ *ankur*, ⅄ *kalarood*, ⌐┘ *paadikappel*, △ *köök*, ⌒ *teerada*, ✣ *asplid*, ⅄ *sirkel*.[28]

Arvamus, et Audrus on mõned peremärgid tuletatud talu nimest (○ – "Kantsi", 月 – "Sahtli"),[29] on küll otsitud ja kunstlik. Mujal ei ole niisugust seika tähele pandud. G. Vilbaste märgib, et "...kui oli võimalik, siis püüti neid (s.o. peremärke) võrrelda mõne teise esemega... Riste, ringe ja tähte eraldatakse samuti. Aga enamasti oskas iga märgi omanik oma märki kirjeldada, kasutades kriipsude, ristide mainimist või võrreldes teda kirjatähtedega või mõne muu teise sobiva joonega."[30]

Kihnus nimetatakse peremärke 171 ja 172 *luõk*, ent need on 2. ja 3. astme järgperemärgid põhiperemärgist 166, millel looga kuju hoopiski puudub. Viimast nimetatakse koguni *värä* ('värav'). Peremärki 254 nimetatakse *pisike kass*, sest lapsed tavatsevad mängida sellenimelist mängu seda peremärki kujutava joonisega. Seliste vallas, kust kõnesolev peremärk pärinebki, on aga tema nimetuseks *ake* ('aken'). Peremärke 244, 246, 247 ja 248 nimetatakse *kaabu*. Need on jällegi 1. ja 2. astme järgperemärgid (244 kaheldavalt). Kõiki III rühma kuuluvaid peremärke tähistatakse nimetusega *võti*, välja arvatud peremärgid 37, 38 ja 39. Viimaste nimetuseks on *rool*. Peremärke 99 ja 100 nimetatakse *patukualud*, 194 ja 195 *sirkel*. Peremärkidel 252 ja 253 olevat ahvena küljesoomustel leiduva kirja kuju. Sellepärast öeldakse vahel naljatlevalt, et ahvenad olevat "Rüssä" kalad. Muidu nimetatakse viimaseid peremärke *muti ark*.

Ainukesed Kihnu peremärgid, mis algselt matkivad eset, näiteks ankrut, nagu neid nimetataksegi, kuuluvad XXIV rühma. Ent sellegi rühma põhiperemärk põlvneb hilisemast ajast, 19. sajandi viimasest veerandist.

Üldise tendentsina võib siis märkida, et peremärgile püütakse leida mingi eseme nimetus ja sobiva puhul see talle ka antakse.

Peremärkidena kasutatakse mõnikord ka nõia- ehk maagilisi märke. Viisnurka on kasutatud peremärgina saartel ja Läänemaal, kuusnurka (*kuuslepp*) Hiiumaal, kaheksanurka (*kaheksalepp*) Hiiumaal, silmusnelinurka Hanilas, haakristi peamiselt saartel, Läänemaal ja Pärnumaal ning *merihobu südant* Tõstamaal ja Mihklis.[31] Kihnus neist ühtki peremärgina ei tarvitata. Maagilistest märkidest on peremärgina kõige laiemalt kasutusel lihtne rist ja selle teisendid. Kihnu peremärkidest kujutab risti 22, olles sageli vaid peremärgi hilisemaid lisandeid. Vaevalt saab olla tõenäoline, et neil juhtudel alati taotleti risti kui maagilise märgi kuju. Enamasti on rist sugenenud juhuslikult.

Arvamus, nagu oleks rist peremärgina viide selle tarvitaja kirjaoskamatusele,[32] pole tõenäone. Vähemalt Kihnus on ristikujulised peremärgid üldisest kirjaoskamatusest hilisemad.

Osal peremärkidest on mingi geomeetriline kuju. Nii on peremärgid XI rühmas ruudud, XII rühmas kaksikruudud ja XIX rühmas kolmnurgad, XX rühma peremärgid on osalt ringi-, osalt poolringikujulised. Põhiperemärkide moodustamisel on harva lähtutud mõnest kindlailmelisest geomeetrilisest kujundist. Esineb isegi tendents neid mõnevõrra teisendada. Nii muutuvad nelinurgad ringideks või ellipseiks (nagu peremärk 116 teisendperemärgiga, peremärgid 219 ja 220 võrrelduna peremärkidega 213–218), kolmnurk muutub poolringiks (nagu peremärk 157 teisendperemärgiga). Mõnikord kaob geomeetriline kujund hoopiski, nagu peremärgis 233 (võrdle peremärke 226–232).

Kõik kirjeldatud muutused peremärkide juures on tingitud kergema lõikamisviisi otsinguist. Teisendatud peremärgi puusse lõikamine on hõlpsam, sest viimasel juhul käivad lõikeõnarad pikuti puukiudusid või on nendega kaldu.

"Uuema aja märgid on teinekord tähed või numbrid, või nendega väga sarnased kujud, või lõppeks kombinatsioonid kujude ja tähtede või numbrite vahel."[33] Harilikult on selleks täheks (tähtedeks) peremehe nime (nimede) esimene täht (tähed), mõnikord ka talukoha nimetuse esimene täht.[34] Peremärgina esineb ka araabia ja rooma numbreid.

Kihnus esineb täht peremärgina võrdlemisi harva, üldse 22 juhul. Number, eriti rooma number, on veelgi haruldasem (neistki esinev üks juht, peremärk 289, on pärit mandrilt), üldse 11 juhtu. Tähtedest on peremärkideks valitud ainult ladina tähestiku majuskleid – on ju nende lõikamine puusse hõlbus. Huvitav on märkida, et peremärk 15, olles kujult juhuslikult sarnane koha nimetuse algustähega P(ulli), on saanud peremärgi tarvitajate silmis kirjatäheks – "*ramba pie* (= P) *muõdi*". Peremärk 194 1. astme järgperemärgina ei või samuti olla kirjatäht. Temast tulenevad omakorda 2. ja 3. astme järgperemärgid 195 ja 196. Viimane neist on A-tähele isegi lähedasem kui esimene. Veel on XVI rühma märkide arenemine M-tähest kaheldav.[35]

Põhjarannikul esineb peremärgina ka üksikuid vene tähti (Т, Л, Я, Ж, Ю). Mõned vene tähe kujulised peremärgid on selliseks kujunenud endise peremärgi arenemise kaudu. Peremärgi tarvitajad ei tunneta selliseid peremärke vene tähtedena.[36] On kaheldav, kas Kihnu peremärk 289 tähistab algselt numbrit. Et peremärk juhusliku sarnasuse tõttu numbriga võib lõpuks muutudagi numbriks, ilmneb peremärkidest 125 (koos teisendperemärgiga), 127 (koos teisendperemärgiga) ning 262 (koos järgperemärgiga).

Huvitav on nentida, et olgugi rooma numbrite lõikamine puusse hõlpsam araabia numbritest, esimesi peremärgina peaaegu ei tarvitata. Rooma numbreid kujutavaid elemente (I, V, X) on peremärkides küll kasutatud, kuid numbriteks neid ei saa pidada.[37]

Meelevaldse kujuga peremärgi muundumisel täheks või numbriks võib täheldada eespool mainitud tendentsi peremärki mõtestada, talle mingi nimetus anda. On võimalik ka vastupidine areng, s.t. peremärgi kuju muutumine tähest või numbrist meelevaldseks. Seda näeme M-tähe puhul rühmas XXVI, nr. 7 puhul peremärgis 275, mis on järgperemärk peremärgile 274.

Mõnikord esineb täht või number ka kujult meelevaldse peremärgi lisandina, moodustades sellega liitperemärgi.

Monogramm esineb peremärgina harva, Kihnus ainult ühel hilisjuhul (peremärk 285). Kokkulangemise vältimiseks peremärgiga 275 on talle lisandatud punkt. Selliseid näiteid on mujaltki – Audrus ⅄M = M(ihkel) K(ampmann), Pühast ℛ = J(üri) R(audsepp), Kuusalust ⅄L = A. K(alholm).

Haruldase üksikjuhuna esineb Kihnus peremärk 264, mille valiku ajendiks on olnud sellise kujuga raudese, millega oli hõlbus märke puusse põletada.

On veel avaldatud arvamust, nagu kujutaksid mõned peremärgid planeetide sümboleid.[38] See sarnasus on ainult juhuslik kokkusattumus.

Peremärgi kandmisel esemele pole nõutav range täpsus.[39] Peremärgi kuju ei saagi täpne olla, sest tema kujundamise tehnika on üpris primitiivne. Selleks tarvitatakse vaid kõige hädapärasemaid vahendeid, peamiselt nuga, aga ka kirvest, peitlit, labidat, riidele kandmisel pintslit, nõela või lihtsalt värvisse kastetud pulka, puusse ja korgisse põletamisel tulist ora. Erilisi raudu peremärkide puusse põletamiseks on teada vaid ühel juhul.[40] Uuemal ajal on tarvitatud raudu küll nimetähtede põletamiseks esemeile. Kirjeldatud tehnika ei võimalda kujundada peremärke rangelt sarnaseiks, ent seda väga ei taotletagi. Esitatud põhjustel on eri autorid või isegi üks ja sama autor, omistanud teatavale perele erinevaid peremärke. Vahel sugenevad erinevused sellestki, et pehastunud hauaristilt peremärke registreerides on võidud pidada nende koostisosaks veel mõnd isetekkinud süvendit puus (näit. peremärk 268). Üldse

esineb 23 mitut teisendperemärki omavat peret. Siiski on igal perel algselt ja on praegugi üksainus esemeile tehtav peremärk, ehkki selle kuju teatava määrani võis ja võib varieeruda. Seejuures on nõutav, et sama pere peremärk ei omaks kujunduslikult liiga erinevaid variante. Erinevused on talutavad üksnes joonte suhtelises pikkuses, nende lõikenurkades ja peremärgi kujutamise suunas, s.t. tema asendis esemel. Peremärgi värv pole oluline, välja arvatud juhul, millal eriti taotellakse silmapaistvust, näit. viljakotil. Siis tuleb muidugi valida erinev toon pinnast, kuhu peremärk kujundatakse.

Loomadele tehtavad peremärgid erinevad oma kujult esemeile tehtavaist.[41] Kõige sagedamini märgistatavad loomad on lambad ja vasikad, sest neid on suhteliselt raske üksteisest eristada. Nende märkideks on harilikult looma parema, vahel ka vasaku või mõlema kõrvalesta välisserva lõigatud sälgud (Kihnus *ark*, Pranglis *tärges*[42]) või kaared (Kihnus *ruep*, Mihklis *roop*[43], Pranglis *kävikand* = käbikänd[44]). Vahel tehti kõrvalestadesse piklikud lõhed (Kihnus *pügäl*, Pranglis *pügala*[44]), lõigati kõrva otsast tükk ära (Mihklis *tölp-kõrv*[45]) või lõhestati kõrv otsast (Mihklis *pääsukesesaba*[45]).

Looma märgistamisel haarati ta pea kaenlasse, kusjuures parem kõrv jäi vabaks. Sälkude ja aukude lõikamiseks murti kõrv kahekorra, mis võimaldas soovitud lõike sooritada ühe võttega. Sellepärast märgistatigi loomadel peamiselt parem kõrv – paremakäelisel inimesel on sinna mugavam lõikeid teha. Lõikeid tehti lambaraudadega. Lõikekohtadele riputati peale tuhka, et haav ei rikneks.[46] Mõnikord tarvitati mitut moodust korraga. Üksikjuhtudel on kõrvadesse löödud ka püssipadruni otsaga ümmargusi auke ja torgatud noaga kõrvalehe keskele lõhesid. Lisaks märgistati veel lambaid kõrvalestadest nõela abil (Kihnus) või lambaraudadega lõigatud august (Prangli) läbitorgatud ühe- või mitmevärviliste villaste lõngadega, mis väljalangemise vältimiseks seoti sõlme, moodustades seega värvilise lõngakimbukese. Pranglis kasutati selleks ka värvilisi paelu.

Esines veel muidki lammaste ja Kihnus ka vasikate juhuslikke märgistamise mooduseid: seoti pael või riideriba sappa või kaela, oinal saeti sarvede otsast tükid ära, tehti lambale otsmikule tõrvaga *lauk* (Pranglis).[47] Teade, nagu oleks loomale laud kaela riputatud, millel peremärk, näib kahtlasena.[48] Peremärkidega on märgistatud üüritavaid härgi.[49] Selleks tehti looma sarvedele lõiked, mille kohta on näide ainult Saardest.[50]

Lindude märgistamisest on vähe ja ebakindlaid andmeid. Paistus ja Otepääl lõigatud kanadel sabasulgi, Võnnus tiivasulgi ja Väike-Maarjas märgistatud linde tiibades ja sabades.[51] Kihnus olevat hanesid märgistatud sel viisil, et nende sulestikule tõmmatud tõrvaga või värviga pereomaseid triipe ja laike. Ruhnus lõigatud hanede ja partide ujulestadesse loomade kõrvadesse tehtavatega sarnaseid lõikeid.

4. Peremärkide kasutamine

Peremärkidega on Kihnus ja mujalgi Eestis tähistatud kõige mitmesugusemaid esemeid, mida on tarvis ära tunda teiste hulgast ja millele on võimalik peremärki peale kanda. Peremärgi kasutamise ulatuse küsimuses kalduvad mõned autorid liialdustesse – Kihnus ei olevat peremärgita ühtki eset ega hauaristi, peremärk leiduvat samuti majaseintel.[52] Tegelikult on peremärgita paljud esemed ja hauaristid. Esineb isegi üksikuid perekondi, kel peremärk puudub.

Kõige sagedamini märgistatakse peremärgiga puuesemeid, nagu toidunõud (lusikad, või- ja kalakarbid, võipütid jne.), rehad, vikatid, sirbid (varrel) jm. tööriistad, eriti aga meretarbeid (võrgukäbad, kalapüügiriistad, aerud, mõrravaiad, veekühvlid, paadid jne.), millele märgid lõigatakse harilikult noaga või vahel põletatakse ka raudoraga. Põletatakse peremärke peamiselt korgist[53] võrgupulludele, millel märgi must kujutis jääb hästi nähtav. Kihnus oli koolilastel veel hiljuti viisiks tähistada peremärgiga oma puust koolitarbeid ja lõigata peremärke rööbiti nimetähtedega isegi koolipinkidesse. Paaril juhul on Kihnus peremärk kantud värviga hoonetele – elamu eeskoja välisseinale peremärk 35 ja peremärk 140 aidaukse välisküljele. Sedasama tava on täheldatud Saaremaalgi.[54] Kihnus on peremärke lõigatud koguni aiahirtele.[55]

Mõnel pool olid peremärkidega varustatud teo- ja magasipulgad.[56] Üks teade kõneleb, kuidas üks Saaremaa Suuremõisa kirjaoskamatu vallavanem pidas valla talude kohustuste arvestust. Selleks oli tal iga pere jaoks peremärgiga varustatud pulk, kuhu olid kriipsudega tähistatud kohustused.[57] Samasugust arvepidamist on oletatavasti kasutatud üldisemalt enne vakuraamatuid 14. sajandil ja varem.[58]

Peremärke on üsna laialt tarvitatud veel metsmesinduse levikualal ja selle piirimail, meil peamiselt tarupuude tähistamiseks.[59] Kihnus on tähistatud kasvavaid puid kirvega puukoorde raiutud peremärgiga juhul, kui puud on määratud mahavõtmiseks teatavale perele. Sedasama on tehtud ka rannast *vesiaolt* leitud puudega. Peremärgiga märkimine kuulutab eseme tema esimese leidja omandiks.

Mitmesugustele raudesemeile on peremärgid sisse löödud harilikult juba sepa poolt nende valmistamisel,[60] kuid märke on tehtud ka hiljem.

Kihnus ja Hiiumaal on peremärkidega tähistatud ka hauariste.[61] Hauaristidele, olgu need puust või rauast, paigutatakse peremärgid tehniliselt samuti nagu surnu nimi ning muu sõnaline tekst ristil. Kohati on peremärgid koos surnu nimega kantud risti välisküljele (Kihnus, Pühalepas), teisal (Käinas) jälle siseküljele, s.o. risti hauapoolsele küljele.

Tekstiilesemetest on kõige enam märgistatud viljakotte. Nendele on peremärgid õmmeldud värvilise lõngaga või värvitud mingi värviga.[62] Mõnikord

Peremärk kalapüünisel.
Foto: G. Troska

on peremärke õmmeldud meremeeste ja hülgeküttide sokkidelegi või tikitud eri värvi lõngaga nende riietele.[63]

Kihnus on tähistatud peremärkidega ka teeosi, mida peredel tuli korras hoida. Seks otstarbeks kaevati teekaldasse peremärgikujulised kraavikesed. Teeosade ja heinamaatükkide tähistamise kohta on andmeid mujaltki Eestist.[64]

Peremärke on kasutatud veel muudelgi puhkudel. Laevadel ja hülgepüügil olles on mehed lõiganud kaasavõetud leivapätsidele vahetamise vältimiseks peremärke peale.[65] Laenutamisel on savinõude põhjadele ja alumiiniumlusikate vartelegi peremärke peale kriimustatud.[66] 17. sajandil on kirjaoskamatud talupojad Hiiumaal ja Ruhnus kasutanud peremärke ka allkirjana dokumendil.[67]

Tarupuude puhul on peremärgile omistatud mingi maagiline või usundiline tähendus, peremärk kaitses leitud saaki võistlejate poolt avastamise eest[68] või andis selle mõne deemoni või jumaluse kaitse alla.[69] Peremärkidena tarvitatud mitmesugused nõiamärgid kinnitavad, et peremärk pidi kodu kaitsma halbade mõjude, hädade ja õnnetuste vastu.[70] Peremärgi tegemine aidaustele, nagu seda tehti saartel, näikse tulenevat samast kujutlusest: pere väärtuslikum vara asus ju aitades, mida kaitsti mitte ainult lukuga, vaid ka maagiliste võtetega, milleks sobis nähtavasti peremärkki.

Peremärk hauakivil.

Loomamärkide tarvitamine polnud nii laialdane nagu esememärkide oma. Märgistati ainult raskesti äratuntavaid väikeloomi – lambaid, harvemini ka vasikaid. Mõnikord tarvitati samas peres lammaste ja vasikate märgistamiseks koguni eri märke. Kuna Kihnus oli palju kehvikuid, kes ei suutnud pidada rohkem loomi kui ühe lehma, siis puudus neil vajadus loomamärgi järele.

Loomade märgistamist Kihnus ja mujalgi tingis eriti see asjaolu, et lambad ja vasikad elasid terve karjatamisperioodi, s.o. kevadest sügiseni, n.ö. omal toidul. Loomad lasti kevadel ühiskarjamaale ja riigimetsa lahti ning otsiti üles alles sügisel laudaperioodi eel. Selle aja jooksul olid noored loomad nii muutunud, et neid ilma peremärkideta poleks ära tuntud. Pealegi olid terve saare karjamaad kõigi külade loomadele vabalt kättesaadavad, seega loomade leidmine võrdlemisi tülikas.[71]

Peremärgi tarvituselevõtu tingis mitme kollektiivi üheaegne tegutsemine samal alal, nagu kalapüügil, ühiskarjatamisel jne. Nende tingimuste kadudes kadus ka tarve peremärgi järele. Selle ilmekaks näiteks on linnu- ja loomamärkide kasutamisest loobumine Kihnus. Suureviisiline hanepidamine vaibus Kihnus 20. sajandi algul. Üksikutel hanepidajatel ei olnud enam vajadust linde märgistada. Tarvidus loomamärkide järele ja nende kasutamine lakkas 1939. aastal, mil maade kruntimine likvideeris küla ühiskarjamaad ja koos sellega ka loomade ühiskarjatamise.

Esememärkide visa püsimine saartel, eriti Kihnus, kuni üsna hilise ajani, seletub asjaoluga, et põhiliseks tööalaks seal on kalastamine, kus sageli tuleb eraldada üksikuile kalureile kuuluvaid esemeid suure hulga üksteisele väga sarnaste esemete hulgast. Kihnu Meri- ja Kalameeste Seltsi üldkoosolekul 3. jaanuaril 1933. aastal, kus arutati kalapüügi korraldamise seaduse eelnõu projekti, protokolliti järgmine parandusettepanek: "... võrgu rivi otsatähistel peavad olema omaniku nimetähed ehk õ u e m ä r k (sõrendus minult – T.S.), kas sisse põletatud või terariistaga lõigatud. Märgid tulevad registreerida kohalikus kalameeste organisatsioonis." Ka Kihnu mootorveski aampalgile on kirjutatud: "Palutakse kottidele tähed peale teha," millest nähtub möldrite soov, et viljakotid oleksid tähistatud peremärkidega. Ja möldrid olidki head peremärkide teadjad. Veskites olid märgid registreeritud omapärasel viisil, nimelt olid nad noaga lõigatud veski emapuusse, juurde lisamata mingit muud märkust. See hõlbustas möldril peremärgi meelespidamist.

Viimasel ajal võib ka rannikul ja saartel täheldada peremärkide tarvitamist vaid harukordadel. Vajaduse korral kantakse esemeile nüüd selle omaniku initsiaalid või terve nimi. Siiski võib Kihnus veel praegu näha võrgupullusid, metsas või saeveskis palke ja meiereis piimanõusid, mis on peremärgiga tähistatud. Viimaseil aastail on isegi üksikuid uusi peremärke tarvitusele võetud (näit. △ – Rannametsa, ⅄ – Lehise, ⏃ – Nõlvaku).

5. Uue peremärgi valimine

Peremärgi esmane valik oli igal perel meelevaldne, vaba, uutel, eralduvatel peredel aga juba ette määratud. See johtus puhtpraktilistest kaalutlustest. Kui eralduv pere sai põhiperelt, kelle koosseisu ta senini kuulus, ka osa varandust, tuli see vastselt märgistada. Eriti tarvilik oli see juhul, kui uus pere jäi elama põhiperega ühisesse majja. Päritud esemetelt, millel juba põhipere peremärk olemas, polnuks neilt selle kõrvaldamine otstarbekas, kuna see rikkunuks esemeid ja osutunuks sageli ka tehniliselt hoopis raskeks. Seepärast valiti lihtsam viis: vanale peremärgile lisandati täiendav joon või muud.[72] See hõlbustas ka naabritel uue pere peremärgi äratundmist ja meelespidamist. Harilikult anti uus, muudetud peremärk uuele perele,[73] kuid mõnikord on Kihnus ette tulnud ka vastupidist (peremärgid 21, 72, 120 ja 279). On loomulik, et vana pere tunneb end eesõigustatuna jätkama vanu traditsioone. Mõnikord on peremärk valitud ka naabrite eeskujul, ehkki sealt pole saadud mingit vallasvara (peremärgid 192, 280). Järjest uute perede tekkimisega muutuvad suure astmenäitajaga ja pikema arenemislooga järgperemärgid lõpuks liiga keerulisteks ja raskesti kujundatavateks, eriti väikesel pinnal. Siis lihtsustatakse endist pere-

märki (peremärgid 25, 64, 111, 163 ja 256) või võetakse tarvitusele hoopis uus (peremärgid 212 ja 267). Kui peremärk meenutab mõnd ebameeldivat eset, ka siis võidakse tarvitusele võtta uus.[74]

Sarnasuse eest teiste, eriti naabrite ja samas külas asuvate perede peremärkidega hoidutakse.[75] Kui juhuslikult ongi peremärk juba varem tarvitatavatega sarnane, siis hiljem selle avastamisel ja vajaduse tekkides muudetakse märki (peremärgid 6 ja 7).

Esineb siiski juhtumeid, et mitu peret omab sarnlevaid peremärke (pere 20a ja b, 47a ja b, 155a ja b, 156, 157, 166a ja b, 203a ja b, 228a ja b, 237a ja b, 280a ja b, 282a, b, c, d, 286a ja b). Ent neist on olnud osa tarvitusel eri aegadel, osa kuulub eri külades elunevaile peredele, osa jälle üksikuile naisisikuile, kellel vähe olnud ühisüritusi naabritega (seega tarve peremärgi järele minimaalne) ja osa hääbunud või väljarännanud peredele. Ainult neljal juhul (peremärgid 47, 155, 157 ja 237) on Kihnus naabritel samaaegselt sarnased peremärgid. Neistki on teised autorid omistanud kolmele erinevaid peremärke. Vahel oleneb mitmel perel samakujulise peremärgi olemasolu seigast, et uus, eraldunud pere pole veel jõudnud või vajalikuks pidanud tähistada kõiki oma esemeid temale antud uue peremärgiga. Sama kehtib ajutiselt ka ostetud esemete kohta.

Pealiskaudsel vaatlemisel võiks vahest näida nagu omaks üks pere korraga mitut peremärki. Ometi pole see nii. Uue peremärgi tarvitusele võtmisega kasutatakse seda ka järjekindlalt, ehkki vana peremärk endiselt püsib teda juba kandvail esemeil. Nii näit. eespool mainitud peremärgi lihtsustamine ei tähenda seda, et esemeil juba leiduvat peremärki muudetaks. Lihtsustatakse seda peremärki, mis võetakse kasutusele uutel esemetel.

Peremärgi valik oleneb peamiselt sellest abielupoolest, kes toob perekonda rohkem vallasvara. Naise osatähtsus peremärgi valikul ilmneb eriti koduväide puhul (Kihnus 25 juhtu),[76] kuid esineb ka teistel puhkudel (20 juhtu). Üldse on Kihnus naisliinil peremärke tarvitusele võetud 45-l korral 238-st kirjeldatavast perest, s.o. ligi 19%.

Iseloomulik on seegi, et varandusliku erikaalu muutus mehe ja naise vahel võib põhjustada samuti peremärgi muutumise. Peremärkide 20 ja 196, 82 ja 248 puhul asendati esialgne naise peremärk mehekodu peremärgi järgperemärgiga. Peremärkide 6 ja 233 puhul siirdus algul *Ala-Jõnnul* elanud noorpaar naise koju *Suardule* ja vahetas seejuures ka peremärgi, hakates tarvitama naisekodu järgperemärki.

Pere võtab elukoha muutmisel tavaliselt peremärgi kaasa (peremärgid 20, 36, 81 jt., kokku 14 juhtu). Seoses sellega on mõned peremärgid rännanud mandrilt Kihnu (peremärgid 254, 281 ja 289) või ümberpöördult (kõik peremärgid märkusega "pere Kihnust lahkunud"). Seega võime väita, et peremärk

on seotud mingi kindla kohaga ainult niivõrd, kuivõrd peregi on sellega seotud.

Loomamärkide valik toimub samadel põhimõtetel kui esememärkidegi valik. Siiski on esimeste püsikindlus palju väiksem kui teistel. Loomamärgid on vabamalt muudetavad, sest nende kandjate iga on võrdlemisi lühike. Ka on loomamärkide valikul naiste osatähtsus palju suurem kui meestel. Loomade eest hoolitsemine kuulus ju naiste tegevusalasse, nemad ka märgistasid loomi. Mehed sageli ei teadnudki täpselt, missugune on pere loomamärk. Mõnikord jättis noor perenaine varemtarvitatud peremärgi kõrvale ja hakkas tarvitama oma isakodu peremärki. Sageli võeti tarvitusele uus peremärk sel kaalutlusel, et loomale vähem valu teha.

6. Peremärkide vanus

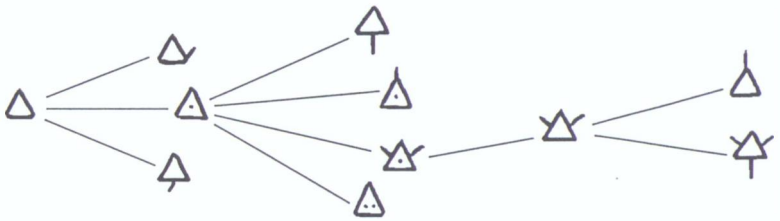
Vanima seni teadaoleva Kihnu peremärgi leidis autor ühel puunõul, mis on dateeritud aastaga 1795 (peremärk 181). Pärnu Muuseumis leidub aastast 1840 pärinev Kihnu õllekann (peremärgiga 120). Mõlemad dateeritud peremärgid on järgperemärgid ning võib arvata, et nende põhiperemärgid kuuluvad veelgi varasemasse aega, vähemalt 18. sajandi keskpaika.

Kihnus olid peremärgid (nii esemeile kui ka loomadele tehtavad) 19. sajandi esimesel poolel üldiselt kasutusel. Seda võib arvata ka vastavate sissekannete põhjal Kihnu vallakohtu protokollides. Nii on protokollis 26. aprillist 1843. aastal öeldud: "...on ...üks tall warrastanud, selle tallele üks wöeras täht (sõrendus minult – T. S.) teinud... Nenda wist ...ka üks moisa wassikas..." Protokollis 27. veebruarist 1851. aastal seisab: "...on palgi puule omma märgi (sõrendus minult – T. S.) peäle teinud, mis küll jalla peäl kaswis..."

Käesolevas kirjutises käsitletavaist peremärkidest kuuluvad Turu- ja Mõisaküla omad enamasti nooremasse kihti. Mõisaküla tekkis alles pärast Kihnu mõisa likvideerimist aastal 1887, Turuküla moodustus mõnevõrra varem mõisa maadele asustatud väljateeninud soldatite perekondadest. Vanemaisse küladesse (Lemsi, Sääre-, Lina-, Rootsiküla) kuuluvate perede põhiperemärgid on tekkinud kaugemas minevikus.

Üheks kriteeriumiks peremärkide suhtelise vanuse määramisel on nende järgperemärkide keerulisus[77] – mida keerulisem on järgperemärk, s.t. mida rohkem kriipse ja muid detaile peremärk omab, seda kaugemasse minevikku kuulub tema põhiperemärk. Arvestades seda, et järgperemärgi puhul lisatakse endisele peremärgile harilikult üks kriips, võib määrata, mitmes põlv arvates põhiperemärgist järgperemärki tarvitab (juhul, kui igal põlvel on järglasi rohkem kui üks). Maksimaalne järgperemärkide aste on 5–6.

Näide ühe grupi peremärkide arengust Kihnus:

põhi-peremärk	1. astme järgperemärgid	2. astme järgperemärgid	3. astme järgperemärk	4. astme järgperemärgid

Põhiperemärgi kõrgele vanusele viitab samuti tema järgperemärkide suur arv. Seega peaksid III, IV, XIII, XIV, XVI, XVII ja XIX rühma põhiperemärgid olema suhteliselt kõige vanemad. Võib arvata, et peremärkide kasutamise traditsioon Kihnus küünib konkreetsetest dateeringutest veel paarsada aastat kaugemasse minevikku.

Kihnu loomamärkidest kuuluvad ilmselt vanemasse kihti kõrvadesse lõigatud sälgud ja kaared. Muukujulised lõiked näivad kuuluvat hilisemasse aega. Üsna hiline on märgistamine värviliste lõngadega, eriti aga muud märgistamismoodused (villatutid, sabasse seotud lõngad ja lindid jm.).

18. sajandist pärinevaid peremärke on teada mujaltki Eestist. A. K. Martinson esitab ühe Uulust pärineva peremärgi aastast 1769.[78] M. Kampmanni arvates võib eesti peremärkide vanust arvestada 19. saj. algusest.[79] Hiiumaal Pühalepas ning Ruhnus on peremärke kasutatud 17. saj. lõpul.

Teisest sotsiaalsest keskkonnast ning teistelt rahvastelt pärinevad andmed näitavad, et peremärkide kasutamise traditsioon üldse on veel palju vanem. Tallinnas on 16.–17. sajandil väga sageli mitmesuguseid kivist ehitusdetaile, hauasambaid, esemeid jm. märgistatud majamärkidega,[80] mis oma välimuselt on sarnased traditsioonilistele peremärkidele. 17. sajandil ja hiljem on peremärke kasutanud Volga ja Kama jõe ümbruses elavad rahvad ning liivlastelt on teada isegi 1342.–1365. aastaist pärinevaid peremärke.[81] "Russkaja Pravdas" on peremärkide kasutamist mainitud 11. sajandi esimesel poolel[82] ning B. Rõbakovi andmeil on nende areng tagasi viidav kuni Rjurikovi vürstideni.[83] Lääne-Euroopas on peremärke mainitud juba 6. sajandil ning nende tarvitamise haripunkt oli 16. sajandi lõpul.[84]

Loomade tähistamine peremärkidega pärineb samuti väga vanadest aegadest. Nii on Krimmist leitud kivitahvel, millel on suguharu loomamärgid

II aastatuhandest e.m.a.[85] P. Ariste seob peremärkide tarvitamise alguse sugukondliku korra lagunemise perioodiga, kui tekkis tarve sugu- või perekondadele kuuluvate esemete ja loomade üksteisest eraldamiseks.[86] Samuti oli vaja juba enne kirja tekkimist pidada arvestust suuremate tööde puhul (linnuste, teede ehitamine jms.) töökohustuse täitmise kohta. Seda pidi tehtama arvestuspulkadega, millel oli peremärk nagu hilisematel magasi- ja teopulkadel.

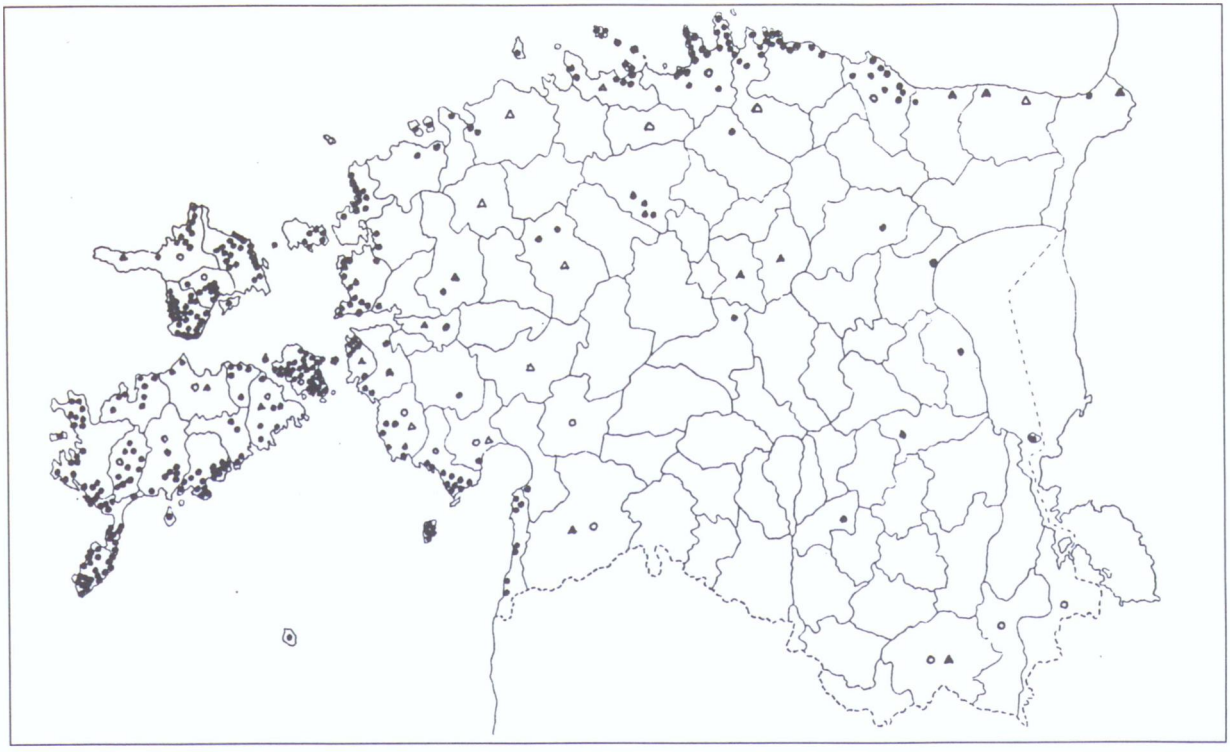
7. Peremärkide levik

Peremärgid on olnud levinud kõigil mandritel, välja arvatud Austraalia. Kõige enam on andmeid Euroopast. Vanematest etnilistest rühmitustest on nimetatud germaanlasi ja slaavlasi, langobarde ja läänegoote, kes tarvitasid peremärke, samuti on seda teinud Vana-Kreeka elanikud.[87] Hiljem on peremärke kasutanud venelased, valgevenelased, ukrainlased, lätlased, leedulased, Volga ääres tatarlased, udmurdid ja baškiirid, soomeugrilastest marid, mordvalased, liivlased, soomlased ja laplased, lääne pool poolakad, tšehhid, sakslased, taanlased, rootslased.[88] Loomade märgistamist peremärgiga tundsid laplased, venelased, liivlased, mitmed Kesk- ja Põhja-Aasia rahvad.[89] Nimetatud rahvastel olid peremärgid kasutusel mitte ainult rannikul, vaid ka sisemaal.

Eestit puudutavad andmed, mis pärinevad eeskätt 20. sajandist, näitavad, nagu oleks peremärke tarvitatud peamiselt saartel (Kihnu, Ruhnu, Abruka, Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa, Vormsi, Osmussaar, Prangli, Koipsi) ja rannikul (Pärnu-, Lääne-, Harju- ja Virumaa), sealgi peamiselt kalurite poolt. Sisemaa talupojad ja kalurid sisevete ääres poleks nagu peremärke üldse pruukinud. Mõningad teated peremärkide esinemisest sisemaalt korjatud etnograafilistel esemetel osutavad aga peremärkide laialdasemale kasutamisele vanemal ajal mandri-Eestiski.

Loomamärkide tarvitamisest Eestis on andmed ebamäärased. Loomade märgistamisest kõneldakse vähe, kuid siiski üle-eestiliselt, sealhulgas paar täpsemat kohamäärangut (Kihnu, Ambla, Türi, Mihkli, Saarde). Kuid tõenäoliselt tähistati peremärkidega minevikus loomi sama laiaulatuslikult nagu esemeidki, mida lubavad arvata ka Eesti Rahva Muuseumi andmed.

Üldse pidi peremärkide tarvitamine vanemal ajal olema omane kogu Eesti alale nii mandril kui ka saartel ja rannikul, kus valitsesid ligikaudu ühesugused olud. Sisemaal muutusid need suhted kiiremini ja sellest tingituna kadus seal ka peremärk käibelt palju varem.[90]

Peremärkide leiukohad Eestis

Peremärke kogutud: ● – küladest, ○ – täpsemalt määratlemata paikadest kihelkonna piires.
Teateid peremärkide esinemise kohta küsitluse ajal – ▲.
Teateid peremärkide esinemise kohta minevikus – △.
Eesti Rahva Muuseumi, Kirjandusmuuseumi ja kohamuuseumide arhiivi- ja esemekogude põhjal koostanud Gea Troska (1990. aasta seisuga).

8. Peremärkide tähendus ja nende uurimise tähtsus

On väljendatud arvamust, et peremärk on eriline ornamendi liik, graafika.[91] Mõningal määral võib peremärgi kasutamist ornamendina näha ainult selles, et ta paigutatakse esemele kõige väljapaistvamasse ja sobivamasse kohta ning ainult ühekordselt (näit. hauaristil). Sageli aga asetseb peremärk hoopis silmapaistmatul, varjatud kohal, näit. puunõude põhja all. Autoril on teada vaid üks juhus, kus peremärki kasutati kindakirjana (peremärk 254).

Erinevaid seisukohti on selles küsimuses, kas peremärk on teatav liik kirja või koguni kirjatäht või mitte. Mõned autorid ei pea peremärke kirjaks.[92] L. Leesment siiski peab võimalikuks nende seost ruunikirjadega.[93] P. Ariste aga väidab, et peremärk on tegelikult piltkirja algastmeid, mis võib edasi areneda komplitseeritumakski piltkirjaks.[94]

Tõepoolest, nagu inimese kõne arengu algperioodil üksik häälitsus ei väljendanud häälikuid ega sõnu, vaid mõisteid ja mõistete kogumit, nii ka peremärk ei väljenda üksikut tähte, vaid tervet lauset: "See ese kuulub X perekonnale", või: "X perekond on suguluses Y perekonnaga." Et peremärk kaldub piltkirja suunas, seda osutavad neile antud nimetusedki (vt. lk. 18–19).

Mainitud on ka peremärgi maagilist või usundlikku alust, samuti tema sagedast tarvitamist tootem-märgina.[95] Eesti ainestikus, mis pärineb 19.–20. sajandist, ei ole täheldatud mingeid erilisi seoseid religioossete kujutelmadega.

Peremärk kuulub oma olemuselt eeskätt õigusloo valdkonda. "Peremärk on... esemete äratundmise märgiks, omandi loomulikuks kaitsemärgiks. ... Märk väldib äravahetamist... Kokkuvõttes väljendab peremärk omandiõigust ja ühtlasi kindlustab teatud määrani varguse eest".[96]

Mitmed autorid peavad peremärki ühe isiku märgiks ja tekkelt üheaegseks eraomanduse ja kinnisvara mõiste kujunemisega.[97] Siiski pole peremärk algselt olnud ainult ühe isiku varanduse- ja omandimärk, vaid see tähistas terve isikute rühma (pere jm.) ühisomandit. Peremärgi tarvitamine ei sõltu üldsegi perekonnapea ning üksikute pereliikmete vaheldumisest, veel vähem aga kinnisvarast. Kuni püsis perekond, püsis harilikult ka tema peremärk. Peremärkide esinemist hauaristidelgi ei saa pidada tõendiks, et peremärk on ühe isiku märk. Haud ei kuulu ju sinna maetud isikule, vaid teatavat peremärki tarvitava perekonna hooldamisele. Pealegi tähistatakse ühe ja sama pere surnute hauaristid kõik sellesama märgiga, mis osutab pigem maetud isikute kuulumist selle perekonna koosseisu.

Peremärgi kasutamine allkirjana viitaks nagu selgemini sellele, et ta on ühe isiku märk. Kuid need juhud on väga erandlikud. Harilikult kasutati allkirjana risti, kuigi muidu peremärgi tarvitamine oli väga elav.

Peremärk võib olla perekonnast veelgi suurema üksuse märgiks. "Ka eesti sugukondadel... on muistsel ajal oma vapid olnud," väidab A. K. Martinson, mõeldes peremärkidele.[98] Ka P. Ariste mainib, et peremärgid tähistavat "...loomade või esemete kuuluvust sugu- või perekonnale".[99]

Peremärgi seos kinnisvaraga või tema olenevus viimasest pole eesti talurahva hulgas üldse täheldatav[100] ning peremärgiga tähistatakse ainult vallasvara. Kuigi kohati on peremärke tehtud ka aida- ja majaustele, on nad siin pigem hoones asuva vallasvara maagiliseks kaitseks. Teeosade või heinamaatükkide tähistamine peremärgiga ei tähenda omandiõigust, vaid töökohustust või kasutamisõigust[101] (muidugi enne talude päriseksostmist).

Tekkivat eesti kodanlust huvitas juba varakult küsimus, kas peremärk on identne vapiga. Häbeneti oma talupoeglikke esivanemaid ning otsiti seiku, mis oleksid viidanud kodanlike perekondade seosele muistsete maavanematega. Nagu kunagi aadlile, otsiti ka kodanlusele vappe. Eesti Üliõpilaste Seltsis jõuti 1884. aastal järeldusele, et "õuemärk" on identne vapiga.[102] Sajandivahetusel elavnes küsimuse arutamine uuesti seoses sellega, et Baltimaade saksa soost kodanlased hakkasid endale vapiõigust taotlema. Aadel muidugi protesteeris selle vastu, kuulutades, et ainult temale kuulub vapi tarvitamise eesõigus. Küsimus laheneb sellega, et õuemärk võivat siiski kõigil olla – juriidilisi takistusi selleks polevat. "Õuemärk (ikka vapi tähenduses – T. S.) ...tõsta kodanikkude enesetundmust s.o. lihtsalt perekonna uhkust ja tuletavat neile endist võimuaega meelde."[103] Eesti Vabariigi ajal kerkis vapiküsimus uuesti esile,[104] kuid hiljem siiski loobuti asjatuist katseist otsida peremärgis vastet vapile.

Kuigi tuleb eitada peremärgi samasust vapiga, on nendel omavaheline seos siiski olemas. Peremärk on vapist vanem ja oli eeskujuks viimasele, mitte vastupidi.[105] Seega ei saa heraldika ilma peremärke tundmata läbi. Juba M. Kampmann märkis, et peremärgid evivad vanaaja uurimisel suurt tähtsust.[106]

Üpris tänulikku ainet pakuvad peremärgid kohaliku asustusloo uurimiseks aegadel, millest kirjalikke andmeid on napivõitu või puuduvad üldse. Kihnu peremärgid, mida on kogutud küllalt suurel hulgal, võimaldavad teha mõningat analüüsi.

Kõrvale jättes uuemad märgid, võime Kihnu vanimad peremärgid nende põlvnemise järgi rühmitada 21-ks rühmaks. Seejuures on 9 väiksemat peremärkide rühma viidud mõnede suuremate koosseisu peamiselt märkide sarnasuse tõttu, sest nende täpset põlvnemist pole saadud kindlaks teha (nr. 9 I rühmas, nr. 37–39 ja 40–44 III rühmas, nr. 54–56 IV rühmas, nr. 84–87 VII rühmas, nr. 186–193 ja 194–196 XVI rühmas, nr. 228 XIX rühmas, nr. 243–248 XX rühmas). Kuid need võivad moodustada ka omaette rühmi. Seega oleks Kihnu vanimaid põhiperemärke 30. Teiselt poolt aga näib, et mitmedki vanimaist põhiperemärkidest võivad olla teistest tuletatud. Tuletatuina

(mitte algsetena) näivad järgmiste rühmade põhiperemärgid: II–I-st, III–I-st või II-st, IV, VI ja IX–I-st, XII–XI-st, XVII, XVIII ja XIX–XVI-st. Seega saame mõlemasuunalisi võimalikke näiteid võrdsel määral.

Nende andmete järgi peaks Kihnu tänapäevane umbes 200-perekonnaline asustus põlvnema umbes 25-st perekonnast. Hilisem immigratsioon ei näi olevat eriti tugevasti mõjutanud siinse asustuse arengut.

Võrreldes eeltoodut vanima kättesaadava, 1518. aasta revisjoni[107] andmetega, on ühtivus silmatorkav. Tol aastal elunes saarel ligi 50 leibkonda, neist maavaldajaid 23. Ülejäänud olid üksjalad, kes ei omanud nimetamisväärset varandust, asusid maavaldajate juures korteris ja arvatavasti põlvnesidki neist. Huvitav on võrrelda 1518. aasta revisjoni andmeid ja põhiperemärke külade viisi. Saame järgmise tabeli.

Küla	Maaval-dajaid 1518. a.	Põhiperemärke: käesolevas töös kasutatud rühmituse järgi	Põhiperemärke: võimalik maksimaalne rühmade arv	Põhiperemärke: võimalik minimaalne rühmade arv
Sääreküla	7	5	9	3
Lemsi	4	5	6	2
Rootsiküla (koos hiljem liidetud Metsküla(ga)	7	5	6	3
Linaküla	5	6	9	4
Kokku	23	21	30	12

Selgub, et Kihnu saare asustus omab püsivat järglust mitte üksnes kogu saare, vaid isegi üksikute külade piires. Peale üldise asustusajaloo omab peremärkide uurimine suurt tähtsust sugukonna ja perekonnalugude selgitamisel. Esememärkidega võrreldes ei paku loomamärkide uurimine nii suurt huvi. Viimased on esimestele ainult täienduseks. On ju loomamärkide uurimine ajas palju raskem kui esememärkide puhul. Loomade iga on lühike ja varem kui paarkümmend aastat tagasi nende kõrvadesse tehtud peremärkide kuju täpsem kindlaksmääramine on tänapäeval juba võimatu.

* * *

Viimasel ajal on ilmunud hoopis uus peremärkide kasutamise moodus – eksliibriste elemendina. Selliseid eksliibriseid on teadupärast praegu Kihnus kaks. Kuid ka kirjanik Aadu Hint leidis kohase olevat oma eksliibrises kasutada oma kodukoha peremärki. Selle põhjendamiseks on ta kirjutanud järgmist: "Lääne-Saaremaa rannakülades oli igal perel õuemärk. Meie, Kopli pere õuemärgiks oli

rattapöid, tugev ringjoon. See ilutses lävepaku sees ja Pitkana rannas Kopli võrkmaja uksel, sellega olid tähistatud meie pere korrastada oleva teelõigu algus ja lõpp. Ring oli pussiga lõigatud või peitliga uuristatud ankrutüvede ja paadikaplite, võrguännise käbade ja hobuselookade ja rangipuude, saunakappade ja õllelähkrite ning kümnete teiste tööriistade ja tarbeesemete sisse. Ümmargune rattapöid oli meie pere "vapp"... Ning kujult ümmarguse peaks kunstnik ka mu eksliibrise joonistama."[108] Niisuguse eksliibrise lugupeetud rahvakirjanik saigi.

Mis siis ajendab peremärki tarvitama tänapäeval? Eks ikka sama mõttekäik, mis avaldus juba möödunud sajandil – side esivanemate ja kodukohaga.

9. Kihnu peremärgid

Suurema ülevaatlikkuse huvides on kogu Kihnu peremärkide kohta käiv ainestik esitatud allpool tabeli kujul. Selle esimeses lahtris on peremärgi järjekorranumber, millele on vajaduse korral viidatud ka tekstis. Teises lahtris on peremärgid reastatud ning rühmitatud põlvnemise järgi. Rühmas esimesena kujutatud peremärk on vanim, millest on tuletatud järgnevad märgid. Kolmandas lahtris antakse peremärkide koguja või avaldaja nime lühend, mis on ühtlasi viide allikale, kus vastav peremärk on jäädvustatud. Neljandas lahtris esitatakse murdekujuline kohanimi, mis tihti erines koha ametlikust nimetusest. Peremärkide genealoogilise suguluse selgitamisel osutus otstarbekamaks tarvitada just rahvapäraseid murdelisi nimekujusid. Selle järel sulgudes esitatakse ka 1858. aasta revisjonikirjas esinev ametlik kohanimi (kui koht oli sel ajal juba olemas), mis võimaldab siin esitatud andmeid siduda arhiivides leiduvate asustusajalooliste materjalidega. Järgneb küla nimi (lühendina), kus vastav koht asus ning koha iseloomustus (kinnisvara, maavalduse päritolu). Lõpuks esitatakse lühiandmed pere päritolust, ajaloost, peremärgi tarvitamisest ja sellest loobumisest niivõrd, kui oli võimalik vastavaid teateid koguda. Loogeline joon ühendab erikujulisi peremärke, mis on registreeritud samas peres kasutatavaina ja mis ka

ilmselt kuuluvad ühte rühma. Sõnaga "koht" tähistatakse vastavalt kohalikule tavale igasugu suuruses talundit. Viimases lahtris esitatakse perekonnapead ajalises järjestuses ajavahemikust umbes aastast 1850 kuni 1939. Esimesena nimetatuil tuuakse üksnes perekonnanimi, naistel ka eesnimi. Järgnevatel märgitakse sugulussuhe eelmise perekonnapeaga, kusjuures perekonnanime püsimisel seda enam ei esitata. Küll aga näidatakse alati perekonnanimede muutused. Arvestatud pole üksnes eestistatud nimesid, kuna see seganuks perekondade sugulusvahekordade määrangut. Nooled eri generatsioonide vahel näitavad valdajate omavahelist veresugulust, "↛" talundisse asunud võõraid. Püstjoon märgib põhiperekonnast eraldunud perekondi.

Tabelites toodud peremärkide kogujad ja avaldajad:

H – Haas, V. Kihnu, 1921. EA 1, 329–341.
Ka – Kallas, O. /1984. a. kogutud peremärgid Kihnust/ KVV I, 311–345.
Ku – Kukk, J. /1920. a. hauaristidelt kogutud peremärgid/ KVV I, 347.
Ku_1 – Kukk, J. Mõni sõna endistest vappidest ehk õuemärkidest meie taludes. – "Kodu" 1920, nr. 6, lk. 196–198.
M – M/anninen/, I. Kolm päeva Kihnus. – "Postimees" 1925, nr. 219, lk. 5.
Mr – Martinson, A. K. Eesti vapid. – "Kodu" 1926, nr. 21, lk. 660–661.
S – T. Saare kogutud andmed.

Märkimata on L. Leesmendi poolt trükis avaldatud peremärgid, kuna tema kasutas autori poolt kogutud materjali. Eriliselt tähistamata on autori enda kogutud peremärgid, välja arvatud juhud, kui samu märke on registreerinud ja avaldanud teised autorid.

Külanimed:
Le – Lemsi küla
Li – Linaküla
M – Mõisaküla
R – Rootsiküla
S – Sääreküla
T – Turuküla

A. Vanemad põhiperemärgid ja nende järgperemärgid

I rühm

Jrk. nr.	Pere-märk	Koguja, avaldaja	Koha nimi ja andmed koha, pere ja peremärgi kohta	Koha valdajad, perekonnapead
1	2	3	4	5
1.			*Vana-Miku* (Miko) Li.	Pao ↛ sulane Mätas →poeg→poeg →naine
2.		H		
3.		H		
4.			*Uiõ-Miku* Li. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg→naine
5.		H		
6.			*Ala-Jõnnu* M. Kuna käesolev peremärk sarnles *Mardi* peremärgiga (174), võeti tema asemele järgnev peremärk.	→poeg→poeg
7.		H		
8.			*Ala-Madli* M. Osa eelmisest kohast ja temaga ühine elamu.	→poeg→naine
9.		S, Mr	*Umba-Juani* (Umba) S. Näib siia kuuluvat, kuid põlvnemist ei teata.	Kiigajaan→tütrepoeg

II rühm

1	2	3	4	5
10.			*Pulli-Saarõ* (Pulli) Le.	Pull→poeg→poeg→poeg
		Ku_1		
11.		H		
12.				
		Mr		
13.			*Pulli-Vanatua* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→naine
14.			*Pulli-Liisu* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→naine→tütar
15.			*Pulli-Uiõda* Le.	→vend→poeg→poeg→väi Vidrik
16.		Mr	Kuna peremärgil 15 on teatav sarnasus P tähega, s.t. kohanime algustähega, tarvitatakse temaga rööbiti ka peremärki 16.	
17.			*Pulli-Engli* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→tütar→õemees Oad
18.		H	*Siilu* (M>) Li.	→vend→tütar→õetütar Oad→poeg
19.		H	Hauaristilt.	

III rühm

 – oletatav põhiperemärgi kuju

1	2	3	4	5
20.			a) *Sagura* Li. Majakrunt küla ühismaal. Peremees oli varem *Kurasõl* (21) koduväiks. Peremärk 20 oli tollal *Kurasõ* peremärgiks, kuid Alliku siirdudes *Sagurale* muutus see *Sagura* peremärgiks; b) *Raeli* M. Esimene valdaja siirdus siia *Uadult* (26).	väi Allik Entsik→naine→tütar
21.		Mr[1], S	*Kurasõ* (Kurasse Peter) (S>) M. Alliku lahkudes, kes viis enesega kaasa peremärgi 20, võeti *Kurasõ* valdaja poolt tarvitusele käesolev peremärk.	Saar→Loob→väi Sutt→poeg→poeg
22.		H[2], S	*Lamõndi* T. Majakrunt mõisast.	→tütar (ab. Entsik)→poeg
23.		H, Ku_1, Mr	*Kiärä-Juani* S. Poolest *Kurasõ* (21) kohast moodustatud uus koht, mille mõis andis võõrastele pidada.	Türk→poeg→poeg
24.		Mr, S	*Kiärä-Mihkli* S. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
25.			*Kiärä-Juku* S. Majakrunt vennalt.	→vend

[1] Martinson annab valesti kohtade nimedena *Alametsa* ja *Käära*.

[2] Haas annab valesti koha nimena *Tohvri*.

1	2	3	4	5
26.		H, Ku_1, S	*Uadu-Juri* (Kurasse Ado) S. Pärimuse järgi kuulunud *Uadu* ja *Kurasõ* (21) vanasti ühte. Lahknemise aeg pole teada.	Arget→poeg→poeg→väi Kosser
27.			*Ruõ* S. Majakrunt eelmisest kohast.	→poeg→kasupoeg→poeg
28.		H, S	*Uadu-Inni* S. 1/6 *Uadu* (26) kohast.	→poeg→poeg
29.			*Tolli* S. Majakrunt *Uadult* (26).	→pojapoeg
30.		H, Mr, S	*Annusõ-Pärdü* (Kurasse Peter) S. Koha endine nimi osutab kohapidaja päritolule *Kurasõlt* (21).	Loob →poeg→poeg
31.			*Annusõ-Pietä* S. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg
32.			*Sassi* (M>) Li.	→poeg→poeg
33.			*Tõnu* S. Soldatikoht + 1/6 *Annusõ* (30) kohast.	→poeg→poeg→poeg
34.			*Kura* S. *Tõnu* (33) *Annusõ* osa.	→poeg
35.		H, S	*Alametsä* (Kurasse Jago) (S>)M. Koha vanem nimetus ja selle esimese siin osutatud valdaja perekonnanimi osutavad põlvnemisele *Kurasõlt* (21).	Kuras→→Leas→väi Pull→ poeg→poeg

1	2	3	4	5
36.			*Jaana* S. Maja küla ühismaal. Esimene valdaja olnud *Alametsä* (35) sulane.	Niit→pojapoeg→poeg→naine
37.			*Tohvri-Juri* (Toma Petri) Li. Põlvnemist ei teata, asetatud käesolevasse rühma peremärgi sarnasuse tõttu.	Vesik→poeg→poeg→poeg
38.		H		
39.		H	*Tohvri-Konkso* Li. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
40.		H	*Äpe* R. Üksik talu küla heinamaadest eraldatud maal. Peremärki enam ei tarvitata. Põlvnemist ei teata. Asetatud käesolevasse rühma peremärgi sarnasuse tõttu.	Eppen→väi Ottenson
41.			*Äpe-Mihkli* R. 1/3 eelmisest kohast. Peremärgile on lisatud valdaja nime esimene täht M(ihkel).	→poeg
42.			*Äpe-Juri* R. 1/3 isa kohast (40).	→poeg
43.			*Liiva* (Kotti Liva) S. Eppeni (40) vend, hüüdnimega "Äpp" asus elama *Tanili* (102) sauna. Hiljem eraldati *Tanili* maadest *Liiva* koht.	→vend→väi Kott→poeg→väi Valm→naine
44.			*Liiva-Engli* S. Majakrunt	→poeg→naine
		H	eelmisest kohast.	

IV rühm

1	2	3	4	5
45.		M,H	a) *Matu-Kalmu* R; b) *Kuraga* (Matto) R. Koha endine nimetus *Matu* osutab põlvnemisele eelmisest kohast. Vesik – mõisa poolt pandud uus peremees; c) *Tuesu* Li. Maja küla ühismaal. Põlvnemist *Matult* ei teata.	Laasen→väi Lamend Alas↛Vesik→ naine→vend Sutt→naine
46.		H	Haasi andmeil *Matu-Kalmu* peres (45a) kasutatud teine peremärk.	
47.			a) *Pinuka* R. 1/2 *Matu-Kalmu* kohast (45a); b) *Matu-Pietri* R.	→vend→väi Sutt →vennapoeg→poeg
48.		H	Haasi andmeil *Matu-Pietri* peremärk.	
49.		H	*Ruavi* M.	→vend→poeg
50.		H		
51.		H, S	*Tungi-Juõbi* R. 1/2 *Matu-Kalmu* (45a) kohast. Varem oli siin tarvitusel peremärk 45. Peremehe lesk, minnes elama *Kuragale* (45b), viis sinna vana peremärgi. Siin võeti tarvitusele käesolev peremärk.	→poeg→naine

1	2	3	4	5
52.		H, S	*Noormanni* R. Maja küla ühismaal.	*Tungi-Juõbi* koha esimese valdaja poeg
53.		Mr[1], H, S	*Marjumäe* R. Maja küla ühismaal. Põlvnemist eelmistest ei teata, kui mitte arvestada perekonnanime (vt. 45b, 51 ja 52).	Vesik→naine
54.		H, Mr, S	*Koti-Kutu* (Kotti) S. Põlvnemist ei teata. Asetatud käesolevasse rühma pere-märgi sarnasuse tõttu.	Kott→poeg→poeg
55.			*Koti-Juri* S. 1/2 eelmisest kohast ja sellega ühine elamu.	→poeg
56.			*Koti-Liisu* S (maata). Pere Kihnust lahkunu.	→tütar

[1] Martinson annab valesti koha nimena *Tiidu*.

V rühm

1	2	3	4	5
57.			*Pärdü* (Perdi) S.	Aav→Matten→poeg→poeg→väi Lamend
58.		Mr		
59.		H		
60.		H		
61.		Ka		
62.		H	Hauaristilt.	
63.			*Noodi* (T>R) Soldatikoht.	→pojapoeg→poeg→poeg
64.			63 on vana, 64 praegune peremärk.	
65.			*Pärdü Juagu* (Perdi Jago) S. Üks peremehi *(Pärdü Juak)* enne Least põlvnenud pärimuse järgi *Pärdült* (57).	Leas→vennapoeg→poeg
66.			*Pärdü-Juagu-Juani* S. 1/2 eelmisest kohast.	→väi Kott→poeg
67.			*Kirsi* S. Majakrunt *Pärdü Juagult* (65). Pere Kihnust lahkunud.	→poeg
68.		H, Mr[1], S	*Aru-Pietri* M.	→vend

[1] Martinson annab valesti pere nimena *Johani*.

VI rühm

† -oletatav põhiperemärk

1	2	3	4	5
69.		H, S	*Laosõ-Juri* (Lause) Le.	Laos→poeg →poeg
70.			*Seljä* Le. Osa eelmisest kohast.	→tütar (ab. Köster)
71.			*Tammõ* Le. Maja küla ühismaal.	→tütar→poeg
72.			*Laosõ-Mihkli* Le. 1/2 *Laosõ-Juri* (69) kohast.	→onupoeg→poeg→poeg
73.			*Laosõ-Jaska* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg→poeg
74.			*Kivirängä* M.	→poeg
75.		H, S	*Vana-Juri* Le. Soldatikoht.	→poeg→tütar (ab. Pull)
76.		H		
77.		H	Hauaristilt.	

VII rühm

1	2	3	4	5
78.		H, S	Esines surnuaial kahel hauaristil pealiskirjadega: a) "Madl. Laarents 1825. a. surnut"; b) "Reet Laarents".	
79.		H	*Tõnisa* (Lasi) Li.	Laarents→poeg→kasupoeg Lamend
80.		Mr	*Juagu* (Jago) Li. Ühist põlvnemist osutab perekonnanimi.	Laarents→poeg→poeg
81.			*Aru-Mihkli* M. Esimene valdaja olnud *Merässe* (234) koha pidaja, kust mõis ta välja tõstnud. *Aru* peremärk olnud enne seda *Merässe* peremärgiks. Sugulust eelmistega ei teata. Märk asetatud sellesse rühma sarnasuse tõttu. Pere Kihnust lahkunud.	Meras →poeg→poeg
82.			*Üleõuõ* Li. Maja küla ühismaal. Pere Kihnust lahkunud.	→poeg
83.		H	Hauaristilt.	

1	2	3	4	5
84.		Ku, H, S	*Alasõ* Li. Põlvnemist ei teata. Peremärk asetatud käesolevasse rühma sarnasuse tõttu.	Alas →õemees Sutt→poeg→poeg
85.		H	*Ala-Else* Li. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→naine
86.			*Metsä* Li. Majakrunt *Alasõlt* (84).	→poeg
87.			*Sanga* Li. Majakrunt riigi, osalt küla ühismaal.	?→poeg→poeg→naine

VIII rühm

88.			*Tiidu-Tõnisa* (Tido) S.	Vesik→poeg→poeg→poeg
89.		H	*Tiidu-Jõnnu* S. 1/2 eelmisest kohast. Pere Kihnust lahkunud.	→väi Alas→poeg
90.		H, S	*Tiidu-Annõ* M.	→poeg→minia

IX rühm

⊥, T - oletatav põhiperemärk

1	2	3	4	5
91.		H	*Randli* (Matto Abram) R.	
92.		H		Mätas → poeg → väi Rand → naine
93.			*Uiõ-Matu* R. 1/2 eelmisest kohast.	└ → poeg → poeg → poeg
94.			Hauaristilt.	
95.			Hauaristilt pealiskirjaga: "Liis Vidrik 1839–1931".	
96.		H		
97.		H		
98.		Ka	Hauaristilt pealiskirjaga: "Vitrik".	
99.		Mr, M, S	*Tälle-Juani* (Tälle) (S>) M. Esimesena märgitud valdaja siirdunud siia *Uiõ-Matult* (93).	Elias → poeg → tütar (ab. Tapp)
100.			*Tälle-Mihkli* (S>) M. 1/2 eelmisest kohast.	└ → pojapoeg

1	2	3	4	5
101.		Ku		
102.		H, S	*Tanili* (Tõnnise) S. Põlvnemist ei teata. Asetatud käesolevasse rühma peremärgi sarnasuse tõttu. Ka perekonnanimed nr. 95, 98, 103 jj. all on sarnased.	Leas→poeg→naine
103.			*Loti* R. Majakrunt *Matu-Kalmult* (45). Mäletatakse mingit sugulust Tanili perega (102).	Vidrik→poeg
104.		H		
105.			*Putka* M.	→poeg
106.			*Naerõ* R. Majakrunt *Matu-Kalmult* (45).	→poeg→poeg→ema

X rühm

1	2	3	4	5
107.		H, Mr, S	*Võhkõ* (Lasi Hinn) Li. Viimane omanik ostis koha eelmiselt.	Vesik→väi Leas↛Mätas
108.		H	*Nõgõsõ* R. Mõis asetanud sellele kohale uueks peremeheks Vesiku *Võhkõlt* (107).	? → vend→poeg→poeg
109.			*Palu-Pärdü* Li. Ostukoht, 1/2 *Palu* talust.	→poeg
110.			*Palu-Tuõma* Li. Ostukoht, teine pool *Palu* talust.	→poeg→poeg
111.		H, S	110 vana, 111 praegune peremärk.	
112.		H		

XI rühm

1	2	3	4	5
113.		H, S		
114.		Ka		
115.		H	Hauaristilt.	
116.		H, S	*Kosso-Juani* S.	Kosser→poeg→väi Kott
117.		H, S		
118.		Mr		
119.			*Nurmõ* M.	→poeg→naine
120.		H, S	a) *Kosso-Mihkli* (Kosso) S. 1/2 *Kosso-Juani* kohast; b) *Ranna* S. Osa eelmisest kohast.	→poeg→pojapoeg→tütar
121.		Mr		→pojapoeg
122.		H, Ku, S	*Kjõbusõ* S. Mõisa jaotamisel moodustatud uus koht.	→poeg→poeg→naine
123.		H		
124.			*Lepä* M. Ostukoht.	→poeg

XII rühm

1	2	3	4	5
125.		Mr	*Vahkla-Veera* (Vachtla Michel) S.	Vahkel→poeg→naine→tütar
126.		M	Hauaristilt pealiskirjaga „Liis Oad 1915".	
127.			*Vahkla-Tõnisa* S. 1/2 eelmisest kohast.	→vend→tütar (ab. Vesik)
128.		H		
129.		H, S	*Siiba* S. 1/2 *Vahkla-Veera* kohast (125) pärast selle poolitamist *Vahkla-Tõnisaga* (127).	→väi Loob→poeg

XIII rühm

1	2	3	4	5
130.		H, S	*Juani-Mihkli* (Pedi Jaan) Le.	Lamend→poeg→poeg
131.			*Juani-Taaviti* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→tütar (ab. Vesik)
132.			*Aasa* Le. Majakrunt *Juani-Mihklilt* (130). Peremärki enam ei tarvitata, kuna pere liitus teisega.	→poeg→naine
133.			*Juani-Pietri* Le. 1/2 *Juani-Mihkli* (130) kohast enne selle poolitamist *Juani-Taavitiga* (131).	→poeg→poeg
134.			*Juani-Jantsi* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg
135.			*Kalmu* (Tuma Petri) (Li>) T. Keegi mees tulnud vanasti *Juanilt* (130) sellele kohale.	Lamend→poeg→poeg
136.			*Metsä-Kalmu* T. Soldatikoht.	→poeg→poeg→naine
137.		H		

1	2	3	4	5
138.		Ka		
139.		Ka		
140.			Hauaristilt pealiskirjaga „J. Lamend".	
141.			*Ansu* Le. 500–600 a. eest tulnud keegi mees *Juanilt* (130) sellele kohale peremeheks.	Sepp→poeg→poeg→naine
142.			*Ansu-Jansi* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg
143.		Ku, S	*Saona* R. Ostetud majakrunt ja sellele liidetud vähe maad *Ansult* (141).	→vend→poeg
144.		H		
145.			*Tanava* R. Uus koht mõisast.	→poeg

XIV rühm

⊓ - oletatav põhiperemärk

1	2	3	4	5
146.		H, S	*Suti-Kustavi* (Sutti) R.	Sutt→poeg→naine→poeg
147.		H, S	*Tika* R. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg→poeg
148.			*Allikivi* R. 1/2 *Suti* kohast (146) pärast *Tika* (147) eraldumist.	→poeg
149.			*Riida* R. Majakrunt küla ühismaast. Pere Kihnust lahkunud.	→poeg
150.			*Otsa-Suti-Juani* R. Põlvnemist eelmisest ei teata, kuigi seda osutavad koha- ja perekonnanimi.	Sutt→poeg→poeg
151.			*Otsa-Suti-Tanili* R. 1/4 eelmisest kohast.	→poeg
152.			*Otsa-Suti-Pärdü* R. 1/4 vanast kohast (150).	→poeg→poeg
153.		H	*Riibaka* R.	→poeg
154.		H	*Suti-Juani* R. Vrd. 150.	

1	2	3	4	5
155.			a) *Aabrami* R. Põlvnemist eelmistest ei teata; b) *Ranna* R.	Alas→poeg→poeg └→poeg
156.		H	*Kaasiku-Aabram* T.	
157.			a) *Kuasiku* T. Soldatikoht;	├→poeg→naine
158.		Mr[1], S	b) *Loego-Annõ* T. Majakrunt küla ühismaal.	└→poeg→tütar
159.			*Loego-Juani* T. Majakrunt eraldatud 158 b-st.	└→pojapoeg
160.		H	Hauaristilt.	
161.		M	Hauaristilt pealiskirjaga „Peter 1861".	
162.		H, S	*Tungi-Juani* (Tungi) R.	Tungen→väi Sutt→poeg
163.			Tungeni väi Sutt tulnud *Sutilt* (146), 162 varem, 163 nüüd kasutusel.	
164.			*Tungi-Kustavi* R. Osa eelmisest kohast. Peremärgile lisatud valdaja nimetähed K(ustav) S(utt).	├→poeg
165.			*Tungi-Mihkli* R. Osa kohast 162. Peremärgile lisatud valdaja nimetähed M(ihkel) S(utt).	└→poeg

[1] Martinson annab valesti koha nimena *Lauri-Tooma*.

XV rühm

1	2	3	4	5
166.		Ku, H, S	a) *Tumapietri = Tuõma-Pietri* (Toma Petri Laus) Li; b) *Künkrä* R. Peremärgi vanus *Künkräl* umbes 15 a. (1939. a.). Märgi valija olnud teadlik, et selline peremärk oli juba varem tarvitusel.	Laane→poeg→väi Loob Oad
167.			*Tara* Li. *Tumapietri* (166a) pere tütar abiellus ja ehitas *Palu* (109) maale maja, mille nimeks sai *Tara.* Pärast siirdus mõisast saadud uuele kohale, *Männikule* (168). Enne seda tarvitati Taral peremärki 168, mis koos lahkujaga siirdus *Männikule.*	Sutt→poeg→poeg
168.			*Männiku* (M>) Li.	→poeg→naine→väi Laos
169.			*Kasõ* M. Pere Kihnust lahkunud.	→tütar (ab. Vesik)→poeg→naine
170.		H	Hauaristilt.	
171.			*Pietri-Mihkli* (Jago) Li. Koha vanem nimetus *Tooma-Peetri*, mis osutab põlvnemisele kohast 166.	Riivel→Vesik→tütar (ab. Leas)→minia (2. ab. Marus)→võõrastütar (ab. Sutt)
172.			*Pietri-Türgi* Li. 1/2 eelmisest kohast. Peremärgile lisatud perekonnanime esimene täht T(ürk).	→minia (2. ab. Türk)→ mehe vennapoeg

XVI rühm

1	2	3	4	5
173.			Leitud hauaristilt, mille pealiskirjaks oli: A. L. Arvatavasti on sinna maetud keegi perekonnanime Laur (vt. 174) omanud isik.	
174.			*Mardi-Kutu* (Lauri) R. Koha vanem nimetus Lauri.	Laur→väi Köster→poeg→poeg→poeg
175.			*Mardi-Engli* R. 1/3 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
176.			*Mardi-Juani* R. 1/3 kohast.	→poeg
177.			*Rilka* R. Majakrunt *Nõgõsõlt* (108).	→poeg
178.			*Uiõda* R. Enn Uuetoa e. Kihnu Jõnnu kodu. Koha endine nimetus *Lauri* osutab ühist põlvnemist kohaga 174.	Uuetoa→poeg→poeg→poeg→naine
179.			*Lepiku* R. 1/4 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
180.			*Uiõda-Juani* R. 1/2 *Uiõda* kohast (178).	→poeg→poeg→poeg→naine
181.		Mr, S	*Ensikä* (Insiko) R. Põlvnemist ei teata, kuid mäletatakse olevat *Mardiga* (174) "*vana-sõst sugulasõd*". Pere Kihnust lahkunud.	Entsik→poeg→poeg→poeg→tütar
182.			*Umba-Tiiu* S. Majakrunt *Umbalt* (9).	→tütar
183.		H, S	*Sepä* R. 1/2 kohast 181.	→vennapoeg Meister→ poeg→poeg→poeg
184.			*Sepä* sulane R. Eluneb *Sepäl.* Hiljem tarvitas ajutiselt peremärki tema tütar, kes elas Linakülas. Praegu seda märki ei kasutata, kuna pere on lakanud olemast.	→väi

1	2	3	4	5
185.		H		
186.		H	*Vana-Tapu* (Tappo) Le. Põlvnemist ei teata.	Tapp→poeg→poeg
187.		H		
188.			*Uiõ-Tapu* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→väi Sutt→poeg→poeg→poeg
189.			*Puujala* Le. Majakrunt eelmisest kohast.	?| →poeg
190.		Ku, S	*Lossi* Le. Majakrunt küla ühismaast.	→poeg→naine
191.		H, S	*Lossi-Riõdu* Le. Maata ja majata.	→poeg→naine
192.			*Müürü* Le. Majakrunt küla ühismaast. Peremärk valitud naabri (189) eeskujul.	Tiiu Köster→tütar (ab. Kiigajaan)
193.		H		
194.		H	*Annusõ-Juri* (Lasi Hinn) Li. Põlvnemist eelmistest ei teata. Peremärk vaevalt kohanime algustäht A(nnusõ). Asetatud siia sarnasuse tõttu teistega.	Vesik→naine→väi Ottenson→poeg→naine
195.			*Annusõ-Jaska* Li. 1/2 eelmisest kohast. Sugulust eelmisega ei teata, kuid ühine kohanimi osutab ühisele põlvnemisele.	Allik→poeg→poeg
196.		H	*Laane* Li. Märgi omanikuks on sama isik, keda on nimetatud peremärgi 20 juures. Nimetused *Sagura* ja *Laane* tähistavad üht ja sama kohta. Varem tarvitas nimetatud isik naise isa peremärki 20, hiljem võttis tarvitusele juuresoleva, oma isa peremärgist tuletatud järgperemärgi.	→poeg

XVII rühm

1	2	3	4	5
197		H, S	*Koksi-Tuti* (Koksi) Le. Peremärki enam ei tarvitata, sest pere on hääbunud.	Koks→poeg→naine
198.			*Koksi-Jaska* Le. 1/2 eelmisest kohast. Ühine nimi eelneva kohaga viitab põlvnemisele sellest, kuigi üksikasju enam ei mäletata.	Oad→poeg→poeg
199.			*Patsi* M.	→poeg→tütar (ab. Vesik)
200.		H, S	*Karjama* (M>) Li.	→poeg→poeg
201.			*Lõõba* (M>) Li.	→poeg→poeg→naine
202.		H		
203.		H, S	a) *Ansu-Kustavi* S. Esimesena nimetatud valdaja paigutati siia mõisa poolt; b) *Ansu-Tanili* S. Osa eelmisest kohast.	→vend→poeg→poeg →poeg
204.		Mr		
205.			*Ansu-Mulgu* S. Majakrunt küla ühismaast. Pere Kihnust lahkunud.	→poeg
206.			*Kadaka* Le. Majakrunt küla ühismaast. Põlvnemist eelmistest ei teata.	Matt→poeg→poeg

1	2	3	4	5
207.			*Koksi-Tuõma* (Koksi-Toma) Le. Viimane valdaja oli maata, üksik. Põlvnemist *Koksilt* ei teata, kuid sellele osutab koha nimi (197).	Rand →poeg→tütar
208.			*Koksi-Tuõma-Mihkli* Le. Valdaja kasutab tervet isa kohta, kuid endine peremärk jäi õele, kes maad ei saanud (207). Uuele peremärgile lisatud eesnime algustäht M(ihkel).	→poeg
209.			*Koksi-Tuõma-Lulli* Le. Maata ja majata. Pere Kihnust lahkunud.	? →poeg
210.			*Sitnä-Antsu* Le. 1/2 *Koksi-Tuõma* kohast (208). Vanale peremärgile lisatud koha number 25.	→poeg→poeg
211.			*Sitnä-Mihkli* Le. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
212.			*Kingu* T. Soldatikoht. Hiljem hakkas viimane valdaja tarvitama lihtsuse pärast siirdperemärki 267.	→poeg→poeg

1	2	3	4	5
213		H	*Juhma-Kutu* (Koksi Ado Jukum) Le. Põlvnemist Koksilt (197) osutab koha endine nimetus.	Juhkam→Köster→poeg→poeg
214.			*Juhma-Mihkli* Le. 1/3 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
215.			*Niidu* Le. Majakrunt eelmisest kohast.	→poeg
216.		H, S	*Juhma-Madli* Le. 1/3 kohast 213.	→tütar (ab. Valm)→poeg
217.		H, S	*Allika* Le. Soldatikoht.	→poeg→poeg
218.			*Mulgu* Le. Veidi maad eelmisest kohast eemal.	→poeg→naine
219.		H, Mr[1], S	*Mättä* Le. Majakrunt küla ühismaast. Perekonnanime järgi suguluses 216-ga. Märki enam ei tarvitata.	Valm →poeg
220.		Mr, Ku, H, S	*Mäe-Tuõma* M.	→õde (ab. Köster)→poeg→poeg

[1] Martinson annab koha nimena *Johkoma*.

XVIII rühm

1	2	3	4	5
221.			*Marusõ* (Marusse) Li.	Ottenson→poeg→tütar (ab. Grant)
		H		
222.			*Liiva-Marusõ* Li. 1/2 eelmisest kohast.	→kasupoeg→poeg
223.			*Marusõ-Poi* Li. Põlvnemisele eelmistest osutab koha nimetus.	Marus→poeg
224.			*Kurina* Li. 1/2 eelmisest kohast.	→väi Karjam→väi Vesik
		H		
225.			*Saona* Li. Majakrunt küla ühismaast. Põlvnemisele *Marusõlt* (221) osutab perekonnanimi.	Ottenson→poeg

XIX rühm

1	2	3	4	5
226.		Mr[1], H, S	*Tumadu* = *Tuõma-Uadu* (Toma Ado) Li.	Palu→poeg→poeg→poeg
227.			*Uadri* Li. Majakrunt küla ühismaast.	→tütar (ab. Oad)
		Mr[2]		
228.		Mr[3], H, S	a) *Nannu* Li. Majakrunt küla ühismaast; b) *Arvi* S. Põlvnemist eelmistest ei teata.	→tütar→poeg Allik→poeg→poeg→naine
229.			*Arvi-Juani* S. suurem osa eelmisest kohast.	→tütar
230.			*Arvi-Juku* S. Eraldatud *Arvi* (228b) kohast.	→poeg→poeg
231.		H		
232.		Mr		
233.			*Suardu* S. Majakrunt *Arvilt* (228b).	→poeg→naine

[1] Martinson annab valesti koha nimena *Tohvri*.
[2] Martinson annab valesti koha nimena *Koigu*.
[3] Martinson annab valesti koha nimena *Mereäärse=Merässe*.

1	2	3	4	5
234.		H, Ku, S	*Merässe-Jaska* (Merreertse) S. Esimesena nimetatud valdaja tulnud *Arvilt* (228 b).	Türk→poeg→poeg→poeg
235.		H, S	*Merässe-Juani* S. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg→poeg
236.			*Merässe-Juri* S. 1/2 eelmisest kohast.	→poeg
237.			a) *Suaru-Mihkli* Le. Esimesena nimetatud valdaja naine pärines *Merässelt* (235).	Matt→naine (1.ab. Oad)→kasupoeg Köster
			b) *Suaru-Jõnnu* Le. Majakrunt küla ühismaast.	Matt→naine (2. ab. Rand)→tütar (ab. Vidrik)
238.		H	*Saaru-Jõnnu* (vt. 237 b). Vale peremärk.	
239.		H	*Tumapietri-Jaska* (Toma-Petri Laus) Li. Põlvnemist *Tumadult* (226) ei teata, kuigi sellele osutab koha nimetus.	Laane→tütar→poeg→tütar (ab. Laarents)→poeg
240.			*Koego* M. Perekonnanimi osutab sugulusele mõlema *Suaru* (237) esimeste siin nimetatud valdajatega.	Matt→tütar (ab. Köster)→tütar
241.		Ka		

XX rühm

1	2	3	4	5
242.			*Turu* T. Soldatikoht. Esimene nimetatud valdaja elanud varem *Nõgõsõl* (108) ja käesolev peremärk olnud siis seal tarvitusel.	Laarents→naine
243.			*Kaarli* M. Asetatud siia peremärgi sarnasuse tõttu. Pere Kihnust lahkunud.	Türk→naine
244.		H, Ku, Mr, S	*Mallõ* (Perdi Juhan) S. Põlvnemist ei teata.	Kiigajaan→poeg→naine→tütar (ab. Täll) →mees
245.		H, Ku, S	*Tirsu* S. Majakrunt eelmisest kohast. Peremärk võiks pärineda eelnevast või 243-st, kust põlvneb kohaomaniku mees. Pere Kihnust lahkunud.	
246.		H, S	*Türmpuu* S. Osa *Mallõ* kohast (244).	→vend→väi Jürjens (pärit mandrilt) →väi Kosser→naine
247.			*Mallõ* T. Ostukoht.	→poeg→naine
248.			*Üleõuõ* Li. Majakrunt küla ühismaast. Valdaja naine *Mallõlt* (244). Hiljem tarvitas peremärki 81. Pere Kihnust lahkunud.	Meras

XXI rühm

1	2	3	4	5
249.		H	*Juhani-Juku* (Pedi Ans) Le.	Vidrik→poeg→võõrastütar Leas
250.			*Juhani-Juani* Le. 1/2 eelmisest kohast.	└ →poeg→poeg
251.			*Juhani-Mari* Le. 1/6 eelmimisest kohast. Peremärki enam ei kasutata, sest pere on hääbunud.	└ →naine

Uuemad põhiperemärgid ja nende järgperemärgid

XXII rühm

252.		*Rüssä* M.	Türk→poeg→naine
253.		*Nuki* M.	└ →poeg→tütar

XXIII rühm

1	2	3	4	5
254.			*Kaerametsä* M. Esimene valdaja oli pärit Tõstamaa Seliste vallast, kus Kavaru külas *Pikapõlma* talus tarvitatakse sedasama peremärki.	Jakobson→kasupoeg Saar→naine
255.			Elades samas majas, ent eraldi leibkonnas, kasutas Saar ajutiselt seda peremärki.	
256.			Käesoleva töö autori peremärk.	→poeg

XXIV rühm

257.		H, Ku, S	*Taaviti* R. Soldatikoht. Peremärki enam ei tarvitata. Pere hajunud.	Laos
258.			*Oga* Li. Majakrunt küla ühismaast.	→poeg
259.			*Põndu* Li. Põlvnemist eelmistest ei teata.	Mari Eppen (ab. Allik)→ mees
260.			*Kiäräbä* M. Põlvnemist eelmistest ei teata. Pere Kihnust lahkunud.	Türk→poeg
261.		H		

XXV rühm

1	2	3	4	5
262.			*Naada* (M>) Li. Lesestunud ema koos pojaga siirdus *Naada* soldatikohalt siia ja tõi kaasa vana peremärgi. Endisel kohal hakati tarvitama vanast peremärgist kujundatud number kaht meenutavat peremärki.	Vesik→poeg→poeg
263.			*Naada* T. Soldatikoht. Pere Kihnust lahkunud.	→poeg→tütar (ab. Sepp)

Üksikuina esinevad peremärgid

264.		H	*Umba-Jaska* S. Peremärgi valiku ajendiks olnud asjaolu, et koha valdajal oli sellise kujuga raudese, millega olnud hea märki puusse põletada.	Oad
265.			*Puka* S. Pere Kihnust lahkunud.	Kott
266.			*Kurgu* (M>) Li. Peremärki enam ei tarvitata, pere hajunud.	Mätas
267.			*Kingu* T. Varem tarvitas peremärki 212. Viimasel ajal tarvitab lihtsuse pärast siintoodut.	Rand
268.		H	Hauaristilt.	

Kirjatähtedest ja numbrist koosnevad põhiperemärgid ja nende järgperemärgid

XXVI rühm

1	2	3	4	5
269.			*Kustavi* Le. Leidus ka hauaristil pealiskirjaga „Enn Umb".	Niit→poeg→poeg
270.			Hauaristilt pealiskirjaga „In. Umb".	
271.		Mr[1]	*Vanatua* Le.	Engel Umb
272.			*Tilli* M.	└ →vend Täll→poeg
273.			*Juagupi* M. Esimese valdaja naine põlvnes *Kustavilt* (269). Pere Kihnust lahkunud.	└ →vend→poeg

XXVII rühm

274.			*Laori* T. Soldatikoht.	Laarents→tütar
275.			*Lõimõ-Laori* Li. Majakrunt *Palu* (109) maast. Pere Kihnust lahkunud.	└ →poeg
276.			*Laori-Mihkli* T. 1/2 *Laori* (274) kohast. Peremärgile lisatud valdaja eesnime algustäht M(ihkel).	└ →poeg→naine

[1] Martinsoni järgi kasutati märki *Jaagupi* talus, kus hiljem hakati kasutama märki 273.

XXVIII rühm

1	2	3	4	5
277.	j		*Pao* Li. Soldatikoht.	Vahkel→poeg→poeg
278.	j	H	Peremärk kujutab esimese valdaja eesnime algustähte J(aan).	
279.	j		*Jarsumäe* T. Uus koht riigimaast. Valdaja siirdus siia eelmiselt kohalt, mille jättis pojale. Ise hakkas tarvitama uut peremärki.	→sama isik

XXIX rühm

280.	4		a) *Kjõusu* T. Soldatikoht. Peremärk võetud naabri (281) eeskujul;	Karjam→pojanaine
			b) *Vaegu* Li. Pere Kihust lahkunud.	Köster
281.	4		*Koroksõ* T. Valdaja pärit Tõstamaa Seliste vallast, Liu külast *Santsu* talust, kus tema isa tarvitas peremärgina number nelja.	Schants

Peremärgina kasutatud kirjatähed ja numbrid

1	2	3	4	5
282.	M		a) *Kihnu mõis*. Peremärgiks sõna *mõis* esimene täht. Kasutati 1887. aastani;	
			b) *Kalda* T. Soldatikoht. Valdaja ees- ja perekonnanime algustäht M(ihkel) M(ätas).	Mätas→naine
			c) *Männi* M. Koha ja selle valdaja eesnime esimene täht M(änni) M(ihkel);	Vidrik
			d) *Pusku* M. Valdaja eesnime algustäht M(ihkel).	Saar→ naine
283.	W		*Suegu* Li. Valdaja perekonnanime algustäht W(esik).	Vesik
284.	iAR		*Sarapuu* M. Valdaja ees- ja perekonnanime algustähed J(aan) Ar(get).	Arget
285.	L		*Välja* S. Peremärk kombineeritud valdaja ees- ja perekonnanime algustähtedest M(ihkel) L(oob). Punkt lisatud märgi eraldamiseks 275-st. Pere Kihnust lahkunud.	Loob
286.	P		a) *Põldõ* T. Soldatikoht. Peremärgiks koha nime algustäht P(õldõ);	Lamend→naine
			b) *Paju* S. Peremärgiks kohanime algustäht P(aju).	Loob→naine

1	2	3	4	5
287.		H, S	*Rihe* (M>) Li. Peremärgiks kohanime algustäht R(ihe)	Lamend
288.			*Ärmä* (R>) T. Peremärgiks koha nime algustäht Ä(rmä)	Karjam
289.			*Mäe* M. Endine luteriusu koguduse köstrimaa. Esimene nimetatud valdaja pärit Tõstamaa vallast	Kurul→poeg→kasupoeg
290.		H, S	*Mäe* T. Soldatikoht. Peremärk arvatavasti eelmise kui vanema koha analoogial (ühised kohtade nimed) tarvitusele võetud (seal rooma, siin araabia number)	Laasen→ poeg

Märkus: vaata ka peremärke 16, 41, 126, 128, 164, 165, 172, 208, 210, kus kirjatäht ja number esinevad peremärgi koostisosana.

Viited

[1] KV 9, 1779–1787.

[2] Leesment 1944.

[3] KVV IV, 3116–3288.

[4] KVV IV, 3290–3348.

[5] KVV I, 311–345, 347, 349–351, 507–514; EA 1, 319–497; EA 16, 366, 425–426, 429; EA 18, 137, 146, 181–182, 222–223, 233, 238–239, 437–438; EA 20, 187, 189.

[6] Vilbaste, Prangli saared, 286–293.

[7] Odres 1978, 27–29. (1981. a. valmis L. Odresel suurem ülevaade "Lahemaa peremärgid", mis sisaldab rikkalikke andmeid peremärkide esinemise kohta 25-st Lahemaa piiridesse kuuluvast külast. Eesti Rahva Muuseumile üleantud käsikirja (KV 354) juurde on lisatud ka suur peremärke kandvate võrgupullude kogu. 1985. a. asus peremärke koguma H. Elstrok, kellelt on ilmunud artikkel "Mahu ranna peremärgid". – "Kultuur ja Elu" 1987, nr. 7, lk. 34–38. – *Toimetaja märkus.*)

[8] *märk* – E 55059 Pühalepa, EKS 44, 11/2 Jämaja; *merk* – Vilberg 1910, 383 Jõelähtme; Vilberg 1913, 304 Kuusalu; Vilbaste, Prangli saared, 286; *märkki* – Toomse 1938, 107 Vaivara.

[9] Isiklikud tähelepanekud Tõstamaalt.

[10] KV 7, 1923 Ridala.

[11] ERA 110, 74/7 Kuusalu.

[12] Aitsam 1937, 2 Hiiumaa.

[13] Õuemärk E 8⁰ VI, 62 (272, 275); E 8⁰ VI, 63 (274,275); E 8⁰ VI 66 (286–288) Kaarma; E 52841, E 81270/3 (6) Jämaja; ERA II 130, 382 (137), ERA II 191, 506 (178) Muhu; ERA II 46, 316, 319, 324, 328, 334, 340, E 55059 Pühalepa; ERA II, 110, 137 (7), 42/5, 74/7, ERA II 111, 631 (16), E 52839/40, E 48002/4 Kuusalu; KVV I, 347 Kihnu; EA 16, 366, 425, 429 Reigi; EA 18, 137 Kassari; *majamärk* – KVV I, 315 Kihnu, *talumärk* – KVV I, 345 Tahkuranna.

[14] ERA II 56, 218 (6), 229 (1) Kihnu; H IV 7, 497/8 Kuusalu; ERA II 55, 137/9 (15) Ridala; Saareste EKMS II, 1063 Haljala.

[15] Reiman, Thomson 1911, 183. (Peale nimetuse *õuemärk*, mida kasutati saartel, toob Wiedemanni "Eesti–saksa sõnaraamat" *sub* 'märk' ära veel ainult *puumärgid*. Vrd. sm *puumerkki*, mida omandimärgina mitmesugustele esemetele tehti, sama kui rts *bomärke* – T. Vuorela, Kansantieteen sanasto, Helsinki 1964. – *Toimetaja märkus.*)

[16] *hauakiri* – KVV I 333 Pühalepa; *talukiri* – E 50722/5 (2) Põlva.

[17] H IV 7, 497/8, E 48002/4 Kuusalu; E 50722/5 (2) Põlva.

[18] Toomse 1938, 107 Narva jõe suudmealal.

[19] Sellesuunalisi katseid on teinud G. Vilbaste, kes kasutas termineid *peremärk* – Vilberg 1913, 305, talu *põhimärk, kõrval-* ja *harumärk, liitmärk*; Vilbaste, Prangli saared, 286–289.

[20] Ka *peremärk* pole küllalt täpne termin, sest ta ei haara mõiste kogu sisu. Perekonnast suurema kollektiivi omandiõigust tähistavat märki tuleks nimetada mingi muu sõnaga. Kaaluda võiks terminit *omandimärk* (vt. Linnus 1939, 452, märkus 2). Peale selle esineb veel *meistrimärk*, mis ei tähenda omandiõigust.

[21] VÕS 1934 näiteks esitab ainult termini *õuemärk*, ÕS 1960 samastab õuemärgi peremärgiga, mille juurde on toodud ka lühike tähenduse seletus. – *Toimetaja märkus.*

[22] Leesment 1944.

[23] Siin ja edaspidi viitab peremärgi number käesoleva töö lisaosas esitatud vastavale peremärgile.

[24] Vrd. ERA II 110, 42/5 ja ERA II 110, 74/7. Esimesel , teisel vastavalt : Kuusalust on rohkesti peremärke kogunud algkooliõpilased, kelle joonised on sageli rohmakad.

[25] Kampmann 1905, 494; Vilbaste Prangli saared, 289.

[26] Vilbaste, Prangli saared, 289.

[27] Vilberg 1913, 307.

[28] KV 29, 321–323 Varbla.

[29] Kampmann 1905, 494.

[30] Vilbaste, Prangli saared, 289.

[31] Hanko, Nõiamärgid, 23–24. (Töö on kirjutatud põhiliselt KV ja EA andmete alusel. Samade, aga ka hilisemate materjalide ja muude allikate läbivaatamine näitas, et nn. "maagilisi märke" on peremärgina kasutatud suhteliselt harva – umb. 5000-st vaid 107, lisaks 61 põhikujust veidi erinevat varianti. Ürgsed maagilised märgid olid ka kaldrist, rist ja ring, kuid peremärkidena (neid on 121) on nad kaotanud oma maagilise tähenduse. Nendest on moodustatud hulgaliselt variante, millel mõnigi kord on hoopis argipäevasemad nimetused. – *Toimetaja märkus.*)

[32] Leesment 1944.

[33] Leesment 1944; vt. ka Vilberg 1913, 306, 307.

[34] Vilberg 1913, 306.

[35] On veelgi juhuslikult kirjatähtede kujulisi peremärke. Nii peremärgid 11 ja 13 – Z, 249 – e, 252 – Y; IV rühmas mitu X-i kujulist, 1, 2 ja 3 – I; 6, 7 ja 8 – K, rühmas XIV mitmed vene П-kujulised, rühmas XVIII N- ja vene И-kujulisi ja teisigi.

[36] Vilbaste, Prangli saared, 289.

[37] Peremärgid, mis meenutavad rooma numbreid on: 1, 2, 3, 46, 48, 80 (osaliselt), 112, 129 (osaliselt). Osmussaarel tarvitati peremärgina ainult rooma numbreid (vt. Engström 1915, 129), kuna eestlaste aladel on need üldse haruldased. (Vormsi saarel fikseeritud peremärgid, mis koosnevad püst- ja kaldkriipsudest, meenutavad mõnevõrra rooma numbreid, kuid pole seda mitte (KV 7, 1121–1125, 1137, 1155). Sama lugu on ka mujal esinevate rooma numbreid meenutavate peremärkidega. – *Toimetaja märkus.*

[38] Kampmann 1905, 492.
[39] Vilberg 1913, 307.
[40] Kosel (KVV III, 103) tarvitatud erilisi raudu peremärkide põletamiseks. Kas siin pole siiski tegemist tavalise põletisoraga? L. Odres (KV 354) esitab Lahemaalt mitu peremärkide põletamiseks kasutatud raudtemplit. – *Toimetaja märkus.*
[41] Leesment 1944 ei peagi loomamärke peremärkideks.
[42] Vilbaste, Prangli saared, 290.
[43] KV 9, 1297–1299.
[44] Vilbaste, Prangli saared, 291.
[45] KV 9, 1297–1299.
[46] Vilbaste, Prangli saared, 291, märkus 1.
[47] Sealsamas, 290.
[48] KV 7, 131 Kaarma.
[49] Eesti ajalugu II, 1937, 251.
[50] KV 9, 1507.
[51] KV 8, 2107; KV 10, 380, 1752, 2195.
[52] Kukk 1920, 197.
[53] Vanemal ajal on mõnel pool Eestis, näiteks Lahemaal, L. Odrese andmeil peremärke põletatud tohust pulludele. – *Toimetaja märkus.*
[54] Saaremaa 1934, 137.
[55] EA 1, 329; Kihnu vallakohtu protokoll 15. jaan. 1888 – EAA, f. 4595, nim. 1, s. 2, l. 238.
[56] KV 29, 50 Martna; E 55059 Pühalepa.
[57] Õuemärk 1884, 88.
[58] Eesti ajalugu II 1937, 251.
[59] Linnus 1939, 126–127.
[60] Vilbaste, Prangli saared, 288.
[61] KVV I, 315.
[62] Enamik teateid (KV 7–10) viljakottide märgistamisest, et nad ei läheks veskis segamini, pärineb mandri-Eestist, kus märkideks kasutati peremehe või talu nime esitähti, tervet nime, ka aastaarve, sissekootud triipe jne. Klassikalised peremärgid olid seal tundmata. – *Toimetaja märkus.*
[63] Manninen 1927, 185 – Kihnus ja Emmastes.
[64] ERA II 191, 506 (178) Muhu; Kallas 1955, 25 Sõrve.
[65] Saaremaal on leibadele märke peale vajutatud juba enne küpsetamist. Sageli on nendeks olnud viisnurgad, mis aga alati ei pruukinud olla peremärgid, vaid omasid maagilist tähendust (KV 7, 51–52, 317, 391, 581). – *Toimetaja märkus.*
[66] Kukk 1920, 196.
[67] Ariste 1947, 164; Klein 1924, 60.
[68] Linnus 1939, 452, märkus 2.
[69] Linnus 1939, 485; Leesment 1944.
[70] Hanko, Nõiamärgid, 2.

[71] Enamik kogutud andmetest kogu Eestist (KV 7–10) nimetab märgistatavate loomadena lambaid, vähemal määral veiseid ja kanu, üksikjuhtudel hobuseid. Vanemal ajal märgistati küla ühiskarjas käivaid lambaid, uuemal ajal neid, keda anti suveks teise peresse söömale. – *Toimetaja märkus.*

[72] Vilbaste, Prangli saared, 289; Pk V, 4958 Jõelähtme; Vilberg 1913, 305, 306; EA 48, 725 Kärla; ERA II 56, 218 (6), EA 1, 329 Kihnu.

[73] Vilbaste, Prangli saared, 287.

[74] Vilberg 1913, 307.

[75] Leesment 1944; Vilbaste, Prangli saared, 286. A. Luige, kes tunneb ainult 39 Kihnu peremärki, väidab, et Kihnu ja Ruhnu peremärkide seas ei leidu ühtegi sarnast, et mitte segi ajada püügiriistu. (Luige 1974, 20). Siiski leidub mõlemal saarel 8 sarnast peremärki. (Kogu Eesti ulatuses oli 2568 erikujulisest peremärgist 469 kasutusel mitmes (2–75) eri paigas, sageli ka üsna lähestikku asuvates külades. Ühe küla piires esines sarnaseid peremärke haruharva. – *Toimetaja märkus.*)

[76] Vt. ka Vilbaste, Prangli saared, 287.

[77] Linnus 1939, 164.

[78] Martinson 1926, 661.

[79] Kampmann 1905, 493.

[80] Tool 1957; Üprus 1971, 15, 21, 30, tahvlid 17–20.

[81] Linnus 1939, 454, 139.

[82] Sealsamas, 224.

[83] Rõbakov 1948, 492.

[84] Leesment 1944, Homeyeri järgi.

[85] Каменная летопись, 286.

[86] Ariste 1947, 162.

[87] Meyers Lexicon, 892; Большая Советская Энциклопедия, k. 21, l. 402; Linnus 1939, 253, 455.

[88] Linnus 1939, 204–258, 453–458; Reiman, Thomson 1911, 183; Mark 1928, 104; Большая Советская Энциклопедия, k. 41, l. 576.

[89] Wiklund 1894, 65; Eesti ajalugu II 1937, joon. 108; Большая Советская Энциклопедия, k. 41, l. 576.

[90] Enamik teateid sisemaakihelkondadest, samuti rannakihelkondade sisemaaküladest eitab peremärgi kasutamist küsitlemise ajal (s.o. 1931–1933. a.). Küll aga märgitakse, et vajaduse korral esemeid eristada või nende kuuluvust tähistada varustatakse majad, viljakotid, piimanõud (meiereisse viimisel), mitmesugused töö- ja tarberiistad omaniku või talu nimetähega (või täieliku nimega) ja laenutatavad toidunõud mitmesuguste juhuslike märkidega. Saartelgi on märgitud peremärgi kasutamist kaduva nähtusena, mida asendavad nimetähed. – *Toimetaja märkus.*

[91] Kampmann 1905, 494; Большая Советская Энциклопедия, k. 21, l. 402.–403.

[92] Leesment 1944; Vilberg 1913, 306.

[93] Leesment 1944.

[94] Ariste 1947, 162.

[95] Ariste 1947, 162; Leesment 1944.

[96] Leesment 1944.

[97] Sealsamas.

[98] Martinson 1926, 660.

[99] Ariste 1947, 162.

[100] 19. sajandi esimesel poolel kuulusid talu põhilised hooned (rehielamu, laut, ait jt.) koos maaga mõisnikule. Talupoegadel oli õigus omada vaid mõningaid vähemtähtsaid majandushooneid üle ettenähtud hulga. Alles talude päriseksostmisega läksid kõik hooned talupoja eraomandiks. – *Toimetaja märkus.*

[101] Mitmetes külades ida pool Narva jõge, kus veel 20. sajandi esimeste kümnenditeni püsis külapõldude jaotus väikesteks ribadeks ja lappideks, tähistas iga pere tema kasutuses olevaid põllutükkegi oma peremärgiga. See tava kadus seoses kruntimisega (KV 8, 2165, 2177). – *Toimetaja märkus.*

[102] Õuemärk 1884, 86.

[103] Õuemärk 1900, 953. Artikli autor ironiseerib, et sakslaste arvamist omaks võttes olevat siis Eestis terveid külasid, kus aadel valitseb.

[104] Kukk 1920; Martinson 1926.

[105] Vt. Настольная иллюстративная энциклопедия, veerg 211, "kleimo".

[106] Kampmann 1905, 494; Eesti õuemärgid 1900, 1170.

[107] Stackelberg 1929, 180-183.

[108] A. Hint, Eksliibrisest, mida mul seni ikka veel pole, aga mille ma varsti loodan saada. – "Kultuur ja Elu" 1968, nr. 9, lk. 2; A. Hint, Viimane vandiraiuja, Tallinn 1970, lk. 215.

II

LAEVAEHITUS KIHNUS

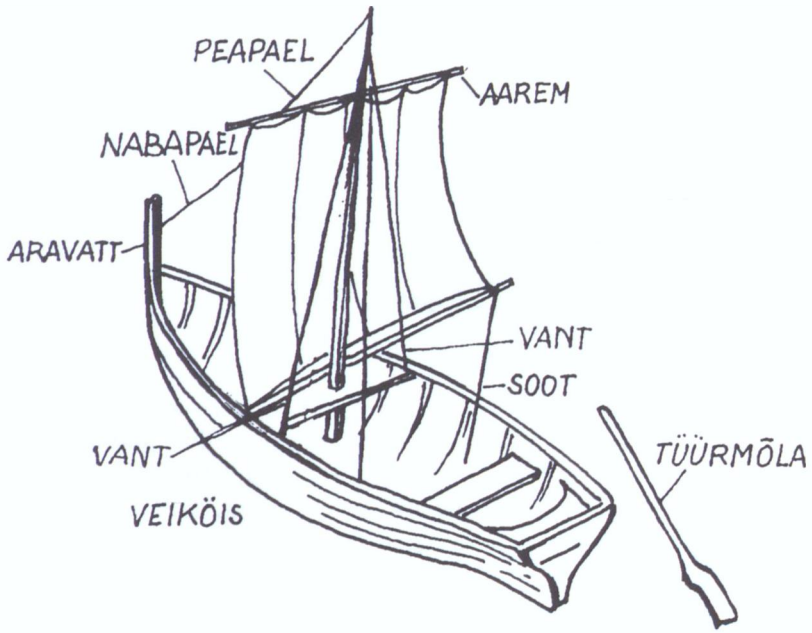
Üldisi andmeid

1. Kihnu laevanduse ajaloost

Vanim teade laevade olemasolust Kihnus on aastast 1550, mil palutakse saata otri Pärnu- ja Läänemaalt Piltenisse *Kihnu kuutidega.*[1] Et kihnlased ise ka laevu ehitasid, selgub Rootsi revisjonist aastast 1624. Seal on märgitud, et kihnlastel muud töökohustust ei ole, kui peavad ehitama laeva (*fehre*[2]), mida tehtud juba Poola ajal.[3] Kihnu kuulus Poolale aastatel 1565–1575, 1582–1600 ja 1609–1617.

Selleaegsed laevad sarnanesid arvatavasti hilisematele *mualaevadele*, mis mälestuste järgi esinesid kuni 1912. aastani.

Maalaevu oli kahesuguseid. Suuremate kiilu pikkus oli 20–25 jalga, laius 8–9 jalga, süvis laadungis 3 jalga (meetermõõdustikus siis vastavalt 8, 3 ja 1 m). Vähemate maalaevade pikkus oli 18–19 jalga, laius 7 jalga.

Joonis 1. Maalaev

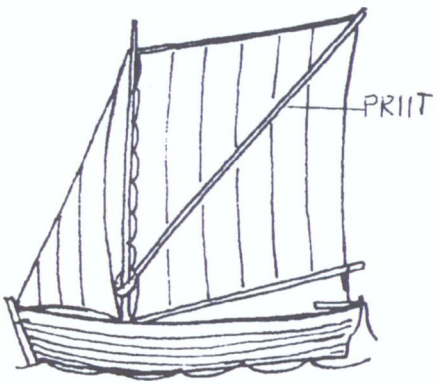
Maalaeva kandejõu kohta on märge Kihnu vallakohtu protokollis 9. augustist 1846. See öeldakse kandvat 25 kuuli jahu. Käesoleva kirjutajale ei ole teada, kui raske oli "kuul". Kuid seda võib umbkaudu arvestada. Mälestuste järgi kandnud maalaevad kuni viis tonni laadungit. Seega pidi *kuul* võrduma 12 puudaga, kogu laadung 300 puudaga.[4]

Maalaevad olid pealt lahtised, tekita sõidukid. Neil oli üks mast, mis asetses laeva tagumise kolmandiku kohal. Masti küljes oli nelinurkne raapuri, *ristpurjut*. Vokka ei olnud. Varem pole olnud ka rooli, selle asemel kasutatud (rooli) aeru.

Suuremaid maalaevu kutsuti ka *nuõdalae*, sest neid kasutati räimenooda veol. Nendega sooritati reise ka linnadesse, peamiselt Pärnu ja Riiga, kuhu viidi müügiks oma saadusi ja toodi tagasi vajalikke kaupu ning materjale. Käidi isegi Gotlandis, kust toodi soola ja käiu.

Väiksemaid maalaevu kutsuti *püerüselae*. Neid kasutati väiksema kalanooda veol.

Näib, et maalaevad olid muistsete viikingitüüpi laevade järglased. Seda laseb arvata nende omapärane taglas, rooli puudumine ja nimetus *mua-* (s.t. eesti).[5]

Joonis 2. Võrgulaev

Üldse olid maalaevad meie arusaamise kohaselt pigemini suured paadid kui laevad. Nad olid isegi väiksemad kui tänapäeva kakuamipaadid.[6]

Esimese maailmasõja eel jäeti maalaevadel ära *ristpurjut*. See asendati pahlaga purjega, *priidaga*, millega ühes asetati ka mast laeva esimese kolmandiku kohale ning hakati tarvitama *vokka*. Neid sõidukeid nimetati *võrgulae*, ka *mõrd*. Maa- ja võrgulaevadel nimesid ei olnud. Neid kutsuti omanikkude järgi. Ka anti neile naljanimesid, nagu "Äkisurm", "Kuusnär"[7], "Engevaras", "Situmaru" jt.

Võrgulaevade kasutamine lakkas 1920-ndatel aastatel. Neid asendasid mootorpaadid.

Tõelised laevad, suuremad ja pealt kinnised, tekiga, hakkasid Kihnus esinema 19. sajandi teisest poolest alates. Sel ajal hoogustus Läänemere-äärsetes linnades kaubandus, mis tingis sadamate väljaehitamise. Selleks vajati palju kive. Kihnlased hakkasidki linnadesse kive vedama, kogudes neid randades madalas vees paatidega laevadesse. Esimeseks ehituseks, kuhu palju kive vajati, olid muulid Pärnu jõesuudme ummistumise tõkestamiseks. Need valmisid 1859. aastal.[8] Esialgu vedanud kihnlased sinna kive maalaevadega. Maalaevad kiviveoks aga ei sobinud, olid selleks liiga väikesed, nõrga ehitusega ja vähe merekindlad.

1860-ndatel aastatel algas Kihnu laevanduses uus periood. Hakati muretsema kiviveoks sobivamaid laevu. Uusi laevu kutsuti *kivilae*. Esimene märge sellisest laevast on Kihnu vallakohtu protokollis 1867. aastast – "raisku (s.o. hukka) läinud kivi laev". 1. VI 1873. aastal märgitakse, et on konfiskeeritud Rootsist ostetud 200-rublane laev.

1870-ndail aastail hakati soetama pealt kinniseid, tekiga veesõidukeid. Need olid merekindlamad ja kohasemad raskema materjali veoks. Hiljem nimetati laevaks pealt kinnist veesõidukit, kuna lahtist nimetati paadiks, olenemata suurusest. Laevu osteti mujalt, kuid ehitati palju ka ise. Esialgu olid need väikesed, keskmiselt 10 brutoregistertonni suurused laevad, kandejõuga 1000 puuda, mis vastas ühe kuupsülla kivide raskusele. Et veeti peamiselt raudkive, siis kujuneski rahvalikuks laevade suuruse mõõdupuuks see, mitu kuupsülda kive laev kandis. Nii olid siis *puõlõ, kolmvierend, ühe, puõlõteistme, kahe, kahe ja puõlõ* jne. kuni *seitsme süllätsi* laevu. Kuupsülla kivide raskust arvestati tuhat puuda. Ametlikes mõõtudes vastas kümme brutoregistertonni ühele süllale. Kerge ehitusega laev kandis natuke rohkem, tugeva ehitusega natuke vähem kive. Kive veeti Pärnu.

Laevade ehitamisel kasutati neid kogemusi, mis oli saadud paatide ehitamisel: laevad olid *kordehitusega*, s.t. kere iga ülemine laud kattis temast alamal olevat lauda oma servaga, laeva tagumine ots oli *`piegligä*, s.t. järsk.

See, võiks öelda – ettevalmistav periood, kestis umbes 1880. aastani. Sel 20-aastasel ajavahemikul koguti kogemusi laevaehituses ja meresõidus. Koguti juba ka mõnel määral kapitali. Seega olid eeldused laevanduse arenguks olemas. Pealegi tekkis ka Riias suurem nõudmine kivide järele.[9] Sõidud Riiga aga vajasid juba suuremaid ja paremaid laevu.

Järgnev aastakümme (1881–1890) kujunes ettevalmistavaks perioodiks laevasõidus terve Liivi lahe ulatuses.[10] Sel ajal soetatud laevad on eelmistest kaks korda suuremad, seega keskmiselt kahesüllased. Kui varem olid laevad ühemastilised, siis nüüd on ülekaal kahemastilistel. Nüüdki ostetakse osa

laevu mujalt, osa ehitatakse ise. Seegi ajajärk on kogemuste ja kapitali kogumise aeg.

Järgmisel aastakümnel (1891–1900) algab laevanduse järsk tõus. Kive hakatakse suuremal määral vajama ka kaugemates linnades Vindavis ja Liibavis. Senised laevad olid selleks väikesed. Nüüd kujuneb keskmiseks laevade suuruseks kolmesüllane. Ka ehituse poolest muutuvad laevad paremaks ja tugevamaks. Hakatakse ehitama *seinlaevu*, s.t. laeva küljeplangud on servadega vastamisi. Ka oskavad meistrid laevaehitust juhtida mudeli (*ressi*) ja jooniste järgi, mida õpiti Häädemeestel töötavailt Saaremaa meistritelt. Kuigi ka nüüd laevu väljast osteti, ehitati enamik ise.

20. sajandi algul kuni Esimese maailmasõjani arenes Kihnus laevandus veelgi. Sel ajal on keskmised laevad neljasüllased. Need laevad osutusid kiviveoks sobivaimaiks. Suuremad laevad ei pääsenud kivistele randadele kivide laadimiseks küllalt lähedale. Ka oli neist sügava lastiruumi tõttu kivide lossimine tülikas ja raske. Kiviveoks kasutati kuni seitsmesüllaseid laevu, suuremaid aga üsna harva. Sel ajal tehtud laevad olid tugeva ehitusega ja väga head purjetama. Kihnu laevad olid laiema ehitusega ja väiksema süvisega kui teistel. Keskmine laeva pikkus oli 60 jalga, laius 20 jalga. Suuremate laevade pikkus oli laiusega võrreldes suurem. Ruumi sügavus oli neil *ca* 6 jalga, süvis laadungis *ca* 7 jalga. Kihnlased pidasid oma selleaegseid laevu parimaiks kõigist teistest. Ainult Vormsi saare laevu hinnati enamvähem võrdseiks.

Ehitati ka üksikuid suuremaid laevu. Need olid: "Peetrus" – ehitatud 1903, 84 netoregistertonni (95 brutoregistertonni), "Makarius" – ehitatud 1901, 97 nrt (114 brt), "Margareta" – ehitatud 1903, 166 nrt (181 brt).[11]

Need laevad vedasid kaupa kogu Läänemere ulatuses. Käidi ka Põhjamere sadamais kuni Inglismaale välja.

Kahel suuremal laeval oli juba kolm masti, neist "Makariusel" esimeses mastis ka raad.[12] Teistel laevadel olid ainult kahvelpurjed.

See periood oli Kihnu laevanduse õitseaeg, tema haripunkt. Oli saavutatud laevade suurim arv, mis oli 1914. aastal 66 üksust,[13] kogutonnaažiga umbes 2500–2600 brt, iga 1000 inimese kohta 2100 brt. Laevadesse oli paigutatud soliidne summa, umbes 150 000–200 000 kuldrubla,[14] mis tähendas iga Kihnu elaniku kohta 125–166 kuldrubla.

Oskused laevade ehitamiseks ja nendel sõitmiseks olid paremad kui kunagi varem. Juba koguti praktilisi kogemusi ja teadmisi kogu Lääne- ja Põhjameres sõitmiseks. Järgmine arenguaste oleks olnud sõit ookeanidel, kuid sinna Kihnu laevad ei pääsenud.

Laevadel oli keskmiselt kolm meest ja kokk, viimane 14–16-aastane poiss. Kokku töötas laevadel kuni 280 meest, s.o. peaaegu kogu saare töövõimeline meespere, mis moodustas ligi 1/4 rahvastiku üldarvust. Iga kihnlane oli meremees.

Suurte laevade ehitamist Kihnus pidurdas haritud kaptenite puudus. Kuni 20-tonniseid laevu võisid juhtida koolitamata meremehed. 20–100-tonniste laevade juhtidelt nõuti aga juba kipparieksami sooritamist. Vastava kutse saamiseks õpiti Heinaste merekooli juures korraldatud kursustel, kus ka kipparieksamid õiendati. Kippareid jätkus kihnlastel küllaldaselt oma laevadele. Üle 100-brutoregistertonniseid laevu võisid juhtida vähemalt lähisõidukaptenid või kaugsõidutüürimehed. Niisuguseid oli Kihnus ainult üks, Jaan Uuetoa (1859–1935), kes oli õppinud Paldiski merekoolis. Tema oligi "Makariuse" kapten. "Margaretel" aga oli juba võõras kapten. Võõraid kihnlased oma laevadel hästi ei sallinud. Palgalisi peale kokkade ei kasutatud. Laevas töötavad mehed olid ise ka laevaosa omanikud. Kui osanik mõnel põhjusel ise laevas sõita ei saanud, siis võttis ta enese asemele *puõlniku*. Laeva teenistus jaotati meeste vahel võrdeliselt, kusjuures poolnik sai poole osa, peremees poole.

Kihnlaste hulgas oli ka üks kaugsõidukapten, Jaan Uuetoa vend Enn Uuetoa (1849–1910),[15] kes kutse sai ilma hariduseta, pika praktika tõttu. Enn Uuetoa Kihnu laevu ei juhtinud.

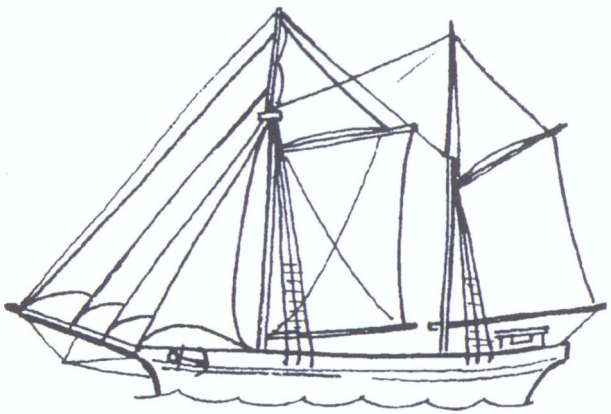
Kirjeldataval perioodil oli kihnlastel ka kaks väikest *sumplaeva*. Nendega veeti eluskala, haugi, kevadeti Riiga. Kalad osteti kalureilt. Kuna niisugust tegevust kogu suveks ei olnud, siis seisid sumplaevad suurema osa suveajast. Hiljem tehti need sumbad kuivaks ja hakati nendega ka kive vedama.

Järgnev sõjaaeg (1914–1919) kujunes laevandusele raskeks. Sõja esimesel aastal hakati ehitama Rohuküla sadamat. Sinna vajati rohkesti kive ning teenistus oli hea. Kuid juba 1915. aasta suvel tungisid saksa sõjalaevad Liivi lahte. Nad tabasid viis Kihnu laeva ja hävitasid need. Ärevusse sattunud tsaarivõimud püüdsid sakslaste sissepääsu Liivi lahte takistada. Selleks viidi Irbeni väina talupoegade laevu, kus nad sõiduteede sulgemiseks uputati. Selline saatus tabas 33 Kihnu laeva.[16] Üksikuid laevu uputati mujalegi. Uputatud laevade eest tasu ei makstud. Laevad, mis uputamisest pääsesidki, jäid hiljem hoopis seisma, sest kõik tööjõulised mehed mobiliseeriti sõtta. Sõja ajal laevade ehitamist üldse ei olnud, peale ühe. 1915. aastal ehitati "Valgus", sest enne sõda oli materjal muretsetud ja seda ei tahetud rikneda lasta. Sõja elas üle umbes 20 laeva, s.o. vähem kui 1/3 nende esialgsest arvust. Seega langes Kihnu laevastik tagasi 1880–1890-nendate aastate tasemele.

Sõjajärgsel perioodil algas laevanduses uus lühiajaline tõus. Aastatel 1920–1930 vajati jälle linnades, Pärnus, Riias ja Tallinnas ehitustele kive. Suuremad laevad vedasid kartuleid ja õunu Soome. Jälle hakati soetama uusi laevu. Et rahvas oli sõjas vaesunud, siis ei suudetud enam nii häid ja suuri laevu ehitada nagu sajandi algul. Nüüd osteti mujalt väikesi laevu, kuid ka suuri paate, eriti Ruhnust nn. *jaalasid*, mis Kihnus ümber ehitati. Ka uued ehitatavad laevad olid väikesed. Keskmise suurusega laevaks kujunes 2-süllane laev. Suurim sel

ajal ehitatud laev oli 98 brt "Neptun" (hiljem "Kodu"). Viimane vedas peamiselt metsa Soomest Taani, tagasi toodi šamottkive.

Uudiseks oli sel perioodil see, et hakati kasutama esimesi mootoreid. Esimene mootorpurjekas ehitati 1924. aastal. See oli 1 3/4-süllane ja erandina ka terava tagumise otsaga. Selle nimi oli "Veelind". Ehitati ka esimene mootorlaev. See oli ühesüllane "Mikk", mis kuulus kohalikule kaupmehele. Laeva kasutati kaubaveoks Pärnust.

Joonis 3. Kihnu purjekas

1930. aastaks tõusis Kihnu laevade arv üle neljakümne. Laevade kogutonnaaži sel ajal võib arvestada umbes 1500 brt. Kapitali oli laevadesse mahutatud umbes 90 000 krooni.[17] Seega tuli iga tuhande inimese kohta ligi 1400 tonni laevaruumi ja iga inimese kohta üle 80 krooni kapitalimahutusi. Laevades leidis tööd umbes 160 meest ehk 70% töövõimelistest meestest. See oli omariikluse ajal Kihnu laevanduse kõrgseis, mis ei saavutanud aga 1914. aasta taset. Seda võiks võrrelda möödunud sajandi lõpu seisuga. Seega esines tagasiminek igas suhtes. Ainukeseks edasiminekuks oli üksikute mootorite kasutusele võtmine.

Eesti Vabariigi ajal laevajuhtidest puudust ei olnud. Oli küllaldaselt endisi kippareid. Et laevade arv oli endisega võrreldes umbes 20 võrra väiksem, siis uusi kippareid tuli juurde vähe. Nii õiendas kipparieksamid Pärnu merekooli juures kolm ja Kuressaare merekooli juures üks mees. Hiljem siirdus kümme noormeest siiski Kuressaare merekooli õppima.

Majanduskriisi aastad 1929–1932 andsid Kihnu laevastikule uue ränga hoobi. Vedusid oli väga vähe, nii et terve laevastik seisis kaks suve. Nüüd ei ehitatud laevu enam juurde, peale ühe mootorpurjeka sumplaeva. Ka olemasolevatest laevadest püüti lahti saada.

Hiljem, aastail 1933–1941, olukord veidi paranes, kuid 1930. aasta taset enam ei saavutatud. Kadusid lõplikult veod Riiga ja Soome. Ainukeseks kivide kasutajaks jäi Pärnu. Ka seal nõuti neid vähe. Uudisena hakati Pärnu ehitustele kruusa vedama. Sellisteks vedudeks olid sobivad väikesed, kuni kahesüllased laevad. Suurematel laevadel ei olnud enam midagi teha.

Tööd leidsid veel kõige suuremad laevad metsaveoga Soomest Taani. Endisele "Kodule" osteti 1933. aastal lisaks 194 brt "Rein" ja 1935. aastal umbes 130 brt mootorpurjekas "Clara", mis küll hukkus juba samal aastal. Juurde ehitati ainult neli uut laeva, keskmise suurusega üle ühe sülla.

Kui sel perioodil esines laevanduses langus, oli ühel alal, nimelt mootorite muretsemises, edasiminek. Nii varustati mootoritega suured laevad "Kodu" ja "Rein". Peale selle ehitati mootorpurjekana ühesüllane laev "Valk".

Eesti Vabariigi ajal õppis Kuressaare merekoolis neli meest kaugsõidutüürimeheks, kaks lähisõidutüürimeheks. Eelklassis õppis neli noormeest, Tallinna merekoolis õppis mehaanikuks üks mees.

Nõukogude võimu kehtestamisel 1940. aastal natsionaliseeriti suuremad laevad ja ka mootoritega varustatud väiksemad alused.

Teise maailmasõja ajal 1941–1945 hävines Kihnu laevastik täiesti. Laevaliiklust oli vähe. "Rein" hukkus Leningradi blokaadis. 1944. aasta suvel läksid peaaegu kõik Kihnu laevad sõjapõgenikega Rootsi. Ainult kolm väiksemat laeva jäi Kihnu. Neistki lõhkus torm kaks, kuna viimane, kahesüllane "Kilpi", 1945. aastal kaldale tõmmati ja lammutati. Rootsi viidud laevad toodi hiljem Tallinna sadamasse, kus jäid tegevusetult seisma ning hävinesid. Ainult mootorpurjekas "Kala", endine sumplaev, toodi Pärnu, kus ta rakendati Pärnu ja Kihnu vahel kaubaveole. See jäi vanaks, veeti 1950. aastal kaldale ning lammutati. Alles jäi ka veel mootorlaev "Mikk", mis 1945. aastal hukkus ühe sõjalaeva päästetöödel.

Sellega oli Kihnu laevastik läbi teinud 90-aastase arengu. Sellest esimesed 60 aastat oli pidev tõus, viimased 30 aastat aga langus ajutiste lühemate tõusuaegadega. See aeg kujundas kihnlastest tublid praktilised meremehed ja laevatöölised-puusepad. Haritud meremehi tuli Kihnust vähe, ainult kümme meest.

Kihnlaste poolt linnadesse veetud kivide koguhulka võib arvestada umbes 2,5 miljoni tonniga.

Kihnlased nimetasid oma laevu *kivilae*, sest nendega veeti peamiselt kive. Suuremaid laevu, mis kive ei vedanud, nimetati *suur lae*. Peale selle liigitati laevu veel nende mastide arvu järgi. Nii olid *ühe, puõlõteistme* (tagumine mast lühem, *tingata*, nn. *sigarmas't*), *kahe* ja *kolmõ mastiga laevad*. Raapurjedega laeva nimetati *rajalae*. Laeva kere ehituse järgi eristati veel *kord-* ja *seinlaevu*. Mootorlaevu nimetati esialgu *matoorlae*, hiljem *mootorlae*, ka *masinalae*. Purjesid kasutava laeva nimetuseks on *purjulae*.

2. Laevameistrid

Kihnlaste laevad ehitati kõik oma meistrite poolt. On teada ainult ühe laeva, "Laine", ehitada laskmine Saaremaal 1913. aastal. Küll aga käisid Kihnu meistrid mujal laevu ehitamas.

Laevade ehitamise oskus saadi praktilise töö kaudu, mille juures parimad töölised said teiste juhatajaiks, meistreiks. Iseloomulik on see, et mitmed meistrid õppisid oma isalt töö ära ja andsid selle oskuse edasi oma poegadele. Vanimad laevameistrid olid endised paremad paadimeistrid, maalaevade ehitajad.

Vanim teadaolev meister oli Rootsikülas Entsika Tanil, kes 1858. aasta revisjoni ajaks oli juba surnud.[18] Perekonnanimi Meister on antud Tanilile tema tööoskuse pärast. Ka Tanili pojapoeg Enn Meister (1846–1902) olnud hea laevameister.

Teine laevameistrite perekond oli Rootsikülas Matul. Seal elas meister Jüri Laasen, kes oli 1858. aastal 40-aastane (surnud 1885). Meistrid olid ka Jüri pojad Pärt (1843 – umb. 1900) ja Tanil (1851–1919).

Matu-Aabramil elas Jaan Vidrik (1833–1903), kes 1854. aastal võeti nekrutiks. Pärast 15-aastast sõjaväeteenistust tuli Jaan Vidrik tagasi ja ehitas endale Matu õuele Putka nimelise maja, mida hiljem nimetati Loti. See olnud esimene korstnaga ja kambriga taluelamu Kihnus. Jaan tegutses ka laevameistrina.

Vanemaid meistreid oli veel Enn Oad (sünd. 1834),[19] kes elas Lemsis Koksi-Aadul. Enn sai Kihnu mõisast selle likvideerimisel 1887. aastal väikese Karjamaa nimelise maakoha. Enn suri umbes 1900. aastal.

Need on Kihnu laevameistrite vanemasse põlvkonda kuuluvad isikud. Nad on sündinud 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi esimesel poolel. Nende töö iseloomustamiseks peab ütlema, et nad ehitasid ilma mudeli ja joonisteta pea ja silma järgi kordlaevu. Ainult Tanil Meister ja Tanil Laasen ehitasid ka seinlaevu. Vennad Pärt Laasen ja Tanil Laasen käisid laevatööl Häädemeestel Saaremaa meistrite juures. Teised töötasid ainult Kihnus. Nende töötamise aeg ulatus osalt 20. sajandi algusesse.

Vanemaist meistreist nimekaim oli Tanil Laasen. Ta töötas meistrina nii Kihnus kui ka mandril. Ta olnud kõige parem töödejuhataja. Tanili ehitatud laevad olid väga head. Üldse ehitas ta umbes 40 laeva. Suurim tema ehitatud laev oli Kihnus "Makarius", ehitatud 1901, 97 nrt, 90 jalga kiilust, kolme mastiga, raadega esimeses mastis.

Tanil olnud järsu sõnaga ja tõsine mees. Armastanud laulda ja mänginud viiulit. Tanil läks Turuküla Mäele soldatikohale koduväiks, sellepärast tuntakse teda kui Mäe Tanilit. Tanil tavatsenud öelda: *"Kissi kedägi tie_mte, sellel lähä ukka kua_mtõ. Kissi tieb, sellel lähäb vahel ukka kua."*

Kord ehitanud Tanil mandril laeva. Laeva plangud olnud aurukastis. Peremees pole läbenud nii kaua oodata, kuni plankude pehmenemiseks vajalik aeg täis saab ja meistri vastuseismisest hoolimata lasknud poolpehmet planku laevakerele paigaldama hakata. Selle juures läinud plank pooleks ja oli seega rikutud. Tanil ütelnud peremehele: *"Nägid, kud'as läks? Küll lähäb viel!"* Peremees läinud töö juurest sõna lausumata minema.

Järgmised meistrid ehitasid juba kõik seinlaevu mudeli (*ressi*) ja jooniste järgi.

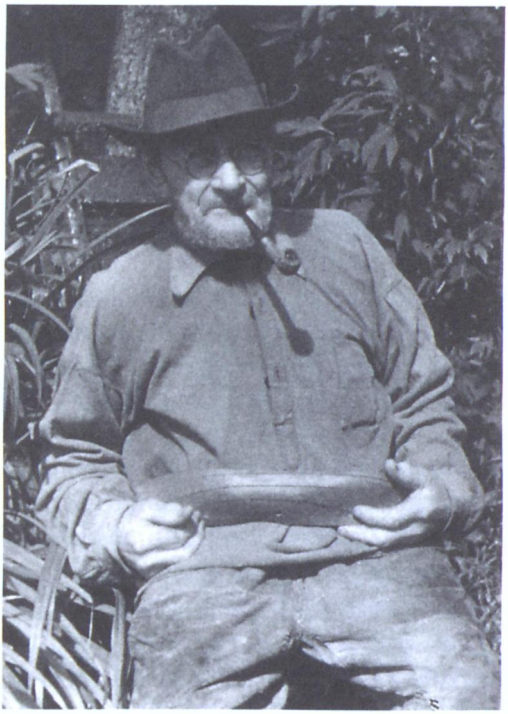
Ainult üksikuid laevu ehitasid Mõisakülast Häärberi Mihkel Saar (1858–1932), hüüdnimega *Pus'ku*, Nurme Mihkel Kosser (1860–1922) ja Säärekülast Pärdi-Jaagu Jaan Kott (1865–1939), sõimunimega *Iesliabõ*. Nimekam meister oli juba Lemsi külas Jaani Jaan Lamend (1862–1917), kes ehitas nii Kihnus kui ka mandril mitukümmend laeva. Tema tehtud laevad olnud kõige kiiremad. Teistest paremad olid kihnlaste "Adam" (ehitatud 1910) ja mandril "F. Ula". Jaan Lamend suri tiisikusse, olles umbes 55-aastane.

Suurim kõigist Kihnu laevameistreist oli Enn Vahkel (1870–1953). Tema isa olnud 15 aastat soldat, mille eest sai maad kolm riia vakamaad. Ta ehitas Linaküla elamu, Pao, oli puusepp ja müürissepp ning käis ka Häädemeestel laevatööl. Poeg Enn, rahvasuus *Pao Jõnn*, hakkas juba 16-aastasena laevatööl käima. Ja juba 18-aastasena hakkas ta ise meistrina laevu ehitama. Neli esimest laeva ehitas E. Vahkel plaanita. Siis hakkas ta *ressi* ja jooniseid tarvitama ning tema eeskujul ka teised. Selle võtte õppis Vahkel ära saarlastelt. Alles 1920-ndatel aastatel õppis Vahkel ära kaare *mii* võtmise inseneridelt Pärnus.

E. Vahkel ehitas üldse 69 laeva, neist 26 Kihnus. Peale selle ehitas ta laevu kogu Eesti Liivi lahe rannikul, Saaremaal ja Ruhnus. Tartus ja Võrus ehitas ta praame ja juhtis paljude laevade remontimist. Suurim Vahkeli ehitatud laev oli Uulus 100 jala pikkune "Kaupo". Viimase laeva ehitas Vahkel valmis oma õues 1940. aastal üksinda. Teda aitas tõstmise juures ainult naine Reet. See oli kahesüllane "Linnu", kõige viimane Kihnus ehitatud laev.

Hiljem üritati ehitada veel üht laeva aastatel 1943–1944. See oli 88 jalga pikk. Sellest pidi saama kolmemastiline mootorpurjekas. Ehitust juhatas samuti Vahkel. Laeva kaared olid juba ülal. Ehitus katkes sõjasündmuste tõttu ja laeva ehitusmaterjal kanti laiali.

1920-ndatel aastatel sai Vahkel koos teistega riigilt väikese järve, mis kuivendati ja põlluks hariti. Vahkel kolis uuele kohale, Järsumäele, jättes Pao pojale. E. Vahkel püüdis riietuselt teistest kihnlastest peenem olla. Ta kandis juba siis linnamoelist riietust kui teised seda ei teinud. Ta armastas suhelda kohalike ametnikega. Ka meeldis talle see, et teda meistriks kutsuti, naist koguni *meistri prõua*.

Laevameister Enn Vahkel 1951. aastal.
Foto H. Talts

Vahkel pidas ennast kõige tugevamaks kaika- ja sõrmeveos. Poisid kasutasid selle Vahkeli nõrkuse ära nalja saamiseks. Vahkel provotseeriti kaigast ja sõrmkooku vedama ning lasti teda meelega võita. Veel oma elu lõpul, 80-aastase raugana, pidas Vahkel ennast kaikaveos võitmatuks, olgugi et ta seljast kõveraks vajus. Nüüd ei saanud ta enam põrandal istudes kaigast vedada, kuid ta demonstreeris oma "jõudu" toolil istudes, kuna vastane põrandal istus. Selles asendis lasti siis Vahklil noori mehi isegi ühe käega üles tõmmata. Ka ei andnud Vahkel alla vanadusnõrkusele töö juures, pidades ennast lõpuni täiejõuliseks meheks. Ainult selle võttis Vahkel enne surma omaks, et ta ei ole enam kõige tugevam sõrmkooku vedama.

Ta oli väga meelitatud sellest, et võõrad teda kui laevameistrit külastasid, küsitlesid ja pildistasid. Aadu Hint viibis tema juures, tungides laevameistri töö saladustesse romaani "Tuuline rand" jaoks.

Vahkel töötas ka lihtsa tislerina. Omatehtud asjadele kirjutas ta oma täie nime, lisades ka selle, mitu laeva ta on teinud. Ka püüdis Vahkel oma mälestust jäädvustada. Elu lõpul käis ta ringi mõttega, kuidagi oma koduõues

suure kivi sisse, mille lähedal ta viimase laeva ehitas, oma portree paigutada. Hoolimata mainitud veidrustest oli E. Vahkel laevameistrina tunnustust vääriv.

Peale nimetatute oli Kihnus veelgi paar isikut, kes ühe väikese laeva kuidagi valmis tegid, kuid meistriks neid sellepärast veel pidada ei saa.

3. Töölised ja töötingimused

Kihnus võõraid laevatöölisi ei tarvitatud. Ehitasid ainult omad mehed, kelle hulgas oli ka üksikuid elukutselisi laevatöölisi, nagu seda olid ka kõik nimekamad meistrid. Kihnlased käisid ka mujal laevatööl. Enamuse töölistest moodustasid meremehed, kes oktoobris laevade seisma jäädes koju tulid ja märtsis, aprillis jälle laevadele läksid. Sellest olenevalt oli ka laevaehituse kõrghooaeg sügisel ja varakevadel.

Laevaehitusel vajati peale meistri järgmisi töölisi: meistri abi, puuseppi, seppa ja abitöölisi. Kõige parem tööline oli meistri abiks.

Puuseppi võis olla kuni 26, sest suuremat töölistehulka ei suutnud meister korralikult juhatada. Normaalseks tööks vajati minimaalselt kuut puuseppa. Töölised töötasid paarides, mis moodustati ühest paremast ja ühest halvemast töölisest. Puutöölistel oli üks abitööline, naine või poiss, kes korjas laaste, küttis aurukasti, tahus kiile ja aitas tõsta.

Iseseisvalt töötas sepp oma abilisega ehitusplatsile ajutiselt püstitatud sepipajas. Kui sepa kodu asus lähedal, siis töötas ta ka kodus alalises sepipajas.

Töö algas päikese tõusuga ja lõppes päikese loojumisega. Vaheaega peeti lõunaajal kaks tundi, pikemate päevade ajal ka keskhommikul ja õhtul, mõlemal korral üks tund. Vaheaegadel söödi.

Varem maksti töölistele päevatasu, mis oli võrdne nii pika kui ka lühikese päeva puhul. Hiljem said töölised tunnitasu.

Meister sai peremehelt söögi ja rahapalka 35–45 rubla kuus. Kui ta kodukoht oli kaugel, siis anti talle ka prii korter. Teised töölised said ainult rahapalga. Sepp sai meistriga võrdse rahalise tasu. Töölised said 85–100 kopikat päevas, nooremad 70 kopikat. Eesti ajal maksti töölistele 25 sendi ümber tunnis.

Laeva taglas (*taklas´s*) lasti suurematele laevadele teha *taklas´si* meistril. Seda tööd oskas kõige paremini Lemsi külas Pulli Laas Oad (1870–1942).

Laeva nimelaud lasti teha mõnel kunstimeelega mehel. Üks niisugune oli Lemsi külas Saaru Mihkel Oad (1868–1944).

Kodudes lasti naisi, lapsi ja vanu mehi köisi lahutada takkudeks (*värgi takk*). Selle eest maksti mõni kopikas naelast.

Palk maksti välja igal laupäeval peale tööaja lõppu. Sel puhul "tegid" peremehed töölistele omalt poolt pudeli viina.

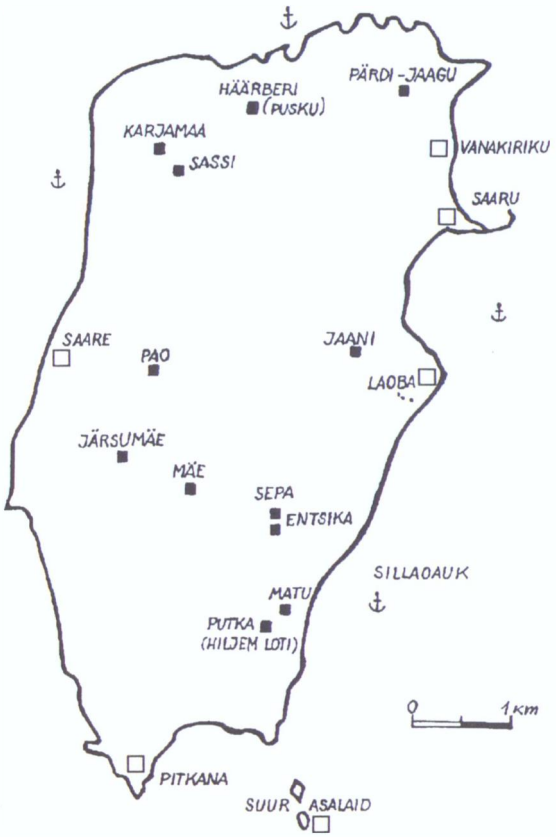
4. Laevaehituse platsid

Laevad ehitati mererannas, kus oli kõrgem kuivem pinnas ja järsem kivideta meri. Mere ja ranna iseloom oli oluline laeva merre vedamisel.

Kõige rohkem laevu ehitati Saaru maaninal, mis varem oli palju suurem praegusest, ja Vanakirikul. Peale selle ehitati laevu veel Laobal, Asalaius, Pitkanal ja Saares. Mõni laev, eriti väiksemad, ehitati ka mujal. Üksikud suuremad laevad ehitati mandril, Tõstamaal. Sellega välditi tülikat materjalivedu Kihnu.

Kihnus korraga ehitatavate laevade maksimaalne arv olnud ühel suvel seitse.

Ehitusplatsid peale Vanakiriku, mis kuulus riigile, asusid külade ühiskarjamaadel. Nende kasutamiseks luba ei küsitud ega tasu ei nõutud.

Joonis 4.
Laevaehitusplatsid – □, laevameistrite elukohad – ■, laevade ankruplatsid – ⚓.

Eeltööd laeva ehitamiseks

1. Laevaehituse organiseerimine

Uue laeva ehitamise kava, *plaan*, algatati kellegi üksikisiku poolt, kes sellest informeeris teisi, kes ka laeva ehitamisest võisid huvitatud olla. Nõusoleku puhul lepiti kokku ka selles, kes võiks olla uue laeva meistriks. Kui viimane oli leitud, tuldi kokku ühisele nõupidamisele.

Laeva ehitajaid oli nii palju, nagu vajati mehi laeva meeskonnaks peale koka.[20] Iga üksik neist oli *laeva osanik*, kes kokku moodustasid laevaseltsi (*selsi*).

Nõupidamisel arutati koos meistriga, missugust laeva soovitakse, missugust materjali ja kui palju vajatakse.

Kihnu laevalt nõuti järgmisi omadusi: 1) madal süvis, et pääseks kivistele randadele hästi lähedale, 2) peab kandma hästi palju purjesid, 3) olema kiire ja 4) olema suuteline ka tühjalt hästi purjetama. Viimase nõude tingis see, et linnadest väljasõit toimus enamasti tühja laevaga.

Koos arutleti, missugune olemasolevatest laevadest kõige rohkem esitatud nõuetele vastas ja missuguseid omapoolseid muudatusi võrreldes eeskujudega peeti vajalikuks ehitamisele tuleva laeva juures teha. Oluline oli ka laeva suuruse küsimus, millest olenes muretsetava materjali hulk ja rahalised kulutused.

Nõupidamise ajal joodi viina, uue laeva *liitu*.

Laevaosanike soovide kohaselt tegi meister (alates umbes 1890. a.) ehitatava laeva mudeli, *ressi*. See valmistati ühest puust, umbsena piki kiilu poolitatud laeva kujuline. Ress valmis paari päeva jooksul. Meister teatas ressi valmimisest laevaosanikele, kes tema juurde tulid. Avaldati veel kord arvamist laeva kuju kohta. Kui vajalikuks peeti, tehti laeva kujus veel muudatusi. Sellega oli tulevase laeva kuju lõplikult kindlaks määratud ja tuli selle valmistamiseks materjalid muretseda. Meister pidi teadma, kui palju läheb laevale vaja metsamaterjali. Laevatöödele kaubeldi ka sepp, kes teadis, kui palju läheb vaja rauda ja missuguses sortimendis.

Ühele osanikest tehti ülesandeks metsa ostmine, milleks teda rahaga varustati. Samuti lepiti kokku, kes ostab linnast raua, paelad, purjeriide jm. Osa materjale, vaierid, telliti isegi Saksamaalt.

2. Laeva ehitusmaterjali kohaletoimetamine ja ettevalmistamine

Laevad ehitati männipuust. Kihnust võis saada kõigest üksikuid mände, seepärast osteti mandrilt, Pootsi mõisast ja Tõstamaalt, vanemal ajal ka Häädemeestelt, männimetsa langid. Mets saeti talvel peremeeste ja nende perekon-

naliikmete poolt maha. Palgid tehti 21 jala pikkused. Laeva emaks (*emä*) ja kiilsoniks (*'kalsõn*) minev puu jäeti nii pikaks, nagu vaja oli. Jämedamad männiharud jäeti laeva kaarepuudeks.

Ainult väga harva kasutati laevaehitusel tamme. Küll aga kasutati mõnikord tammepuud kaarteks ja laeva suuremat tugevust nõudvate osade, nagu *santeki* ja *kimmingu* ehitamiseks. Vajalikud tammed osteti Saaremaalt, toodi suvel laevadega kohale.

Muid puid tarvitati vähe. Kuusk kõlbas ainult sirgeteks keppideks, *pahladeks*, saarest võis teha *naagleid* ja *lampe*. Kihnus kuuski ei leidunud. Ainult saart võis heinamaadelt saada.

Kõige paremaks peeti soos kasvanud puid, sest nende kasvuringid on tihedamad (*südämepuu*). Okaspuud saeti maha noores, lehtpuud vanas kuus. Puud püüti langetada põhja suunas, vähemalt NO veerandisse. Head kiirust ennustas tulevasele laevale see, kui langev puu kännu pealt kaugele kargas. Laevapuul ei tohtinud olla *tuulõoksa*, s.t. ülespoole kasvavat oksa. Sel puhul on puul kaks südant. Kui tuuleoksaga puud laeva ehitamisel kasutatakse, siis see laev hukkub hiljem tormis.

Mahasaetud puud veeti talvel regedel hobustega üle merejää Kihnu ehitusplatsile. Et see töö kiiresti toimuks, korraldati veotalgud. Need olid nagu talgud ikka. Talgulistele anti peremeeste poolt süüa ja õhtul korraldati ühe laevaomaniku juures jooming koduõlle ja viinaga ning tantsiti.

Puud saeti ehitusplatsil laudadeks ja plankudeks. Olenevalt laeva suurusest olid plangud 1–4 tolli paksud, osa isegi 7 tolli (*kimminguks* ja *santekiks*).

Saagimise eel lõigati palgi mõlema otsa servadesse vastavalt laua või plangu paksusele noaga sälgud. Nüüd kinnitati peenike nöör naelaga palgi otsa külge. Nöör tahmati söele põletatud kaikaga. Tahmase nööri üks ots asetati palgi otsas olevasse sälku, teine ots palgi teise otsa sälku. Nööri tõmbas üks mees pingule, teine tõmbas pingutatud nööri palgi keskkoha kohal üles ja laskis selle lahti. Nöör lõi tugevasti vastu palki ja jättis sellele tahmase jälje. Nii tehti ka teiste sälkude vahel. Sellega oli palk *nüeritud* ja läks saagimisele. Selleks tõsteti palk kahtedele umbes 1,7 m kõrgustele nelja jalaga pukkidele. Palk löödi puki külge raudklambriga kinni, et ta saagimise ajal ei keeraks.

Kõige paksemad plangud (*emä* ja *tävid*) ja ehituspuud tahuti parajaks kirvega.

Vanasti saetud laudu ei olnud. Laudu saadud nii, et palgile lastud mõlemale küljele puuriga rida auke. Mööda aukude rida aetud palk kiiludega lõhki. Saagi hakatud kasutama 1860-ndatel aastatel. Saagijatele maksti 80 kopikat päevas, lühemate päevade puhul 50 kopikat. Viimati saeti laudu käsitsi 1920-ndatel aastatel. Hiljem lasti lauad ja plangud saagida mandril lähimates saeveskites Tõstamaal ja Vaistes. Kõige paksemaid planke saeti ka hiljem ehitusplatsil käsitsi.

Vajalik raud ja osa raudesemeid, nagu ankrud, ketid, plokid, ankrupeli (*-pill*) osteti linnast, Riiast ja Pärnust. Samuti osteti sealt ka purjeriie, paelad ja köied.

Laeva plankude vahede tihendamiseks vajati *värgitakku*. Seda saadi vanade köite lahutamisel. Köis lõigati juppideks, leotati soojas vees pehmeks ja kisti näppudega lahti. Lahutatud tükk kuivatati toas.

Laeva ehitamiseks vajati veel tõrva, pigi, värnitsat ja värve. Need materjalid osteti kauplusest. Kuid tõrva aeti ka ise vaigustest mändidest tõrvaahjus, *tõrva-aukus*. Künka serva kaevati auk, kuhu sobitati tõrvaajamiseks vajalik seade. Kihnut läbiva seljaku ühe osa nimetuseks saare keskel ongi *Tõrvaaugu mägi*.

Ka köisi keerutati mõnikord ise vastavate pöörade abil, kui ei olnud sobivas jämeduses köisi parajasti saada.

3. Meistri eeltöö

Et laevaehituse juhtimine ehitusplatsil oleks edukas, pidi meister kodus tegema mõnesuguseid ettevalmistusi. 1890-ndate aastate algul hakkasid meistrid laeva ehitamist juhtima mudeli (*ressi*) ja jooniste järgi. Esimesena hakanud seda tegema Enn Vahkel, kes selle oskuse oli ära õppinud saarlastelt Häädemeestel.

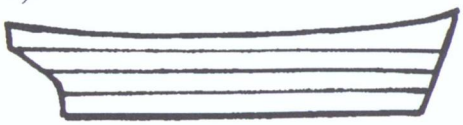
Joonis 5. Kaarte projektsioonid ressi küljel

Kõigepealt tõmmati ressi sirgele küljele, s.o. laeva kiilu läbivale vertikaalsele tasapinnale, pliiatsiga vertikaaljooned, mis tähistasid kaarte projektsioone (vt. joon. 5). Joonte alumised otsad märkisid kaarte alumiste otste asukohta. Nende joonte ülemistest otstest tõmmati ressi pealispinnale, mis kujutab laeva tekki, perpendikulaarjooned ressi järsule küljele (vt. joon. 6). Nii saadi kaarte projektsioonid laeva tekile, kuna joonte otsad ressi kõveral küljel märkisid kaarte ülemiste otste asukohti.

Joonis 6. Kaarte projektsioonid ressi pealmisel küljel

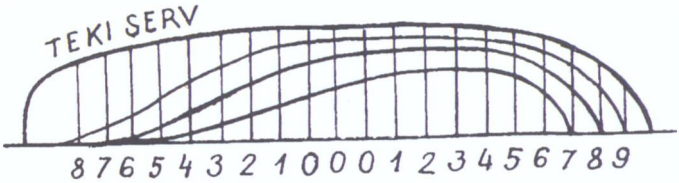
Järgnevalt saeti ress 2–4 kohast, olenevalt ehitatava laeva suurusest, horisontaalselt läbi, millega saadi mitu ressi läbivat, omavahel paralleelset tasapinda (vt. joon. 7).

Joonis 7. Ressi läbivad tasapinnad

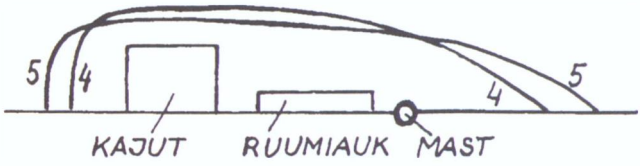
Et lahtisaetud ressi saaks kokku panna ja et selle osad kaduma ei läheks, lasti ressisse risti kaks auku, millesse käisid pulgad. Ress oli üksikute kihtidena lahtivõetav. Neile joonistati peale niisamasugused jooned, nagu ressi pealispinnalegi (vt. joon. 6). Niisuguse ressiga võis meister juba laeva ehitustööd juhtida.

Et vaja ei oleks ressi kaasas kanda, ka töö juhtimise kiirendamiseks, tegi meister veel paksule paberile jooniseid. Paberile tõmmati ressipikkune sirgjoon. Selle kõrvale pandi ressi lahtisaetud osa ja tõmmati tema kõvera külje järgi pliiatsiga joon. Sama tehti ka teiste osadega. Nii saadi lõikepindade projektsioonid. Sellele joonisele kanti ka kaarte projektsioonid. Nii tasapindade kui ka kaarte projektsioonid nummerdati (vt. joon. 8). Kõige laiemas kohas olev kaar märgiti nulliga. Kui sama laiusega kaari oli mitu (suuremate laevade puhul), siis märgiti need kõik nulliga. Edasi nummerdati kaared nii ette- kui ka tahapoole järjekorranumbritega 1, 2, 3, 4 jne. Vastavaid kaari nimetati *null, esimene üks, esimene kaks* jne., *tagumine üks, tagumine kaks* jne., *kuär*.

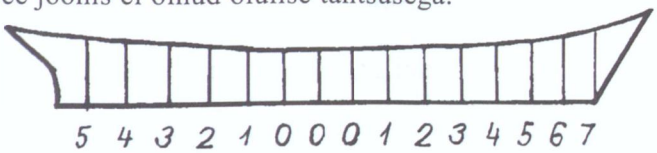
Joonis 8. Ressi lõikepindade ja kaarte projektsioonid

Rellingä kujutamiseks joonistati eraldi teki ja *rellingä lati* projektsioon. Sellele märgiti ka tekipealsete ehitiste, kajutite, ruumiaukude ja mastide asukohad (vt. joon. 9).

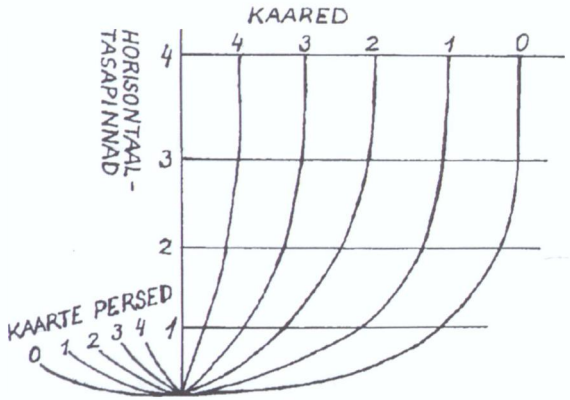
Joonis 9. Tekipealsete ehitiste projektsioonid

Ressi pealmise lõike ümber pliiatsiga jooni vedades tehti joonis, mis näitas laeva *traaki*, s.o. teki kõverust. Ka siia joonistati kaarte projektsioonid (vt. joon. 10). See joonis ei olnud olulise tähtsusega.

Joonis 10. Laeva traak

Valmis võis veel teha kaarte kõverust näitava joonise. Selleks joonestati vertikaaljoon, mis kujutab perpendikulaari laeva kiilule. Sellele tõmmati ressi horisontaallõigetele vastavalt ristjooned. Nüüd võeti ressi lõikepindade projektsioonilt (vt. joon. 8) sirkliga nullkaare kaugus vertikaaltasapinda tähistavast joonest lõikepinda tähistavate joonteni, mis kanti uue joonise ristjoontele. Märgitud punktid ühendati joonega, mis kujutas kaare projektsiooni laeva läbival vertikaaltasapinnal. Samal joonisel kujutati ka teised laeva ühe otsa kaared. Nii kaared kui ka horisontaaltasapinnad nummerdati vastavalt joonisele 8.

Joonis 11. Kaarte projektsioonid vertikaaltasapinnal

Nii saadi poole kaare kujutis, teine pool pidi olema täpselt samasugune, kuid seda polnud vaja joonestada. Ainult osa teisest kaarepoolest joonestati. See on *kuarõ perse*. Laeva teise otsa kaarte kujutamiseks tuli teha teine taoline joonis.

Kaarte esialgse projekteerimise võis ka ära jätta. See tuli siis teha hiljem tegeliku töö juures.

Tingimata vajalik oli veel *mastabi* joonestamine. See tehti nii pikk, kui pikk oli *emä* ressil. *Mastab* jagati nii mitmeks osaks, mitu kuuejalast sülda oli laeva pikkus. *Mastabi* otstele joonestati nooniused, kust saadi jalad ja tollid.

Laeva kere ehitamine

1. Kaared, ema, täävid, kalsen

Laeva ehitamist alustati enamasti sügisel, sest siis olid mehed laevadelt kodus ja töölisi rohkem saada.

Esimesena tehti laeva *emä*. See oli 8–10-tolline kandiliseks tahutud palk. Ema oli alt natuke kitsam kui pealt. Ema tehti ühest puust. Suurte laevade ema pidi jätkama. Seda tehti *plessiga* ja raudpoltidega (vt. joon. 12).

Joonis 12. Ema jätkamise *pless*

Ema asetati palgijuppidest risti ja põiki laotud *laagrite* peale. Laagrite kõrgus oli umbes 1,5 m, mis võimaldas hiljem ka laeva põhja all töötada.

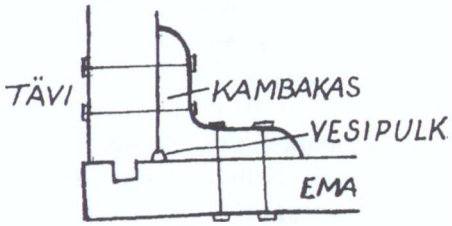
Ema pandi maha suunaga mere poole. See oli tarvilik hiljem laeva merre vedamisel.

Järgmisena paigaldati *tävid*, esimene ja tagumine. Esimene tävi liideti ema viltu tahutud merepoolse otsa külge poldiga. Peale selle kinnitati tävi ja ema tugeva kõvera puuga, *kambakaga*, mis parajasti mahtus ema ja tävi poolt moodustunud nurka. Kambakas liideti ema ja täviga kahe poldiga (vt. joon. 13).

Joonis 13. Ema ja esimese täävi liitmine

Tagumine tävi asetati ema külge risti. Nad liideti tapiga ja kambakaga nagu esimenegi tävi (vt. joon. 14.). Tävi alumine ots on *tävi kand*. Mõlema tävi kanna alla pannakse hõberaha.

Joonis 14. Tagumise täävi liitmine emaga

Tävi kannast võis kergesti vett läbi tulla. Selle vältimiseks lasti tävi kannast tema liitekohas emaga auk läbi, millesse löödi tihe pulk, *vesipulk.*

Et ema koos tävidega püsti seisaks, toetati neid puudega, *`tut'sega*, mille üks ots toetus tävile, teine maha.

Järgnevalt asuti kaari paigaldama. Vanasti tehtud seda pea ja silma järgi. Meistri juhatusel tehtud 4–5 *plaani kuart* valmis. Need asetatud siis ema peale püsti. Kaarte ja tävide peale löödud latid. Nii saadud laeva kujutis, *plaan.* Selle töö juurde kutsutud ka teisi kogenud vanemaid mehi, kes aitasid arutada, kas mõnd kaart tuleks nihutada teisele kohale.

Kui laeva kuju arvati sobiv olevat, hakati plaanikaarte vahele paigaldama teisi. Selleks riputati kahelt küljelt tahutud kaarepuu temasse löödud naela abil plaanikaartele löödud lati külge, kus ta siis kõveruse poolest parajaks tahuti.

Hiljem hakkasid meistrid tööd juhtima ressi ja jooniste järgi.

Algul võtnud meistrid tööle juurde ressi ja tinalindi. Tinalint painutatud vastu ressi väliskülge, kaare kohale. Kaare pikkus märgitud tinale pliiatsiga ressi ülemise ja alumise serva järgi. Nii saadi kaare vähendatud kujutis, mis edasi kanti paberile. Saadi niisugune kujutis nagu näidatud joonisel 11, kus kaare projektsioon joonestati tinalinti vertikaal- ja ülemise horisontaaljoone vahele passides.

Edasi tuli kaare vähendatud kujutis suurendada normaalsuuruseks. Selleks tehti laudadest *ressi parand.* Selle üks külg oli natuke pikem laeva kere poolest laiusest, teine külg laeva kere kõrgusest. Sellele mahtus pool laeva kaart. Ressipõrandale joonestati samasugune kujutis, nagu joonisel 11, mastaabile vastavalt suurendatuna. Paralleeljoontele märgitud punktidele asetati painduv puulatt, mida mööda tõmmati kaart kujutav joon. Vanasti ei olevat latti ega joont tarvitatud. Seda asendanud mõõtude järgi ressipõrandale seatud nöör. Teatakse sedagi, et nöör seatud isegi maa peale.

Esimesena kujutati ressipõrandale nullkaar, siis järgnevad kaared laeva esi- ja tagaotsa poole.

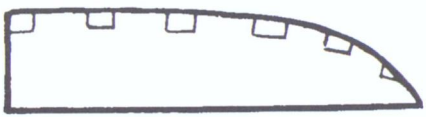
Kaare joonisele vastavalt tehti õhukestest laudadest kaare *sablon.* Maha asetati kaare kõverusele vastavalt rida pakke. Neile paigutati sabloni järgi

kahelt küljelt tahutud kaarepuud. Neile joonistati sabloni järgi kaare välis- ja siseserva tähistav joon, mille järgi ka kaare need küljed risti teiste servadega ära tahuti. Kaare tahu läbimõõt oli 7 tolli.

Kaared tulevad jätkata, sest nii pikki kõveraid puid ei leidu, nagu vaja oleks. Jätkukohad asetati järsult üksteise vastu. Nüüd tehakse veel teine kaarepool sama sabloni järgi valmis. Sellele kaarele tehakse veel teine sarnane kaar, mis esimesele peale pannakse. Mõlemad kaared lastakse puupulkadega tugevasti kokku. Nii saadakse *`puaris kuär* ehk *pan'nkuär*.

Valmis kaar tõstetakse temale ettenähtud kohale ema peale. Väikese laeva kaari suudetakse mitme mehega käsitsi kohale tõsta. Suuremad kaared tõstetakse kohale *pirdegä*. *Piirid* moodustatakse kolmest tugevast puust, mis on ühest otsast omavahel ühendatud. Ühendatud otsad tõstetakse üles, kusjuures alumised otsad paigutatakse maas laiali. Piiride ülemiste otste külge kinnitatakse plokk, millest käib läbi köis. Köie külge kinnitatakse kaar ja tõstetakse ta köiest vedades kohale. Kaar seatakse ema peale lahtiselt ja vertikaalselt püsti. Et kaar oma kohalt ei nihkuks, lüüakse emasse mõlemale poole kaart nael pooleldi sisse. Peale selle toetatakse kaar *tutsidega*. Ka kaare ülemiste otste vahele lüüakse põiki latt. Edasi paigaldatakse nullkaare kõrvale tagumine üks ja esimene üks kaar, siis kaks, kolm jne. kuni lõpuni.

Kõik kaared tehakse nii nagu nullkaargi. Kuid nende juures tuleb arvestada veel üht asjaolu. Teiste kaarte juures tulevad nende välispinnad tahuda viltusteks, mida rohkem laeva otste poole, seda rohkem. See on vajalik selleks, et küljeplangud läheksid tihedasti vastu kaari. Viltust osa nimetatakse *mii* (vt. joon. 15).

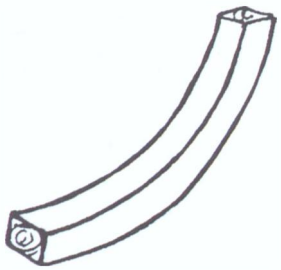
Joonis 15. Kaarte mii

Varem raiuti kaared esialgu enne nende paigaldamist silma järgi miisse. Kui kaar oli paigaldatud, siis tahuti ta kaartele põiki pandud lati järgi vajalikul määral viltuseks. Hiljem hakkasid meistrid miid joonise järgi mõõtma.

Mii saadakse järgmiselt. Võetakse kaks puupulka, mille pikkus vastab kaare paksuse (7 tolli) ja kahe kaare vahe (14 tolli) summale. Siis pannakse pulgad kõrvuti ja tõmmatakse neile kaare paksuse pikkuselt risti joon. Nüüd võetakse pulgad, hoitakse nad ristjoonele lähematest otstest koos, teiste otstega mõõdetakse nagu sirkliga ressipõrandale joonistatud kaari kujutavate joonte kaugused üksteisest igal horisontaaltasapinda tähistaval joonel. Nüüd mõõdetakse pulkade vahe neile tõmmatud joonte kohal. See kaugus ongi kaare *mii*, mis

näitab, kui palju laeva otsapoolne kaare serv on lähem kaare tagaservast laeva läbivale vertikaaltasapinnale. Saadud kaugused märgitakse kaare sablonile ja sealt kaarepuule. Punktid ühendatakse joonega, mille järgi üks kaare serv libamisi maha tahutakse.

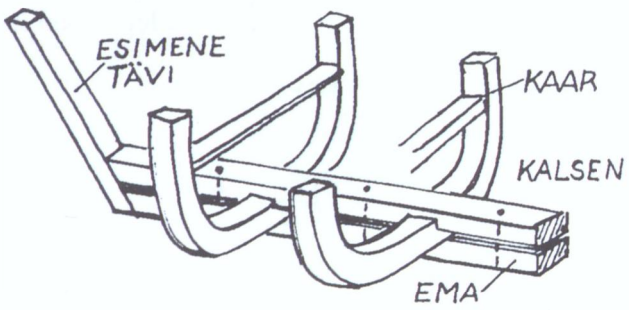
Mida lähemale laeva põhjale, seda väiksem on mii (vt. joon. 16).

Joonis 16. Miisse tahutud kaar

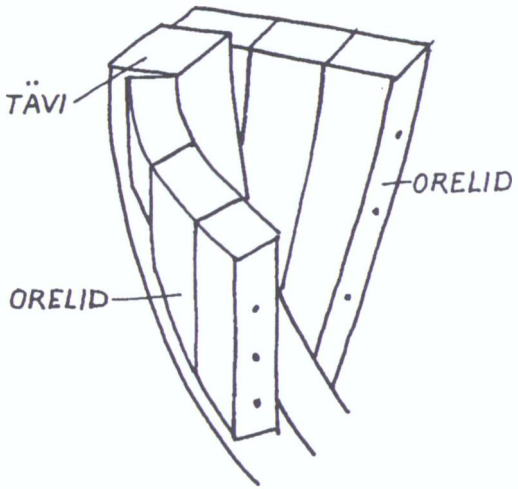
Mõnikord pannakse paariskaarte vahele ka ühekordsed, *üksikud kuarõd*. Kaarte alumistesse külgedesse mõlemale poole laeva ema raiutakse sälgud, *salmõ augud*. Läbi nende pääseb laeva tunginud vesi voolama ja seda on võimalik välja pumbata.

Kui kõik laeva kaared on paigaldatud, siis pannakse laeva sisse kaarte peale ema kohale tugev palk, *`kalsõn*. Kalsenist ja emast lastakse vähemalt iga nelja jala tagant auk puuriga läbi. Aukudest pannakse läbi raudpoldid, mis tugevasti ära *lingitakse*. Kaartest polte läbi ei panda. Sellega liidetakse ema, kaared ja kalsen tugevasti üheks tervikuks. Kalseni ja ema vahele jääb kaarte paksusega võrdne vahe.

Joonis 17. Laeva ema, kaarte ja kalseni liitmise skeem

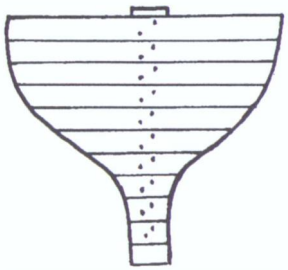
Esimese *tävi* külge pandi veel *orõlid*. Orelid tehakse kuni kolmest tugevast puust, mille alumine ots on ühelt küljelt vahedaks tahutud, sest tävi on viltu ja orelite tagumine serv peab olema vertikaalsuunas. Orelid ulatuvad reelingu servast alla paari plangu laiuse ulatuses. Need on vajalikud ankrus oleva laeva esimese otsa tugevdamiseks. Orelid pandi mõlemasse külge. Nad kinnitati tävi külge tugevate raudpoltidega.

Joonis 18. Orelid

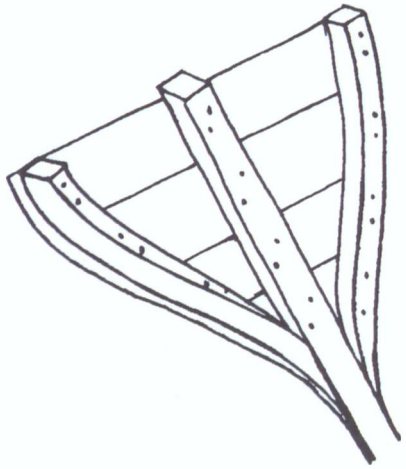
Nüüd võis laeva kaared paigaldatuks lugeda, kui ehitati paadi moodi vaheda tagumise otsaga laev. Niisugused olid väga haruldased. On teada, et ainult üks väike mootorpurjekas "Veelind" nõnda ehitati.

Varem tehti kõik, hiljem osa väiksematest laevadest, järsu tagumise otsaga, *`piegligä* ehk *jarsu `persegä*. Ka nende eeskujuks olid paadid. Sel puhul asetati tagumise tävi külge plangud servadega vastamisi. Plangud kinnitati tävi külge poltidega või puupulkadega. Plankude otsad lõigati ära laeva kere järgi.

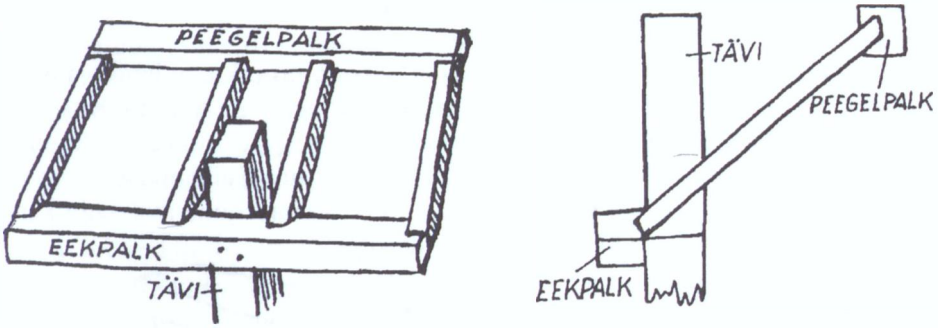
Joonis 19. Laeva tagumine ots, *`piegel*

Peegli plankude otste kinnitamiseks sobitati nende sissepoole külge lisakaared, mille otsad ulatusid vastu tävi (vt. joon. 20).

Joonis 20. Lisakaared peegliga laeval

Uuemal ajal tehti enamik laevu *`ahtõr`piegligä*, s.t. tagumise otsa veepealne osa ehitati tävist kaugemale välja. Selleks pandi tagumise tävi külge temaga risti *eekpal'k*. Selle kohale tuli *`piegelpal'k*. Mõlemad palgid ühendati poolviltu neisse tapitud puudega.

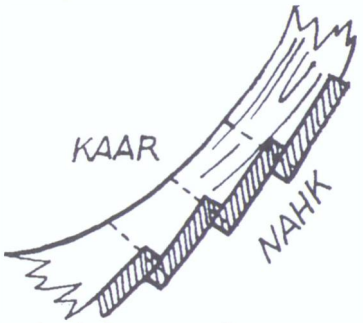
Joonis 21. Ahterpeegli tugipuude eest- ja kõrvaltvaade

Peale kaarte paigaldamist võeti laeva *traak*, teki kõverus (vt. joon. 10). Selleks saeti kaarte otstest tükid ära.

2. Nahk

Peale kaarte valmimist hakati tegema laeva välisseina, *nahka*.

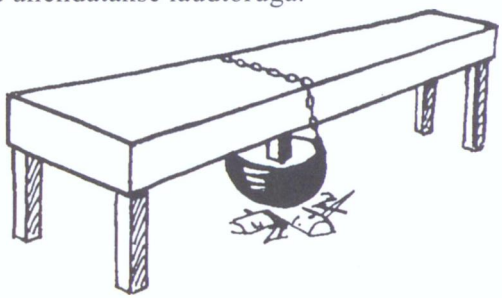
Vanemate laevade nahk tehti paatide sarnaselt. Esimesena paigaldati laud laeva põhja vastu ema. Järgmine laud pandi servaga umbes kahe tolli ulatuses esimese peale, kolmas teise peale jne. Et lauad läheksid tihedasti vastu kaari, selleks tehti kaartesse lõiked nii, et laua ülemine serv oli tasa kaare pinnaga. Seega sai kaar hambulise kuju. Sellist ehitusviisi nimetatakse *kordehituseks*.

Joonis 22. Kordlaeva kerelaudade asetuse skeem

Laudade kõverus võeti järgmiselt. Paigaldatud laua kõrvale painutati kaarte peale latt ja mõõdeti selle kaugus kaarte kohal teisest lauast. Andmed märgiti üles latile tollides. Nüüd märgiti saadud andmetel kõverus uuele lauale, mida paigaldama taheti hakata. Kõveruse järgi tahuti laua üks serv ära, hööveldati laud igalt poolt siledaks ja viidi *aurukasti* ehk *parnikusse* (viimane nimetus vanemal, esimene nooremal põlvkonnal).

Aurukast kujutab neljatahulist laudkasti, mis on nii pikk, et lauad ja plangud tervelt sisse mahuvad. Kasti üks ots on kinnine, teine lahtine. Kast paigutatakse maasse püstitatud nelja posti otsa umbes 1,5 m kõrgusele maapinnast. Kasti keskel alumisel küljel on nelinurkne auk. Selle all ripub ümber kasti pandud ahelate otsas pada. Paja kaanes on samasugune ava nagu kasti põhjaski. Mõlemad avad ühendatakse laudtoruga.

Joonis 23. Aurukast ehk parnik

Aurukasti pannakse korraga mitu lauda või planku. Kasti lahtine ots topitakse kaltsudega kinni ja tehakse paja alla, milles on vesi, tuli. Pajast tõuseb kuum aur mööda toru aurukasti. Aur kuumutab planke ning muudab nad pehmeks ja painduvaks. Planke tuleb kuumutada nii mitu tundi, kui paks on üksik plank tollides. Niisugune plank ei murdu, kui teda *`juurõ `aetassõ*, s.t. paigaldatakse.

Kuum plank kistakse aurukastist raudkonksudega välja ja kantakse kinnastatud käsi laeva juurde. Laua üks ots pannakse tävisse raiutud soonde (*val'ts*) ja lüüakse kohe naeltega või pulkadega kinni. Siis painutatakse laud vastu lähimat kaart ja kinnitatakse jälle pulkadega või poltidega kaare külge jne., kuni terve laud on kohal. Ka kaarte vahe peal löödi laudade servad omavahel kinni. Selleks tarvitati sepa tehtud laiu, otsast peenenevaid naelu. Naelale puuriti auk ette. Kui osa naela oli läbi löödud, pöörati naela ots tagasi kõveraks. Nüüd löödi kogu nael lauasse ja kõveraks löödud ots samuti tagasi lauasse. Neid naelu nimetati *püerdnaelteks*. 1920-ndatel aastatel hakati tarvitama kauplusest ostetud *linknaelu*.

Hiljem ehitati osa laevu segaehitusega. Laeva põhi umbes veeliini kõrguseni tehti *kord*, pealpool veeliini *sein*, s.o. plankude servad vastamisi. Seinehituse puhul on laeva nahk sile, kordehituse puhul aga astmeline. Kordehitus on lihtsam, pole vaja arvestada laua servade viltusust nende vastamisi sobitamisel. Kuid seda viisi saab rakendada ainult laudade ja õhemate plankude tarvitamisel. Ka on kordehitus nõrgem seinehitusest. Viimast ehitusviisi rakendatigi suuremate laevade, hiljem ka väiksemate laevade ehitamisel. Üksikuid *kordlaevu* tehti ka hiljem. Seinehituseks läheb vaja vähem laudu kui kordehituse puhul (vaheliti paigutatud lauaservade arvel).

Seinehituse puhul hakatakse laeva nahka tegema ülalt. Võiks hakata ehitama ka alt, kuid siis jääksid laastud laevaruumi ja nende koristamine oleks tülikas. Samuti oleks raskem laevaruumi pääseda. Kui ehitus algab ülalt, siis langevad laastud kaarte vahelt maha ja ruumi pääseb kaarte vahelt ilma ronimata.

Kui laeva kõrgus ulatub üle inimese pea, umbes 1,75 m, siis ehitatakse laeva ümber *talasi*, telling. Sellel seistes saab kõrgemal sooritatavaid töid hõlpsamini teha. Tellinguile pääseb redeliga, *`kartsaga*.

Esialgu jäetakse kaarte otstest kahe plangu laiune osa vabaks, mis märgitakse kaartele joontega. Sellest allpool hakatakse esimest planku paigaldama. Selleks pannakse kaartele latt, märgitakse kõverus latile, sealt plangule, nagu kirjeldatud eespool. Edasi töödeldakse ja paigaldatakse planku nagu laudagi.

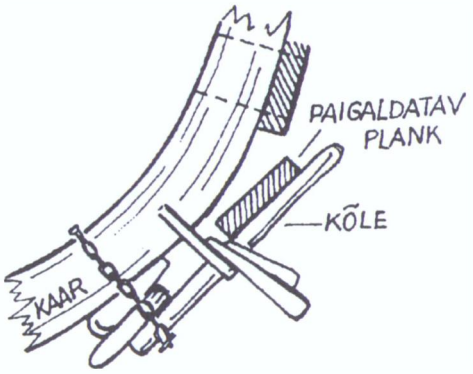
Järgmine plank valmistatakse ette selsamal viisil, kuid seejuures tuleb arvestada veel plangu selle serva viltusust, *miid*, mis läheb vastu varem paigaldatud plangu serva. Mii võeti *miiga* ('liikuva keelega nurgamõõtja')

paigaldatud plangu servalt ja igalt kaarelt, mille külge plank on kinnitatud. Nii saadakse igalt kaarelt isesugune nurk, mis miilt joonestati lauatükile ja nummerdati kaarte järgi. Kui planguserv oli kõveraks tahutud, siis võeti jooniselt miiga nurk ja raiuti planguserv sellele vastavalt viltuseks.

Edasi kuumutatakse planku aurukastis ja paigaldatakse esimesest plangust allapoole.

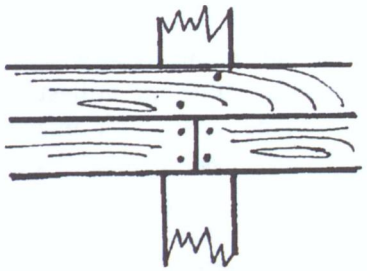
Plankude servade vahele peab jätma väikese vahe, et sinna oleks hiljem võimalik takku vahele lüüa. Plankude servade seesmised ääred peavad olema enam koomal kui välimised, et hiljem vahele löödav takk välja ei pudeneks. Plankude vastamisi asetsevate servade vahet nimetatakse *naat*, samuti ka kordlaeva servadega pealistikku asetatud lauaservi.

Et planku kõverakstahumisega mitte palju raisata, tahutakse ta sirgem kui nõuab kaarte kõverus. Niisugune plank *jaagitakse* kohale. Selleks pannakse ümber kaare ketitropp. Tropist pannakse läbi tugev kaigas, *kõlõ*. Sellega surutakse plank kiilude abil vastu kaart. Kui plank jääb teise plangu servast kaugele, siis lastakse temast allapoole kaaresse pulk. Pulga ja plangu vahele lüüakse kiil, mis surub plangu kohale.

Joonis 24. Plangu jaagimine

Laeva naha plangud jätkatakse ainult kaarte kohal, kus plankude otsad asetatakse vastamisi. Kumbki planguots kinnitatakse kaare külge kahe puupulga või raudpoldiga. Ka terve, jätkamata plank kinnitatakse kaare külge kahe puupulgaga või raudpoldiga.[21] Pulgad tehakse männist. Neile on pea otsa lõigatud. Et pulga pea plangust kõrgemale ei jääks, õõnestatakse ümber augu noaga süvend, *puiatakse*. Pulga keskele mähitakse paar keerdu tõrvatakku. Läbi augu löödud pulga otsa laeva seesmisel küljel tehakse noaga lõhe, *suudõ*, kuhu lüüakse puukiil. Ka raudpoldile mähitakse enne auku löömist takku ümber. Poldi otsad *lingitakse*.

Joonis 25. Plankude kinnitamine kaare külge

Veeliini kohale pannakse nahaks kaks paksemat plangukorda, *kimming*. See annab laevale suurema tugevuse.

Nii tehakse nahka, kuni jääb põhjast puudu veel kolm plangukorda. Siis pannakse plank ema äärde. See on emaga peaaegu risti. See plank lüüakse ema külge viltu naeltega. Peale selle lastakse ta veel risti läbi plangu minevate poltide või pulkadega ema külge. Viimane asjaolu ongi põhjuseks, miks laeva nahka lõpuni ülalt alla valmis ei tehta – siis ei saaks pulki ega polte läbi plangu lasta ja see jääks nõrgalt emaga ühendatuks. Selle plangu kõrvale paigaldatakse veel üks plank. Siis jääb paigaldada veel viimane plank, millel on oma nimigi, *luttõr*. Lutter valmistatakse samuti nagu teised plangud, ainult selle vahega, et temal tulevad mõlemad servad miisse tahuda.

Nii on kogu laeva ühe külje nahk valmis.

Samal ajal, kui tehakse laeva üht külge, tehakse ka laeva teist külge samas järjekorras ja samade mõõtudega. Sellepärast ongi laeva *ress* tehtud laeva ühe külje mudelina.

Kui nahk on valmis, juuakse õhtul *naha liitu*, milleks peremehed viina muretsevad.

3. Teki ja ruumi ehitamine

Samal ajal, kui tehakse laeva nahka, käib töö ka laeva tekil ja ruumis.

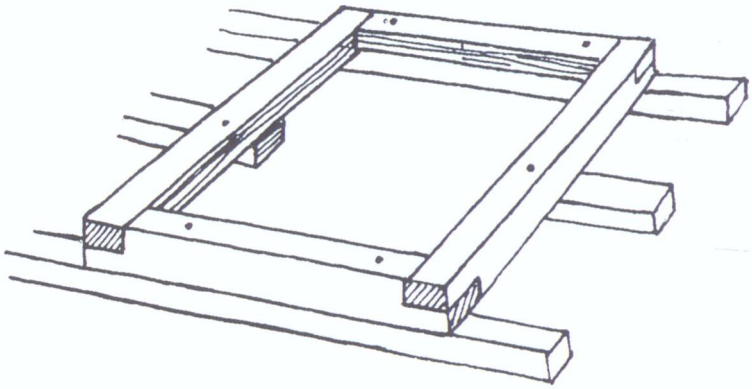
Kui esimene välimine plank on paigaldatud, pannakse paika *rellingä postid*. Mida suurem laev, seda pikemad need on, ulatudes üle teki paarikümnest sentimeetrist kuni 1,5 meetrini. Reelingupost on kaarest peenem. Posti alumine ots kinnitatakse naeltega esimesena paigaldatud naha plangu külge. Postid asetatakse kaarte vahele.

Selle järel paigaldatakse kaarte siseküljele 2–3 korda paksemad plangud, *teksviedrid*. Ülemine neist asetatakse nii kõrgele, et tema peale pandav

tekkpal'k oleks tasa kaare ülemise otsaga. *Teksvieder rammitakse* kohale. Selleks kasutatakse sama võtet, mis plangu *`jaagmise* puhul (vt. joon. 24), selle vahega, et rakendatakse veel üht ketitroppi, millest käib läbi *kõlõ*. Nende troppide taha asetatakse plank. Plangu otsa pihta lüüakse *rammiga*. See on jäme puu, mis on riputatud üle laeva põiki oleva palgi külge. *Kõlõ* kohal aga surutakse planku *talvaga* vastu kaart. Kui *teksvieder* on kohale rammitud, kinnitatakse ta kaare külge samuti nagu naha välimine plankki.

Järgmisena paigaldatakse *tekkpalgid.* Tekkpalk on neljast küljest tahutud palk, mis asetatakse risti laeva küljejoonega, teksveedrite peale kaarte vahele. Tekkpalgi ülemine serv on kaarte otstega ühekõrgune, kusjuures otsad ulatuvad naha planguni. Tekkpalgid kinnitatakse poltidega teksveedrite külge.

Samal ajal tehakse valmis ka tekisse tehtavate avade raamistikud – *kaabõlkoi, ruumi augu* (aukude) ja *ruhvi* kraed (*ruä*). Need on ristkülikukujulised puuraamid, mille nurgad on lihtsate lõigetega ja naeltega kokku löödud. Kraed pannakse tekkpalkide peale ja liidetakse nendega poltide või pulkadega. Tekkpalgid, mis on ruumiaugu ja ruhvi kohal, ulatuvad mõlemalt poolt ainult kraeni.

Joonis 26. Ruumiaugu krae tekkpalkidel

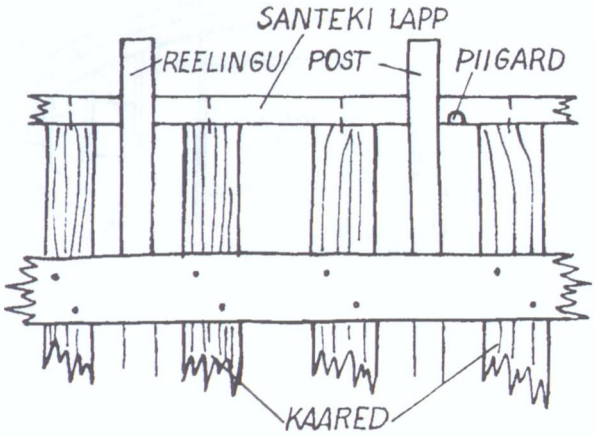
Peale tekkpalkide paigaldamist tehakse *santekk*. See tehakse paksematest plankudest, mis paigutatakse tekkpalkide peale vastu reelinguposte ümber laeva välisserva. Santeki plangud kinnitatakse poltidega tekkpalkide külge. Santeki laius on 1–2 planku.

Nüüd tehakse reelingupostide vahed *santeki lappidega*. Need on niisama paksust plangust nagu santekk ja on reelingupostide vahe pikkused. Lapid toetuvad kaarte otstele ja kinnitatakse nende külge poltidega.

Kui ka santekilapid on paigaldatud, tehakse valmis *santeki korrad*. Need on kaks korda planke laeva naha ülemisel serval. Ülemise plangu serv on santeki-

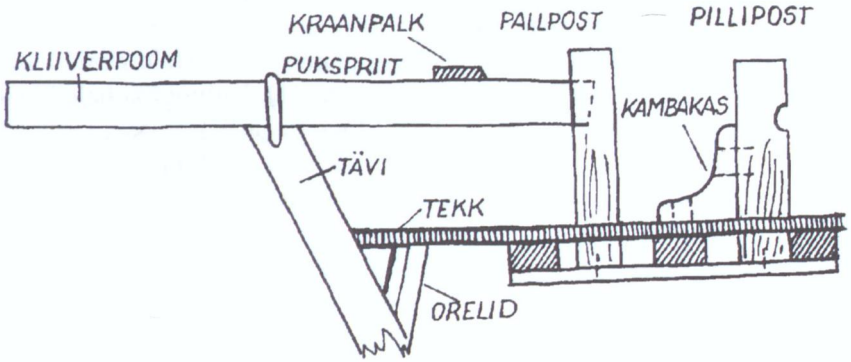
lapiga ühel kõrgusel. Santekikorrad lüüakse kinni naeltega ja poltidega kaarte ja santekilappide külge. Santekikorrad tehakse paksematest plankudest.

Läbi santeki, santekilappide ja santekikorra puuritakse poolviltused jämedad augud, mis vooderdatakse tinatoruga. Need on *piigardid*, mida on laeva kõige kõveramas osas mõlemas pardas üks. Läbi nende voolab tekilt vesi ära.

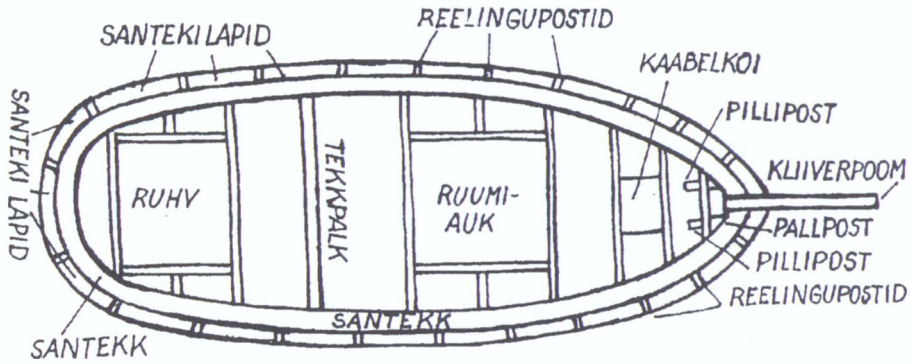
Joonis 27.
Santekilappide ja reelingupostide asetuse skeem

Laeva etteotsa paigaldatakse *pal'lpos't* ja sellest tahapoole kaks *pilliposti*. Need kinnitatakse poltidega plankude külge, mis on omakorda kinnitatud poltidega tekkpalkide alla. Pallpostidesse lastakse tapiga kliiverpoomi (*liiverpuomi*) jämedam osa, *pukspriit*. Edasi ulatub pukspriit üle täävi otsa (*piä*) laevast välja.

Joonis 28. Pallposti, pilliposti ja kliiverpoomi paigaldamise skeem

Laeva lagi, *tekk*, kaetakse plankudega, mis on õhemad santeki plankudest. Pärast teki valmimist pannakse pillipostidele ettepoole toeks *kambakad*, mis kinnitatakse teki ja postide külge poltidega.

Joonis 29. Tekipealsete ehitiste skeem

Ühel ajal tekipealse ehitusega käib töö ka laevaruumis.

Laeva sisse tehakse kaarte peale paksematest laudadest põrand, *karnering*. Karneeringut hakatakse tegema ülalt, jättes selle ja teksveedri vahele vahe. Vahe on tarvilik selleks, et seda kaudu pääseks karneeringu alla värske õhk, mis takistab mädanemist.[22] Karneeringulauad kinnitatakse kaarte külge naeltega.

Kimmingu kohale pannakse sissepoole kaarte peale *veikuarõd*. Need on neljalt küljelt tahutud parajad palgid. Veikaared rammitakse kohale ja kinnitatakse kaarte külge poltidega. Veikaari pannakse mõlemasse külge üks paar üksteisega kõrvuti.

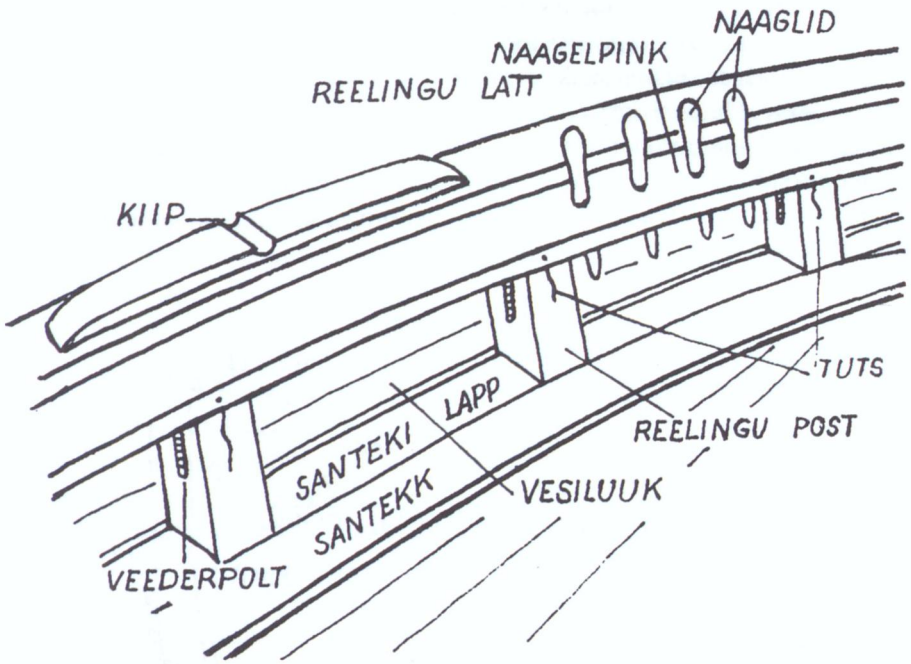
Veikaartest edasi tehakse jälle karneering kuni kalsenini. Ainult kalseni kõrvale jäetakse üks laud panemata. Seda kohta nimetatakse *viilung*. Pärast kaetakse viilung lauaga (*viilungilaud*). Selleks pannakse kaartele peale karneeringupaksused lauatükid, *viilungi lapid* (vt. joon. 31). Viilungi kohale lüüakse lauad, mis on poolviltu ühe servaga löödud naeltega kalsenisse, kuna teine serv ulatub karneeringu peale ja lüüakse ka seal naeltega kinni. Viilungilauad on kergesti äravõetavad, mida on vaja laeva põhjale kogunenud prahi ja mustuse kõrvaldamiseks.

Plankude paigaldamisel ilmneb sageli, et kaari ja tekkpalke tuleb täiendavalt veel tahuda, et plangud tihedasti nende vastu läheksid. Seda tehakse *`tesliga tesseldades*. *`Tessel* kujutab endast kirvest, mille tera on risti varrega.

Reelingupostide otste peale pannakse lapiti paksem laud, *rellingä lat't*. See pannakse reelingupostide otsa tappidega. Peale selle on reelinguposti kõrvale

läbi lati lastud raudpolt, mille alumine ots on lapik ja aukudega. Aukudest lüüakse reelingupostisse naelad. Selle poldi nimeks on *`viederpol't* (vt. joon. 30). Reelingulatt ulatub üle reelingupostide nii sisse-, kui ka väljapoole.

Reelingulati alla vastu reelinguposte pannakse serviti tugevam laud. Sellesse on mastide kohale mõlemas pardas puuritud rida auke. Aukudesse pistetakse pika peaga tugevad saarepuust pulgad, *`naaglid.* See laud on *`naagõlpenk.* Naagelpink on temast läbi lastud poltidega kinnitatud reelinguposti külge. Peale selle on iga reelinguposti kohal naagelpink toetatud kõvera raud*tut'siga.*

Joonis 30. Osa reelingust

Ruumiaugu kohal on mõlemas pardas reelinguluuk. See on äravõetav. Selleks on reelingulatt kahe reelinguposti vahel läbi saetud. Luugi mõlemas otsas vastu reelinguposti on püstpuu, mis on latisse tapitud. Läbi mõlema posti on puuritud auk, millest käib läbi peenike raudpulk. Kui luuk kohale asetatakse, pannakse pulk läbi postide. Kui luuki tahetakse ära võtta, võetakse polt ära.

Reelingupostide väliskülgedele lüüakse õhukesed lauad. Et vesi tekilt saaks kiiresti maha voolata, on reelingus *veeluugid.* Need on tehtud nii: reelingu alumine laud on katki saetud ja samale kohale uuesti paigaldatud hingedega. Luugid avanevad ainult väljapoole.

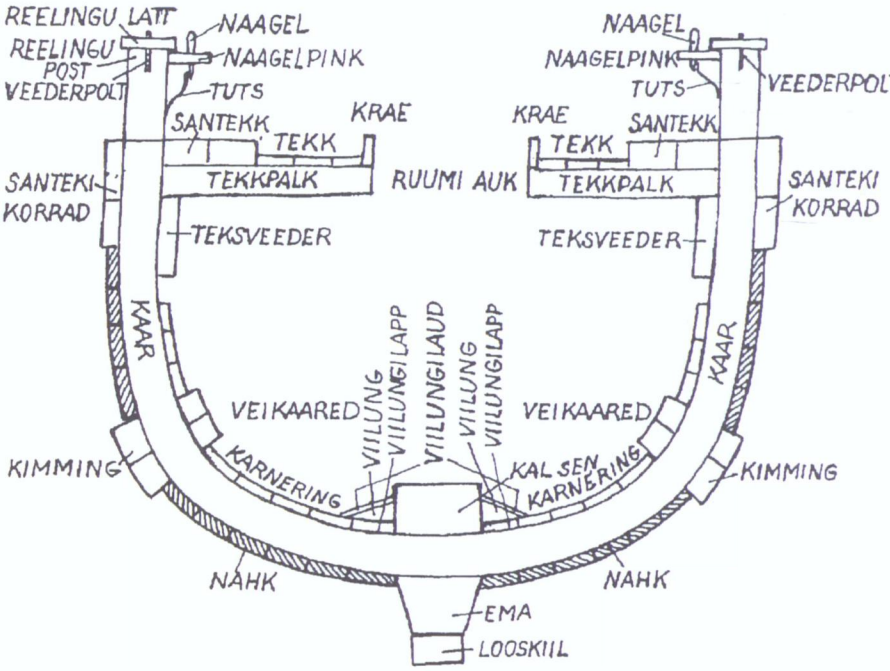
Reelinguluugid olid ainult Kihnu kivilaevadel. Need olid vajalikud kivide laadimise puhul. Kui luugid ära olid, siis oli kive paadist laeva visata reelingu võrra madalamal.

Laeva ees- ja tagaotsas pandi mõlemale pardale reelingulatile veel liistud. Neisse olid paigaldatud vastavaisse lõigetesse ühelt küljelt lahtised raudtoru jupid, *kiibid* (vt. joon. 30). Läbi nende pandi trossid, mis laevast välja läksid paati või sadamakaile. Mõnikord olid kiibid ka ilma rauata, puust. Saar oli selleks kohane puu.

Laeva tagumises ja esimeses otsas ulatub reeling laeva tekist väljapoole, kuna laeva keskel ulatub ta sissepoole. Keskel on see nii sellepärast, et laeva sadamas kai ääres seistes saaks reeling viga, kui see väljapoole ulatuks.

Nüüd hööveldatakse kõik laeva välispinnad nii nahal kui ka tekil siledaks.

Ema kaitseks ja purjetamise soodustamiseks pannakse ema alla *lueskiil*. See on ema paksune puu. Kiilu paigaldamiseks võetakse laeva alt osa laagreid ära. Vabanenud kohal pannakse kiil ema alla poltidega kinni. Seda tegevust korratakse, kuni kiil on terves ulatuses paigaldatud.

Joonis 31. Laeva ristläbilõige

Peale laeva naha ja teki valmimist *tihitäkse* ehk *triivitäkse* kõik laudade ja plankude vahed, *naadid*, nahas ja tekil. Selleks lüüakse haamri ja *tihtrauaga* iga naat *värgitakku* tugevasti täis. Sellega muutub laev vettpidavaks.

Peale tihtimist lüüakse kõik naadid veel *jaakrauaga* üle. Seda tehakse kahe mehega. Üks hoiab jaakrauda naadis, teine lööb sellele haamriga tugevasti peale. Nii lüüakse takud tugevasti maha ning ilmneb ka see, kui mõni koht on nõrgalt tihitud. Sel juhul tihitakse need kohad täiendavalt üle.

Jaakrauaga üle löödud naatidesse tõmmatakse sula pigi. Kui pigi on jahtunud, kraabitakse naadid *kraabiga* üle, millega laudadele sattunud pigi kõrvaldatakse. *Kraap* on kolmnurkne raud lühikese varre otsas.

Meeskonna eluruumiks ehitatakse laeva tagumisse otsa kajut, *ruh'v*. Osa ruhvi ehitatakse teki alla, osa teki peale. Ruhvi kõrgus on vähemalt nii suur, et seal olles saab püsti seista. Suurematel laevadel on kõrgemad ruhvid. Ruhv on nii lai, et temast pääseb mõlemalt poolt mööda käima.

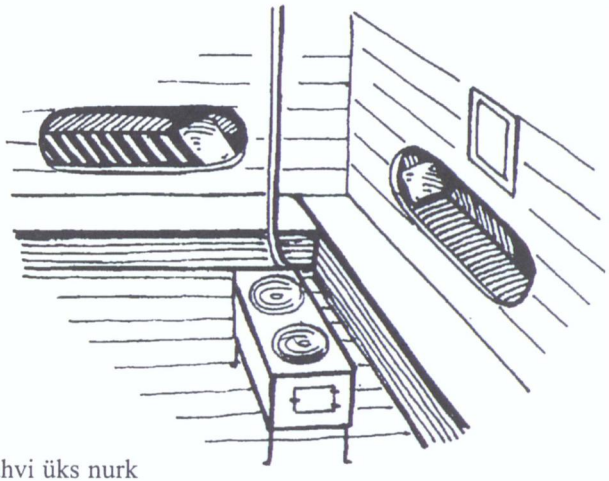
Ruhvile tehakse raamistik, mille alumised puud asuvad teki peal. Nende kohal on sama suur laeraamistik. Mõlemad raamistikud on igas nurgas ühendatud postidega.

Tüürpoordküljel on ruhvil väljapoole avanev uks. Uksest vasakul on seinas väike aken. Teine aken asub ruhvi esiseinas. Ruhvi seinad teki peal, samuti ka lagi, kaetakse laudadega. Lagi peab olema vettpidav. See ulatub ümberringi ruhvi seintest natuke üle ja on, olenevalt laeva *traagist*, pisut ettepoole längu.

Teki alla ehitatakse ruhvi põrand laeva ühest seinast teise. Ruhvi esiseinast eespool tehakse (lasti)ruumi laudvahesein, *sot't*, mis eraldab ruhvi ruumist. Nii jääb ümber ruhvi seinte tekialune ruum, mis eraldatakse kõrval ja ees laudseintega. Seintesse lõigatakse piklikud avad, kust pääseb läbi pugema. Tekialused ruumid, *koid*, on meestele magamiseks. Sinna paigutatakse magamisriided ja -kotid. Ruhvi tagumine tekialune ruum on vahel eraldamata, vahel vaheseinaga eraldatud. Seda kasutatakse kapina. Koide ees on piki seinu kinnised seinapingid. Ruhvi tagumise akna all on väike riiul, millel asub laeva kompass.

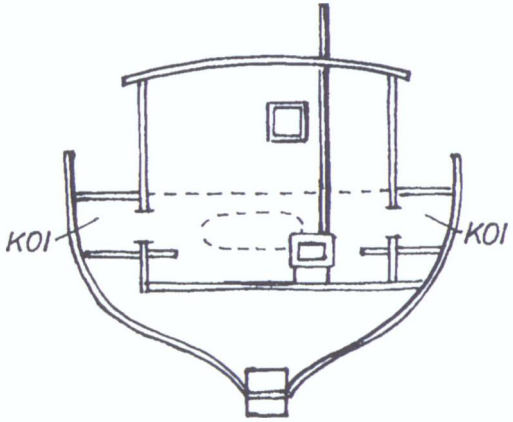
Keset ruhvi põrandat on puuritud auk, kust vastava pulgaga mõõdetakse vee rohkust laeva põhjal. Mõnikord ehitati laudtoru, mis ulatus august laeva põhja. Mõõdupuu on mustaks suitsetatud ja tollijaotused kriipsudega peale lõigatud. Suitsetatud puult on vee jälg selgemini näha. Ruhvi põrandaalune osa on *pilts*, vesi seal on *pilsi vesi*.

Ruhvi kuulub tingimata *kampiis*. See on raudplekist ümmargune või nelinurkne pliit, millel on sees tellisevooderdis ja üks või kaks keeduauku. *Kampiis* asetseb raudjalgadel. Suits juhitakse välja plekktoru kaudu. See on *kampiisi toro* ehk *trubu*. *Kampiis* asub harilikult ruhvi eespoolses nurgas, tagant vaadates paremal pool. Ruhvis on veel muudki sisustust, laud, seinakapid, tunnikell jm.

Joonis 32. Ruhvi üks nurk

Niisugused ruhvid on laevades, kus on kuni kolm meest. Suuremates laevades on ruhvid suuremad, eriti kõrguse poolest. Neil on külgseintel kahekordsed koid, üks teise kohal. Sel puhul ei asu koid teki all. Ruhvi sein ulatub risti alla terves ulatuses. Seina peale on ehitatud koid. Koide kõrval olevad tekialused ruumid on kasutatavad kappidena.

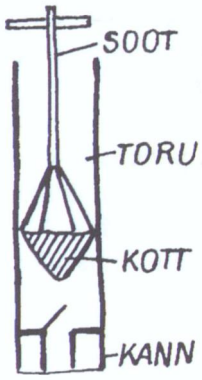

Joonis 33. Ruhvi ristläbilõige

Veelgi suurematel laevadel on nii suured ruhvid, et igas külgseinas on neli koid, kaks all, kaks üleval. Kõige suuremates laevades on kaks ruhvi, üks taga, teine ees. Tagumine ruhv on laeva juhtkonna, esimene meeskonna kasutada. Esimene ruhv on vaheseinaga pikuti poolitatud. Vasakul on siis laeva köök. Hõlpsamaks ruhvi pääsemiseks ja väljumiseks on ukse all mõneastmeline trepp.

Kihnu laevades olid ruhvid sügavamale laevaruumi ehitatud kui teistel. Seega oli ruhvi tekipealne osa madalam ja takistas purjetamist vähem. Ka ei valanud laine madalaid ruhve nii kergesti pealt ära.

Laevaruumi kogunenud vee väljapumpamiseks on ruhvi esiseina juures *pump*. See koosneb raud- või laudtorust, mille all otsas on puupunn, sellel auk sees. Augu peal on tallanahast klapp. See on *pumba kann*. Pumba torus asub liikuv puukepp, *pumba suet*. Selle alumises otsas on pastlanahast *pumba kot't*. See on ümmargune nahatükk, mis on keskpunktist naelaga soodi otsa löödud. Naha servadesse lõigatakse noaga väikesed augud. Läbi aukude on nahaserv nööriga natuke kõrgemal soodi külge köidetud. Nööride vahele jäävad nahavoldid, mis pumpamisel veega täituvad ja töötavad pumbakannudena. Läbi soodi ülemisse otsa tehtud augu on pandud lühike ristpuu, millest on pumpamisel mõnus käega kinni hoida. Ka ei lase ristpuu pumba sooti sügavale torusse langeda, kust seda oleks raske kätte saada.

Joonis 34. Laeva pump

Suurematel, sügava ruumiga laevadel oli raske eelkirjeldatud pumbaga vett välja pumbata. Neil olid tarvitusel niisugused pumbad nagu pumpkaevudel. Neid nimetati *nikutiga* pumbaks, esimesi *suõdiga* pumbaks.

Pumba puutorud on kahte moodi, kas nelinurksed laudtorud või ümmargused. Viimasele on auk nii sisse tehtud, et parajas jämeduses ümmargune puu aetakse lõhki, mõlemad pooled õõnestatakse ja pannakse siis uuesti kokku.

Pumba paigaldamiseks raiutakse tekisse ja karneeringusse augud. Pumba ümber, teki peale, tehakse augu veekindlaks tegemiseks krae (*ruä*). See on puust võru, mille vahele pannakse veel purjeriiet ja topitakse tõrvatakuga ümber pumbatoru tihedaks.

Ruumi eesosa lahutatakse muust ruumist laudvaheseinaga, *sotiga*. Eraldatud ruumiosa on *kaabõlkoi*. Siin hoitakse meeskonna toiduaineist kartuleid, liha- ja räimekappu ning laeva tagavaravarustust, nagu purjesid, köisi jm. Kaabelkoi auk tekis on väike, millest inimene parajasti läbi mahub. See auk on kaetav matitaolise luugiga, mille küljed parajasti üle kraepuude ulatuvad nagu karbile kaas.

Ruumiauk on nii suur, et seda ühe tervikliku luugiga katta ei saa. Tuleb kasutada mitut luuki. Üle ruumiaugu pannakse tugevam puu, mille kohaleasetamiseks on kraepuudes sisselõiked. Sellele põikpuule asetatakse risti rida laudluuke, mille üks ots toetub põikpuule, teine ots kraele, kuni augu üks külg on kaetud. Samuti kaetakse ka augu teine külg. Luugid on järjekorras nummerdatud neisse lõigatud rooma numbritega.

Ruumi krae kõrvale kinnitatakse tekile raudklambrid. Merel kaetakse ruumi luugid presendiga, mille servad ulatuvad tekile. Presendi servade peale asetatakse klambrite ja krae vahele raudlatid ja lüüakse tugevasti puukiiludega kinni. Nii on ruumiaugud kaitstud vee sissetungimise eest. Eelkirjeldatud toimingut nimetatakse *`sal'kmine*. Seega on siis ka *`sal'kmise `klambõr, lat't* ja *talb*.

Laeva etteotsa pannakse pillipostide külge ankru *pill*. Väikestel laevadel on väikesed pillid, mida suudab käsitseda üks mees. Need on *antspakkpillid*. Suurematel laevadel on tugevamad ja suuremad *pumppillid*.

Pilli võlli ümber on paremal pool kolm keerdu *suurõ ankru* ketti, vasakul kolm keerdu *pissikse ankru* peenemat ketti. Vastavalt on paremal keti otsas *suur ankur*, vasakul vähem – *pissike ankur*. Ankruketi ots, mille küljes on ankur, on juhitud läbi *pliisi*. Neid on üks kummalgi pool esimest *tävi*. *Pliis* on lühike jäme raudtoru, mis on sobitatud vastavasse avasse *orõlis*. Pliisi alumine serv toetub vastu *santeki lappi*.

Kaabelkoi kohale tehakse väike auk, kust ankruketi teine ots läheb läbi teki. Kett on kaabelkois olevas kastis (*keti kas't*). Purjetamise ajal ei ole hea, kui ankrukett on tekis. Seal variseb ta kergesti alla pardasse ja läheb segamini.

Pallposti külge on kinnitatud *pilli pal'lid*, mille abil pilli võll pöörlema pannakse ja seda ise pöörlemast takistatakse.

Pallpostist ettepoole pannakse põiki üle pukspriidi peenem neljatahuline palk, mille otsad ulatuvad natuke üle reelingulati. See on *kraanpal'k*, mille otstarve on selles, et tema külge kinnitatakse sõidu ajal ülestõstetud ankur.

Üsna ette laevaninasse tehakse mõnikord ka väike *`naagõlpenk*.

Kui laeva juures kõik puutööd on lõpetatud, tõrvatakse laeva kere ja teki välispinnad ära. Tõrv aetakse pajas lahtisel tulel kuumaks, tõstetakse sealt vähemasse nõusse ja määritakse pintsliga või *sudiga* laevale. *Sudi* on kepp, mille otsa on mässitud tükk villaga lambanahka.

Värviga kaetakse laevareelingu välispinnad, ruhvi seinad, lagi ja põrand.

Laeva tagumisse otsa väljapoole täävi raiutakse tekisse kuni poolemeetrise läbimõõduga auk. Selle augu alla raiutakse nahasse teine samasugune auk. Augu ümber pannakse tihedad püstlauad, mille ülemised otsad ulatuvad teki ülemise servani, alumised otsad naha välispinnani. Osa augu seina moodustab *tävi*. Sellest august käib läbi *rooli emä*. Auku ennast nimetatakse *rooli suabas* ehk harva ka *`kookriauk* (vt. joon. 37, 39).

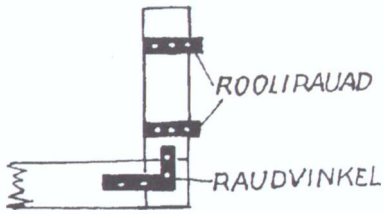
Laeva ahtris tekib kergesti roiskumine, sest seal puudub õhuvahetus. Selle puuduse kõrvaldamiseks puuritakse tekisse laeva tagaotsas kaks *õhuauku*, üks ühele, teine teisele poole roolisaabast. Läbi aukude on võimalik õhuvahetus. Ka pannakse sealt sisse soola mädanemise vastu. Õhuaugud on pealt kaetavad plekktopsidega, et takistada vee sissetungimist.

4. Laeva raudosad

Laeva külge paigaldatakse ka mõned raudosad. Eespool oli juba juttu poltidest, mida tarvitatakse plankude kinnitamiseks, samuti kiibist, reelingu tutsidest, veederpoltidest, salkimise lattidest ja pliisist. Neist ostetakse valmina kiibid, kuna pliisid lastakse tehastes valada puust tehtud vormide järgi. Muud tööd teeb aga sepp kohapeal.

Peale nende on laeval veelgi raudosi. Tagumise täävi ja ema peale pannakse mõlemale poole nurkrauad, mis kinnitatakse läbi mõlema raua minevate poltidega.

Tagumise täävi külge kinnitatakse kaks *roolirauda*, üks üles, teine alla. Rooliraud on raudhark, mille harude vahel on *tävi*. Raud kinnitatakse tävi külge raudpoltidega, mis läbivad nii raua kui ka tävi. Raua otsas on ümmargune auk.

Joonis 35. Raudosad tagumise täävi küljes

Laeva ahtrisse lüüakse reelingulatisse ümmargusest rauast klamber, *leivaak* (vt. joon. 40), mille peal jookseb purje soodiplokk. Vanasti olnud leivaagid palju pikemad kui hiljem. Pikk leivaak oli halvem, sest ta võimaldas poomil suure hooga teise pardasse minna, kui laeva pöörati. Mõnel laeval oli samasugune leivaak ka tekil tagumise masti ees esimese poomi soodi kinnitamiseks.

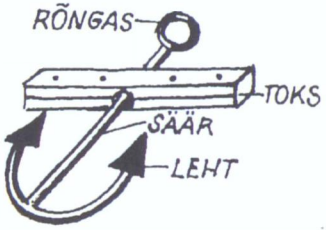
Reelingulatisse on mitmele poole sisse keeratud jämedaid kruvisid, nende pardapealsed otsad on ümmargused augud, mille taha saab kinnitada raudkonkse. Need rõngad on *tali uasad.*

Mastide asukohast veidi tahapoole kinnitatakse laeva parda välisküljele mõlemas pardas *van'di ravad.* Neid on laeva suurusest olenevalt ühes komplektis üks kuni neli. Vandiraud on tehtud raudlatist, mille ülemine ots on keeratud kahekorra. Tekkinud avast on läbi paigutatud liikuv raudsang. Vandirauad lüüakse kaarte kohal naeltega tugevasti kinni. Raua ülemine ots, sang, ulatub üle reelingulati, alumine ots üle santeki kordade (vt. joon. 43).

Kliiverpoomi pukspriidi otsas on raudrõngas, mille küljest käib esimese täävi külge alla peenike kett, *`vakstavi ket't* (vt. joon. 41). Täävi külge on see kett kinnitatud tugeva kruviga, mille otsas on rõngas.

Eelkirjeldatud raudosad peale vakstaviketi teeb sepp.

Raudesemeist ostetakse veel pumba raudtoru ja pumba *nikuti*. Ostetakse ka pumppill, ankrud ja ankruketid. Ankru puuosa, *toks*, tehakse ise (vt. joon. 36).

Joonis 36. Laeva ankur

Peale eelkirjeldatud kahe ankru (vt. lk. 116) on varuks veel väiksem ankur, *varˈpankur*, mida tarvitatakse laeva paadiga väljavedamisel. *Varbiga*, ankru taga oleva trossiga, tõmmatakse laeva edasi.

Väikesed *antspakkpillid* tegid sepad ise.

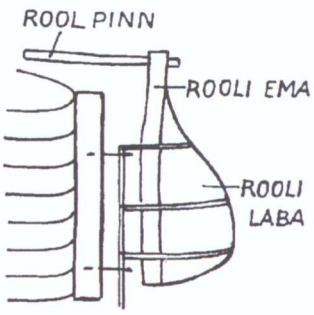
Ka pärast laeva väljaajamist tuleb sepal teha mitmeid raudosi: *eisenkoppi*, raudvõrusid ja -rõngaid mastidele ja kliiverpoomile ning rooliseadmeid.

5. Rool

Laeva juhtimise seadmeks on *rool*. Rooli tegemiseks võetakse tugev pruss, *emä*, mille pikkus on tagumise täävi kannast kuni teki peale. Ema külge tehakse plankudest *rooli laba*. Laba liidetakse rooli raudosadega, mis on samasugused nagu tagumise täävi küljes (vt. joon. 37), kuid rooli küljes olevad raudade hargid on pikemad, ulatudes üle kogu roolilaba.

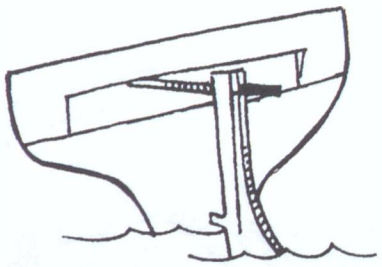
Rool asetatakse oma raudadega täävi küljes olevate raudade peale nende aukudega kohakuti. Läbi aukude pistetakse raudkang, *rooli ora*, sellel on ülal otsas *piä*, mis ei lase ora välja kukkuda.

Väiksemate laevade rooli ema ülemisest otsast, peast, on auk läbi raiutud või pandud selle külge auguga puust lapp. Sellesse auku käib tugev puukaigas, *roolpinn*. Vaheda tagumise otsaga laeval ulatub rooli pea üle reelingu ja roolpinn liigub ka üle reelingu.

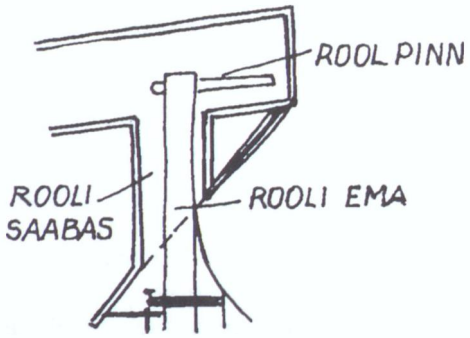
Joonis 37. Rooli asetus

Peegliga laeval on roolpinni liikumise võimaldamiseks tehtud reelingusse vastav lõige (vt. joon. 38). Ahterpeegliga laeval käib rooli ema rooli saapasse.

Joonis 38. Roolpinni ava reelingus

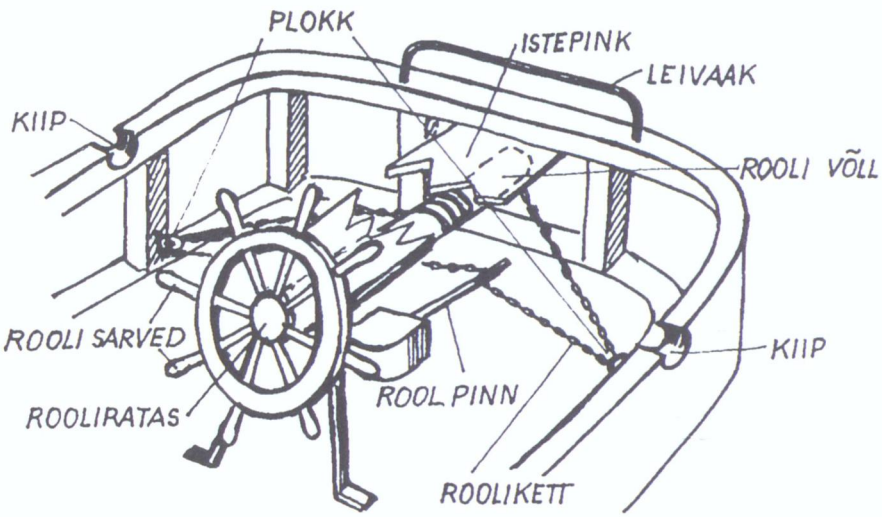
Sel juhul on roolpinn suunatud mitte ette, nagu eelmistel laevadel, vaid tahapoole (vt. joon. 39). Suuremate laevade roolpinnid on rauast. Suuremaid laevu ei jõua enam ainult roolpinnist käsitsi roolida. Neil toimub roolimine ratta abil.

Joonis 39. Rooli paigutus ahterpeegliga laeval

Rooli kohale seatakse puust *rooli võl'l*, millest käib pikuti läbi kandiline raudvarras. Varda ots toetub taga reelingule, ees naeltega teki külge kinnitatud raudjalgadele. Varda esiotsa küljes on vokiratast meenutav puust ratas, mille kodarad ulatuvad pöidadest üle, moodustades käepidemed, *rooli sarvõd. Rooliratas* tehakse tugevast puust, saarest või tammest. Laeva mõlemas pardas on reelinguposti külge kinnitatud plokk. Roolpinni otsas on auk, kuhu on traadiga kinnitatud peenike kett, *rooli ket't.* Kett viiakse läbi pardas olevast plokist. Edasi viiakse kett kolme keeruga ümber roolivõlli, sealt läbi teise ploki ja ots kinnitatakse traadiga teise otsa juurde roolpinni külge. Kui rooliratast pöörata, siis pöörleb ka võll, kerides ketti ühelt poolt enesele peale, teiselt poolt maha. Kett tõmbab omakorda roolpinni, pannes pöörama ka rooli.

Roolimehe töö hõlbustamiseks on roolivõlli kohal lahtine laud, mis toetub ühe otsaga reelingule, teise otsaga roolivõlli jalgadele. See laud on *rooli penk*, millel roolija võib istuda (vt. joon. 40).

Joonis 40. Laeva rooliseade

6. Laeva pulmad

Kui laeva kere valmis sai, tuli see vette vedada, *`vällä aada*. Selleks korraldati talgud, mida nimetati *laeva pulmadeks*.

Pulma kutsusid laevaomanikud päeval pere-perelt käies nii palju inimesi, et need jõuaksid laeva vette vedada. Mida suurem laev, seda rohkem inimesi kutsuti. Vahel *aeti terve vald* ehk *mua kogo*, s.t. kogu Kihnu saare tööjõuline elanikkond, 500–600 inimest. Esimeses järjekorras kutsuti sugulased, sõbrad ja oma küla rahvas.

Hommikul, riietatuna vanadesse rõivastesse, kogunesid kutsutud laeva juurde. Kes kaugemal elasid, võtsid uued riided kotiga kaasa.

Laev oli selleks ajaks omanike poolt ehitud reelingu külge kinnitatud kaseokstega. Laeval lehvis ridva otsas riigilipp. Kliiverpoomi otsas oli lillepärg.

Enne töö algust lasti laev preestri poolt *õnnista*. Selleks luges preester palveid ja piserdas laeva pühitsetud veega.

Kui ka see oli tehtud, hakati laeva vette vedama. Kiilu alla seati põigiti toored *männirullid*. Laeva kere lasti ettevaatlikult laagreilt maha ja kõrvaldati

külgedelt tugipuud. Selle külje peale, kuhu laev maha lasti, seoti pikad peened männid, *ljõdud*. Nendega lohises laev paremini mööda rulle. Ümber laeva kere seati tugev vaier, mille külge laeva ees kinnitati plokk. Kaugemale laeva ette viidi ankur, mille külge kinnitati teine plokk. Läbi mõlema ploki *soriti* tugev köis. Need ettevalmistused olid meeste teha.

Nüüd võis laeva vedama hakata. Selleks asusid nii mehed kui ka naised plokkidest läbi soritud köie juurde ja külg külje kõrval seistes haarati köis kätte.

Et inimeste tõmbejõudu korraga rakendada, tuli seda organiseerida. Selleks asus laevaninasse tugeva ja kõlava häälega mees. See hakkas laeva *`vällä `laulma*. "Laul" olid käsklused, millel meloodia puudus, oli ainult rütm:

rass, tvaa | kor-ra-ga! ||

või

üks, kaks ja | kor-ra-ga! ||

"Laulu" esimene takt on eelkäsklus, teine täitekäsklus, mille järgi kõik korraga köiest tõmbasid ja siis järele andsid. Järgmise käskluse ajal korrati tõmmet jne.

Nii liikus laev nõkshaaval edasi. Kui laev hakkas kergemini edasi liikuma, siis "lauldi" ühel toonil: va-lu, va-lu, va-lu..., mille järgi vedajad pidevalt vedasid.

Kõige nimekam laevade *`vällä `laulaja* oli *Kiäräbä Sas'sa*, Aleksander Türk. See oli lühike jässakas mees, keda päris normaalseks ei peetud, kuid kel oli vali ja väsimatu hääl, kelle häälepaelad tundide viisi karjumisele vastu pidasid.

Laeva edasi liikudes vabanesid selle taga järjest rullid, mis tõsteti jälle laeva ette, tema teele. Vahel tarvitati laeva kiilu all ka ühest puust renni, kus kiil sees libises. Renn tehti seest rasvaga libedaks.

Esialgu vedasid inimesed kuival, kuid peagi tuli minna vette järjest sügavamale ja sügavamale. Suuremaid laevu tuli vedada kuni rinnuni vees olles. Hilisemal ajal veeti laevu ka nii välja, et vedajail polnud vaja vette minna. Selleks seati veoköis plokkidest nii läbi, et inimesed tõmbasid suunaga maa poole, laev aga liikus vee poole. Niisuguse veo puhul vajati pikemaid köisi, eriti siis, kui laev jõudis rannast kaugemale. Ka laeva ees olevat ankrut tuli aeg-ajalt kaugemale viia, lõpuks isegi paadiga. Ankru ja rullide seadmine oli meeste töö.

Kui laev pidama jäi ja enam järele ei tulnud, siis pandi ta külje alla otsapidi pikk palk. Otsa lähedale pandi risti palgijupp. Palgi otsa alla surudes kergitati laeva. Seda tegevust nimetatakse *vjõppamine*, palk on *vjõpp*.

Laeva vedamine kestis vahel terve päeva. Selle töö juures hakkas inimestel külm ja *südä läks vesiseks*. Sooja saamiseks anti pudelist viina rüübata. Möödunud sajandil olnud kombeks sooja viina anda. Viin tehtud rannas pajas lõkketulel soojaks. Paja juures olnud topsid. Igaüks, kes soovinud, võtnud pajast topsiga viina ja rüübanud. "Vesise südame" vastu anti rannas lõkketulel kupatatud koorega kartuleid, leiba ja toorest silku. Muidugi rüübati ka õlut.

Kui laev ujuma hakkas, asusid ta pardale mehed ja lükkasid laeva ritvadega, *sostõga*, sügavamale vette. Sinna pandi laev ankrusse. Laevale mindi ja lahkuti sealt paadis.

Inimesed vahetasid märjad riided kuivade vastu ja mindi ühe laevaomaniku juurde, kus hakati lõbutsema. Nüüd anti ka paremini süüa. Kuni varahommikuni tantsiti, juteldi ja joodi viina ning koduõlut.

Erilisi *kuntsitamisi* laeva väljaajamisel ei esinenud. Mõned visanud küll laeva peoga soola. Ka *tõstõti* nii laeva väljaajamise ajal kui ka hiljem joomingul laevameistrit ja -omanikke.

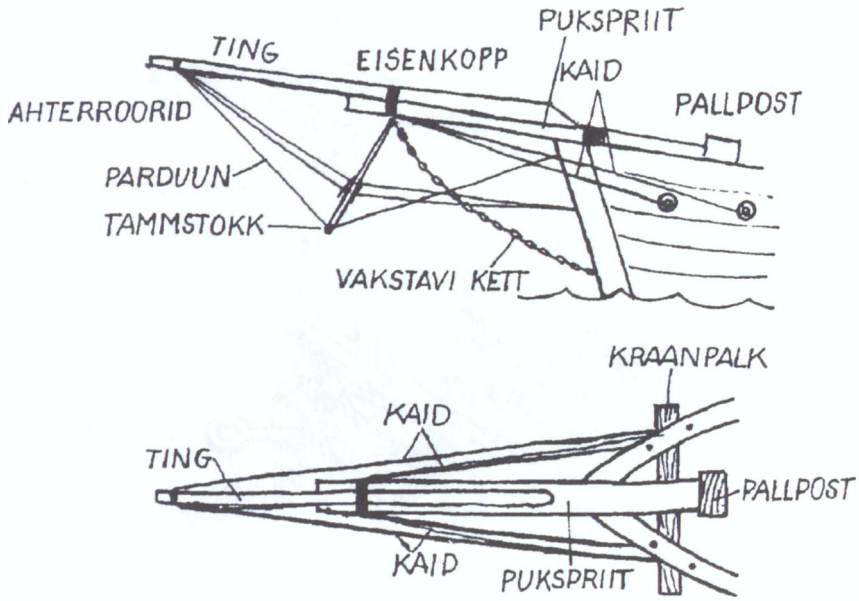
Laeva taglas

1. Mastid ja kliiverpoom

Väiksematel laevadel on kliiverpoom (*liiverpuõm*) ühest puust nagu kirjeldatud eespool. Selle otsast viiakse veel mõlemale poole reelingu külge vaierid, nn. *kaid*. Suurematel laevadel aga koosneb kliiverpoom kahest osast, need on *pukspriit* ja *ting*. Ting on pukspriidist peenem ümmargune puu. Ta tagapoolne ots ulatub üle esimese täävi otsa tapiga pukspriidil olevasse *`talba*. Talb on tahapoole peenenevaks tahutud. Täävi pea kohal on pukspriit ja ting raudklambriga täävi külge kinnitatud. Pukspriidi otsa kohal on mõlemate ümber *eisenkopp*.

Kliiverpoom on terve vaierite ja kettide süsteemiga kinnitatud laeva esimese otsa külge. Nii tinga kui ka pukspriidi otsast käivad *kaid* kummassegi pardasse. Peale selle on pukspriidi otsa all eisenkopi küljes lühike puu, *tammstokk*. Tinga otsast üle tammstoki otsa käib vaier, mis on kinnitatud täävi pea külge. Peale selle on tammstoki küljes kummalgi küljel raudaasad, alumised küljed lahti. Tinga otsast käivad konksude tagant läbi vaierid, mis ulatuvad laeva esimese otsani ja on selle külge kinnitatud. Nende vaierite nimetuseks on *`ahtõrroorid*.

Kõik kliiverpoomi kinnitusvaierid on kinnitatud laeva naha külge. Ainult üks *kai* on kummaski pardas viidud otsaga läbi reelingulaua olevast august. Seal on ta otsas raudkiil, mis ei lase vaierit läbi augu tagasi minna.

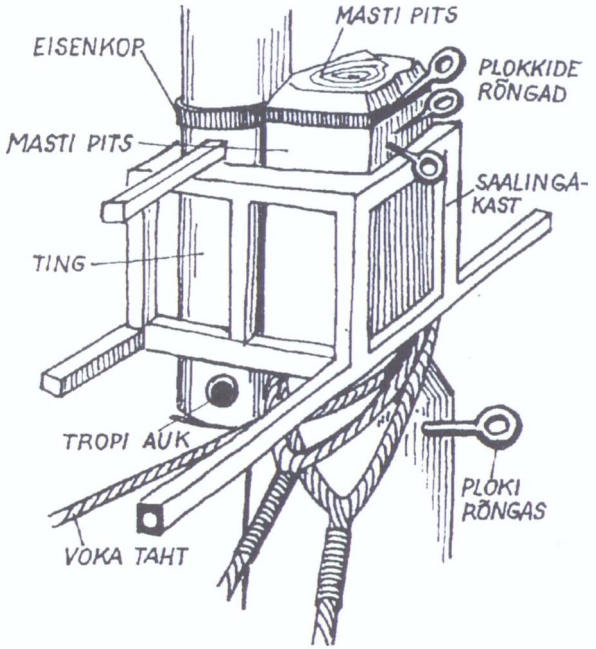

Joonis 41. Kliiverpoom külg- ja pealtvaates

Kirjeldatud vaierite ja kettide süsteem on vajalik selleks, et anda kliiverpoomile vastupidavust purjede surve puhul purjetamisel. Ka on need vajalikud selleks, et kliiverpoomil käimisel anda jalgadele toetamise võimalust.

Laevale, olenevalt selle suurusest, püstitatakse üks kuni kolm masti. Mastipuuks on sirge mänd, mis siledaks hööveldatakse. Masti pikkuseks võetakse laeva kiilu pikkus. Puu ladvapoolne ots jääb masti alumiseks, tüvi masti ülemiseks otsaks. Masti allaotsa tehakse tapp, ülemine ots tahutakse kuni seitsme jala pikkuselt kandiliseks. See osa on *masti pits*. Tahutud otsast allapoole tapitakse mastisse neli kiilutaolist klotsi, mille ülemised otsad on järsud ja ulatuvad mastipinnast kõrgemale.

Masti pitsi otsa tehakse *saalingakas't*. See on paksudest plankudest ilma põhjata kast, mis on vaheseinaga kaheks jagatud. Suurem osa kastist on nii suur, et masti pits mahub parajasti tema sisse. Saalingakasti alumised servad toetuvad mastisse tapitud klotsidele. Saalingakastist alamale keeratakse üks tugev ümmarguse aasaga kruvi, ülemale mitu niisugust kruvi. Nende otsa riputatakse plokid, kuna kahe taha kinnitatakse *rist-* ja *vahestaagid*. Masti pitsi otsa, saalingakasti peale pannakse vantide ja voka ning kliivrite tahtide kokkupleisitud (*plessitud*) käärad, *oud*. Ümber pleisi (*plessi*) mässiti tugevasti tõrvapaela kee, mis kattis vaieri traatide otsad, mis võisid käsi veristada. See mähis on *kleidung*.

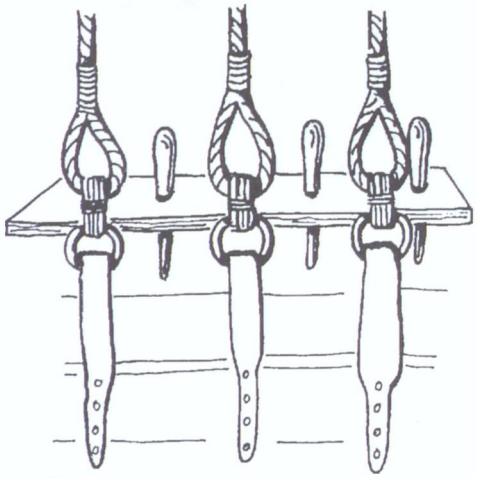
Joonis 42. Masti pits koos saalingakastiga

Mast kogu tema küljes oleva varustusega tõstetakse piiridega (*pirdegä*) üles. Masti alumine ots juhitakse läbi teki raiutud masti augu laevaruumi. Masti allotsas olev tapp paigutatakse kalsenisse raiutud auku. Mast asetatakse natukene viltu laeva ahtri suunas, sest purjede surve on vastassuunaline. Ümber masti tehakse augu kate, krae.

Nüüd pentseldatakse (murdes: *penseldämä*) vantide alumistesse otstesse käärad (*oud*). Pleissimise puhul põimitakse vaieri või paela keed teiste keede alt läbi, pentseldamise puhul aga mässitakse paela või vaieri otsad tugeva nööriga või traadiga kokku. Kleidungite ja pentslite tugevaks mähkimiseks tarvitati puupulka, mille ümber oli nöör või traat. Pulgast sai mähist tugevasti pingutada. Pulk asetses püsti puus, mille üks külg oli õõnestatud. Õõnsusse asetati vaier ja pulgast pöörates keerati puud ühes mähisega ümber vaieri.

Pleiss (*pless*) on tugevam pentslist. Viimase võib tugeva veoga lahti tõmmata. Vandid venivad ja neid tuleb uuesti pingutada. Sel juhul võetakse *taltrepid* lahti ja pingutatakse uuesti lühemalt. Pentslid peavad olema hästi ja tugevasti tehtud. Alati ei jõutud seda käsitsi tehagi, vaid tarvitati *penseldämise* masinat. See pingutas mähise tugevasti ümber. Kihnus olnud ainult Pulli Laas Oadil niisugune masin.

Vandi alumine *ou* kinnitatakse tugeva nööriga vandiraua sanga külge. See nöör mässitakse palju kordi läbi raua sanga ja vaieri ou ning pingutatakse, *setsitäkse* samal ajal vanti. Seda paelmähist nimetatakse *taltrepp*. Et vandiraua sang paelu läbi ei lõikaks, mähitakse selle ümber enne paelu riidelupakas, *mating*.

Joonis 43. Vantide alumised otsad

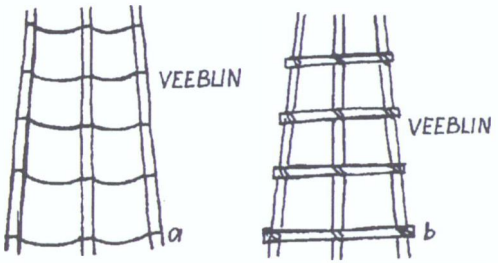
Peale kirjeldatud viisi kinnitati vandid raudade külge järgmiselt. Vandi otsa oudesse pandi paksud kolme auguga puukettad, *jumpplokid*. Taltrepi paelad viidi läbi jumpploki aukude ja vandiraudade sangade, nagu kirjeldatud eespool.

Viimasel ajal kasutati taltreppidena torukruvisid. Need olid selle poolest paremad, et võimaldasid vante hõlpsasti pingutada, polnud vaja tülikat paelte lahtiharutamist. Ka jäi ära taltreppide sage tõrvamine.

Taltreppide kohale seotakse vantide külge serviti laud, millesse on puuritud augud. Aukudesse pannakse *`naaglid*. See laud on naagelpink (*`naagõlpenk*), mida kasutatakse kõrgete tekklaadungite puhul, kui ei pääse alumiste naagelpinkide juurde reelingul.

Kliivrite ja voka *tahed* kinnitatakse kliiverpoomi külge pentslitega.

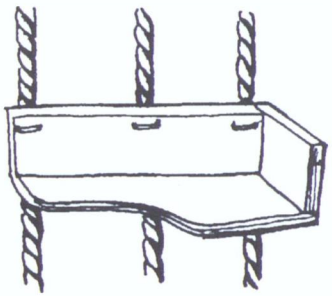
Kui laeval on rohkem maste, siis püstitatakse need samuti, nagu eespool kirjeldatud. Lisaks käib ühest masti pitsist teise masti pitsi vaier, *vahestaak*, mis mastid omavahel seob.

Joonis 44. Vandiredelid: a) nööridest, b) puuliistudest

Vandid ühendatakse omavahel risti nööridega, millest moodustub redel, *karsas*. Mõnikord asendavad nööre puuliistud, mis vantide külge seotakse nööridega. Redeli nöörid ja puuliistud on *veeblinid*. Redelit mööda on hea masti ronida. Väikestel laevadel vandiredelid sageli puuduvad või esinevad ainult ühel küljel. Suurematel laevadel on redelid kõigis vantides.

Esimese masti kummagi külje vantide külge naagelpingi kohale kinnitatakse signaalkast (vt. joon. 45). Sel on ainult üks külg- ja üks tagasein ning osaliselt põhi. Sellesse nurka pannakse öisel sõidul vastava plekk-klambri taha põlev signaallatern. Valgus peab paistma ette ja kõrvale laevast eemale. Teistest külgedest, kuhu valgus paista ei või, katavad laternat kasti seinad. Signaalkast kinnitatakse vantide välimisele küljele, kuna naagelpink on sisemisel küljel.

Joonis 45. Nöörredel ja signaalkast pakpoordi vandis

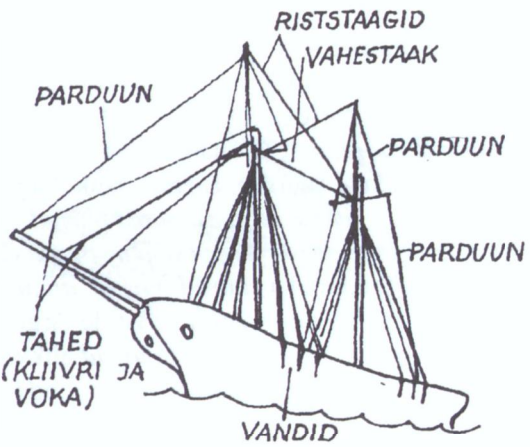
Nüüd aetakse üles tingad. *Ting* on masti pikendus. Ta on ümmargune, mastist tublisti peenem ja on pool masti tekipealse osa pikkust. Puu jämedam ots on tinga alumiseks otsaks. Sellele on alla risti auk läbi puuritud. Kõrgemale on veel üks suurem kandiline auk tingast läbi raiutud. Tinga ülemisse otsa pannakse puust poolkera, mis natuke üle tinga servade ulatub. See on *tinga nupp*. Nupp kaitseb tinga vee sissetungimise eest. Nupp lüüakse naelaga tinga otsa.

Masti pitsi pannakse veel *eisenkopp* (vt. joon. 42). See käib ümber masti otsa, kuna saalingakasti väiksema ava kohale ulatub veel tugev raudrõngas.

Tinga alumisest august pannakse läbi köis, mis viiakse läbi ploki masti pitsis. Ting tõstetakse masti najale püsti ja hakatakse teda paelast üles tõmbama. Et ting maha ei kukuks, seotakse tema ülemise osa ja masti ümber paelast käär. Tinga ülemine ots juhitakse läbi saalingakasti ja selle kohal oleva eisenkopi rõnga. Nüüd kinnitatakse tinga otsa kolm *parduuni* ja riststaagi vaierit. Sinna kinnitatakse ka üks plokk. Tinga tõstetakse köiest jälle kõrgemale. Tinga keskele kinnitatakse veel üks vaier, esimese kliivri *taht*. Nüüd võib tinga lõpuni üles vinnata, kuni temasse raiutud auk ulatub saalingakasti ülemise ääre peale. Sellest august pannakse läbi tugev puukiil, *talb*, mis ulatub mõlemas küljes üle saalingakasti. Nüüd võetakse veoköis ära ja ting langeb oma raskusega kiilule, mis teda maha langeda ei lase. Ting asetseb masti esiküljel.

Masti tagaküljele saalingakasti alla paigaldatakse paari meetri pikkune kandiline puu, mis on tahapoole kergelt kõver. Puu mõlemasse otsa on lõigatud sisse hargid, mille otsas on ümmargune auk. See puu on *saaling*.

Üks masti tinga otsa kinnitatud vaieritest kinnitatakse kliiverpoomi tinga otsa külge, teine surutakse saalinga otsas olevasse auku ja kinnitatakse selle külje tagumise vandiraua külge, kolmas vaier samuti üle saalinga otsa teise parda tagumise vandiraua külge. Iga eelkirjeldatud vaieri nimetuseks on *parduun*. Neljas vaier kinnitatakse teise masti pitsi. Selle nimetus on *riststaak*.

Joonis 46. Laeva mastide kinnitamise skeem

Saalinga otsas olev ava on nii suur, et vaier läheb sealt auku tugevasti surudes, sellepärast, et purjetades purjede surve tõttu lähevad alltuule vandid lõdvale, samuti ka parduun, ja laheda ava puhul kukuks ta avast välja.

Masti tinga keskele kinnitatud vaier kinnitatakse kliiverpoomi tinga otsa parduuni juurde. See on üks kliivrite *tah'ta*.

Mastide asetusest olenes suurel määral laeva sõidukiirus. Kui hiljem selgus, et laev ei sõida hästi mastide asetuse tõttu, nihutati masti kas ette- või tahapoole. Selleks raiuti mastiauku vajalikul määral soovitud suunas suuremaks ja tõsteti mast uuele kohale. Muidugi pidi siis ka kõik masti köitmed uuesti pingutama ja köitma.

2. Purjed

Purjed valmistati laevameistri poolt tehtud plaani, *ressi*, järgi. Purjeriie osteti linnast kangana. Sellest lõigati ressi järgi *laiad* välja. Riide laiad käivad purjel ülalt alla. Laidade servad õmmeldakse käsitsi kokku, kusjuures riideservad käivad teineteise peale. Nii tuleb iga serv kaks korda läbi õmmelda. Purjesid õmblesid ainult mehed, sest see nõudis füüsilist jõudu.

Purjeõmblejal on paremas käes nahast käeside, *antsu*. Sellel on pöidla läbipistmiseks auk sees ja pöidla päka all tihedate süvenditega raudplaat, millega nõel läbi paksu riide surutakse. Õmmeldakse spetsiaalse kolme *tahaga* purjenõelaga ja -niidiga, mis poest ostetakse. Purjeõmblusi nimetatakse naatideks (*naadid*).

Ümber purje serva õmmeldakse pael, *liik*. Purje nurkadesse pannakse liigi alla lühikesed raudtorud, *kaosid*, mille servad on tagasi käänatud, et need ei lõikaks läbipandud paelu. Purje pingutavate külgede servad lõigatakse sissepoole natuke kumerad, *ruõpi*, sest tarvitamisel veniks sirge purjeserv lodevaks.

Purjesid liigitatakse nende suuruse, asendi, asukoha ja kuju järgi: *suurõd* ja *pissiksed purjud*, *alumised, ülemised* ja *esimesed purjud, `kahvõl-* ja *rajapurjud*.

Asukoht määratakse purjel masti järgi: *esimene purjut* ehk *pisaan* ja *tagumine purjut* ehk *krootsiegel*. Need on ka *suurõd purjud, alumised purjud*. Osa väikseid purjesid on *ülemised* ehk *toppsieglid*, mastide järgi *esimene* ja *tagumine*.

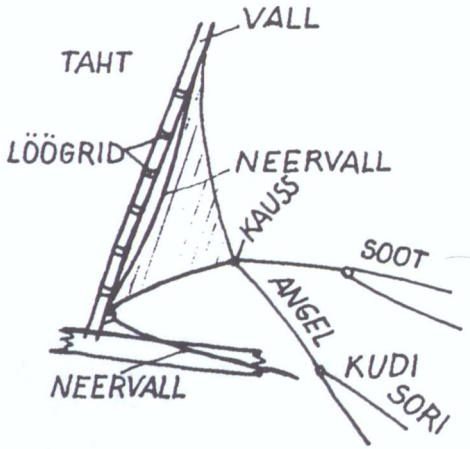
Teine osa väikseid purjesid on *esimesed purjud* ehk *liivrid*. Need on kinnitatud kliiverpoomi külge. Alates otsmisest on nende nimetused: *esimene `liiver* ehk *puding*, *teene `liiver, kolmas `liiver* ehk *tah'tsiegel* ja *vokk*.

Suuri purjesid nimetatakse veel ka *`kahvõlpurjut*, sest nad käivad üles kahvliga. Masti külge kinnitatud põikpuude, raade küljes olevaid purjesid nimetatakse *rajapurjud*. Järgnevas viimaseid ei kirjeldata, sest kihnlastel oli ainult ühel laeval, "Makariusel", üks raapuri, seega üksik erandnähtus.

Suurtel purjedel on purje alumises osas kaks rida sõltuseid (*`niplid*). Niplite kohale on purje tugevdamiseks mõlemale küljele õmmeldud väikesed purjeriidest lapid. Nendest lappidest ja purjest on läbi väike auk, mis on palistatud nööpaugutaoliselt. Neid kohti nimetatakse *muting*. Niplid on pistetud läbi mutinguaukude, üks ots ühel, teine teisel pool purje. Niplite väljatulemist takistab neisse seotud sõlm mõlemal purje küljel. Kummagi nipliterea mõlemas otsas on purje välisservas *liigi* all *kauss*. Niplite üldnimetuseks on *trehvid, ülemised* ja *alumised*.

Tormi puhul pidi purjesid *vähändämä* ehk *`trehvmä*. Selleks seoti puri kas alumise või ülemise niplite reaga alla *liigi* taha kinni. Olenevalt sellest, missuguse niplite reaga puri kinni seoti, olid purjel *ühed* või *kahed trehvid siss*. Rehvitud purje välimine serv tuli eriti tugevasti poomi külge siduda. Seda tehti tugeva nööriga, *tikkpoldiga* läbi kausside.

Kliivrite esiserva tehakse rida *mutinguid*. Nende külge paigutatakse traadist Ω-kujulised aasad, *`lüegrid*. Enne mutingu külge sidumist pannakse *`lüeger* ümber kliivri *tahe*. Seega jääb kliiver oma kohale. Igasse kliivri otsa õmmeldakse sisse *kauss*. Alumisest kausist seotakse kliiver paelaga kliiverpoomi külge. Ülemise otsa kaussi kinnitatakse köis, *val'l*, mis viiakse mastis olevast plokist läbi. Vallist tõmmatakse puri üles.

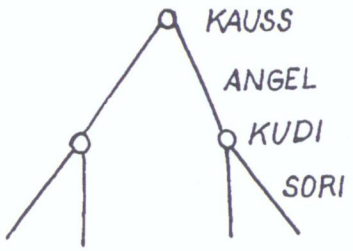

Joonis 47. Kliiver

Viimasel ajal jäeti kliivri *taht* ära. Kliiver kinnitati sel puhul kliiverpoomi külge.

Voka, teise ja kolmanda kliivri ülemised otsad ulatuvad kõigil masti pitsi. Esimese kliivri ülemine ots ulatub poole masti *`tinga*. Viimane asjaolu oli Kihnu laevade iseärasuseks. Teiste laevade esimesed kliivrid olid palju lühe-

mad. Suurem kliiver suurendas laeva kiirust. Kliivri alumisse lahtisesse nurka kausi külge seoti köis, *suet*. Suurematel laevadel koosnes soot kahest osast. Kliivri kausis oli üks köis, *`angõl*, selle otsas väike ilma kettata plokk, *kudi*. Läbi kudi käib köis, mille üks ots on pardas kinni, teine lahti, millest saab kliivrit pingutada ja millega ta kinnitatakse naaglisse. Soodi kaheharuline ots on *sori*. Igal kliivril on kaks sooti, üks ühes, teine teises pardas.

Joonis 48. Kliivri soodid

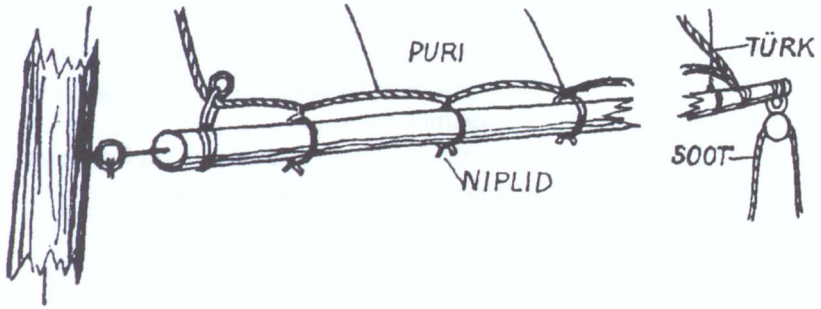
Vokal on soodiks üks köis, mis kinnitatakse lahtise otsaga kas naagelpingis naagli külge või tekil oleva *lambi* külge. *Lamp* on saarepuust klamber, mis lüüakse tekile või masti külge paelte kinnitamiseks.

Joonis 49. Lamp

Suurtel laevadel käib voka soot ka leivaagis (vt. joon. 40). Sel juhul ei või vokk esimesest mastist alumise nurgaga mööda ulatuda. Leivaak on löödud esimese masti ette tekisse.

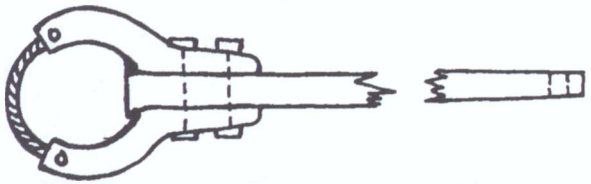
Suured purjed kinnitatakse mastide külge *`kahvli, puõmi* ja *maśtpańnidega*. Poom on jäme ümmargune puu, mille külge kinnitatakse niplite abil purje alumine serv. Poom on kinnitatud ühe otsaga masti külge. Masti sees on raudpolt, mille otsas raudrõngas. Poomi otsas on raudkonks. Ümber poomi otsa on raudvõru. Poomi otsas olev konks käib masti küljes olevasse rõngasse. Ka poomi teise otsa ümber on raudvõru, mille pealmisel ja alumisel küljel on raudsangad. Ülemise sanga külge on vähematel laevadel kinnitatud köis kausiga, suurematel kaks köit. Need on *türgid*. Türgid käivad läbi mastis olevate plokkide ja kinnitatakse naaglis. Türk ei lase poomi maha vajuda. Ka saab türgist poomi otsa kõrgemale tõsta ja madalamale lasta.

Joonis 50. Purje poom

Alumise sanga küljes on plokk. Sellest käib läbi köis, *suet.* Soodi üks ots jookseb kausiga leivaagil. Mõnikord on soot kinnitatud ka tagumise masti külge. Teine soodi haru kinnitatakse *lambi* või naagli külge.

Purje ülemine serv on kinnitatud niplitega poomist peenema ja lühema puu külge. See on *`kahvõl.* Kahvel toetub tema otsas oleva puuhargiga vastu masti. Kahvel on ülestõstetav ja allalastav ning ka külje suunas mõlemale poole liikuv. Mast on kahvli harude vahel. Et kahvel masti ümbert ära ei tuleks, on kahvli harud teiselpool masti ühendatud paelaga.

Joonis 51. Purje kahvel

Kahvel on ülestõmmatav kahe köiega. Neist on üks kinnitatud kahvli mastipoolse otsa külge raudaasa taha, läbib masti pitsis oleva ploki ja ulatub tekile, kus kinnitatakse naaglisse. See köis on *klõu.*

Kahvli teise otsa on kinnitatud teine köis, *piikval'l.* See läbib tinga küljes oleva ploki, läheb sealt uuesti kahvli keskel olevast plokist läbi ning uuesti mastis olevat teist plokki läbides ulatub tekil naagli taha. Väiksemate purjede puhul on piikvall sama süsteemiga nagu klõugi.

Kahvli otsas on veel köis, *järd.* Selle abil saab ülal olevat kahvlit soovikohaselt rohkem või vähem sisse tõmmata. Järd läheb tagumises mastis olevast plokist läbi ja ulatub tekile, kus kinnitatakse *lampi* tagumise masti küljes.

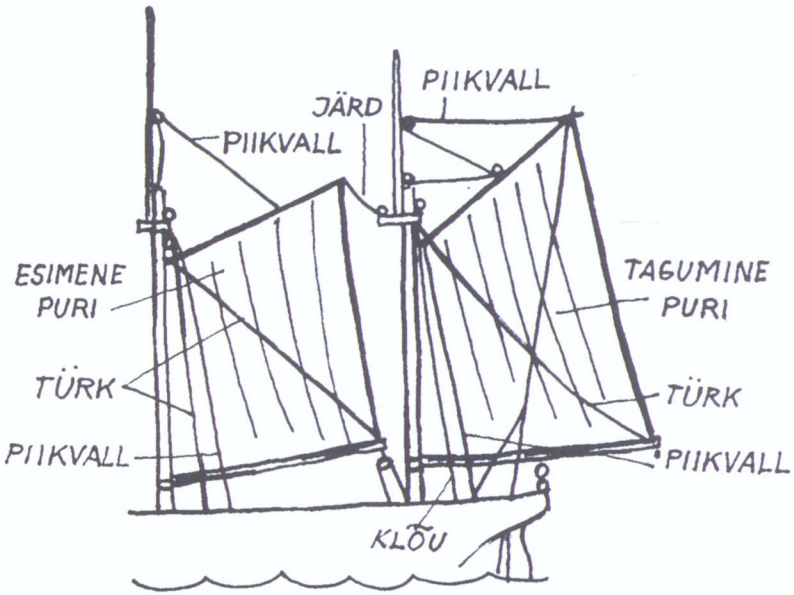
Vastu *türke* hõõrdub puri. Selle vältimiseks tehti türkide ümber *pun'did.* Need punuti ümber türgi kolme või nelja keega. *Türgi pun't* oli keeruline teha ja Kihnu laevades esines neid harva, sest seda oskasid teha väga vähesed.

Eespool on kirjeldatud laeva esimene puri.

Tagumine puri on esimese sarnane. See on suurem, ulatudes laeva tagant otsast kaugemale välja. Sellepärast on ka tagumise purje soot tugevam. Laeva tagumise otsa kohal on poomi küljes kahe seibiga plokk. Samasugune plokk on tagumises otsas leivaagi küljes. Mõlemast plokist käib soot kaks korda läbi ja kinnitatakse pardal naaglisse.

Ka *järd* on erinev. See on sarnane kliivri soodiga. Niisuguseid on kahvli otsas kaks, millest üks kinnitatakse laeva külge, teine teisele pardale naaglite taha.

Purje välimist ülemist nurka nimetatakse *piik.*

Joonis 52. Laeva purjepaelte ja suurte purjede skeem

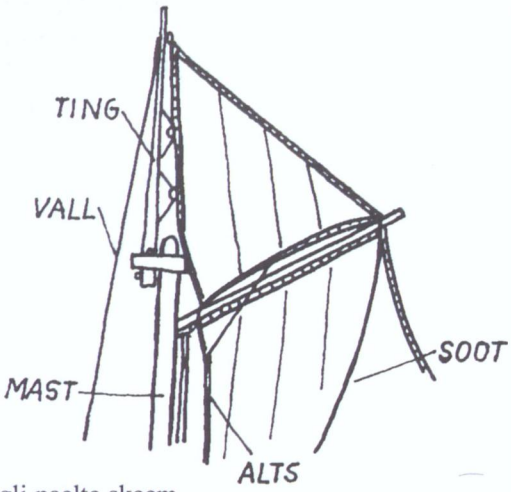
Puri on masti külge kinnitatud *mas'tpań'nidega*, mis on kas nöörist või puuvõrudest. Nööri üks ots on kinnitatud purje mastiäärse serva ülemise tipu külge, läheb sealt spiraalselt ümber masti ja kinnitatakse alamal uuesti purje serva külge jne. kuni alla poomini. Nõuvitsa taolised puuvõrud on paigutatud ümber masti. Vitsad on kinnitatud nööriga purje serva külge.

Purjede allalaskmiseks erilisi seadeldisi ei olnud. Klõu ja piikvall lasti lahti ning puri langes oma raskusega ise maha. Ainult kliivrid pidi maha tõmbama.

Selleks tarvitati kliivri tippu kinnitatud peenikest nööri, *nierval'li* (vt. joon. 47). See läbis kliivri alumise otsa juures kliiverpoomil oleva *kudi*, suundus sealt tekile, kus vahel oli laevaninas lühike põiki naagelpink väikeste naaglitega ning kinnitati sinna. Mõnikord olid naaglid aga pardas. Neervallist tõmmates tuli kliiver kliiverpoomile maha.

Allalastud tagumise purje poomi alla asetati ruhvi laele ⊔-kujuline pakk. Türgist lasti poom maha paku õnarusse.

Mahalastud purjed *pannaksõ `kindi*, s.t. mässitakse peenikese nööriga, *siesinguga*, kahvli külge. Kliivrid mässitakse samuti kliiverpoomi peal kinni. Kinniseotud purjedele pannakse üle veel present, *pressing*, mis kaitseb neid vihma eest. Seesingud on kinnitatud purjedel kahvli ja kliivritel kliivri otsa. Kui purjed üles tõstetakse, keritakse seesingud vihti ja tõmmatakse ühes kahvlite ja kliivritega üles.

Joonis 53. Toppseegli paelte skeem

Toppseeglid tõmmatakse tinga kahvli peale üles. Selleks on toppseegli igasse nurka kinnitatud köis. Tinga tipus olevasse plokki käib *val'l* ja ulatub sealt tekile, kahvli otsa plokki käib *suet* ja alumise otsa külge vastu masti *al'ts*. Toppseegli ülestõmbamiseks seotakse tema nurkades olevate liigi käärade või kausside taha soot ja vall, kuna *al'ts* on toppseegli küljes püsivalt. Peale selle on poolde tinga kinnitatud nöör, mis ulatub tekile. Viimane pistetakse läbi toppseegli kudide. Soodi otsad on omavahel kokku pleisitud. Nii käib soot ümber poomi ja kahvli, ühtlasi ka ümber purje ringi. Toppseegel tõmmatakse üles nii vallist kui ka soodist korraga. Soot seotakse poomi ümber, kuna vall kinnitatakse naaglisse. Nöör, mis on läbi toppseegli kudide (*liistliin*), juhib toppseegli vastu tinga ja hoiab teda seal paigal. Toppseegel tõmmatakse üles

tuulepoolsest küljest. Seega jääb ta piikvalli ja purje peale ilusasti sirgu. Kui esimene puri on vaja teise külge lasta, siis peab toppseegli maha laskma, muidu jääks ta staakide taha kinni ega laseks kahvlit teise külge minna. Tagumise purje võib aga teise pardasse lasta, ilma et vaja oleks toppseeglit alla tõmmata. Sel juhul ei jää küll toppseegel ilusti – ta ei liibu vastu piikvalli ega purje, vaid hoidub neist eemale. Toppseegli selline käsitsemine oli Kihnu laevade iseärasus. Nii ei olnud vaja masti ronida. Teistel laevadel käisid toppseeglid kinni saalinga peale, kuhu mehed pidid üles ronima.

Mahavõetud toppseegel mässiti kokku ja seoti *al'tsiga* kinni. Toppseegel hoiti *kaabelkois*.

Lipu (*plao*) ülestõmbamiseks on tinga otsas väike plokk või on tingast läbi lastud väike auk, kust käib tekile peenike nöör, *plaguliin*. Selle külge köidetakse *plagu* ja tõmmatakse üles.

Mootorpurjekate mastid on lühemad, tingadeta, samuti puudub ting ka kliiverpoomil. Vastavalt sellele puuduvad siis ka toppseeglid, riststaagid ja parduunid mastides ning kaks esimest kliivrit, tammstokk ja kõik kliivri tinga küljes olevad kaid ja ahterroorid. Mastis polnud vajalikud ka saalingad ega saalingakastid.

Mootorlaeval purjed hoopis puuduvad. Seetõttu ei ole neil kliiverpoomi ja mast on lühike ning nõrk. See on kinnitatud mõlemas pardas ühe vandiga ja esimese täävi peas parduuniga. Masti külge võib kinnitada hädapurje ja vanti paigutatakse signaaltuled.

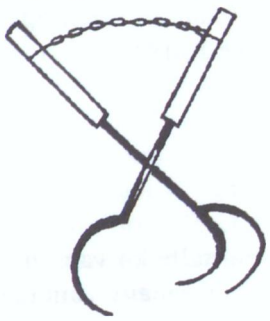
Laevaehituse lõpetamine

1. Laeva varustus

Laeva mastidel on suur purjede surve. Ühemastilise laeva mastil ja teiste tagumisel mastil on tugeva tuule puhul vantidest vähe. Lisaks kinnitatakse vantidest tahapoole veel kummassegi pardasse *`taakõl*. See on vaier, mis on ühe otsaga kinnitatud masti pitsi. Teises otsas on plokk. Läbi ploki käib köis, mis veel teisest plokist läbi käib, uuesti esimese ploki läbib ja tekile ulatub. Alumise ploki otsas on raudkonks, mis käib reelingulatis oleva raudaasa taha. Pingule tõmmatud taakel hoiab masti ettepoole kaldumast. Taaklit tarvitatakse ka raskuste, näiteks paatide, tekile tõstmiseks.

Kahemastilisel laeval on esimeses mastis üks niisamasugune seadeldis, millega tõstetakse ankur sõidu ajal laeva *rjõnna* peale. Siin on taakli nimetuseks *`ankru kiin*. Ülestõstetud ankur köidetakse *`toksi* pidi kraanpalgi külge nööriga, kuna *`ankru küüs* tõstetakse reelingulati taha.

Laevaruumi ja sealt välja tõstetakse suuri raskusi vintsiga. Vints paigutatakse esimese masti juurde. Kahvel vabastatakse purjest ja tõstetakse kõrgemale. Kahvli mõlemas otsas on plokk, millest mastipoolse nimetus on *jalglok'k*. Vintsilt käib üle plokkide vaier, mille otsa saab kinnitada raskusi. Kahvel tõmmatakse ruumiaugu kohale ja sealt kõrvale *järdiga*.

Suurte kivide laadimiseks ja lossimiseks tarvitati vintsi vaieri otsas kolmeharulisi sepal tehtud *`tange*. Tangiharude vahele haaratakse kivi, pärade vahel on kett, millest tõstes tangide harud ümber kivi kokku surutakse.

Joonis 54. Kivitangid

Mõnel suuremal laeval olid ahtris või külgedel kaks ∫-kujulist raudkangi, *taavõtid*. Nende otsas olevate plokkide abil tõsteti paat üles, mis sõidu ajal sinna rippuma jäetigi.

Kihnu laevade paadid asusid harilikult tekil. Paate oli nii palju nagu mehi laevas, miinus kokk. Paat oli iga mehe isiklik omand, millega ta laeva tõi madalikelt kive. Et paadid vähem ruumi võtaksid, asetati nad tekil üksteise sisse.

Ruhvi esiseina ääres asus mageda vee vaat. Et vaat ei rulliks, paigutati ta puust alusele, mille otsad olid ümmarguselt välja lõigatud, kuhu vaat parajasti mahtus. Vaadi peal oli nelinurkne ava, mida katva purjeriidest lapi üks serv oli naeltega vaadi külge löödud. Vee võtmiseks vaadist kasutati nööri otsas olevat plekktopsi.

Madalikel veesügavuse mõõtmiseks kasutati pikka jalgade jaotusega puuritva (*sos't*).

Ühtlase tuulega ei olnud roolimisel vaja rooliratast palju keerata. Et roolimehel poleks vaja rooli kätega hoida, tarvitati külgedel olevate sisselõigetega kitsast lauda (*tuõmas*). See asetati rooliratta kõrvale püsti ja rooli üks sarvi toetati sisselõikesse. Nii seisiski rool püsivalt paigal.

Joonis 55. Rooli toomas

Üle parda vee ammutamiseks kasutatakse plekkpange, mille sanga külge pleisitakse köis, et ulatuks vett võtma ja veevool sõidu ajal pange käest ära ei kisuks.

Asjade haaramiseks ja laeva eemalhoidmiseks või ligemale tõmbamiseks tarvitatakse pika puuvarre otsa pandud raudkonksu, pootshaaki (*käks, puõnsak'k*).

Käks ja *sos't* hoitakse *`van'tis* sellekohaste nööridega köidetult.

Laeva põrkamist ja hõõrdumist vastu sadamasilda hoitakse ära *korkpendri* abil. See on korgipurust pall, mille ümber on nöörpunutis. Need ripuvad paela otsas väljaspool parrast sadamasilla ja laeva vahel. Korkpendrina tarvitatakse ka jämedaid puujuppe ja köitevihte.

2. Laevanimedest

Igal laeval oli oma nimi. Kui laev osteti, siis jäi talle ka vana nimi. Vahel muudeti laeva nime selle ümberehitamise puhul või sadamavõimude nõudel, kui valitud nimi juba mujal esines.

Uuele laevale tuli nimi panna. Seda tegid peremehed, kes nime suhtes nõu pidasid ja kokku leppisid.

Laeva nimi lõigati *nimelaua* sisse, mis kinnitati laeva tagumise otsa külge. Nimelaud püüti teha ilus. Selleks lõigati laua otstesse nikerdusi ja kujundati ka tähed kunstipäraselt. Puusse lõigatud tähed värviti valgeks. Ka nimelaud ise värviti üle. Kuni 1917. aastani kirjutati nimed vene, hiljem ladina tähtedega. Alates 1920. aastast hakati laeva nime maalima otse reelingule. Ka muutus tähtede kuju lihtsaks, sirgjooneliseks.

Nimelaud lasti teha kellelgi kunstimaitsega mehel, reelingule nime maalimisega sai juba peaaegu igaüks hakkama. Eriti hinnatud nimede maalimisel ja lõikamisel oli Rootsikülas Lepiku Jakob Uuetoa. Lammutatud laevade nimelaudu ei hävitatud. Need paigutati kodus aida seinale ukse kohale.

Laevanimede valikul esineb kolm perioodi: kuni aastani 1890, aastad 1891–1914 ja aastad 1920–1944.

Esimesel perioodil esines eestipäraseid naiste ("Mari", "Manni", "Kadri", "Linda") ja meeste ("Mart", "Lembit", "Karla") nimesid, aga ka võõrapäraseid nimesid ("Sohvi", "Lukina", "Clara", "Greta"). Ühe laeva nimi oli võõrapärane kahekordne naisenimi ("Maria-Kristine"). Oli isegi üks lehmanimi ("Kirjes"), võib-olla oli see teiste tarvitatud pilkenimi. Ühe laeva nimeks oli pandud soovitav omadus ("Võitlus"). Kaks olid võõrapärased oskussõnad ja ühe tähendus pole selge (*"Tros'sa"*).

Järgneval perioodil kestis naistenimede traditsioon. Domineerisid eestipärased nimed, kuid esines ka võõrapäraseid. Vähem tarvitati meestenimesid, mis olid enamasti võõrapärased. Mõned nimed olid ka venepärased ("Mihail", "Aleksei", "Feodor"). Eriti iseloomulik oli aga piibli isikunimede tarvitamine

("Eva", "Adam", "Isak", "Aron"). Esineb isegi üks piibli kohanimi ("Betlem"). Mitmel laeval oli nimeks soovitav omadus ("Lendav", "Lootus"). Esineb üksikuid meretermineid ("Veeliin", "Laine"). Ühes nimes peegeldub isegi Kihnu murrak ("Luige", murdeliselt *luegõ*) ja üks Kihnu kohanimi ("Kuragas", talu-, heinamaa ja karjamaa nimi). Ühel laeval oli jällegi pilkenimi ("Komp" 'puuking').

Viimasel perioodil kadusid pilkenimed, samuti venepärased nimed. Rohkesti esines eesti-, kuid ka võõrapäraseid naistenimesid. Meestenimesid oli üksikuid ("Mikk", "Rein"). Iseloomulik on mitmele laevale antud uhkeldav, üleolev nimetus ("Kangelane", "Kallista", "Altära", "Vait", "Võitja"), samuti rida kuude nimetusi ("Aprill", "Mai", "Juuni"). Kihnupärased on nimed "Reedi" (*Riedi* 'noor Reet') ja "Valk" ('änn, lind'). Viimane kuulus ka uhkeldavate liiki: *val'k* ise kala ei püüa, vaid röövib seda kajakailt. Ka "Viru" ('virvendus veel') on õieti Kihnu murdesõna.

Võõrapärased nimed esinevad sageli mujalt ostetud laevadel ("Hemland", "Navigator", "Clara").

Üks nimi on vist soomepärane ("Kilpi").

3. Laevaehituse lõputseremoonia

Uue laeva ehitamine oli seotud suurte muredega. Ehitamine nõudis palju aega, materjali hankimisega ja eeltöödega kokku üle aasta, ja materiaalseid kulutusi. Laevasse paigutati sageli mitme perekonna kõik vabad vahendid ja tehti võlgu. Keskmise suurusega Kihnu laeva maksumuse võib hinnata ligikaudu 2500 krooni.[23] Loomulikult oli siis ka laevaomanike rõõm laeva valmissaamisel suur. Varsti saadi uue laevaga teenima hakata!

Kui juba laeva ehitamise käigus tähtsamate tööde puhul joodi liiku (*kuardõ liit, naha liit* jm.), siis seda rohkem põhjust oli rõõmustamiseks nüüd.

Uue laevaga korraldati lühem proovisõit. Seks puhuks ehiti laev kaseokstega, tõmmati riigilipp masti. Sõidust võtsid osa laevaomanikud perekondadega, meister ning teisi lähemaid sugulasi ja tuttavaid. Sel puhul joodi muidugi ka *liitu*.

Eritüübilisi laevu. Laevade hooldamine

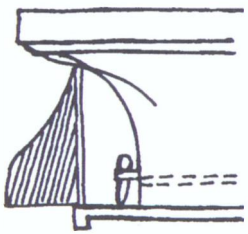
1. Eritüübiliste laevade ehituslikud iseärasused

Nagu eespool märgitud, oli kihnlastel üksikuid mootorpurjekaid, mootorlaev ja sumplaevu.

Kui endisele purjekale pandi mootor sisse, siis paigutati see laeva tagaotsa laeva põhjale valmistatud puust alusele. Seega muutus meeste eluruum, ruhv, mootoriruumiks. Seoses sellega lõhuti ära ruhvi põrand ja koid. Mehed pidid kolima ette ruhvi.

Tagumise täävi alumisest otsast puuriti auk läbi propelleri võllile, mille otsa kinnitati propeller (*vint*). Ees oli aga rool oma oraga. Asja ei võinud sel viisil lahendada, et roolil tükk maha võtta. Rool oleks jäänud laeva juhtimiseks liiga väikeseks. Seepärast pandi tagumise täävi külge viimase terves pikkuses nii paks lisapuu, et sellesse võis teha sisselõike, milles propeller sai vabalt pöörelda. Lisapuu külge kinnitati siis uuesti roolirauad. Ka tuli roolisaabas tagasuunas avardada, et rooli ema sinna sisse mahuks.

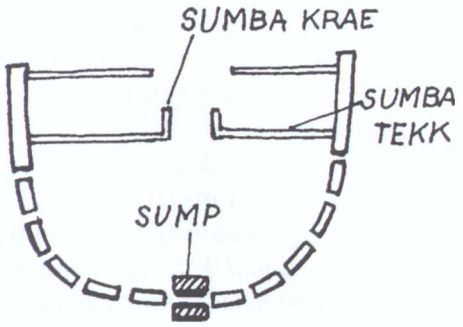
Kui aga laev ehitati mootorpurjekana või mootorlaevana, siis võeti seda asjaolu kohe arvesse. Tagumine *tävi* tehti alt sellise kõverusega, et sinna mahtus propeller.

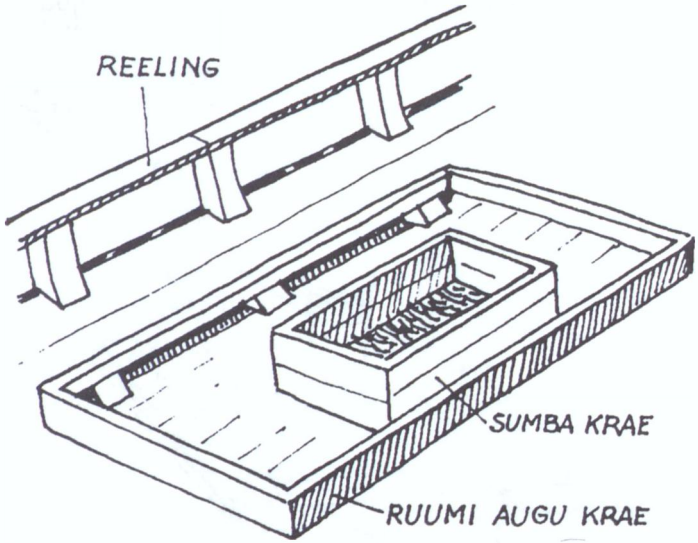
Joonis 56. Mootorlaeva rooli ja propelleri asetuse skeem

Vastavalt oma ülesandele oli sumplaeva ruumi ehitus erinev. Ruum oli eluskalade hoidmiseks, mispärast seal pidi olema vesi. Vee vahetus pidi olema tagatud, et kalad ei lämbuks. Vesi ei tohtinud aga laeva teistesse ruumidesse pääseda.

Sumplaeva kajutite vaheseinad (*sot'id*) ruumis pidid olema veekindlad. Ruumi lõikas veeliini kõrguselt läbi *sumba tekk*. Selle ülesandeks oli lainetava merega hoida ära vee loksumist sumbas. Sumba teki keskel oli piklik ava, kust sai kalu sumpa panna ja välja võtta. Ava piirasid kõrged kraed, et vesi laeva kallakil olles ei voolaks sumba tekile. Ava oli kaetav puuluukidega. Sumbaruumis puudus karneering. Vee vahetuse võimaldamiseks oli laeva nahasse terve sumba ulatuses puuritud palju väikesi auke.

Joonis 57. Sumplaeva ristlõige

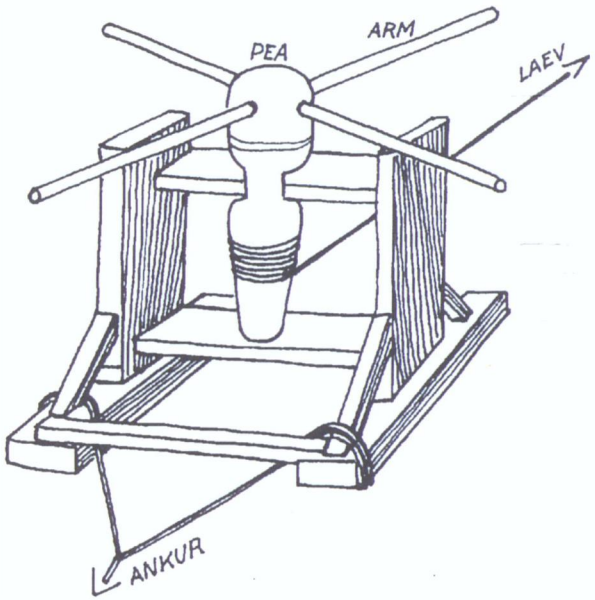
Joonis 58. Sumba pealtvaade

2. Sadamad ja ankruplatsid

Laevade ankruplatsiks sobis varjuline madalikevaheline meresopp, kus pidi olema niisugune põhi, mis ankrut peab. Kihnu rannas olid sobivamad ankruplatsid saare ida-, lääne- ja põhjarannas (vt. joon. 4. lk. 92). Väiksemaid laevu sai paigutada veel madalikest hästi kaitstud Sillao auku Rootsiküla rannas. Neilt ankruplatsidelt viis torm mõnigi kord laeva randa.

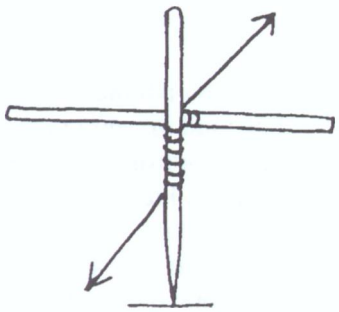
Sügisel, oktoobris-novembris, pandi laevad *talikortli*. Kui suuremaid laevu kaldale üles veeti, siis toimus see samal viisil kui laeva väljaajaminegi. Laeva ülestõmbamisel polnud aga seda pidulikkust, mis väljaajamisel. Ka kutsuti seda toimingut `*talbus*, mitte *pulm*.

Laeva ülesvedamisel kasutati ka abivahendit, vinna (*vjõnn*). Vinn koosneb tugevast puuvõllist, mille ülemisest otsast on augud läbi puuritud. See on vinna *piä*, mis toetub tugevale puuraamistikule. Läbi pea aukude on pistetud tugevad teibad või raudkangid, *armid*. Vinna pea ümber on veetava laeva küljes olev tross või vaier. Armidest aetakse vinna pead inimeste jõul ringi. Sellega keeratakse vaier järjest ümber pea ja tõmmatakse laeva mööda rulle üles. Et vinn paigal seisaks, köidetakse tema raamistiku külge vaierid, mis käivad ankru külge. Ankur surutakse küünega maasse, mis nii veojõule vastu peab.

Joonis 59. Vinn

Kõige lihtsama vinna saab koostada ainult kahest kaikast. Üks kaigas hoitakse ühe otsaga vastu maad. See on vinna pea asendaja. Teine kaigas, mille ümber on veoköie käär, moodustab armi. Seda kaigast keeratakse ümber püstihoitava kaika ühes köiega ning keeratakse köis ümber kaika, mis tõmbab laeva mööda rulle üles.

Joonis 60. Kaigastest vinn

Ülestõmmatud laeva külgede vastu seati puust *tut'sid* toeks ja seati laev risti.

Suuremad laevad jäeti talveks vette, sadamasse. Laevad viidi varjulistesse kohtadesse, kus neid liikuv jää ei saanud kahjustada. Lähimad niisugused kohad olid Manija saare juures Sitna lõpes ja Tõstamaal. Eriti rohkesti talvitus laevu Pärnu Vallikraavis ja Riias.

Talveks võeti laevadelt taglas maha ja paigutati see kuhugi hoonesse ulu alla.

Varem hoiti laevu ka Kihnu idarannas madalike vahel Sillao augus, kuid liikuv jää kahjustas seal mõnikord laevu. Kihnlased hakkasid mõtlema, kuidas saada sobivat talisadamat oma saare rannas. Oli ju laevu nüüd küllalt rohkesti. Sobivaimaks kohaks sadama jaoks peeti Sillao auku. Otsustati Sillao augu suhu ehitada kivikastid, mis jää kinni peaksid. 1909. ja 1910. aasta talvel tehti jääl palkidest viis kivikasti, täideti need kividega ja lasti põhja. Iga laevaomanik pidi tooma selleks 2–3 palki ja vedama hobusega kive. Tehtud töö osutus asjatuks. Jää murdis kastid ümber ja purustas kõik need ära.

Edasi taotleti sadama ehitamist riigi kulul. Sadamaplats mõõdetigi Sillao augus välja, kuid alanud sõda ei lasknud töid alustada. Alles 1930-ndate aastate algul tõusis uuesti päevakorrale Kihnu sadama ehitamine. See oli kõige sügavam majanduskriisi aeg, kui laevad seisid ja rahval tööd ei olnud. Hädaabitööde korras otsustati Kihnu sadam ehitada. Et Sillao auk oli muutunud väga madalaks, kavatseti sadam ehitada Saaru ninale. Seal valmiski 1936. aastal sadamasild, mis ulatus kuni 2 meetri sügavusele merre. Meri uhtus uude sadamasse liiva ning sadam muutus pikapeale nii madalaks, et laevad seda kasutada ei saanud. 1956. aastal toodi kohale süvendaja. Kavakohaselt taheti sadam süvendada 4 meetrini.

3. Laevade hooldamine ja remont

Märtsikuus, kui ilmad hakkasid juba paranema, algas laevade korrastamine. Need laevaosad, mis olid kõdunenud või purunenud, tehti uuesti. Ka nahale pandi vajaduse korral uusi plangutükke sisse. Kui kaared veel kõlbasid, ehitati terve kere uuesti. Vanadele laevadele löödi mõnikord vanale nahale uus nahk peale. Seda korda nimetati *pigiruät*.

Laeva põhja remontimiseks tõmmati laev kaldale kuivale. Suuremad laevad viidi sadamalinna *kuitokki*, kus leidusid vajalikud seadmed laevade ülestõstmiseks. Remonditud laev tõrvati, värviti värskelt üle ja veeti seejärel vette. Laeva korrastustöid tehti ka navigatsiooniajal suvel.

Kui laeva põhjast hakkas rohkesti vett sisse tulema, laev oli *lekk*, siis *aeti* laevale *puru alla*. Pika ridva otsa seoti pang, millesse pandi *puru*. Selleks võis tarvitada igasugust ujuvat prügi, eriti põhku meeste magamiskottidest. Pang puruga suruti selles kohas laeva põhja alla, kus teati laev lekkivat. Puru liibus vastu laeva põhja ja kisti veevooluga pragudesse laeva keres. Nii sulguski tee vee sissetungimisele laeva sisemusse.

Väiksemate vigastuste parandamiseks laeva põhjas *`võeti* laev *`kiilu*. Selleks viidi laev võimalikult madalasse vette. Masti kinnitatud köitega tõmmati laev küljeli, s.o. *`kiilu*. Seega oli võimalus teist külge remontida. Ka puhastati laeva põhi selle külge kasvanud mererohust kas luuakontsuga nühkides või kraabiga kaapides. Muidugi tuli ka pärast tormi purunenud purjesid paigata ja köisi ning vaiereid pleissida.

Laevade keskmiseks vanuseks oli umbes 20 aastat. Iga olenes laeva ehitusmaterjalist. Tammest laevade iga oli suurim, umbes 40 aastat.

Kõlbmatuks muutunud laevad veeti kaldale ja lammutati. Laeva taglas ja muu sisustus kasutati teiste laevade juures, kuna kere läks kütteks.

4. Lõpetuseks

Oleme lõpule jõudnud ühe kihnlaste elus pikka aega kestnud töölõigu, laevaehituse, kirjeldamisega. Esitatud ülevaade ei ole täielik kahel põhjusel.

Esiteks – peamiseks materjaliallikaks on olnud inimeste mälestused, mis on seda lünklikumad, mida kaugemat minevikku need haaravad.

Teiseks – pole kirjeldatud laevasõitu. Viimast on puudutatud ainult riivamisi, niipalju, kuipalju oli selguse huvides hädasti tarvis. Meresõidu ülevaade aga eeldab palju rohkema materjali läbitöötamist, kui oli kasutada selle töö koostajal (perioodika, sadamate arhiivid).

Lõpuks püüdkem veel vastata küsimusele: missugune tähtsus oli Kihnu laevaehitusel, laiemalt – laevandusel?

Laevaehitus andis paljudele tööd sel perioodil, kui laevad seisid ja muud tööd polnud. Laevatöö õpetas paljud kihnlased tublideks puuseppadeks ning soodustas sepatöö arenemist. Laevandus tõstis rahva iseteadvust ja uhkust. Meremehest kihnlane ei pidanud maameest, põllumeest, enese vääriliseks ega põlluharimist mehe tööks. Isegi teisi randlasi, saarlasi, ei peetud meremeestena täisväärtuslikeks.

Kihnlaste üleolekutunnet teistest illustreerigu värss, mille on improviseerinud Tohvri Jüri, *Meremies Jurka* Pootsis, kus ta laulnud:

"Kui Kihnu mehed ronivad rajade peal,
siis Pootsi mehed magavad ahjude peal."

Kihnu laevade nimestik (mittetäielik)

Ehitatud või ostetud kuni 1880. a.

Marssliin	– 1	süld
Alarm	– 3/4	sülda
Kirjes	– 1/2	„
Mari	– 2	„

1881. –1890. a.

Mart	– 1	süld
Trossa	– 2	sülda
Võitlus	– 3	„
Mari	– 3	„
Sohvi	– 2	„
Maria-Kristine	– 2 1/2	„

1891. –1900. a.

Liisa	– 1	süld
Linda	– 3 1/2	sülda
Aabram	– 2	„
Lukina	– 4	„
Aleksander	– 6	„
Viktor	– 2	„
Aleksei	– 4	„
Kadri	–	teadmata
Aron	– 3	sülda
Ennok	– 4 1/2	sülda
David	– 5	„
Salme	– 7	„
Elvine	– 3 1/2	„
Salmi	– 2 1/2	„
Lion	– 2	„
Helena	– 2	„
Neiu	– 1 1/2	„
Johann	– 3 1/2	„
Veeliin	– 5	„
Linda	– 3	„
Daniel	– 5	„
Luige	– 4	„
Elisabet	– 3	„
Lukina	– 4 1/2	„
Elisabet	– 2 1/2	„
Olga-Marie	– 3	„
Iisak	– 3	„
Peter-Pavel	– 3	„
Rekiina	– 3	„

1901. –1914. a.

Lendav	– 1	süld
Johannes	– 4	sülda
Lembit	– 4	„
Adam	– 5	„
Rosine	– 6	„
Tiitus	– 3	„
Manni	– 5	„
Jakob	– 1 1/2	„
Mari	–	teadmata
August	– 4	sülda
Veera	– 4	„
Greta	– 2	„
Eva	– 6	„
Kuragas	– 2 1/2	„
Lootus	– 4	„
Alide	– 5	„
Nikolai	– 3 1/2	„
Feodor	– 5	„
Maria-Elisabet	– 2	„
Salomon	– 5	„
Liisa	–	teadmata
Simon	– 2 1/2	sülda
Karla	– 2 1/2	„
Salide	– 3	„
Laine	– 6	„
Komp	– 2	„
Sõja	– 2 1/2	„
Maria	– 3 1/2	„
Kapella (Ella)	– 12	„
Betlem	– 4	„
Andra	–	teadmata
Mihail	– 4 1/2	sülda
Valgus	– 4	„
Mart	–	teadmata
Georgi	– 1 1/2	sülda
Magdalena	– 5	„
Sagat	– 3	„
Margareta	– 166	nrt
Peetrus	– 84	„
Makarius	– 97	„

1920. –1930. a.

Mikk	– 1	süld
Aprill	– 1	„
Mai	– 1	„
Juuni	– 1	„
Ootus	– 1	„
Kalliste	– 1	„
Liisbet	– 1	„
Vait	– 1	„
Kiirus	– 1	„
Liblik	– 2 1/2	sülda
Elliida	– 2 3/4	„
Lembit	– 2	„
Hemland (Viru)	– 9	„
Maru	– 2	„
Liisa	– 1 1/2	„
Liisa-Maria	– 2	„
Kangelane	– 2	„
Elisabet	– 3/4	„
Olga	– 2	„
Velli	– 6	„
Kilpi	– 2	„
Diana	– 3	„
Navigator	– 7 1/2	„
Altärä	– 1/2	„
Linda	– 1 1/4	„
Maria-Elisabet	– 4 1/2	„
Pauline	– 5	„
Ööbik	– 2	„
Veelind	– 1 3/4	„
Tulevik	– 3	„
Baltik	– 2	„
Merilind	– 2	„
Oskar	– 1 1/2	„
Neptun (Kodu)	– 98	brt

1931. –1944. a.

Valk	– 1	süld
Võitja (Kala)	– 2	sülda
Linnu	– 2	„
Reedi	– 1 1/2	„
Kihnu	– 1 1/4	„
Rein	– 194	brt
Clara	– 130	„
Orion	–	teadmata
Burevestnik	– 1/2	sülda

Viited

[1] Leesment 1942, 9.

[2] Sõna *fehre* osutab laevale, mida kasutati ühendusepidamiseks mandriga (sks Fähre 'üleveopaat'). – *B. Pao märkus.*

[3] Nurmekund 1937, 182.

[4] *kuul* 'teatava suurusega pakitud kauba kogus, enamasti 160–200 kg'. – *B. Pao märkus.*

[5] Vrd. *maakeel, maarahvas* jt. Ka taglase osade nimetused on eestipärased: *kärppael, veikeüs, nabapael, uarmõpuu* jt.

[6] Eesti alal kehtis 19. sajandil ametlik jaotus, mille järgi veesõidukid kandejõuga kuni 10 lasti (*incl.*) loeti paatideks ja suuremad laevadeks (1 last = *ca* 2000 kg ehk 1,75 netoregistertonni). Laeva registreerimine oli keerukas ja kallis, igasugused maksud suured, seepärast eelistasid rannatalupojad ehitada veesõidukeid, mis kandsid vähem kui 10 lasti (ehk 1220 puuda). Ka oli väikeste aluste ekspluateerimine lihtsam ja odavam. – *B. Pao märkus.*

[7] Omanik protsessis kohtus. Tema advokaadi nimi oli Kuusner.

[8] Pärnumaa 1930, 672.

[9] Läti rannajoonel valitsevad liivarannad, kus leidub vähe rändrahnude puistanguid, kivise rannikuga saari pole hoopiski. Seepärast tõusid kihnlased Riia sillutus- ja kaikivide peamisteks tarnijateks. – *B. Pao märkus.*

[10] Häädemeeste–Heinaste–Salatsi ranna laevnikele oli nimetatud aeg juba küpse ulgumerelaevanduse perioodiks. – *B. Pao märkus.*

[11] Mere-Kalender 1911.

[12] Sellist laeva nimetatakse barkantiiniks. – *B. Pao märkus.*

[13] Täpsemalt liigitades ei olnud kõik 63 alust laevad, sest "süllased" ja väiksemad ei olnud tegelikult laevade registrisse kantud, ehkki neid kohapeal kivilaevadeks nimetati. – *B. Pao märkus.*

[14] Vrd. Mereasjanduse Kirjakogu I, 62.

[15] Enn Uuetoa uppus tegelikult 1913. aastal. – *B. Pao märkus.*

[16] Past 1935, 125.

[17] Vrd. "Laevandus ja Kalaasjandus" 1931, nr. 3.

[18] Hingeloendi andmetel oli Daniel Meister Insiko talust sündinud 1777. või 1778. a., surnud 1848. a. (EAA f. 1865, nim. 3, s. 278:2).

[19] Andmed meistrite sünniaegade ja elukohtade kohta siin ja edaspidi 1858. a. revisjoni järgi.

[20] Kihnlaste hulgas õiget reederite (s.t. niisuguste laevaomanike, kes oma laevadel ei sõitnud) kihti ei tekkinud. Reeglina sõitis iga mees oma laevas, millest talle kui omanikule kuulus osa. Ainult kõige suuremates laevades, mis sõitsid Lääne- ja Põhjameres, oli olukord erinev. Harilikult sõitsid neilgi osanikud ise, kuid nende

kõrval ka palgalised. Ainult palgaline võõras meeskond (isegi mitte kihnlased) oli "Margaretel". See laev eksisteeris lühemat aega, umbes kümmekond aastat enne Esimest maailmasõda, kuni läks Soome lahes teadmata kaduma.

[21] Üksikjuhuna on "Veelinnu" ehitamisel küljeplangud kinnitatud täiendavalt omavahel mõlemast plangust serva suunas läbiaetud poltidega.

[22] Niisuguse materjali veo puhul, mis võib teksveedri ja karneeringu vahelt sisse minna, lüüakse see vahe ajutiselt laudadega kinni.

[23] Vrd. Past 1935, 165.

III

MURDEJUTTE LAEVAEHITUSEST JA MEREMEHEELUST

Sissejuhatuseks

Murdejutud on T. Saare poolt üles kirjutatud lihtsamas, nn. korrespondentide märkimisviisis, mida trükitehnilistel põhjustel on siin mõnevõrra muudetud. Nii tähistatakse allpool sõna kolmandat väldet kaldkriipsukesega vastava sõna ees (*`lahti, `üeldä, `aasta, `otsa*).

Kaashäälikute peenendust märgitakse a) kriipsukesega vastava hääliku kõrval või peal (*`an'dis, mas't, `tul'di, kot't: kot'id*), b) teatavate häälikute puhul eelneva vokaali ja konsonandi vahel paikneva tõstega antud ^{e}-häälikuga (*su^{e}pp* om. *supi, `to^{e}pma: mia topi, ra^{e}mp* om. *rambi* 'kramp, obadus').

Kaugemal esimest silpi asetsevat sõnarõhku osutab punkt rõhulise silbi vokaali järel (*nasa.ma, ükstei.st*).

Olgu siin tähelepanu juhitud ka mõnedele tekstis sagedamini esile tulevatele Kihnu murraku erijoontele, et vältida nende korduvat seletamist:

1. Tagavokaalsetes sõnades on *i* asemel sageli *jõ*, nagu *jõlus jõlm, jõrmu /tunne/, `jõstma, ljõna, rjõnd, `sjõrgu, sjõduma, `vjõnnama* jne.

2. *ä* asemel on teatavates sõnades *-ja-*, näit. *kjaru, kjask, njagu* jmt.

3. Pikad täishäälikud on harilikult diftongeerunud, nagu *uas, `suama, kuär* om. *kuarõ, puät* om. *puadi, Juän* om. *Juani*; *iä `jää'*, iär 'äär', *`riäkmä* 'rääkima'; *mies, tie, puem ~ puõm, `tuõma*; *`lüemä, `süemä* jne.

4. Diftongide järgosa on nõrgaastmelistes vormides harilikult madaldunud, nagu *reis* om. *reesi, teene* om. *teese* os. *teist, räim* om. *rääme, toit* om. *toedo, `lõikama:lõegata, `käümä:mia kääsi, kauss* om. *kaosi, `tõusma:mia tõosõ* jne.

Teatavatel juhtudel vastab *u*-lõpulise diftongi järgosale sõna nõrgaastmelistes vormides *v*, nagu *laud* om. *lava, raud* om. *rava* jmt.

5. Esinevad lühikesed geminatsioonita sisseütlevad, nagu */tule/ abi, /ukse/ ede, /pane/ kogo, /`langes/ jõgõ, mere* jne.

6. Saavas käändes varieerub *ks-* ja *s*-lõpp, nagu */sai/ `terveks, /`lõhkus/ puruks ~ purus, /mia oli/ kokas, `õhtas /tulime koo/, /jäi/ `juõnus* 'joobnuks, purju'.

7. Verbi ainsuse 1. pööre on *n*-lõputa (*mia pane, tunne, `arvasi, `mõtlõsi*).

8. Eitava kõne minevikuvormides on eitussõna *es* liitunud verbi lõppu, näit. *(ei) olõss* 'ei olnud', *(ei) käüss* 'ei käinud' *(ei) tiess* 'ei teinud', *(ei) lähäss* 'ei läinud', *(ei) tohess* 'ei tohtinud', *(ei) osass* 'ei osanud' *(ei) `julgõss* 'ei julgenud', *(ei) jõvass* 'ei jõudnud', *(ei) maksõtass* 'ei makstud', *ei tõuass* 'ei toodud'. Sageli esineb eitavas kõnes ka eitussõna *mitte~mte~mtõ*, nagu *mia*

mitte lähä 'ma ei lähe', *siis mitte näess* 'siis ei näinud', kui *`ankrud piäss mitte* 'kui ankrud ei pidanud', *jõvass `uusi `osta_mtõ* 'ei jõudnud uusi osta'.

9. *da*-tegevusnimi on paljudes sõnatüüpides lõputa, nagu *`laadi, `nõelu, `kuõri, `aita, `uata* 'vaadata', *kirjuta, vieretä, õpõta*. Murdepärased on *da*-infinitiivid, nagu *`laska* 'lasta', *`suaja* 'saada', *`leüä* 'lüüa', *`seüä* 'süüa', *`tõua* 'tuua'.

10. Kaudse kõneviisi olevikku antakse edasi *da*-tegevusnimele taanduva *(d)e- ~ (d)õ-, (t)e- ~ (t)õ*-vormiga, nagu *`ollõ* 'olevat', *`minne* 'minevat', *pidade* 'pidavat', *ei tiäde* 'ei teadvat', *ei tehe* 'ei tegevat', *`suajõ* 'saavat', *`maksõ* 'maksvat', *`tahtõ* 'tahtvat', *ei `tohtidõ* 'ei tohtivat', *õpõtatõ* 'õpetavat', *küsütäte* 'küsitavat', *sõedõtattõ* 'sõidetavat' jts.

11. *nud*-kesksõna on *n*-lõpuline, näit. *oln* 'olnud', *käün* 'käinud', *lüen* 'löönud', *viin* 'viinud', *ann* 'andnud', *käsn* 'käskinud', *kjõsn* 'kiskunud', *pidän* 'pidanud', *riäkn* 'rääkinud' jne.

Autori- või toimetajapoolsed lisandused tekstis on toodud kaldkriipsude vahel ja harilikus kirjas. Murdesõnade seletusi tekstide juures üldiselt ei esitata, need leiduvad raamatu lõpul sõnastikus. Küll on aga Kihnu omapärase häälikulise ja morfoloogilise ehitusega murrak nõudnud ka seletusi (vt. lk. 185–187).

Mari Must

1. Laevaehitusest

`Oostõga `tuõdi kõik puud koha `piäle. `Autusi ju olõss mitte. Suarõmalt `tuõdi kuarõd, nied `tuõdi `laevõga ää. Suarõmal olid tammõ metsäd. Ligemält, `Varblast ning `Tõstamalt `tuõdi `oostõga.

/Laeva/ *emä pannassõ kõegõ ennemä üles, siis pannassõ tävid, siis pannassõ plaani kuarõd. Kuarõd pannassõ `kindi, siis `kalsõn `sisse. Ja siis tulõbki plangu `ümber panõmine. Pannaksõ lat'id `ümber ja akkab plangutamine. Kui plangutõt, siis tulõb `tihtmine-takutamine. Siis tekk ja kõik käüb ühe korraga. Siis tehäkse `piälmine värk, kaiutid ja mis siäl tehä ond. - - -*

Mis_mä oli? Mäletägi enäm. `Värkmise `juurõs ma olõ paelu oln, kahe-, kolmõ`kümne* /laeva/ *`juurõs ma olõ küll oln. `Purjusi tegemäs ma oli ikka `mjõtmõs `kohtõs. `Meister `an'dis mas'ti `kõrgusõ. `Purju `lõikajal tulõb sie maha tehä, kui pitk ond klõu tro^{e}pp. `Meister tieb `papri piäl `val'mis, `miokõ purjut tulõb, kui `kõrgõ piik ond. Sedä või `jõlmaski tehä, et `purju nda suurõ tied, nagu plaan ond. Jalg muad tulõb ikka maha võtta. Riie ju venüb. Päräst sünnü ta kusagilõ, akka maha `lõikama.

`Kangast lõegataksõ parajad tüküd maha, siis õmmõldaksõ kahe naadiga kogo. Siis tõmmataksõ maha laialõ, pannassõ pael `piäle, lõegataksõ `õigõks. Ülemine, alumine serv ning mas'ti iärest lõegataksõ `purjud `kummi kahe-`kümne neljä jala piält kaheksa `tol'li alt. Kui pitkem puem, siis lõegataksõ `rohkõm. Muedu kjõsub `purju kõvõraks nagu vikati. Siis liigitäkse ää, trehvi augud tehäkse, kaosid.

`Meister `an'dis plangu mõõdu käde. Kolmõst-neljäst kohast `mõõtis ää, kui lai plank lähäb. `Meister või vanõm mies märgib ää, kui lai egäst kohast plank lähäb. Siis lähäb parniku. Plangulõ tehäkse `numbrid `piäle. `Sjõnna pannaksõ mii `piäle. Plangutegijä piäb sedä `mõistma, et plangu sisemine iär lähäb puu puud `vasta, väljäst jäeb `lahti. Muedu lähäb värk `sisse läbi.

Kolmkümmen viis `senti oli tun'd `viimsel aal. Kümme `tun'di oli tüed. Kaheksa`kümne viiendäl või kaheksa`kümne kuiõndal `aastal, siis oli viisteist kopikõd `päävis. Paramad `tüelised said kakskümmen kopikõd, `meister sai nelikümmen kopikõd. "`Andra" mehed `an'tsid esimest[1] `meistrile rubla `päävis. Mäe Tanil `ütles, et tämä `minne nüüd `miljonää.riks. Mehed said viiskümmen kopikõd. Siis oli raha kal'lis. Ennemä, kui kümme rubla oli, siis oli talinõ kraam käe.

`Meistrid olid sii Mäe vana Tanil ning Matu Pärt ning vana `Pus'ku oli kua. Juani Juän, nied olid uiõmal aal juba, Pao (= Enn Vahkel). *Enne põlõ muud oln mitte, kui Matu vana Juri.*

Juri tein Suarul[2] `mõisa `kuuti. `Ütlen miestele, et: "Kissi lüeb sada `pauku `ühte `auku?"

`Kreemner[3] oln seljä taga ning `ütlen: "Õigõ `põrguline, tahab mestega `mängima[4] akata!"

Juri `ütlen, et mis_täs pidäde tegemä, kui `sioksõd mehed `tüese `suatõ, kissi `mõistõ kjõrvõst `puussõ `leüä mitte. Kõik `tahtõ õpõta. Tämä õpõtatõ sedäsi mehi. `Kreemner käsn ise mehed võtta. Ju `mõisnikud nda tohmid olid, et suass aru mitte, kui narriti.

Kissi paramad laevad tegid, neid taheti `rohkõm. Paramini purjutasid ning, jõlusamad ning.

Mäe vana Tanil `ütles, et kui tämä `numbrisi mõestaks kirjuta, tämä tieks paelu paramad laevad. Vana oli lõbus mies jah. Oli Türgi sõjas oln. Pidän kua üle Tonau· minemä, aga `vankri kodaras läin `kat'ki, suadõtud taha puu`tüese, `pandud tüe `roodo.

`Meistrid `õ[e]psid üheteese käest. Pojad `õ[e]psid isäde käest. Juani `Juäni õpõtas Mäe Tanil. Pao vist oli kua Tanili õpipoiss. `Välläs nad `õ[e]pmas ei käüss, ise olid aru `suajad mehed. - - - Juani Juän `ütlen, et sedä küsütäte `ühti, kelle lae `ollõ, küsütäte, kissi `meister oln.

`Suarlasõd tuln `Riiges `piäle* /laevale/ *ning `ütlen, et sie /ei/ *`ollõgid sii `tehtüd lae, sie `ollõ väljämual `tehtüd, nda jõulus lae `ollõ.*

Peeter Leas, sünd. 1873,
Mõisaküla

2. Ristpurjega laev

Ennemä olid rist`purju laevad. Suurõmad olid puõlõ süllätsed.[5] Rist`purju laevad olid `sioksõd, et mas't oli tagapuol kess`paika, kas just tagumise puõlõ piäl oli või. Mas't `piita ei olõss. Ta[e]pp oli emä piäl, kus mas't ots siss oli. Van'did käösid `parda `piäle `kindi. Van'di ravad olid `parda tasa. Auk oli läbi `parda ning rava. Van'did olid natuksõ taha `puõlõ, et mitte mas't maha saa.[6] Ede* /laeva/ *piä `piäle kääs kua van't puadi esimese tävi august läbi.

Purjut `üeldi ristpurjut, piält oli laeva kehä `laius, alt oli laiõm. Üläl oli ümmärgunõ puu, sie `üüti raja.* /Pikema mõtlemise järele meenub:/ *Ah jah! Vanad mehed `üütsid jah `uarõm. `Purju ülemine serv oli `uarmõ `külges.

Mis üles `väeti, sie pael `üüti veikeüs, mis `uarmõ `külges `kindi oli. `Uarmõl oli `ümber mas'ti ran'ts, ra[e]kk, puukuulid `aukõga paelassõ `aetud, kesspaega `uarmõt mas'ti `ümber.

Vanadõl miestel oli mas't piel. `Van'tõl mia ei tiä teist nime.

Kui purjut üles `väeti, siis `aeti jalapuu `vällä. Meüäle `külge `pandi üks ots kuarõ taha. Vastalt küljest `aeti teene ots `vällä. `Parda `külge `sioti `kindi,

et mte sie /jalapuu/ *edekohe-tahakohe liiguss. Jalapuul olid mõlõmil `otsas argid. `Purju mõlõmas `otsas all olid jalapaelad. Vastalt küljest `sioti pael üle argi `kindi `parda `külge. Alt küljest `väeti jalapael `sisse või `an'ti `järge, kud'as tuul oli. `Pardal oli auk siss, kust jalapael läbi käüs.*

Nabapael oli raki `külges. Purjut oli iespuõl `mas'ti. Nabapaelaga tõmmati purjut `vasta `mas'ti. Kui vali tuul oli, siis `las'ti jala`paela `järge, purjut lõdisõma. Siis nabapael `oidis ikka purju teist puõlt `tuulõs `kangõl.

`Purju mõlõmas `külges `liike `külges kesspaega purjut olid uasad. Kärppael oli ühe otsaga uasa `külges, teene ots oli ara`võt'mõ `otsas kaosist läbi, kus purjut `kangõlõ tõmmati. Sie oli vastalt küljest `kindi, pidevi.nt lasõss mitte purjut taha kohe `leüä. Muedu aab purjut `vasta `mas'ti `kindi. Aravõt'i oli ümmärgunõ puu, käevarrõ `suurdunõ või, liig jäme_mte olõss ta. Tämä võis `olla üks süllä `pitkunõ või `rohkõm, üks puõlteist `süldä. Ots oli `piotõ tävi läbi augu luugist läbi. Aravõt'i oli puol `vjõltu ies `otsas `püstü.

Kui tuul `vasta oli, kretsiti. Siis pidi `purju maha `lasma. Jalapuu `aeti teiss küljest `vällä. Kärppael tuli teiss `külge `kindi `panna. Siis tõmmati purjut uiõst üles `jälle.

Kui mia poesikõ oli, siis Ljõnakülä miestel oli üks lae jaala `taklas'siga. Esimene mas't oli lühem, tagumine oli pitkem. Teesed olid kõik rist `purjutõga.

Tagant tuulõga ristpurjut kannatas kõvadamad tuult, tämäl purjut mõlõmil puõl `välläs. Kannatas nda kõvadad tuult kui mas't piäb. `Kreitsmisegä oli alvõm. `Kahvliga purjut põlõ kedägi, püeräb `kergest `ümber. Üksi suass* /ristpurjega/ *purjutõt kuedagi, `alla kahe mehe suass kuedagi.

Pärt Meister, sünd. 1880,
Rootsiküla

3. Laeva väljaajamine

Laeva peremehed käösid pere-perelt inimesi `kutsmas. Kui `väike lae oli, siis kutsuti oma sugulasi, kui suurõm lae oli, `aeti terve vald `vällä. Kui "`Neptuni" `Tõstamal `vällä `aeti, siis oli terve vald `välläs. `Oostõga `mindi üle iä. Vanad tüe `riided olid `juurõs: oli märg värk.

Lae `võetaksõ talasi piält maha. Egä küljetut'si `juurõs mies `kjõrvõga. Lae tõstõtaksõ tunk`raudõga üles, `võeti pakud alt ää. Ennemä `pan'di rul'lid `alla, `las'ti `rul'lõ `piäle maha. Alt raiutaksõ `tut'sa ikka lühemäs. Lae lastassõ ühe külje `piäle. Regi pannassõ /külje/ *`alla. Regi üks kõvõr puu, põrgad põegitõ piäl laeva kere `järge.*

Kui lae maha `lastud oli, `pan'di ketid `ümber mao. Tali `pan'di ette[7] *ketten `külge, teene tali ots `pan'di `ankru keti `otsa `kindi. `Ankur `pan'di*

`kaugõmalõ `vällä. Tali käüs kolmõ seivigä lo[e]kkõst[8] läbi mõlõmil puõl `otsas. Surdõl `laevõl oli kaks tali ning kaks `ankrud `välles, kolm oli kua mõnõl. Kui `ankrud piäss mitte, siis `pan'di kivä ning `kaiku[9] `piäle, et piäb pidämä. Kui värgid kõik `korda `suadi, siis akati vädämä. Laulu `andaja, laulumies, noh! `An'ti kjask, et kui `laulma akkab, siis vädäge korraga. Kui mõni asi pidäs, siis `an'ti `jälle kjask: topp!

Mies `seisis `laevõs ies paki piäl, et kõik rahvas nägäd.[10] "Rass, tvaa – `urraa! Rass, tvaa – korraga! Üks, kaks – korraga!" "Rass, tvaa" oli muedu iessõna, "`urraa! korraga!" – siis tuli tõmmata. Kui `ühte jut'ti läks, enäm toppass mitte, siis `karjus: "Valu, valu, valu!" Siis `mindi sõni, kui `jälle toppama jäi. Siis akkas `jälle: "Rass, tvaa – `urraa!"

Laeva `juurõs `juhtus `kõiki. Vahel läksid ketid `kat'ki ja. Siis parandati ketisi[11] ja.

Kellel iä `selge iäl oli, sie oli laulumies. Kellel tumõ iäl oli, sie suass akkama mitte. Vana Sas'sa oli pissike mies, otsast otsani iält täüs. Sas'sa `laulis kõik Kihnu laevad `vällä.

Kõegõ ennemä õn'nistati lae viel ää. Kirikuärrä tegi oma tienistüse ää, lugõs ning `laulis. Õn'nistas selle kiriku `veegä või laeva läbi. `Köster oli kua, `laulis. Paelut `pitkä amõtid siäl olõss mitte, lühedält oli.

Lae ehitäkse kasõ `oksõga ää, pannaksõ `püstü rellingä `külge `naagli `aukõssõ ning. Tut'ta oli kua `oksõ `külge `pandud, värvitud `üevli `luasta ning. Sedä oli vähä. Kui `talvõ `vällä `aeti, siis olõss `oksa kedägi. Mis sie pal'jas ruag tähendäb! Riigiljõpp oli orgiga taga `otsas ning. Küll võib `olla, et liiverpuõmi `otsas ran'ts kua oli. Nimelaud oli taga `otsas `val'mis juba.

`Viimes läksid inimesed `kainla august suadik `veesse. Igävene nali oli veess. `Naerti ja lõhuti, üksteist `liotati ja. Sie oli nuõrdõ inimeste nali.

Lähäskid `päävä `aega, kui jarsk rand oli. Vahel läks kaks-kolm `päävä kua `aega. Suaru ninä[12] piält `suadi ruttu `vällä, siäl oli jarsk. Aga `Laobalt[13] läks `rohkõm `aega. `Laobal riidaldanõ, madal vesi.

`Rahvalõ `an'ti õlut ja `viina `veesse – viin tieb `sooja. Paar[14] `korda sai `päävis `seüä. `Räimi, kuõrõga `karduli `an'ti. Nied olid kõegõ paramad, nda magus oli, nagu `õmbuõun. `Randas kiedeti `valmis.

Kui lae `vällä sai, siis akati laeva `pulmõ pidämä. Kaks-kolm `päävä `pilli mängeti ja tan'tsiti. Karupidi `kjõsti ja. Sie miol ikka `mieles, kui "Allii.de" `vällä `aamise `aegas Antsu vana `Mihkel ning Koksi `Jas'ka `kjõssid.[15] Käed olid teene-teese kaela piäl ning teese `käega `võt'sid muast soppa ning panid teesele `vasta `silmi. `Umpsõd sopatsõd olid. `Riided käristäsid seljäst kua purus. Rahvas oli `ümber ning `naersid. Teesed `kjõssid kua, aga nied olid kõegõ nal'jakamad.

Pulmad `pieti selle laeva peremehe `juurõs, kellel kõegõ suurõmad ruumid olid.

Kui lae `välläs oli, siis tõstõti peremehi kõegõ ennemä. Karati ulga inimestegä, miestegä kallalõ ning süesteti üles. Kätegä `püüti `kindi. Sellepäräst maha lasta_mtõ. Karjuti: "`Urraa! `urraa!" Mia ei tiä, kas `meistrid tõstõti, aga küll võib `olla.

Jaan Alas, sünd. 1899,
Turuküla

4. Kokaks ja poolnikuks purjelaevas

Mia oli kokk, kuiõ`teistme `aastanõ oli, "`Pietrusõ" piäl oli. Sie oli suur lae. Sie käüs `Pieterbori ning Riia vahet, `ipsi vädäsid siäl. Tahakohe `tuõdi puid `Valtohvi vabrikulõ, `papripuid, pakka. Kõegõ `viimse reesi sai viel Kurama rannast `tõua.

Ühe sui oli. Siis läksi teste `laevõ `piäle `puõlnikuks. Pissiksed laevad olid. Kui natukõ tuult oli, siis `uatamine, et `põhja aab.

Ühekorra pidi Kuramalõ `randa `viimä. `Purjud `lõhkus piält ää. Suass enäm edekohe kud'agi_mte. Ning `luuki sua kua `lahti võtta_mtõ /et laadungit ruumist merre ajada/. *Topp`siegel oli `luukõ piäl. Pressing oli, aga sie piäss enäm vett egä kedägi. Sas'si võt'tis selle* /toppseegli/ *ää ning pani voka asõmõlõ. Siis saemõ edekohe `jälle. Sie oli "`Oskar". Päräst viis selle `Tahku`randa ning aas `mäele.*[16] *Vana lae oli, kolmõ-neljä `kornõ. Pigirot' oli `ümber, sellele oli viel korra `viisi uus nahk `ümber `tehtüd. Umala alt viis üle Siäre.*[17] *Sorgo `latvas*[18] *tapn viel. `Pärnü lae näin `Sorkos ning tahtn liinigä taha võtta, aga läin ennemä `põhja.*

Miol omal `laeva ei olõss, oli `puõlnik ikka. `Leibä ikka sai talvõks. - - -

Naesõd käösid `laevõga madaru `ot'smas. Kui `laeva `laeti, siis olid mäel. Kui lae täüs `suadi, siis korjati nad ää ning `mindi `Riiga.

Kivä mõnõd /naised/ *aasid `sisse* /s.t. ruumi/ *kua, `aitasid kokka. Mõnõd võib `olla `aitasid tühjendämise `aegas kjaru `piäle kua `panna.*

Naesõd magasid `ruhvis parandal. `Pan'di vana purjut `alla ning. Mõnõ üe jõvab ää kannata küll. Kui `jälle mieste naesõd olid, siis olid mõlõmad kois ning.

Kokk tegi ise oma tüed ää. `Karduli `kuõri või `mõnda `siokõst ehk `aitasid /naised/ *vahel kua.*

Meie viisime `Pärnüst Talina puid. Kuus nädälid olimõ ää, kui tahakohe saemõ. Vahel läks kaks-kolm `päävä ning reis `käüdüd, kud'as jõlm ning tuul

oli. Ühekorra `kreitsime Eenästü ning Kihnu vahel kaks üed ning kaks `päävä ning ikka aas `Riiga tahakohe.

Järjest oli `sioksi `aegu, et suass kivä `laadi_mtõ. Siis magati. Laeva `tüesi `mõnda oli, `purjusi paranda ning `siokõst. Mäel `käüdi kua vahel `juõmõs. Mis siäl muud tehä ond siis? Mõni `ot'sis tüdrikä `jälle ning. `Kõiki ju tulõb ede jah! Nasa.ma `käüdi vahel `pähklil ning, vett `tuõmas ning. Jahe piäl ning munõ `ot'smas, `sioksõ koha piäl `käüdi ikka kua. Kala `püüsi `meitel `juurõs ei olõss. Mõnõl ehk oli. Püss oli küll, sai vahel `värsked.

Umiku kiedeti `karduli, kud'as oli, kellä kaheksast-üheksäst või. Vahel, kui oli `rohkõm `aega, siis kuõriti* /kartulid/ *ärä ja. `Räimi kua `piäle. Pan'niga oli liha kua. Kohvi `tehti kua.

Lõona `tehti muedu nasa.ma, kohvi või, `külmä kua `mõnda oli või. Kellä ühe-kahe`tei.stme `aegas, kud'as `aega oli. Vahel suab ennemä, vahel jäeb iljemäs vähä.

`Õhta oli lihasu$^{e}$pp. `Karduli `pan'di `juurõ, `tanga, vahel `erni ning. Tarvitati pipart ning, `virtsi ja, `lehti ja. Kelläaeg oli sedäsi, kud'as `aega `suadi, päävä `luõdõ või natuksõ ennemä ja.

Ljõnna all ostõti ieringu vahel. Ranna piält `tuõdi vahel `piimä kua, aga ljõnna all tõuass `kordagi. `Piimä `süedi nasa.ma ning suppi kiedeti kua vahel. `Putru `tehti küll kua vahel. Liha kõrvõtati `sisse ja vahel `pan'di `tanga segämini /kartulitega/ *ja.*

Toedomatõrjal `viidi kõik kodont. Kui omal olõss mitte, siis pidi liha `ostma. Surdõ[19] *taluperedel oli enämiste omal võtta. Ljõnnast `os'tsid vähä, Kihnust ikka ostõti.* /Sea/ *jalg `pan'di kampii.si `kohta `tjõlkma, siält lõegati supissõ. Mõnõl oli kapass kua. Kokk `lõikas egä ühe liha küljest tükü. Et ää tunnõb, `lõikas nahassõ täkked `sisse. Taru lihalõ `pistis orgi `sisse. Mõnõl oli ju kua suetsu liha `juurõs, kellel tedä oli. Ljõnnast ostõti kua, aga suurõmast jaost `viidi Kihnust. `Oiti siäl samas kampii.si `juurõs.*

`Karduli `võeti kodont `juurõ. Ies `otsas oli kaabõlkois `siokõ sal'v tehtüd, kus `kardulid siss olid. Siäl olid `kõikõl*[20] *koos. Egä üks võt'tis `juurõ puõl vakka või. Kui `otsa sai, siis `tuõdi uiõst `jälle.

`Räimi `viidi kapaga, suõla `räimi. `Kardulite `piäle `võeti ükskõik kelle kapast. Leib sai ljõnna alt ikka `osta. Kui esimest*[21] *allõs `mindi, siis `võeti küll kodont, siis pidi `võtma ju. Leiväd `oiti `kardulite `juurõs kaabõlkois. Siäl olid `laudud selle jaoks. `Leibe `piäle olid majamärgid koroksõssõ lõegatud.

Võid oli sedäsi, kud'as egääks ise `arvas, `jälle kapaga. Nied `oiti kaiutis. `Suhkru `os'tis egääks ise kui paelu `kiegi `arvas tarvita. Kohvi, tie, tangud, pipar ostõti `arkli `piäle. Liha, või, leib, `suhkur pidi kokal omal olõma. Muud sai laevast.

Nuõrikusi, neid oli ljõnna all kaonis sagõda. Nuõrõd mehed, kud'as siis võevad jõlma `olla!

Laevatües mia kääsi kua, aga küll vähä.

Mihkel Laos, sünd. 1888,
Linaküla

5. Laevamehe elust

Mia `mjõtmõ* /laeva/ *piäl olõ oln, mjõtu `laeva `jalgõ alt läbi käün. Kurät, nimed juba unun, kus kõik sai `käüä! Rannapiält `laatsimõ puid. `Nääkegä `tuõdi puud `laeva. Meie /s.o. laevamehed/ *`siätsime puud `paika. Talinas `müüdi puud maha. Mia oli siis madrus, neli tuhat sai kuus `laevas sel aal. Sellest pidi `süemä ka siis, neljä tuhandõst rublast* /s.t. sendist/.

"Val'li" piäl `tuõdi obosõga plangud laeva `juurõ. Meie panimõ `paika. Talinas `an'tsimõ plangud `vällä. Obosõga `väeti ää `jälle. `Narvas vädäsime sedäsa.muti kaks suid. Narvast tõemõ Talina `planka `ühte `otsa pidi. "Kal'lisõga" viisime `Loksast telliskivi `Suõmõ. Puõlõ suid vädäsime. `Suõmõ sai üsä mjõtu `raksu `käüä. Mia `peksä meres küll suan. Vana "Nigulai.ga" pidi elu ää `võtma. Oh sa kurät ää! Läksime `Tõstamalt puudõga Talina. `Purjud `lõhkus narakaks. `Lendäväks aaks läks, vihma sadu ning pime, puagi tulõsi näess kua_mtõ. Naissarõ ning Pal'jassarõ vahel lei üle madala. Lei kaks `korda `põhja. Mia `juõsi taha `otsa. `Süessi luõdi `sisse. Kolm `süldä vett oli. Muud suass kedägi, kui `süessime `ankru `sisse. Pillpakud `kjõskus `lahti, lavad[22] *viis tekist ää `terven. Meie `tõmbasimõ ädäplao üles. `Ankru pliisid `tõmbas sist `vällä. `Ankru ketid `tahtis laeva maost läbi tõmmata. `Ankurt üles `pilli ei suass, `kat'simõ*[23] *puär `korda kua. Keti `tõmbas `ümber pilli sedäsi, et tulõ soro oli taga. Keti ots oli mas'ti `külges, muedu olõks `sisse viin.*

Lennuk kääs kaks `korda `ümber `meite laeva. Siis tuli puksie.r oma lubaga `vällä. Puksie.r `an'dis meisliini `piäle, siis `tõmbasimõ `vaiõri `piäle. `Ankrusi käde ei suass, nied jäid `sjõnna `paika. Siis puksie.r viis `meite Naissarõ sõjasadama.

`Meitel oli üks pissike `ankur viel. Siis panimõ sadama `ankrusõ. Meie `arvasimõ, et nüüd suamõ rahulikult magada. Oh sa jumal `oitko! `Jarsku pani põrraki! Siäl oli `pehme põhe, `ankur `an'dis `järge. Viis `sjõnna `iäre. Siäl oli jarsk kallas. Meie viisime sjõlla `piäle `paali mjõtu `otsa. Vinsigä `aalsimõ `iäre. Saemõ laeva `lahti sedäsi. Meri kääs üle muuli.

Siis parandasimõ `purjusi natuksõ. Ja saemõ Talina oma `jõoga. `An'tsimõ puud `vällä, mis viel olid. Puksie.r `maksis kümme tuhat. - - -

Ju sai sie nuõrõpõlvõ aeg `terven sii `ümber `aada. Miol `praegu allõs siniste kuandõga meremehe tun'nistus. Nüüd tie sellegä enäm kedägi.

Kui /laeva/ *madala piäl lei, mia `uatasi, et mas'tid tegid sedäsi* /jutustaja näitab kätega mastide rappumist/. *Nagu pitsad*[24] *olid piäl. Lüeb mas'tid puõlõks küll.*

Ühekorra Narvast `tullõs tuli türgi raudlo$^{e}$kk vaiõriga tükküs `alla. Tuli `piotõ mio piäd `alla nagu püssü pauk, mis uhesõs. Mia oli mas'ti `iäres, mia läksi `suõti `tõmbama. Jõlma pauk oli. Mio kohotas sedäsi ää et. `Kaptõn `ütles, et tämä olõs pidän `miolo kjõrstu `ostma ning `Kihnu `viimä. Sie oli "Antoo.ni" piäl.

`Sioksi `nuõri `poissa tuli `piäle. Kui mia `rooli läksi, siis vana*[25] *läks magama. Kui poesid olid, siis ei tohess `minnä. - - -

Ükskord[26] *tuli lumõsadu. Kolõ suurõd topp`sieglid olid. `Kiegi ei `julgõss tinga `liini läbi `viima `minnä. Mia läksi. Vana `ütles, et Kihnu mies `ollõ ikka Kihnu mies, `ollõ meremies. Kui laevast ää läks, siis `kutsus mio meremieste `liitu, `os'tis õllõ ede ning `käskis `jõua.- - -*

Miol omal `laeva ei olõss, oli `puõlnik. Kõegõ ennemä akkasimõ kivä vädämä `Riiga. Mia oli siis kokas. Kas ma sai setse rubla reesist või. Kui Riiast `vällä `tul'di, siis mehed akkasid all raha jagama. Mia `pan'di `rooli. Viina noi `lüedi `lahti, plagu tõmmati üles, iä tuul oli.

Kihnu iär oli kõik `laevu täüs. Nüüd kõik kadun. Elätässe kua teist `muõdi. Nüüd `jälle kakuamid. Mia oma mõttõ `järge elä paramini, kui ennemä oli. Mia tiä muud kedägi `üeldä. Nüüd sai `aasta `otsa `aigusõ raha kolmsada rubla kuus. Ennemä olõs ise oma rahaga pidän `ar'stma.

Mihkel Mätas, sünd. 1898,
Linaküla

6. Kivivedu Riiga

Kihnu laevad `seisid enämiste `Tõstamal tali`kortõris, `arva mõnõd olid `Pärnüs kua.

Kui jõlmad `pehmemäs läksid, `mindi `Tõstamalõ `laevu parandama. Tihiti ning tõrvati üle, `pan'di sõedu jaos `korda. Ja kui iä lagunõma[27] *akkas, vesi `lahti läks, siis akati Riia jaos kivä `laadma. Iä `liikus allõs meres.*

Egä mehel oli omaette[28] *pisike puät ning kivi`laadmise jaos oli üks `siokõ tuura `muõdi asi, nagu ar'kadra raud, puu kali taga ning. Sellegä kangutati*

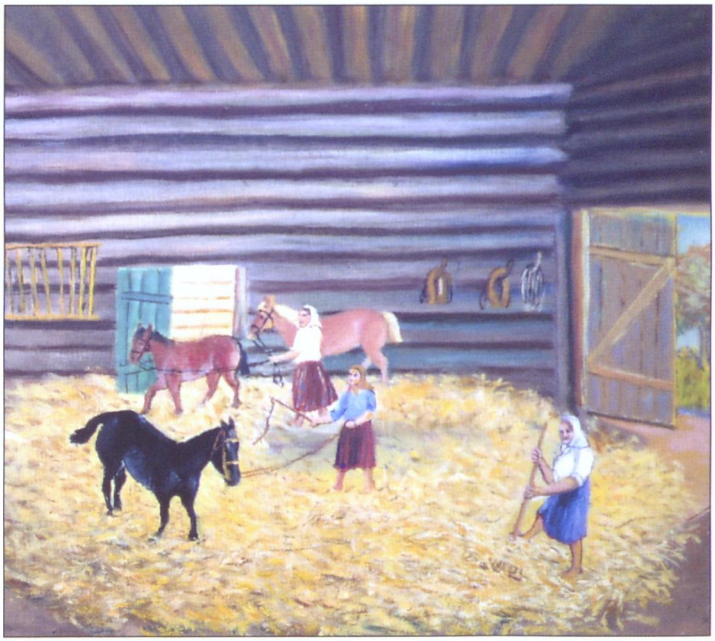
J. Oad. Autoportree

J. Oad. Abikaasa Mari

J. Oad. "Ülalistumine"

J. Oad. Rehepeks

J. Oad. Heinategu

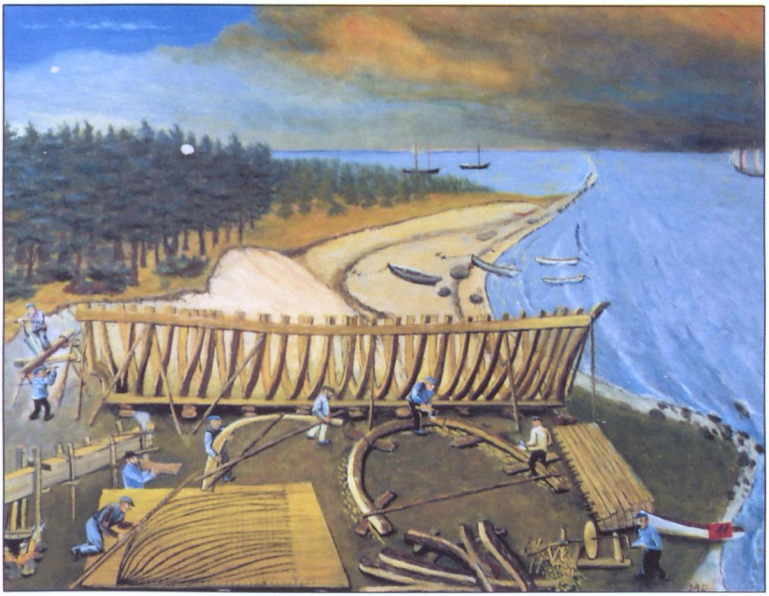
J. Oad. Naised kirikuteel

J. Oad. Vana meremees tuleb tagasi koju

J. Oad. Naised põrsastega tulevad Pärnu laadalt

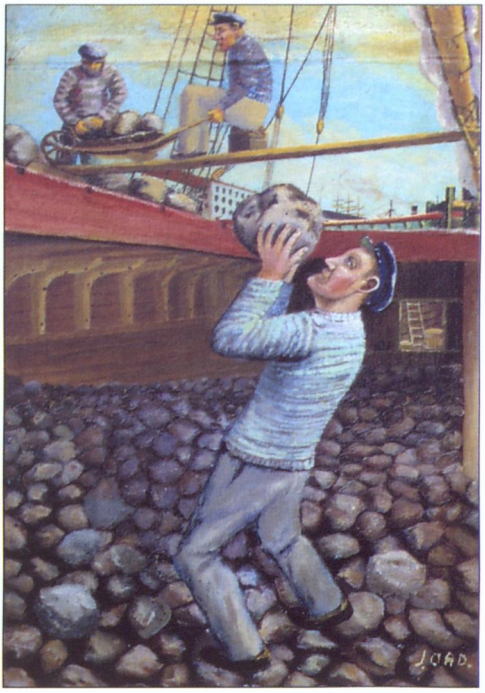
J. Oad. Laevaehitus Kihnus

J. Oad. Kivilaevad Kihnu rannal

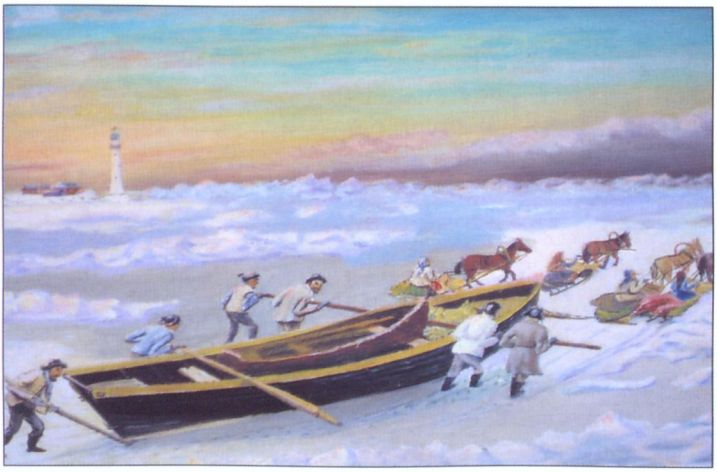
J. Oad. Kivide korjamine Kihnu rannikult

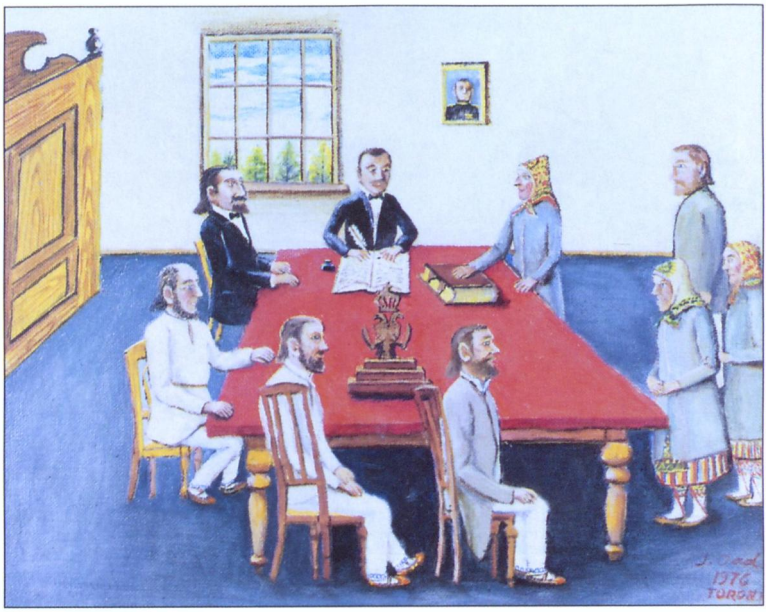
J. Oad. Kivide korjamine Kihnu rannikult

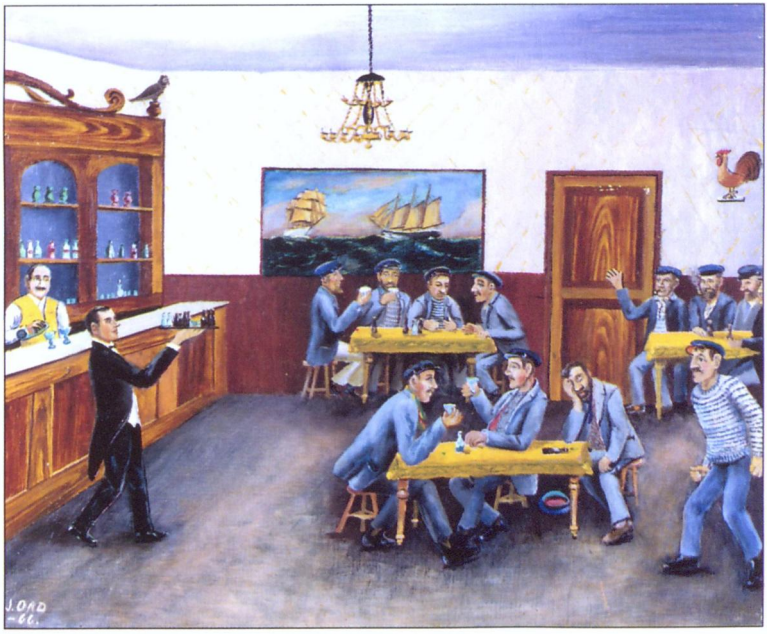
J. Oad. Hülgejääl

J. Oad. Tagasi hülgejäält

J. Oad. Kohus Kadaka Mari üle

J. Oad. Kihnlased Riia kõrtsis "tuult tegemas"

kivi `lahti põhjast. Teene abinõu oli viel `siokõ kahe aruga konks, kiviang, sügävämä veest kivä võtta. Ise pidi siss olõma, püksi `värlist suadik olid ise siss. Aga külmä `veega `võeti ikka kivianguga.

`Viimsel aal `kangi enäm ei olõss, oli lühükse varrõga käsiang. Teesel /hangul/, *mis sügävämäst `võeti, oli pitkem var's taga. Üks `seitsme-kaheksa jala piält `võeti kivi viel ää. Puadiga viisid siis kiviladungi laeva `juurõ. Puadist aas mies kivid laevatekki, aga kokk aas laeva tekist `alla* /ruumi/. *`Laadi tuli süllä `piäle kümme-kaksteist puaditäüt, kud'as puadid olid. Mehel tuli ikka süld `laadi, mõnõl oli kua puõlteist `süldä mehe `piäle.*

`Riiges olid üles`ostajad. Kud'as nendegä kaobalõ said, kakskümmen-kakskümmen viis rubla sülläst. `Viimes läksid `kal'limas, kui kräpästüd ehitämä akati. Siis olõs nelikümmen viis rubla sülläst maksõtud. Aga sedä suass läbi `ühti `viiä /algas Esimene maailmasõda/. *Mõnõd said vädädä kua. Kokad said viis rubla reesist.*

Enämiste oktoo.bri kuuss lõppis sie vädu `otsa. Ühe `aasta meie olimõ mardipäe kua viel `Riigas.

Sui `tehti setseteist-kaheksateist `reisi. Noh, rehendäme üks kakskümmen viis rubla süld, mis sie tulõb siis: üks viissada rubla mehe `piäle. Kui mia "Mahtalee.na" piäl oli, `tiensi üle kahesaa rubla. `Puõlnik sai puõlõ raha ning laeva peremies puõlõ.

Käsitsi pidid kivid ruumist `vällä `aama. Kjarutati `planku kaudu `mäele[29] *ning `laoti `süldä. Üks mies oli `ruumis, üks mies kjarutas, üks ladus `süldä. Kokk pani kivä kjaru `piäle. Kjarumies oli enämiste üks egä reesi*[30]. *Oli `kangõm ning `arjun kua. `Ühte kjõtsast `planku kaudu kjaruta, pidi `arjun mies olõma. Vana Tol'li läks ühekorra `sisse Mill'kraapis*[31]. *Kui `tat'sku ratta kivedegä iest `kindi ladusid, siis mitte näess, kud'as ratas käüb, kui `lahti oli, siis olõss kedägi. Vahel `võeti võeras kjarutama. `Riiges oli `sioksi pättä sadamas küll, kissi tüed nurusid.*

`Ruumis ning ladumas `ol'di korra piäl[32], *teese reesi teene.*

Aabõtammi nukkis[33] *ning Eli'vaatori alunõ*[33] *olid kolõ `kõrgõd kaid. Plank `pan'di päris puõmi `piäle, ning ikka oli viel üleskohe `aada! Plangud olid `ostaja puõlt, aga `tat'skud pidid laevamehel olõma.*

Mõni võt'tis ladumata kua `vasta. Aga siis `võeti vierend `süldä ikka maha. Kubjas oli `juurõs kua, kui `laoti, et mte `auka tie. Katsuti pettä nda paelu kui `suadi – plangu tükkä `pan'di `sisse /kivisüldadesse/ *ning.*

Poldõras[34] *vana Tillman'n võt'tis ladumata. Võt'tis praamõssõ ning* /kivid/ *suadõti `Miitavi. Siäl oli kolõ `kerge tüe: `taota* /kivid/ *üle servä `praami ning. Sie oli kolõ iä kivisaks.*

`Valgõtõ kivede*[35] *`laadmine oli `kergem. Kivid `väeti mualt mere ning siält `väeti `puätõga[36] *`laeva. `Talvõ `väeti `sioksõ iä `piäle, `kussõ puät `iäre oos*

ning. Aga käte `piäle akkas kolõdast. Nahad tegi õrnas, suass `süedüd kua kud'agi_mtõ. Kui igistämä aas, siis `an'dis teese päävä `järge. - - -. Sie /kivide laadimine/ *oli kua obosõ tüe. Sie olõss inimese tüe `ühti. Aga ää ju `tehti kõik.*

Sügüse `viimse reesi*[37] *`tuõdi `aastanõ kraam ää kõik. Rugijahu `tuõdi, kaheksakümmen kopikõd oli rugijahu puud. Mia tõi ikka kuuskümmen kolm `puuda. Püülijahu `tuõdi kua üks kot't, `erni ning, `tanga ning. `Suhkurt `tuõdi kua paarkümmen[38] *`naela ning. Nüüd `aetaksõ tedä luõma `muõdi `sisse.*

`Klaskovi pued oli, jõlma suur magasin oli. `Kihnlasõd tõid kõik oma värgi siält. Tol'li piält sai odavamalt kua, topõlman'ni tubakast ning, `suhkurt ning. Aga sie oli kundõrpan't, `mäele_mte tohess[39] *`viiä. - - -*

Kundõr`pan'ti mia ei vääss[40]*. Mõnõd vädäsid küll. Aga suass nad sellest kedägi.*

Mihkel Köster, sünd. 1881,
Lemsi küla

7. Telliskivid Riiast

Riiast `laatsimõ telliskivid `sisse `Suõmõ `minnä. Siis tulimõ Riiast `vällä. Jõlm oli jõlus, tuul oli jõlus. Siis läks tormaks. Telliskivi ladung oli siss, /purjesid/ *vähändä ei võiss.*

Muud nõu jäesski üle – `tahtis `laeva vägisi `põhja `aada –, `lõhksimõ kaabõlkoi ning ruhvi seenä vahelt sot'id ää. Siis akkasimõ kivä `sisse `aama. Üks oli all, `an'dis kivä käde, teene oli piäl luugi piäl, võt'tis kivä `vasta. Kui laenõ tuli, siis pani luugi `piäle. Teesed `an'tsid nasa.muti kaiuti uksõst `vällä. Jõlm oli nda torm, et ükstei.st `pal'li oli tuult. Mjõtu `korda valas nda paelu, et: nüüd lähäb, nüüd lähäb!

Siis lõppudõ lõpuks saemõ `Pärnü jõgõ `sisse. Siäl oli val'li piäl /sadamakontoris/ *kirjutaja. Tämä `ollõ kakskümmen viis `aastad selle koha piäl, aga nda `torma ei `ollõ näin. Vesi `tuiskas nao lumi. Siis jõlm `langõs ning saemõ `vällä `tulla. Ikka viisime kivid Elsingi.*

Mihkel Sutt, sünd. 1890,
Rootsiküla

8. Salapiiritusevedu

Vägisi aas piiritust vädämä, `puõlniku tienistus oli pissike. Suass talist `leibä käde mitte. Lõõba vana `Jas'ka, Tiidu `Mihkel ning, panimõ kamba kogo ning Riiast muutku Eeräs`krun'ti*[41] *minemä. `Purjud olid mustad määd[42] *piäl. Jõvass `uusi `osta_mtõ.*

Pidime minemä Ruhnu `iäre. Val'jus*[43] *läks. Kahed trehvid olid siss. Puadid ning as'jad viis `sisse. Ei – saemõ ää ikka.

Läksime Talina. `Aegna silmäst panimõ viis-kuus puaditääut kivä `parlas'ti `sisse. Piirivalvõ küsüs ikka, mis siäl tieme. Nokitsõsimõ muedu ning `pas'simõ[44] *tuult. `Pas'simõ idä puõlt tuult, et Eeräs`krun'ti `minnä ning tahakohe `jälle `suaja*[45]*.*

Eeräs`krun'tis suurõd `soonõrid `seisid `ankru piäl. Nagu suurõ ljõnna `alla mine, paelu `laevu oli `ankrus. Nda paelu olid üheteesest `iemäl, et vahelt läbi `mahtus. `Aisid[46] *viinaga nagu vas'sikad. Kui tuulõ alt läbi läksid, tegi `juõnus juba. `Kat'simõ*[47] *laeva `poorti `minnä, ei suass. Siis `las'simõ puadi `sisse ning läksime `iäre. Tõemõ kolm–neli `korda. Siis saemõ la'sti käde.*

`Laevas `an'ti mieleiäks `kon'jakid ning prassai. jaoks, et teesekorra `jälle tulõd. Lekk `maksis setse `krooni.

Panimõ kursi Tomas`ne.sti*[48] *Suarõma piält läbi, vabast veest edasi*[49]*. Saemõ natukõ `aega `minnä, tuli süüdvestist `vasta. `Põn'simõ*[50] *viis-kuus `päävä. `Iäre tohe kua kusagilõ `minnä. `Viimes tõmbas tuulõ iäks. `Võt'simõ `purjud kõik üles. `Naersimõ, et "`Kalkun" ette pistäb edekohe. Laeva nimi oli "`Alku", meie `rissime "`Kalkun".

Umiku olimõ teispuõl Naissuärt, `õhta olimõ juba Tomasne.stis `välläs. Siält oli pidevi.nt `tulla, suass enäm Lisaroo.dist*[51] *`sisse kud'agi. Kõva tuul oli, kahed rehvid olid siss. Ei kedägi, saemõ ikka `sisse, `kan'tis parajuttõ. Panimõ `piotõ Suarõmad Kübärsuarõ `alla ää.

Siis läks juba jõlm nda tormaks, et kannatass enäm sugugi purjut. Trehvi augud käristäs `terven puruks. Pal'jastõ `mas'tõga `las'simõ. Vesi `tuiskas nagu lumi.

Tie piäl panimõ lekid kot'tõssõ[52] *ning kivid tro^{e}ppõga `kaela, kui ädäoht oli, siis läksid kõik jups-jups! üle `parda. Kui oma `tahtmist sai `sisse `laska, siis `sioti* /kotid/ *paela `külge üles tragitamise päräst.*

Saemõ Kihnu `iäre, Ipsist*[53] *saemõ `sisse. Sangõtõ `alla aasimõ piiritusõ mere. Siis piiri`valvurisi olõss enäm mitte. Oli oma tegemine. Päräst `siäti piirivalvõ, kui kõmu suurõks läks.

`Üese `võt'simõ /piirituse/ *paadidõga*[54] *üles ning viisime maesõmalõ. Muist sai kodo*[55] *`tõua. Mõni `tellis juba ennemä ää ning. Pimedusõ kattõ all sai*

tehä. Lekist `suadi setse-kaheksateist `krooni. Puõl ikka `juurõ tuli, kot'id ning keved*[56] *läksid kua `sjõnna `juurõ.

`Puõtsi läksime tõusu `veegä. Vesi `müenis, umiku oli puät kueval. Aga piiri`valvurisi olõss `ühti. Sai jõlusast* /piiritusest/ *`lahti.

Siis läksime uiõst. Siit `laatsimõ ladungi puid `Tõstamalt `sisse, viisime Talina. Talina sadamas `pas'simõ. Kui puud klaaritud olid, läksime otsõ /piirituse-/ *`laevõ `juurõ.*

Tuul püsis[57] *iä. Saemõ ladungi `piäle. Kui las'ti `piäle saemõ, akkas* /tuult/ *`juurõ `paisuma. Suass `sõprõlõ jumalaga kua jättä mitte.*

Mehed jäid juba `juõnus. Liiva `tahtis `teisi ää äävitä, et olõs ladungi omalõ suan. Kõegõ enne sugõs `Lõõbalõ `rooli kallalõ. `Üese `las'kis `purjud ning suõdid `lahti. `Purjud `tapsid piäl, `purjud tappis puruks. Vokk ning tagumise `purju kaks kangast olid viel `terved. Aga jumal või kurät, kissi `meite puõlt oli. Tuul oli otsõ tagant. Meie `võt'simõ Liiva `kindi ning panimõ `ruhvi `kindi. Ennemä oli natuksõ `roolis. Meie `ütlesime: "Oja `rooli, et mitte `puõmi üle vii!" Mia `kuulsi, et pobisõs: "Lasõ `minnä!"

Meie olimõ Kiärägä ruhvi lae piäl. Mia sai puõmi iest oeda, Kiärä viis /poom/ *seliti `vasta `van'ta, muedu olõks `sisse viin.*

Kamandasimõ siis kahengõst. `Kat'simõ*[58] *mis kogo panna saemõ* /lagunenud purjedest/. *Saemõ `Vormsi `trehvi*[59]*, parajuttõ `kan'tis tuulõ tagant. Sõni kui `Kihnu oli päri tuul. `Kiegi tulõss `uatama kua_mtõ, kissi `siokõ ond /lagunenud purjedega laev/. - - -

Kihnu all jagasimõ egä ühele oma osa ää. Juba Liiva oli mio jao kallal! Mia sai viel abi. Selle `piäle läks sie kamp laialõ. Akati üheteese `piäle `kaibama ning piiri`valvurisi `pan'di `juurõ ning. `Purjud `lõpsid kua `otsa. Suass enäm `minnä kusagilõ.

Taavit Vesik, sünd. 1902,
Lemsi küla

9. Riiast tulek

Sie oli oktoobri kuuss juba, sügüse. Me tulimõ umiku Riiast `vällä. Taevas kasus kolõtumast*[60]*, ette paks taevas oli `terven. Ning sõni kannatas, kui kellä üheni `päävä.

Me pidime Kurõs`suarõ minemä `valgõsi kivä `laadma*[61]*. `Pärnü `Valdohvi* /vabrikusse/ *`viidi siis `paesi.[62]

Sõni kui kellä üheni olõss sadu egä kedägi. Siis akkas kolõ `paksu lund sadõma. Kolõ val'jus läks kua. Meie `trehvsime juba `purjud ää, esimese `võt'simõ üsä maha, tagumisele panimõ kaks `trehvi `sisse ning.

"Taanõl" `muutis oma `kurssi, siis kui paksus pani[63]*, Kihnu `piäle otsõ. Meie läksime Kurõssuarõ kursiga ikka. Nda ülearu paks oli, et `põrmu_mtõ näess kua.*

Kell oli viis, siis tuli Ruhnu puagi tuli `nähtäväle. Ja plaan oli `meitel `siokõ, et toppamõ Ruhnu `varjus `ankrus. `Las'simõ `ankru Ruhnu `alla `sisse. Siis saemõ üks puõl `tun'di `ankrus `olla või, siis tuli noortvestist nda vali `jälle, `siokõ kõrvõtaja, et olõss mitte `põrmu aru piäl kua. Siis `võt'simõ `ankru uiõst üles ning läksime Ruhnu `Rinksu `otsa*[64]*. Siäl oli varjukõ noortvesti tuulõga. Üsä mua ligi `las'simõ kua. Ning `üese pidäs `välles siäl. `Üese pidäsime ise keti piäl `vahti kua.

Umiku jäi jõlm vähä, `soikas, jäi tasasõmas. Ning siis oli `meitel mõtõ `Kihnu `minnä. Kurõs`suarõ minemisest tulõss `vällä kedägi. Aga nda `kõrgõ meri oli et. Tuul `an'dis küll `lahkõst `Kihnu `tulla, aga nda paelu `triivis lae ää, et piäss Kihnu `kurssi `kindi_mte. Ja kellä ühest `päävä `mõtlõsimõ, et muud ei `aita, kui `püeräme `Riiga tahakohe.

`Päävä akkasid ragõ uõbid `käümä. Siis nda ülearu kõva tuul oli nende ragõ `uõpõga et. Siis kui uõp käde tuli, siis `kjõssimõ[65] *`purjud `viimse jõlbuni maha ja uõbi vahe`aegas `võt'simõ purjut vähä `juurõ `jälle, et lae `rooli `mõistis.*

Aga tuul oli ikka nda ülearu vali et. Siis `murdis nda paelu, et korra pidi `ümber `murdma. Ruhvi seenä juba `murdis `sisse `terven. Just `alla laenõt pidi `lasma. Olõks mitte tuult `noorti, – `põhja võtn, siis olõks `meite Läti `randa[66] *`iäre kua viin. Vana Sas'si viis siis `iäre kua.*

Tuulõ võt'tis `põhja, – just tagant `meitele. Luõtsi tulõd tulid just `risti* /paadi/ *piä iest üles. `Purjud `lõhkus purus piält. Üks topp`siegel oli terve viel. Selle `siätsime voka iest üles. Rooliratta purustas ää ning.

Siis saemõ õnnõlikult `Riiga `sisse. Aga "Taanõl" jäi siis kadunuks[67]*.*

Kui meie `Kihnu tulimõ, siis küsüsid `andmõsi kua. Meie seletäsime siis, kui kaua meie neid nägime ning. Oli Eenästü `kohta `ümber aan. `Talvõ `leüti iäst[68] *Abruka Kirju*[69] *`kohtõs. Keväde `tuõdi ää siält. Viis miest oli "Taanõliga".*

Mihkel Köster, sünd. 1881,
Lemsi küla

* * *

Kiviladungiga saemõ `Riiga, iä metsä tuul oli. Kaheksa tun'niga saemõ `Riiga.

`Laatsimõ kivid Kiisa`jarvõs[70] `pitkä `puati või `praami. Üle `kümne süllä võt'tis küll `sisse. `Meitel oli puõlõ`tei.stme süllä `ringis[71] siss, kui `Riiga läksime, `Pärnü panimõ kaks `süldä `sisse. Meie panimõ ikka `rohkõm `sisse tekkladungid, et ehk ond iä jõlm. Aga enämiste sai ikka `sisse[72] `aada.

Kivid aasimõ `vällä, raha saemõ käde, akkasimõ tulõma. Kolõ `vaiknõ ning paks oli. `Meitel oli pisike `mootor, teesed laevad ei suass `vällä, õhk oli `vasta. Sie oli `julgus kua `sioksõ jõlmaga `vällä `tulla, aga meie `luõtsimõ sedä, et kui sadama suust `vällä suamõ, siis purjut annab Kihnu `piäle pidädä.

Siis saemõ sadamast `vällä, `võt'simõ `purjud üles. Mia pani `kardulid tulõlõ. `Kietmisegä lähäb kua tun'd `aega. `Meite süemä kord sai läbi. Teeneteese korra vahetasimõ teese roolist `vällä. Äpe `Jas'kaga olimõ kahengõst.

Kõegõ ennemä akkas ühe kilu`mietri piält `silmä, et `valgõd `lainõd: jarsk tuul tulõb. Meie `võt'simõ `purjud maha, voka `jät'sime üksi üles. `Purjulõ panimõ kaks `trehvi `sisse. `Liivrile panimõ kua kaks `trehvi `sisse. Mitte ühe Kihnu laeval olõss `liivril `trehvä, aga `meitel oli na[73] paelu suur `liiver, et trehvid kua siss. Na[73] kui sie tuulõ iiling tuli, otsõ lei puruks voka, liigid jäid üksi viel.

Mia läksi magõda vee `ankurt `ruumi panõma. Sie läks küüde[74] vahelt `lahti ning lei puruks, vjõtsad läksid `kat'ki. Sedäsi jääsime jõlma magõda `veetä. Võib `olla, et uurõtõst olõs natukõ korjata suan, aga olõss na paelu enäm `aega mitte, tekkis oli juba paelu tegemist.

Läks sie esimene pagin üle, `võt'simõ siis `purju ning `liivri üles. Tuul `an'dis ikka Kihnu `piäle pidädä. Masin `tüetäs kua ikka. - - -. Tuult võis üks kaheksa `pal'li tõest `olla, vali tuul oli.

Tulimõ siis üsä tükü muad. `Lainõd käösid ikka üle küll. Kaks `korda `vaotas nda `kiilu, et puõltei.st `jalga oli ruumi auk vee all. `Jas'ka oli mas'ti piäl `püstü, nda lapiti oli vee piäl. Mia läksi siis `rooli, kui torm akkas. Mia sai `üeldä, et `tõusis viel!

Tingninä arus[75] või kus me olimõ, siis puhus `liivri kua purus. Siis lei masinalõ õhu torodõssõ ning sie jäi kua `seismä. Siis pidäsime nõu, mis ton't sa nüüd tied. Kogu aeg[76] sadi[77] jämedäd `vihma, nagu pangiga aas ülält maha. Siis mitte kedägi enäm ei `aitass. Esimesed `purjud lei puruks, lae enäm `rooli ei `kuula. `Õigõd `kaugust tiä kua_mtõ. - - - . Mua akkas kaonis ligi tulõma. `Meitel muu nõu ei `aitass, kui lasõ lae `randa.

Akkasimõ nõu pidämä, et kui katsuks laeva rjõndranna `piäle `ankru `panna. `Jas'ka oli kua sellegä `nõudus[78]. Sie oli kua iä. Muedu lähäb nõu pidädes kua paelu `aega. - - -

Läksime nda paelu `alla, et `triivmise mua kua jäeb, vesi kua madalam.

Suurõ `ankrul oli kolm ja puõl `sieklid ketti. Selle `las'simõ `sisse. Aga kogo aeg lae `triivis. Siis murrab `kergest toksi ää. Aga ei `juhtuss kivi taha `jäämä. Siis `las'simõ pissikse `ankru `sisse, sellel oli neli ja puõl `sieklid ketti. Ning sõni `triivis, kui `võt'tis mõlõmad ketid `ühtläselt*[79] *`trammi. Siis `tõmbas ninä vastalõ ning na `sjõrgu `tõmbas, et `tõmbas liiverpuõmiga `ühte `luõdi. Kolm laenõt kääs kua `umpsõlt üle. Miol oli juba `sal'kmise mõtõ, aga ei `ühti,* /laev/ *akkas `lainõ vahel `kargama `jälle.

`Meitel oli `ruumis juba üle `kalsõni vett: kaks `korda ennemä `rüüpäs[80] *juba.*

Nda kui `ankrud `kangõlõ `tõmbas – `meitel oli pill `ruepõ*[81] *vahel, – viis nied laialõ ning pilli võl'li otsad `vällä ning viis pilli `pliisi. Suass enäm `aitima kua anda_mtõ!

Siis mia tõi mas'tist `taakli ning pani taha lei`vaaki ning `tõmbasimõ taliga pilli `jälle tahakohe. Puadi ros'si panimõ lei'vaaki tropiks. Selle `katkus ju[e]ppõks. Nagu angõrju oli tekk täüs* /trossi tükke/. *Siis `an'tsimõ `järge, et mitte tali nda pingul põlõ, siis jäi pidämä. Leivaak oli `meitel tugõvast tagumise tävi `külge lingitud, sie pidäs küll.

Siis jäi `õhta sadu üle. Saemõ aru kua, kus olimõ. Tingninä tulõtor'n `paistis. Meie ususs `ühti, et `välläs piäb. Vett meie `pumpass kua enäm mitte, `uelmata oli sie asi juba.[82] *Kaheksa `pal'li tuult oli küll, `risti ranna piäl!*

Mia `mässi oma*[83] *tekisse ning oli kampiisi ning seenä vahel. Siält mitte õeruss `vällä. Pliidiravad ning kõik `lentsid.

Mia lugõsi üe läbi raamatud. `Jas'ka magas. Tämä koi oli all, sai siäl `oldod. Umiku siis... Tuli ikka ühekorra umik kua!

`Meitel oli `laevõs üks suur puäkivi tükk nagu jahukot't parlas'tiks. Miol oli kivipuur `laevas. Mia `raisi[84] *kivist augu läbi ning pani `vaiõriga selle suurõ `ankru ketile `piäle `raskusõks. Sie siis `mültäs sedäsi et. Kui `kangõlõ `tõmbas, siis `tõstis veest `vällä ning siis pani kar`su.mdi `sisse. Sie pidäs ühe päävä ning üe `vasta. Mia nägi küll, et auk läks ikka pitkiliseks ning pitkiliseks ning `viimes kadus* /kivi/ *ää: `vaiõr kulus läbi. - - -*

Umiku naesõd aasid lamu `randas kogo, nagu `siigid tehäkse. Mehed olid mäel puadi `juurõs, aga `meite `juurõ tulõss kua `kiegi. Vett olõss kua mitte.

Esimese päävä `pas'simõ*[85] *ketti. Päräst panimõ rautkivi kua* /keti/ *`piäle. Teese päävä panimõ `liivri tekki `kuima. `Märgä purjut ju sua `nõelu mitte. Siis `lõikasimõ käterätikud ning pad'japüürid rjõbadõks ning panimõ listud*[86] /kliivrile/ *`piäle. Ljõna oli kua kois viel.

Siis vist kolmanda päävä jäi tasasõmaks.

Oi-oi, kui viksist oli /ankru/ *`sisse kjõsn! Aga `lainõga rapib ta niipiä `lahti. Aga nda paelu ligis olimõ* /maale/. *Tuul jäi tasasõks, laenõ ikka suur siss ning*

mitte `kumbagilõ puõlõ ei anna `minnä. Mia `juõsi puõmi `piäle ning `piässi*[87] *trehvid `lahti. Vägisi `tahtis `randa `viiä. Aga kui puär `pauti juba saemõ `tehtüd, siis jäi südä rahu. - - -

Tuul `an'dis `Kihnu pidädä. Suur "Tulõvik" oli `Laobal*[88] *`ankrus. Las'simõ otsõ selle külje `iäre ning `võt'simõ `trumli täve magõdad vett. `Jas'kal oli tubakas `otsas. Tämä võttis `laudu piält mõnõ täüs topitud pabõros'si omalõ.

Siis meie näess mitte Siärekülä `alla `tulla. Panimõ Lie[89] *ning Manõja vahelõ `ankru. Sie oli `laupa üese. Siis vjõrutasimõ magama. `Terve pühäbäse päävä magasimõ, mitte `oimõ kjõputass.*

Siis tulimõ `siia Kiäräbäle*[90]*. Pühäbä `õhtas tulimõ koo. Voka asõmõlõ panimõ topp`siegli.

Kodostõl oli juba vesi `ahjus. Teesed laevad kissi `meitest `Riiga jäid, olid juba `Kihnus. Vaegu `ütlen, et mia oln teist `muõdi, kui `vällä läin, põlõ riäkn egä. Vaegu nutn ise.

`Riigas olid kua laevad `kjõmpus oln.

Olõss `meitel sjõttagi ädä kua_mtõ.

Juhan Vesik, sünd. 1898,
Linaküla

10. Naised madarul

Läksime kolmõngõst üle puadiga `Tõstamalõ. Üsä nuõrõd olimõ, üks viie`tei.stme-kuiõ`tei.stme `aastasõd. Üleõuõ Juku Liis, sie oli puõl `tohmi kua, ning Koego Ann oli kua. Läksime aerdõga `sõoga[91] *üle, `vjõnnasimõ kolmõngõst sedäsi et.*

`Tõstama `laidõss[92] *olimõ ühe päävä. Madaru saemõ küll, selle piäl ikka olimõ `välles. `Üese tulimõ siält ää sõni kui Selile. Õhta tuli käde, läksime Tammõlõ. Siäl magasimõ aeda piäl või tal'li piäl, üks väljä uõnõ oli. Siäl pidid prussakad ää `süemä. Siält akkasimõ umiku tulõma.*

Nda torm oli et. Koego Ann oli aeruga `roolis, olõss ju `rooli mitte. Meie kahengõst `sõutsimõ. Rooli aer `murdus ää. Siis `mõtlõsimõ, et küll võtab ää. Aga ää saemõ. Siärekülä all olid kivilaevad. `Uatasimõ küll, kas mõni tulõb abi. Ei tulõss kedägi. Elu `võtmine oli käe. Ei `ühti, ikka saemõ ää. Küll oli ikka `nuhtlus! `Võet'i puät `alla ning.

Ühekorra käösime üks tor't tüdrikä[93] *`jälle madarul. `Lõhksimõ Seli kivi `aidu. Ikka kolm tükkü oli `parvõs, Merässe Liis ning ju ka Müürü Mari üks oli. Meie käösime ikka `seltsis. Sie reis läks `jästi, olõss `kjõmpus `ühti.*

Kui kevädine tüe `tehtüd sai, siis sai madarulõ `minnä. Kaks-kolm `puati käösid vahel korraga. Siis `tehti kördi`lõnga, madarasi*[94] *`lõngu. Nüüd ju tehä enäm mitte.

`Laevõga käösid Suarõmal kua ikka. Mia käösi kua Suarõmal madarul. Suarõmal ühes `kohtas `laidus oli. Mia tiä `ühti, mis laid sie oli. Siäl oli madaru küll. Mehed `laatsid kivä, mia `las'ti `mäele madarulõ.

Siis läksime `Riiga. Siis `käüdi kolm `reisi Lätist otsõ, nda jõlusad jõlmad olid, tahetass mitte koo `tulla. Mia oli ikka `laevõs kua. Mia `kietsi ning toemõndasi, koristasi nende `ruhvi ning. Nendel kokka olõsski. `Ruumi `aitasi kivä kua vieretä. Pissiksi* /kive/ *`aitasi /käru/ *`piäle kua `panna, kui tühjendäti.*

`Miolõ maksõtass kedägi. Jaan*[95] *oli ise `kaptõn. Meie nõuass mitte. Oma vabatahtlik tegemine oli. Mõnõlõ naesõlõ ikka `an'ti natukõ, kissi teki piält* /kive/ *`sisse /s.o. ruumi/ *aasid. Tüdrikätele ning `an'ti ikka natukõ saiaraha.*

Isägä mia käösi korra, kui tüdrik oli. `Kasna alt `mindi kolm `päävä `Pärnü, nda vaga oli. At't `tahtis, et mia `laevõs olõ. At't Pärdü-Juagu vana Jõnnuga olid kahengõst `laevõs. Siis mia oli üks neljä`tei.stme `aastanõ. Kaks-kolm `reisi oli siis `laevõs. Siis olõss enäm `aega_mtõ.

Mari Saar, sünd. 1883,
Mõisaküla

11. Tormiga kimpus

Lae oli siäl, `laatsimõ, Kiidebä lõppõs. Sie ond `Matsalu laht või mis tä ond. Mia `laatsi puadi ladungisõ ning akkasi `laeva minemä. `Õhtanõ aeg oli, vaga jõlm oli. Mia akkasi `sõoga[96] *`laeva minemä.*

Mia tõosõ üles ning nägi, et tuul tulõb idä puõlt. Pani `purju `piäle puadile, mas'ti `püstü. Ning siis `võt'si suõdi käde ning läksi taha `otsa. Ning nda vali oli `jarsku, et viis suõdi käest ää. Mia läksi `jälle uiõst `suõti `püüdmä. Sai suõdi käde. Nägi, et nda vali, et vesi `suitsis. Aasi mõnõ kivi lasu otsast `sisse kua.

`Jõs'si*[97] *taha `otsa, `tõmbasi suõdi `sisse ning ühekorraga tegi alt küljest puär korda `olpsti! ning puät läks kar`su.mdi! `põhja. Mas'ti ots jäi vee `piäle, nda madal meri oli. Mia `oitsi mas'ti otsast `kindi. Nda vali /tuul/ *oli, et päris `lingu viis* /minu/ *vee `piäle.*

"Nigulai." oli ligis `ankrus. Nied nägid ää. Nied tulid mio `juurõ puadiga ning tõmmati mia `puati ning `viidi `sjõnna laeva `piäle. Mio puadi mas'ti `tõmbasid kua piält ää ning viisid `sjõnna `laeva.

`Üese akkas sie lae kua `põhja `kol'kma. Siis akati kivä tagant otsast ede `otsa `viimä. `Viimes akkas iest kua `kol'kma, olõss enäm tehä kedägi.

`Viimes jäi vagavast – vee `müenis maha, lae jäi põhja `piäle. Teese umiku läks `lahti `jälle – vesi tuli `juurõ tahakohe.

Teese päävä `võt'simõ mio puadi kua üles. Kivi`angõga `võt'simõ kivid* /uppunud paadist/ *`vällä ning kahe-kolmõ puadi vahel `kjõssimõ[98] puadi üles. Mio kiviang oli `puatis, varrõ ots oli vee piäl. Sellepäräst `leütsime üles. Vesi oli paks nagu su$^{e}$pp, mitte terä näess `põhja.

`Meite lae oli tükü muad `iemäl. Mia `uatasi, et `meite lae oli `vjõltu. Olid kua `üese kivä teiss `külge aan. `Üese olid kivä `sisse aan.

Sie oli kua üks kolõ vali torm. Tämä oli ju `lendäv!

Mihkel Niit, sünd. 1888,
Lemsi küla

12. Mereõnnetus

Tühjält tulimõ. Juani`laupa `õhta oli. Paras süüdvesti tuul oli. Olõs Orassuarõ `otsa `vällä suan, siis juõsõb `Kihnu küll.

Esimese topp`siegli `võt'simõ maha. `Kreitsmise juurõs `ümber `al'tsmine üle vahe`staakõ olõss lõbus kedägi. Läksime paodiga Kuevastõ kohast `Vjõrtsu kohe. Üks suur puät `sõitis kua `Viire `puõlõ või kus ta läks. Mehed olid kõik tekkis nakkis.

Muhuma `kohtas `paistis vesipüksi `muõdi olad[99]. Vee piäl olõss kedägi. Pissike tuulõ vjõru `paistis vee piäl, ies oli lamõ. Ärmä oli `roolis. Küsüs, et kas võtamõ `purjusi maha kua või. Arvatass võtta `ühti. Suõdid `võt'simõ kõik pio[100], et lasõmõ `lahti, kui `purjutõssõ lüeb.

Lei nda `jarsku `purjutõssõ, et kedägi suass tehä. Ei suass puõlt `torni `naagli tagant `lahti `laska. Nda vali tuul oli, et kõrvalehed võt'tis üsä vabisõma. Laeva lei lapiti. Mia tuli veest `vällä puõmi ning laeva vahelt üles. Olõs `purju `alla jäen, siis olõs `sjõnna jäen.

Mia ronisi `purju õhu pun'ni `piäle. `Arvasi, et küll suab jaki seljäst ää, kannab nda kaua. Ei suass, käed jäid `käüstesse. Läksi uiõst `põhja. Sai jaki seljast ää `taota. Mia oli tükk `aega veess juba. Kolõ iä oli juba `olla. Nagu sulõpat'jõss olõs oln. Kui vesi `sisse akkas tulõma, siis akkasi sipitsemä ning `ooma. Oo ning oo, ei tulõ `piäle! Ei `ühti – `viimes tuli `pupsti! vee `piäle.

Luugid ning trepid ning läksid vesi`aolõ. Jakilõ läksi korra `järge kua, aga `mõtlõsi: lasõ lähäb `piäle.

Oli tükk `aega `van'tõss [101] kua. Selle aa `piäle olid teesed juba laeva põhja `piäle suan. Ärmä sai roolist kõegõ ennemä `piäle. Oli sal'li ning jaki kogo sjõdun ning teesed kua `piäle `aitan. Mia läksi taha `van'tõ `juurõ, et tagant otsast `piäle ronida. Vana Juhanis tuli põhjast üles. Vana oli `ruhvis, kui `ümber läks. Ärmä üüdn, et "Lae lähäb!" Põlõ suan enäm kedägi tehä. Osass kud'agi `vällä `tulla. Silmä kulmul oli maraskus piält ää. Nagu `lastud `ülge oli.

Ärmä tuli taha `otsa ning `süestsid `meitele ohelingu käde ning `tõmbasid kua üles. Teese `käegä sai ise `aita kua ning.

`Uata, kus jaanipäe[102] oli!

Taavit Vesik, sünd. 1902,
Lemsi küla

* * *

Läksime Elsingi minemä. Jõlm läks paksus, lumõ sadu oli. Tuul oli `siokõ, et teene purjut oli teiss küljest `välläs, päri tuul oli.

Njõsuaa läks `rooli, kui Aarist `vällä läksime. Kur'ss oli `siokõ, et lähme Elsingi tulõ`laevõ `piäle. Tuult oli muutn ning tämä `las'kis ikka `endist `muõdi /s.o. pärituult/. *`Ütless kua_mtõ. Läks kursist `vällä.`Ühekorraga akkas punanõ poi plink iest `paistma. Aas mio siis üles. Mia läksi `vällä. Poi paestab. Tämä `ütleb, et Naissuarõ tuli `ollõ. Aga plink oli teist `muõdi.*

Akkasimõ `purjusi maha `võtma. Õiõti[103] aru suass mitte, lumõ sadu oli, aga nda paelu sai aru, et olõss `õigõ_mtõ.

Tulõb lippe[104] vahelõ `minnä. `Porkala oli juba ligis. `Purjud olid trehvitud. Meräss oli ies ning `uatas lippä[105], lipid `tuiskasid. Njõsuaa oli suõdi piäl. Mia oli `roolis. Tagumine purjut ning üks `liiver oli, teesed `purjud olid `kindi.

Kui Meräss `ütles, et lipp `tuiskab, siis `püersime ikka mjõtu `korda. Ulk `aega läksime juba `alla. Siis `jälle Meräss üiäb, et: "Lipp `tuiskab!" Ning `jälle `püersime.

Tämä /s.t. Nisuaia/ *vädäs `suõti `sisse, troppis `naagli alt `suõti. Lae `püeris ning lei suõdi `lahti. Puem läks üle. Puem lei `terven `vällä, suõdid kõik segämini. Mio võt'tis suõdi kiärässe ning viis üle `parda.*

Mia tiässki ise kedägi. Piä oli ää lüen. Kui `märkämä akkasi, siis sai aru, et oli veess, suõdi kiär oli pios. Tükk muad oli laeva taga. Mia `tun'tsi, et käsi väsüb, suass aru `ühti, et meres oli. Pidi `lahti `lasma. Siis sai aru ning pani suõdi käe kiärässe ning `käegä `oitsi ise kassukast `kindi. Siis akkasi abi karima. `Oitsi `kindi, muud suass kedägi tehä. - - - . `Lainõga tõi vahel ligemäle, vahel `kaugõmalõ.

Siis akkasid `suõti `sisse `tõmbama ning said `miolõ otsa[106] *kua käde anda. Mia pani otsa jala tagant läbi ning `käegä `oitsi `otsa. `Lainõga lei laeva `alla vahel. Tükü `aega `jandasid, kui käde said. Lae oli selle aa roolita. Tappis põegitõ* /lainete suhtes/.

Kui mia siss oli, siis läks ikka paksõmas. Enäm `alla `puõlõ ei riskie.riss. Kui veest `vällä sai, siis akkas jõrmu tunnõ, veess olõss `ühti. Sellepäräst `julgõss enäm `alla´puõlõ kua `minnä_mte. Võib `olla, et muedu olõks läin kua.

Mõlõmatõ `purjutõlõ panimõ kahed trehvid `sisse. `Arvasi ää, kus olõmõ – poi tulõ nägime ää. Läksime `vällä mere[107]*. Tulimõ Pal´diski siis, tuul `an´dis `jästi `tulla. Nädälä*[108] *`aega `seisime Pal´diskis. Nda paks oli, et suass mitte `kjõpma. Kui jõlm jäi, siis läksime Elsingi.*

Mihkel Türk, sünd. 1893,
Sääreküla

13. Laev kummuli

`Pärnü jõest akkasimõ sjõlla iärest `kreitsmä. Üsä tammi otsa ligedäl oli. `Audru puõlt tammi iärest tegime paut. Laenõ oli siss juba. Mia oli ies `otsas `liivri `suetõ piäl. Rooli ket´t oli roolpinni taha akkan. Nämäd `kjõssid*[109] *ketti. Laeva `kan´dis tammi `otsa. Mia `las´si küll `liivri suõdid `lahti ning aasi `ankru `sisse, aga viis ikka `ta[e]mmõ*[110] *`otsa. Nämäd `märkäss `ühti tagant `purju `suõti `lahti `laska. Laeval lei kaks `planku kivi `otsas `kat´ki.

Alametsä `Tuõma pue kraam oli siss. Selle `tõs´simõ tammi `piäle. Üks `suhkru kot´t läks `sisse. Sie läks `Tuõma käest kua, läks üksi `tõstma. Lae läks `põhja.

Siis `tapsimõ kaks `vaia maha ning sjõdusimõ laeva `kindi, et_mte lae `ümber lähä. "`Pärnau", `puksier, tuli abi. Nda kui laeva `vaiõ küljest `lahti `las´simõ, lae läks `ümber vee tävegä, kannass enäm `mas´ta kua_mtõ.

Siis viis laeva vana tammi `otsa. Sie oli iä, et sie auk jäi `piäle `külge, mis kivi `otsas `sisse lei. Panimõ leki*[111] *ning `riide paegad `piäle. Siis `kjõssimõ laeva üles kahe laeva vahel. `Kjõssimõ `vintsegä nda paelu, et ruumi ruäd tulid `piäle. Siis "`Pärnau" pani pumbad vädämä ning siis saemõ laeva käde. Sie nali läks kakskümmen viis rubla `maksma.

Pärt Meister, sünd. 1880,
Rootsiküla

ES KT 198. Kihnlased meremeestena, 1961

14. Hülgepüügil

Läksime iäd `sõudma*[112] *Al´likivi Juän, `Künkrä `Mihkel ning Lun´ts. Lähme `vällä, lähme sõni kui Sangõtõ taha.

Ühe `ülgepoja saemõ juba käde `minnes. Siis suurõdal´lid olid nagu obosõd `kõidõ piäl, `valgõ `paistis kõhu alt läbi* /s.t. olid nii suured, kõrged/. *Nda paelu oli `ülgesi, et iä oli täüs `terven, nda paelu oli et.

Sangõtõ taga siis panimõ /paadi/ *kõiu `külge. Üks* /hüljes/ *oli nagu uät, jõlmatu kehä tuli puadi taga* /vee/ *piäle. Mia `ütlesi, et: "Vää*[113]*!" `Künkrä `ütles, et ei `maksõ, umiku tappõ puadi täüs. Noh, siis `ütlesid siäl, et taevas läks pahaks, et lähme koo tahakohe. Mia `ütlesi, et: "Ei maksa! Lähme `Sangõ ning umiku tapamõ puadi `tääde."*

Ning tuli kua kellä kahe`teistmest igävene marguu.n, ette*[114] *torm. Siis kedägi, akkas `valgõs minemä. Meie tiä kedägi, kui `kaugõlõ `meite[115] *`triivis `iägä. Jah, `valgõs nägime – Orassuarõ `otsas. Just akuraa.t `alla tuult pidime minemä. Vokk üksi oli üläl. Väike moosik oli taga. Sie `tõmbas nda viksist, et `tõmbas ros´si `kat´ki. Sie läks vesi`aolõ. Kardamõ, et kui põhja rjõnd ede tulõb, mis siis suab, elu `otsas, muud `ühti. Ja oligid – `las´simõ puadiga otsõ `sisse `rjõnda. Ja tahaks `puati kõiu `piäle võtta. `Künkrä `kargas kõiu `piäle. Al´likivi `ütles, et: "Jus´sa, `karga kua!" Mia `kargasi ning puadi viis ää. Meie kahengõst iätükke piäl. Elu `otsas, muud `ühti! Teesed said sula `veesse, panid* /paadi/ *`ankru `piäle. Nämäd `meiti abi ei sua.*

`Ruhnlasõd olid `laidõ[116] *all laevaga. `Uatasid `meiti `van´tis.*[117] *Nämäd olõs suan `meiti abi küll `laidõ alt, aga tulõss mitte. - - -*

Meie akkasimõ siis `mäelekohe `to^{e}pma[118] *iätükkä kaudu. `Kat´simõ vett. Juba oli püksi `värlist suät. `Künkrä `kargas `sisse, akkas `mäelekohe minemä. Mia siis tagant `otsa kua. Saemõ `laidu. Siis tegime kueva lamust tuld. Aga jalad olid `sioksõd, et ei tunnõss. Nagu `or´kõ `otsas oli, nda tuemad olid. Tikud olid kuevad, meie `võt´simõ püksid jalast ää, kui `sisse `kargasimõ.*

`Õhta oli nda jõlus jõlm, nagu olõs `torma `olngi. Kõik kõiud olid nagu surõd `mõisad üläl. Nda võeras oli et. `Õhta saemõ* /kaaslastega paadis/ *kogo `jälle.

Teese umiku `ruhnlasõd tulid `vasta ning küsüsid, et kas meie näin, et ühed Kihnu mehed oln ädäs, kas meie näin kua. `Künkrä `ütles, et: "Ei põlõ näin!" Meie ikka ise olimõ! - - -

Siis panimõ Suarõmalõ `vällä iäd `ot´sma. Ei olõss enäm kusagil. Puadist jääsime jõlma, ühe pahla saemõ käde. Ühe vana nat´i ning poja saemõ kua. Sellegä jääsime. Elu`võtmine oli – siäl olõss kedägi. Nda suur laenõ oli, et Al´likivi `ütles, et Riiameres tämä ei `ollõ nda suurt laenõt näin. Lõonat tuul oli.

Kui koo tulimõ, siis vana Saona Tanil `ütles, et tämä `uatan[119] *saona nurgalt, et `sioksõga inime veepiäl elädä ei `võiõ. Aga meie olimõ, noh! Jättis ju `enge viel!*

Jala meres `käümine ond ju tappaja. Kihnu mets käü maha, siis akkad `ülgesi `suama. Madisõpäävä `aegas akatassõ `käümä, siis kõegõ suurõm ja[e]ht.

/Mina olen/ *küll `puätõga `välläs käün. Ühekorra oli miin ies. `Künkrä akkas käksägä `lõhkma. Mia `ütlesi, et: "`Laskõ raebõ `olla!" Päräst käüs kõmakas küll, kui iä `liikma akkas. Meie olimõ puadiga `iemäl.*

`Talvõ puadiga `ot'sid[120] *iäkõiu ning käösid siält `välles. Kui* /hülgeid/ *olõss mitte, siis läksid teese koha `piäle `jälle.*

Puät oli `siokõ, et põhud olid siss, `kardulid olid all, ise magasid piäl. Vahel /külm/ *võt'tis `kardulid ää. Siis pidid kievä `veega `kiemä panõma, siis suass kedägi aru. Kui ää sulasid, siis ei sünnüss enäm. Telk oli puadil piäl. Märk oli üläl. Kui `õhta iljaks jäid, siis teesed akkasid `püssü `lasma. Siis kuulis, kus puät ond.*

`Ülged nda kavalad et. Eläväd angõtõ all ning kui iä `kummis ond, siis eläväd siäl all. Kud'as nad ää nägäd[121]*? Üheksä`kornõ iä all, aga mõestab `minnä.*

Suural'l tulõb kallalõ kua. Mia läksi vara `iäre `pas'sma, et kui tulõb, ma vää[122] *talõ ühe lopso. Vana tuli `vällä. Mia vädäsi käksägä `vasta njagu. Vana pani minemä. Mia `arvasi koera püksi `siäre `kindi akkan. `Uatasi – `ülge poeg! Mia akkasi siis sedä `tapma. Käksägä lei*[123]*. Nda kui sa `lüemä akkad, aab piä `selgä, kurgusõlmõ ede.*

Sepä Juri lugen ühekorra nelikümmen üks `poega ää, lasus eläväd. Juri läin siis ning tapn kõegõ parama siäst ää.

Teesed läksid välja `puõlõ, mia jäi `poegõ `juurõ `valvama. Siis tuli vana suural'l `engtusõ `piäle `engämä. Siis ma vädäsi ravaga*[124] *talõ ninä `sõõrmõtõssõ. Mia `arvasi, et mjõnd `engtusõst `alla ei `tõmba. Rabõlõs /raua/ *otsast `lahti. Siis tuli teist kord. Vädäsi `jälle ravaga. Lähäskid `sisse, raud läks `vasta ninä `kon'ti. Siis korisõs läbi `korsi juõsn iä.*[125] *Mia vädäsi `umbõs ravaga. Siis jäi `otsa.*

Matu küsüs, mis tein rambaga. Mia `ütlesi, et : "Mia tiä, et ma suurõal'li ää olõ tapn!" Tulimõ koo, `kualsimõ ää. Nahk oli `raskõm kui `rasva, kakskümmen `naela. Aga nda puruks `kjõstud nahk oli kua et. Kevädе `lähtväd lahjas ju. Olõs oma tääs vat'tis*[126] *oln, `uata, oma kümme-viistei.st leösikäst `rasva!

Kustav Sutt, sünd. 1882,
Rootsiküla

14. Kihnu Jõnn

Jõnn oli `vaiksõ jutuga mies. Ühekorra olimõ kirikus, olimõ kuoli `klas'sis. Mia küsüsi: "Kas `sioksõga* /arvelauaga/ *kua `oskad?" - Ei, tämä ei `mõistõ `sioksoga kedägi tehä. Ning Pärdü `pulmas olimõ `seltsis. Lõbus mies oli. Tan'tsiss `ühti, vana mies oli juba, paks kua.

`Riiges olimõ koos. Mia oli tämä vennä "Plane.ti" piäl. Tämä oli oma pargaga siäl. Sie oli "Rokk Siti", parklae oli. Tõrvaladungiga `seisis. `Kutsus `meiti[127] *oma laeva `piäle kos'tilõ. `Saalis olimõ. Väljäma veenid olid, `viina, saku.s'kad olid. Mia siis suur juõma mies ei olõss.*

`Tahtis, et mia tämä `laeva lähäks. Mia ei lähäss, Annusõ Kut'u läks. `Ütles, et vend `suajõ siit mehi küll. `Ollõ tämä `laevas nda kaua kui `tahtõ, siis `võiõ ää karata. Tämä `kindi ei piäss. `Las'kis ää karata, kui `tahtis.

Soovitas[128] *ikka, et: "Noh, ronigõ kua mio rajadõ piäl!" – Siis oli iä miel, kui ülemise raja piäl käösime: "Noh, nüüd sa meremies kua, nüüd käösid ülemise raja piäl!"*

`Siokõ `mieldiv mies oli, `jõrmu tiess `ühti. `Liiga pitk mies ei olõss, tüse mies oli. Mia oli siis kuiõ`tei.stme `aastanõ, tuhandõ üheksäsaa üheksändäl `aastal. `Ütles: "Teie_mte merd `kartkõ! Minge merele muiatõs `vasta, meri `muigab `teitele kua `vasta."

Tämä viis paelu Kihnu mehi ää. Tämä ei kieläss `minnä* /välislaevadele/. *`Ütlen, et: "Siält `suatõ paramad palgad. Mia `teiti ei kielä, minge!"

Pärdü Mad'li oli Jõnnu õdõ. Kui vana ukka sai, siis käüs suur protse.ss. Pärdü Mad'li sai /Jõnnust järele jäänud/ *raha omalõ. `Ulka raha oli `pankas. Aga selle rahast suass kedägi – läks sõja `aegas nul'liks.*

`Riigas oli* /Jõnn/ *mere `kuõlis oln. Kaks, kolm `päävä, mis tä siäl oln. Küsütüd siis. Riäkn, mis park`laevas kõik taris ond. Küsün, et: "Kas viel `mõnda tiädä tahatõ?"

`Riides käüs ikka sedäsi, nagu `kaptõnimehed käösid, kaabu oli piäs. Kihnu kielt `riäkis, natukõ läbi nina `riäkis. Mehed pidäsid tast lugu. Ta piäss ennäst `uhkõks `ühti. Mehed `kiitsid, et `ollõ iä mies. Tüürman'nid olid `uhkõd vahel. Vana kieln, et `ollõ taris `uhkõ `olla_mtõ. Viinamies ei olõss. `Ütles, et: "`Võtkõ aga `pitsi! Ise `tiäte, kui paelu kannatõ."

Mihkel Türk, sünd. 1893,
Mõisaküla

* * *

Vana Uiõda Jõnn `riäkis, et kahe rattaga sõedõtattõ. Kissi sedä `uskus! Tämä oli `kaptõn ning kuõlitas ennäst ise. Tämä käüs väljämal. Siit ta viis ikka Kihnust madrusi, `sioksi `nuõri mehi, kis `tahtsid välja`sõitu `minnä, neid ta viis. Neid oli paelu, kis tahakohe tulid. Oli neid kua, kissi välja`sõitu jäid. `Kõiki oli.

Vana käüs ning `jandas ikka, et jätäss maha /meremehe ametit/. Aas laeva `randa. Teesed mehed piäsn ää. Laeva mas'tiga aan /Jõnnu/ *`mäele*[129]*. `Kaptõn ju `tohtidõ enne laevast ää `tulla mitte, pidäde `viimne mies olõma. `Siokõ kord `ollõ.*

Paks jäme mies oli. Läbi ninä `riäkis. Vana mies oli juba. Ikka mere piäl ta käüs ning `sjõnna ta jäi. Vana Juän[130] *käüs taga tükü `aega, oli tüürman'niks. Juani imu sai täüs, jättis maha selle amõti.*

Kodo tiess ta mitte kedägi. Tämä oli nda paks, et suass tehä kedägi. Sügüse`puõlõ talvõt tuli koo ning `märtsi kuus läks `jälle. Siis väljämered akkasid teeseks `muutuma. Siis viis siit omalõ mehi ning. Vahel sai, vahel jäi jõlma kua. Aga sellekorra ei `juhtuss tal `ühtegi Kihnu miest piäl olõma, kui ukka läks. Vana oli üksi `kihnlanõ.

Tubli mies oli, tasasõ jutuga, `kurjust ei olõss kulda*[131]*. Ette*[132] *`siokõ ladna mies oli. Kolm `päävä oln /mere-/ `kuõlis kua. `Ütlen, et tämä `ollõ targõm kui kuõlitajad. Ei olõ `kuõli `ühti `tahtnud[133]*. Tämäl olid vanaldasõd laevad ikka.*

Peeter Vesik, sünd. 1882,
Linaküla

* * *

Mia võesi `olla üks `kümne `aastanõ, kui ta sii käüs. Vana Jõnn oli kahe-`rautsõ püssü tuõn Juanilõ. Loego `Mihkel oli selle püssüga kul'li vigasõs lasn ning koo tuõn. Kul'l `toibon ää ning läin kodont õuõst `lendu.

Loego `Tuõma emä olid Uiõda Mariga õed. Mari oli vana Jõnnu vennänaenõ, käösid läbi. Vana Jõnn tuõn kot'i püülijahu ühekorra. Mari müün muist maha: nämäd tehe nda paeluga kedägi.

Sie oli üks pühäde aeg, `piäle `jõulu või sedäsi. Vana läin Sauõndi aidõ vahelt läbi ning läin `jalgupidi ikka läbi lumõ. Teesed `ütlen, et: "Sjõnd kannagid piäl." Vana `ütlen, et: "Mia ju rääme pütä `raskunõ kua!" Jäme, paks mies oli.

Meil oli ühe laeva pilt. Ies `mas'tis olid rajad, kolmõ mas'tiga oli vist. Vana oli sõitn selle piäl. Kas oli vana "Ko`pa.ndõl" või? Jõnn oli laeva taga `otsas nähä. Vana `tun'dis selle pildi `järge laeva ää küll.

Vana oli riäkn, et kõegist muajõ.lmast `suajõ läbi, aga Kihnu Silmävahelt ei `suajõ läbi. Vana tuli ikka `sioksõ `aaga, et iä `juõsis allõs läbi, oli nõrk.

Mihkel Mäes, sünd. 1901,
Turuküla

* * *

Jõulu`laupa `õhta oln kiriku `juurõs ning riäkn, et sõedõtatõ kahe ratta piäl. Mehed `üteln, et kui kõik tõsi `ollõ, mis `riäkide, aga sie `ollõ valõ. - - -

Pul'li Juri tuln kroonost koo ning läin Jõnnu `laeva. Oln toedlostaja, provia.n'di `vällä `andaja. Poesid varastan kuevikud ää. Jõnn `ütlen, et üsä mereva^{e}ht `ollõ, ei nähe ega kuldõ[134] *kedägi.*

Juril oln kroono püksid `jalgõs. Jõnn küsün, kelle püksid nied `ollõ. Juri `ütlen, et `ollõ kroono püksid. Jõnn naern, et vene kroono `ollõ nüüd püksätä.

`Jõnnu `aetud tagant[135] *– tein äid `pra$^{e}$hta. Aga kõik laevad, mis ise ostn, läin `põhja. Üks "Elii.sabeti" nimeline läin Amee.rikäst `tullõs rava ladungiga kesk `Atlan'ti `põhja, pumbad ei põlõ enäm tagant võtn. Mehed `piäsid ää. Üks teene lae oln tal viel. Kas tal "Rokk Sitis" osa oli, sedä ei tiä.*

Poesid riäkn, et teste `laevõss `ollõ limbi su^{e}pp, et vahel limbi suppi tehe. Vana `ütlen: "Ah, `limpä või?" ning tuõn viis kot'ti saiajahu. Egä päe `antud siis limbi suppi. Poesid akkan `viimes teeneteist `limpegä vasta `silmi `taotama.

Ansu Marit ning mio tädit Ensikä Tiiut soovitõt Jõnnulõ naesõks, `ollõ iäd inimesed. Jõnn `ütlen, et tämä ei `ollõ nda iäd väärt.

Poesid läksid vana laevast kõik ää. Vana `ütlen, et: "Minge `piäle!" Ühekorra tuln pargaga Amee.rikäst Euroo.pa kuiõ[136] *`niegrigä.*

Väljämä `tantsu õpõtan kua ikka tüdrikätele.

Jüri Kiigajaan, sünd. 1901,
Sääreküla

* * *

Mia mäletä tedä küll, njagu üsä `mieles. Tämä õdõ oli `Va^{e}hkla Siibal, siis käüs sedä `uatamas. Kui kodo käüs, siis käüs sedä `uatamas, tõi raha, rätikud ning `mõnda pissikest `as'ja. Sie Ann oli üsä viganõ. Käsi oli kördi `aukus ning karguga sai pliidi ede. `Va^{e}hkla Juanilõ tuln mehele. Mia_mtõ tiä, üks

surn laps oln kua või. Mies surn tal `ülge `püüdü ää. Sie `tuõdud kua ää. Iä auk oln puadi `kõrvõs, siäl uppun ää.

Vana Mall oli nende /s.o. Jõnnu ja tema venna ning õdede/ *võerasemä. Käün obosõga `Jõnnu `Riiga laeva `piäle `viimäs. Pärdü Tiiu `pulmas oli kua viel. Ta võerasemä Mall sokotan talõ ikka Ansu Marit naesõks, `ollõ nda iä inime. Jõnn `ütlen, et tämä `ollõ nda iäd `väärtki.*

Neid oli neli last: Jõnn, Juän, Ann ning Pärdü Mad'li. Liis oli nende puõlõdõ.

Maria Loob, sünd. 1898,
Mõisaküla

* * *

Meie läksime Pärdü `pulma pärile. Annusõ Juri al'li obosõ ning adra varastasimõ ää ning läksime nendegä. Kõik läksid Juanilõ* /s.o. peigmehe koju/ *`pulma. Vana Jõnn `jõstus Pärdü tuas – jäme mies oli, jäi maha.

Tämä viis kõik Kihnu poesid ää. Poesid pann `Atlan'tis täi `kiikri `luäsõ*[137] *vahelõ. Vana `uatan, et kuiõ aeruga puät sõodõ.

Poesid põlõ mõist `rooli mitte, lasn laeva `ieri[138]*. Vana `ütlen: "`Uata, kui jõlusast teie kivid `põhja ää `näete, sõedatõ `ümber kivede."*

Pul'li Juri oln pootsman'n, ann poestõlõ ieringu. Vana `ütlen, et `ollõ merevaᵉht, tahtn poestõlõ /ise/ *`räimi anda.*

Tämä sjõtt mõestass ise `sõita_mtõ. Targad tüürimehed olid. Pjõlul `silmegä oli. Egä `talvõ käüs `Kihnus.

Peeter Loob, sünd. 1893,
Mõisaküla

* * *

Mia viisi `vaesõ `iägä[139] *ta üle. Inimest ei kannass, lod'jaga viisi üle. Meie viisime ta üle. Sie Mad'li, mis Matu Tanilil ond, oli kua. Ning `ütles, kui ta koo tulõb, siis võtab naesõ.*

Tämä oli `raskõ mies, iä mädä. Nda kui `kõrva astub, saab[140] *`sisse. Saemõ Manõja üle. `Ütles: "Jumal tänätüd, saemõ üle!" Mia ütlesi: "Ei põlõ, üks lahe viel!" – "Kas siis sii kua nda `kjõmpus olõ?" Saemõ üle. Vana `ütles, et: "Nüüd mia tie nüüd `viimse reesi. Nüüd akka rahulikult elämä, võta naesõ ning."*

Läks ning jäi. Englismal, mis selle madaliku nimi oli, Rostas või. Lae ei mõestass `rooli ning viis `sjõnna siäre `piäle. Vana sjõdus oma*[141] *mas'ti `külge. Ning viis tämä kere `randa.

Vana läks üle Amie.riku. Siis võt'tis Kihnu mehe, arimata mehe tüürman'niks. Poesi nol'k, `Tohvri `Mihkel oli tüürman'niks. Käüs ää ning siält ta sai `jõrmsa `kuulsusõ. Ise olõss kua õpitud mies mitte. Sekstan'ti ta ei tunnõss – või `tiädis. Aga mis nad kirjutavad, kõik ond valõ `andmõd.

Kõegõ esimene oli tämä mies, kis kundõrban'di `viina akkas `tuõma. (Kas sedä võega kirjuta?) Mitte üks Kihnu mies ei tiäss, kus `Miemel ond. Akkas imu `piäle, et lähäb kundõrban'ti `tuõma. Siis oln `Laosõ vana Juri ning Uiõda Jõnn, kaks `siokõst turakad. Pidän nõu, et lähme salapiiritust `tuõma. Aga `kumpki ei tiä, kus ond. Siis kahengõst akkasid nõu pidämä. Muhulasõ käest kuuln, et `Miemlist suab. Noh, ning nämäd said siis kogu selle muhulasõga. Sõni läin kui `Liibuni*[142] *– nõu `otsõs. `Liibus kuuln, et `lähtväd `viina `tuõma. Ning `mõistus ei võta `kindi, kus Saksamua ond. "Omitõ läksime oma `kangõ `käegä `katsma uut tied. Äkest küsüsime `kurssi vana eede käest: "Kus ond Saksama?" Vana eit `näütäs `käegä: "Ikka siäl liäne puõl!" Vana `riäkis `miolõ ää.

Kui meie siält ää tulimõ ning viina käde saemõ, tõemõ piiritusõ ää. Mio `kaaslanõ `Laosõ Juri `langõs piiritusõ `müümise `juurõs `kjõmpu. `Laosõ Juri `võeti `kindi. Mina*[143] *`ütlesi siis valuga: "Juri, aa püksid maha ja joosõ `metsä! Sedäsi `piäseme ää." Püksid jäid veneläse käde. Veneläne `las'kis ta `põõsa taha sjõtalõ `minnä. Sedäsi `piäses ää.

Tämä `riäkis `miolõ, et tämä võtaks `Umba Tiiu naesõks, et mis mia `arva. Mia käösi Sepäl küläs,[144] *tämä käüs siäl. `Kutsus mjõnd oma `laeva. Tämä ei ususs oma vend `Juani egä* /vennanaist/ *Marit. Mari tuõn liha `kiemä, sia änd `pandud `kiemä. Vana `ütles, läbi ninä `riäkis: "Egäs mia siakarjanõ põlõ_mtõ!"*

Jõlma kuõlitamatta mies oli, oma targa `piägä, mitte kusagil `kuõlis ei käüss. `Julgõ mies oli. Aga sie ei põlõ `õigõ, mis nad tämäst kirjutavad. Tämä ei olõss kuri mies, aruta iä mies oli. Aga mitte pilgakõ: Kihnu Jõnn, Kihnu Jõnn!

Uiõda `mõistis päävä maha võtta*[145] *küll väga `jästi. Kihelkonnal piäks olõma viel, kis tedä `tiädväd. Sii* /s.o. Kihnus/ *ond viel üks Jaan Laos* /s.o. jutustaja ise/, *kis `tun'dis Uiõda vana Jõnnu! Sedä mia ei kannata, mis lehess kirjutavad. Mia oli taga `seltsis.

Jaan Laos, sünd. 1892,
Rootsiküla

* * *

`Siokõsama oli nagu pildi piäl. Sia olõd vist näin.

Ühekorra tuli `vasta, Ärmä `Mihkel ning. Läks `randa `Laobalõ. `Aeti "Alii.det" vällä. Mia riägiss taga `ühti. Teese `aasta mia läksi kokas, oli kuiõ`tei.stme `aastanõ. Siis riägiti, et suan ukka.

Tämä `laeva mia nägi `Riiges kua, "Pudree.ne" oli. Annusõ Pärt käün piäl. Tuõn viina `ankru `vällä ning `ütlen: "Nüüd akkamõ `jõudu `katsma. Akkamõ `jõudu `katsma, kummas tugõvam ond, kas mies või viin!" Egäs ta paelut võtass mitte, aga sõbra mehele tõi `vällä. Viin või vein oli `laevas ikka. Kui torma käest tappa sai, siis `an'ti miestele aru päräst.[146]

Madala `taklas'siga* /laev/ *oli, kolmõ mas'tiga. Tõrvaladungiga oln. Uadid peksn purus. `Suarlasõd võt'sid `vällä, olid nabani tõrvatsõd. Kirikuärrä `tuõdud mehi vannutama. Mehed `ütlen: "Pump oli lents*[147]*." Kirikuärrä `ütlen `järge: "Pomp lents!" Kui pump lents oli, siis olõss ladungid `vällä `maksa mitte.

`Suarlasõd `ütlen, nämäd merele enäm ei `minne, kui kodo*[148] *`jälle `suajõ. Nda `kjõmpus olid selle reesigä. "Rokk Sitigä" läks ta ise kua neljä`tei.stmendä `aasta keväde apri.lli kuus.

Pärdü Tiiu olõks ju raha /s.o. Jõnnu pärandust/ *kua suan, aga sõda tuli `piäle, jäid jõlma `kõikõst. Ulk raha oln `pankõs. Küll ull kua – ise jäi mas'ti `külge, mehed tulid kaiuti `laega `mäele*[149]*.*

Vana viin ju Nurmõ Riõdu kua ää. Kui `laeva läin, siis Riõt oln `puatis `pitkäs, et teesed mitte näe. Riõt oli `seitsme`tei.stme `aastanõ. Vana Tiiu /Reedu ema/ *ei tahass `laska. Tämä tuõks tulõst kua ää, kui tiäks, kus ond. Salaja läks ää, kokas või mis'tä oli.*

Jakob Täll, sünd. 1898,
Mõisaküla

* * *

Jäme, paks mies oli. Natukõ abõt oli kua ning. Nda paelu ma tiä, et eläs vahel `Kihnus. Vest oli `selgäs, uurikett `tjõlkus väljäpuõl `kõhtu. Ärrä `muõdi `riides oli alati[150]*, kui ta kodont `välläs oli. Tämä oli raha mies, tämä võis `siokõst `as'ja tehä kua. Tämä vist `juõski. Olõ kulda*[151] *`kordagi, et tä mõnõs `kohtõs jõi. Mia mäletä kua enäm kedägi, nda kaua `aega juba, unuvad ää kõik. `Võrku parandan ikka kua või. Maal mitte mia näess tedä kedägi kui kirikus. Siäl ta kääs kua.*

Ennemä viis ikka karja mehi omaga ää `laeva, `sioksi `nuõri `poissa. Vana `ütlen, et kui korra `Puõtsi poestega üle suab, siis lähäb `kussõ tahab. Vahel mitte suass iä päräst üle. Kui üle sai, siis mitte olõss toppamist enäm kusagil.

Vana üks armõtu mies ei olõss. Naesõd ju kua võib `olla `tahtsid tedä, aga tämä kas `tahtiskid neid.

Mihkel Niit, sünd. 1888,
Lemsi küla

* * *

Mia oli üsä poesikõ. Mia oli oma emägä Alametsä pue `juurõs. `Siokõ karunõ kübär oli /Jõnnul/ *piäs, iäred olid üles `kiertüd. Muud ma tast kedägi ei tiä. `Siokõ lüheldäne paks mies oli.*

Vana võtn siit keväde kama.ndu ning sügüse tuln üksi tahakohe jälle. Vana oln nagu par't `poegõga, keväde läin, sügüse tuln üksi, poesid `kargan ää. Vana oidn poestõl kuu palga siss, mingä, kui `arvavad!

Vana oln ikka iä`katsuja Silmävahel. `Naerti ikka, et iä`katsuja.

`Külmä ta ei põlõ kartn kedägi. Kui `laidus `laevu üles `väetüd, siis oln `kerge `riidega ning `pal'ju käsi. Poesid `kartõ `külmä, tämäle tehe kedägi! `Siokõ tugõv mies oln kua. Kui `puäta üles `väetud ning käed `külge pann, siis tuln otsõ[152]*.*

Siis, ku_ta `kindi läin*[153]*, siis aan mehed `mas'ti, et kas nähe laenõt valamas ies. `Üeldüd, et valadõ. Vana `ütlen, et ta `arvan sedä küll. Oln müenä aeg. Olõks tõusu aeg oln, siis olõks üle läin.

Mihkel Sepp, sünd. 1902,
Lemsi küla

* * *

Vahel kirikus nägi. Kama.ssid olid `jalgas, piält lõegatud, jäme jalg oli. Jäme mies oli.

Kui `Umba Juän Ensikält naesõ võt'tis, siis `Pus'ku Mari oli rautkäsi, tanu oli piäs. Jõnn küsis: "Mis sä mulõ kua `tõotad?" Mari `ütles: "`Terve `Pus'ku lihlä.ndi[154]*!"*

Vana `ütles, et jalgrattaga sõedõtattõ. `Kiegi ususs, et kahe ratta piäl `püstü seesäb.

Kui ta väljämualt tuli, siis oli Manõja Mardi `juurõs `mõrdu parandamas.

\- - -

Tämäl oli Kihnu mehi paelu, kis tämägä `seltsis laeva piäl olid. Mio vend Juri käüs küll, aga mia ei käüss. Tämä olõss `siokõ `uhkõ mies `ühti, et ei tiä, mis piäb `selgä panõma.

Kui Ispaa.nia ja Amee.rikä sõdisid, siis olid tulõd kõik `kustun. Aga tämä käüs ikka. Pidi ikka `tarkus olõma.

Jakob Oad, sünd. 1884,
Sääreküla

* * *

Muedugi käüs /Jõnn/ *vahel meil õdõ*[155] *`uatamas. Mio pulma `aegas oli `viimes kodo. Siis `piäle selle enäm ei käüss. `Talvõ käösid ikka, egä `talvõ.*

Maalt `suajõ kõegist läbi, aga Kihnu Silmävahelt ei `suajõ.

Tämä olõss juõma egä tansu mies kedägi. Kui `sioksõd pidud või pulmad olid, siis `riäkis, et võtaks kua naesõ. Läks sie luhe üle `jälle.

`Meite pulmad olid ühe`tei.stmendäl `aastal. Üks kolm `aastat `piäle selle eläs viel. Sie oli sügüsene aeg, kui ää kadus. Mis `juurõs oli, viiskümmen rubla, suadõti `siia `miolõ. Sie oli kuldraha, mis tal `juurõs oli. `Pankas oli viel raha. Mia sai kolmsada rubla. Juän[156] *sai teist nda paelu. Juän oln pahanõ, et mia kua raha sai. `Ütlen kirjutajalõ, et `miolõ `võiõ vähämä küll anda, mia tiäde sest kedägi. Kirjutaja `ütlen, et tämä oma `leibä `kaotama ei akatõ. Juän tehe ise rahaga kedägi. Miol `ollõ miest egä kedägi ning üks laps oli kua, sie esimene, mis ää suri. Teesed* /lapsed/ *olid päräst sõda. Juri*[157] *oli neli ja puõl `aastad ää Saksamal* /sõja/ *vangis. Mia `suatsi selle raha enämiste `sjõnna `järge. Olid siäl `nälges. Sie raha suadõti Ollandi ning siäl oli üks Tammõpau, as'jaajaja. Sie suatn pakid Saksamalõ. Tämä* /s.t. mees/ *suan pakid küll käde. Muga raha panimõ `panka. Sellest jääsime üsä jõlma.*

Mio emä käüs ikka `vastas, kui ta* /Jõnn/ *koo tuli ning tämä vend. `Miolõ tõi ikka rätikusi ning. Miol `praegu neid allõs. Ühe kannu `an'dis ühekorra. `Umba Juän `lõhkus selle `juõnud `piägä ää. Päräst kahatsõs mjõtu `korda, et selle ää `lõhkus. Mio emä suri tuhandõ üheksäsaa `seitsmendäl `aastal ää.

Tämä /Jõnn/ *sedäsi läbi ninä vähä `riäkis.*

Mio `pulmas oli ta `juõnus juõdõtud. `Viina oli ämmä`juõtus kohvissõ `pandud. Siis oli `tiädmätä[158] *jäen ning oksõndan. `Ütlen, et tämä enäm `pulma ei `minne. Oli siält koo läin, tulõskid `meile enäm.*

Vennänaist ta ikka ägäs. Mari tein suõlatsõ toedo. Muedu ta oln küll ahnõ, aga `suõla ta ei põlõ oidn.

Vana Juän võt'tis naesõ egä lähäski siis enäm `laeva. Ühes `leibäs olid. Vana Juän `ütles, et muud `riidu nendel ei `ollõ, tämä_mte jõodõ nda paelu tüed tehä, kui Mari `tahtõ. Nendel oli `sioksi luõmi`marju. Kui mia laps oli, siis kääsi neid `süemäs. Kuõli `aegas mia käösi siäl ühekorra `üeses. `Jõnnu olõss `ühti kodo, Juän oli.

Suetsumies ta ei olõss, Juän vist oli.

Tiiu Lamend, sünd. 1888,
Sääreküla

* * *

Üks vana nal'jakas mies oli.

Mia olõ taga `seltsis süen ning tan'tsn. `Riäkis, et viimist suid `minne viel* /merele/. *Majaplat's `ollõ külämieste käest kaobõldud Ensikä sepäpaa `juurõs.

Kodo käüs `siokstõ vanadõ riietegä. Vanad kalo.s'sid olid `jalgas, lagun kapõtad olid `jalgas, kannad `pal'jad. Siis olõss testel kalo.s'sa egä kedägi.

Kihnus /Jõnn ja Jaan/ *`sõitsid suaniga. Maal olõss `käüä mitte kui kirikus ning Alametsä `puõdis. Juanil oli jalg suanist `välles, sedäsi `sõitsid.*

Nal'jakas mies oli. Ikka aas tüdrikäte-poestõga juttu. Vähä jõi. Sedä ei olõss, et `juõnus jõi.* /Vend/ *Juän oli `uhkõm mies. Vana oli ikka saonaküttäjä. Siis võt'tis Mari[159] *salaja liha ning küpsetäs `saunas. Ühekorra Mari näin, et lihalaoda ra[e]mp oln `lahti ning pann uksõ `kindi. Tüdrik oln `aitas liha `tuõmas. Jõnn lasn* /tüdruku/ *`vällä, ikka suan liha käde.*

Ennemä olid ju riisitangud ning saiajahud aruldasõd as'jad. Jõnn `ütlen: "Mia_mtõ tiä, kus paramad tangud ning jahud ond?" Mari müün kõik ää.

Vahel /Jõnn/ *`ütles: "Ei tiä, kud'as `juhtub. Vanad `kaptõnid põlõ `kordagi aa `iäres `kerjän, meri võtab ää."*

Kirikus käösid egä pühäbä. Kui vähädegi lumi muas oli, siis käösid suaniga. Lauakirikus käüs. `Usklik mies oli. Rahakopikõsi `kinkis kirikulõ kua. Meie `uatasime `aknast, et `kaptõnid juba `lähtväd kiriku, siis akkasimõ kua `siädmä.

Kui `siokõ pühäde ning jõulu aeg oli, siis* /Jõnn/ *tuli `meile. Juri[160] *`mängis `pilli ning* /Jõnn/ *`vihtus `tantsu Ensikä Tiiuga. "Oh, `ieder! Miol raha küll `mjõtmõs `pankas. Tie maja ning Tiiu võta naesõks. Tiiu mõestab `iäste `seüä tehä." Tiiu oli kuõlitajatõ ies tienn*[161].

Pärdügä[162] *`riäksid `sioksi mere ning `laevõ `as'jõst. Mia tiäss sellest kedägi. Mõnõ päävä käüs mjõtu `korda Sepäl*[163]*. Meie eläsime esimest `aastad sii. Siis käüs meil `uatamas: "`Näütä, `mioksi `sahvrisi ning mis sul sii ond!" Kui paelu liha `ollõ. Üks pütt `ollõ sia-, teene luomaliha.*

Suur kuusk oli Uiõda `õuõs. Kui meil kell `seismä jäi, siis isä `käskis `uata, et kui päe Uiõda kuusõ `kohtõs ond, siis kell kakstei.st.

Meie tulimõ `siia* /oma uude majja/ *tuhandõ üheksäsaa kahetei.stmendäl `aastal. Teese `aasta sügüse vana kadus ää. Teesed kutsn küll kaiuti lae `piäle, aga vana ei põlõ läin.

Madli Köster, sünd. 1889,
Lemsi küla

* * *

Mia oli nda paelu nuõr, et tiä tast kedägi. Teese külä mies oli kua, olõss oma külä mies kua_mtõ.

Ikka `naerti siis, kui Sas'si kakuami asutas, et `ollõ nagu Uiõda vana Jõnn, poesiksõtõga kamandas. Sas'si oli `siokõsama.

Njagu mäletä, nda paelu ma `tun'tsi tedä. Ennemä `käüdi kirikus, siis nägi, tiede piäl `käümäs ning. Tämä oli ju `meitest nda paelu vanõm, meie olimõ nuõrõd allõs.

`Riäksid, et `kangõ mies oli. Jõlma pabõritõta käüs kõik mered läbi. Kihnu Silmävahelt ei `suajõ läbi, maalt `suajõ surdõst meredest üle. `Puõtsis oln tuulpios. Siis pidän sii ukka kua suama, jõrmus torm tuln `piäle puadiga `tullõs. Sii `luadõs[164] *pidän elu `vällä `võtma, Tiidu vana Pärt `riäkis.*

Ju ta üks `siokõ kuulus mies oli, et kirjanikud tast `riäkväd.

Olga Vesik, sünd. 1897,
Säreküla

ES KT 249. Murdetekstid, 1969

Viited

[1] esimesena
[2] neemel Kihnu kirderannas
[3] Kihnu kroonumõisa rentnik L. Graebner
[4] mp. *miestegä `mängmä*
[5] s.t. nende kandejõud oli 1/2 kuupsülda raudkive
[6] ei kuku, lange
[7] mp. *ede*
[8] plokkidest
[9] kaikaid
[10] näevad
[11] mp. *kettä*
[12] neemelt Kihnu kirderannas
[13] neemelt Kihnu idarannas
[14] mp. *puär*
[15] kiskusid
[16] maale, randa
[17] Kihnust loodes paikneva laiu juurest üle Kakra sääre Kihnu põhjaosas
[18] madalikul Sorgu saarest lõunas
[19] suurtel
[20] kõikidel
[21] esiteks, alguses
[22] lauad
[23] katsusime
[24] piitsad
[25] s.t. kapten
[26] mp. *ühekorra*
[27] mp. *laguma*
[28] mp. *omaede*
[29] maale
[30] iga reisi ajal
[31] koht Riia sadamas
[32] kordamööda
[33] kohad Riia sadamas
[34] koht Riia sadamas
[35] paekivide
[36] paatidega
[37] viimase reisiga
[38] mp. *puär-*
[39] maale ei tohtinud
[40] ei vedanud
[41] madalik Soome lahes
[42] mädad
[43] tormiseks, tuuliseks
[44] passisime
[45] saada
[46] haisesid
[47] katsusime
[48] Domesnäs – Kuramaa põhjatipp
[49] mp. *edekohe*
[50] s.t. vastutuule tõttu püsisime enam-vähem samal kohal
[51] Liserort – madalik Läänemeres enne Irbeni väina
[52] piiritusenõud kottidesse
[53] madalikust Sange saarest loodes
[54] mp. *`puätõga*
[55] mp. *koo*
[56] köied
[57] mp. *`seisis*
[58] katsusime
[59] madalikule Vormsi saarest põhja pool
[60] s.t. taevas kattus paksude pilvedega
[61] paasi laadima
[62] mp. *`puäsa*
[63] s.t. kui nähtavus kadus
[64] Ruhnu läänepoolsele neemele
[65] kiskusime
[66] rand Heinastest Riiani
[67] mp. *kadun*

[68] leiti jääst
[69] väike laid Abruka lähedal
[70] koht Riia sadamas
[71] mp. *ümber*
[72] s.t. merre
[73] mp. *nda*
[74] küünte
[75] koht Läti rannas
[76] mp. *`terve aa*
[77] sadas
[78] nõus
[79] mp. *`ühte `viisi*
[80] s.t. kaks korda käis vesi lastiruumi august sees
[81] roopide
[82] s.t. me olime juba lootuse kaotanud, ei hoolinud
[83] mässisin enda
[84] raiusin
[85] passisime
[86] liistud, lapid, paigad
[87] päästsin
[88] Kihnu idarannas
[89] madalik Manilaiust lõunas
[90] koht Kihnu looderannas
[91] aerudega sõudes
[92] laidudes
[93] kamp, salk tüdrukuid
[94] s.t. madaratega värvitud, madara-punaseid
[95] jutustaja mees
[96] sõudes
[97] istusin
[98] kiskusime
[99] olevat
[100] pihku
[101] vantides
[102] mp. *juanipäe*
[103] mp. *õiõtõ*
[104] klippide, kaljusaarte
[105] vaatas, valvas kaljusaari
[106] s.t. köie
[107] merele
[108] mp. *nädäli*
[109] kiskusid
[110] tammide
[111] pleki
[112] s.t. kevadel lahtiste jäätükkide vahel paadiga hülgeid püüdma
[113] vea, s.t. löö
[114] õieti
[115] meid
[116] laidude
[117] s.t. vaatasid meid vantidele roninult
[118] maa poole liikuma
[119] vaadanud
[120] otsisid
[121] näevad
[122] löön, äigan
[123] lõin
[124] lõin rauaga
[125] mitmekordseks muutunud jää
[126] (nlj.) riides, mundris
[127] meid
[128] mp. *suõvitas*
[129] maale, randa
[130] Jõnnu vend
[131] ei olnud kuulda
[132] õieti
[133] mp. *tahtnd*
[134] ei nägevat ega kuulvat
[135] s.t. pakuti rohkesti tööd
[136] kuue
[137] klaaside
[138] s.t. sõitsid kiira-käära
[139] nõrga jääga
[140] kukub
[141] ennast, enda
[142] Liepajani
[143] mp. *mia*
[144] s.t. öösiti tüdruku juures
[145] s.t. Uuetoa mõistis sekstanti kasutada
[146] s.t. normi järgi
[147] s.t. pump oli rikkis

[148] mp. *koo*
[149] maale, randa
[150] mp. *ikka*
[151] ei ole kuulda
[152] s.t. otsekohe, jalamaid
[153] s.t. kui laev madalikule kinni jäi
[154] s.t. kogu varanduse
[155] jutustaja on Jõnnu õetütar
[156] Jõnnu vend
[157] jutustaja mees
[158] teadvuseta
[159] s.t. vennanaise eest
[160] jutustaja vend
[161] oli kooliõpetajate juures teeninud
[162] jutustaja vennaga
[163] jutustaja isakodus
[164] siin lompides

IV

MINU ELULUGU

Milleks elulugu? Ennast tähtsaks teha? Kes seda teada peaks tahtma. Kõigi reainimeste saatus on see, et nad ununevad. Neid ei jõutagi meeles pidada. Teisiti on lugu niisuguste isikutega, kes on olnud teistest silmapaistvamad või kaasa elanud rahva elus tähtsatel ajajärkudel.

Mulle langes osaks elada murrangurohketel aegadel. Sündisin 1905. a. revolutsiooni järel, millele järgnes Esimene maailmasõda, iseseisev Eesti Vabariik, Teine maailmasõda, kaks Saksa okupatsiooni. Selle elasid läbi ju kõik minu eakaaslased, kuid mina olin veel eriolukorras. Elasin Kihnu saarel, kus minu silma all toimus üleminek vanalt arhailiselt elulaadilt moodsale. Mina olin sel ajal Kihnus juhtiv tegelane. Minu olukorda võiks ehk võrrelda Fr. R. Kreutzwaldi omaga sajand varem, temal küll palju suuremas, tervet Eestit haaravas mastaabis. Nii peaks minu elulugu mõningat huvi pakkuma, peamiselt muidugi minu järglastele.

Laskem siis järgneda minu curriculum vitae.

1. Päritolu ja esivanemad

Päritolult olen ma põline kihnlane. Nii kaugele, kui ulatuvad pärimuslikud ja dokumentaalsed andmed, on kõik minu esivanemad olnud kihnlased. Isapoolsetest esivanematest on mul teada järgmist.

1858. aasta revisjoni ajal oli Säärekülas talu Kurrasse Peter, mis hiljem sai nimeks Annuse. Selle talu peremees oli Peter Michels Sohn Loop. Tema perekonda kuulusid veel ema, naine, neli poega, üks tütar ning vend oma naise, kolme poja ja ühe tütrega. Peale selle elasid selles talus veel järgmised perekonnad: Mart (Martin) Hinnu poeg Kurras naise ja kahe tütrega, Arvi (Artemi) Mihkli poeg Allik tütrega, Arvi poja Juhani lesk Kai (Jekaterina) kolme poja ja kahe tütrega ning Jakob Allika lesk Ann (Anna) poja ja tütrega, Juhan (Ivan) Jaani poeg Saar, 31-aastane, tema naine teisest abielust Madli (Marfa), 28-aastane, tütar Kai (Ksenia), 8-aastane. Varem on sellesse perekonda kuulunud veel Juhan Danieli poeg Saar, kes on 1850. aastal nekrutiks antud, ja Marri Mardi tütar Saar, kelle kohta on tehtud märkus "verfallen", s.t. "langenud". Seega elas Kurrasse Petril 1858. aastal 16 meest ja 16 naist.

Revisjonikirja on kõigil isikuil märgitud rahva- ja venepärased nimed. See johtub sellest, et enamik kihnlasi vahetas 1840-ndatel aastatel endise luteri usu vene õigeusu vastu. Usuvahetajaile anti salvimisel uus, venepärane

pühakunimi, mis enamasti sarnanes salvitu endise nimega. Revisjoni märgiti mõlemad nimed. Kirjeldatud talus olid kõik elanikud õigeusulised.

Kuidas saadi perekonnanimi Saar? Teatavasti anti Liivimaa talupoegadele perekonnanimed 1820-ndate aastate algul. Seda ei saanud ükski eelnimetatud Saar, sest nad ei olnud veel perekonnanimede paneku ajaks sündinudki. Ka ei saanud perekonnanime nende isad, sest need on kõik isenimelised. Nähtavasti oli esimene perekonnanime saaja Jaani, Danieli ja Mardi isa. Seda lubab arvata seegi, et Saared elasid kõik ühes perekonnas, olid seega lähedased sugulased.

Saared olid maata "lahtiinimesed" ja nad paigutati kuhugi tallu elama. Varem võisid nad elada ka kusagil mujal. Mäletan kuulnud olevat, et nad elanud Saarul. 1858. aastal Saaru talu veel ei olnud. Küll oli aga Saaru *(Suaru)* nina, kus oli mõisa sadamakoht. Seal oli kuur, kus hoiti laevavarustust, samuti märgutuli – latern posti otsas. Kuuri ja laterna korrasoleku eest hoolitses valvur. Selleks oli nähtavasti esimene Saar, keda rahvas töökoha järgi *Suaru* X-iks kutsus ja talle sellest ka perekonnanimi sai.

Juhan Saar sai hiljem eluaseme Arumäelt, mida kutsuti Aruks. Majaplatsi suurus oli 0,03 tiinu. Juhanil oli veel poeg Mihkel, sündinud 3. X 1858, kes lahkus Kihnust ja elas Häädemeestel. Pärast Juhani surma jäi Arule elama tema tütar Kai. Kai abiellus Turuküla Lamendi Enn Entsikuga, kel oli sealt soldatikoht. Neil oli üks poeg Jaan, sündinud 1894. aastal, kes suri lasteta 1946. aasta kevadel. Tühjaks jäänud Arule asus elama vallasema Ann Täll, kes hiljem abiellus Kääraba Kaarel Türgiga. Siis sai nende elumaja uueks nimeks Kaarli.

Mihkel Saar tuli peagi Häädemeestelt Kihnu tagasi. Arvatavasti sai ta tööle Kihnu mõisa. Mihkel abiellus 1882. aastal lese Äpe Mari Ennu (~Hinnu) tütar Jürgensiga, sündinud 1848. aastal. 25. oktoobril 1882. aastal sündis neil poeg Jaan, kes oli minu isa. Ema suri lapse sünnitamisel ja lapse võttis kasvatada Mari õde Kai.

Mihkel Saare hüüdnimeks oli Pusku. Selle saanud ta järgmisel põhjusel. Mihklil lastud mõisa loom ära tappa. Mihkel andnud liha mõisa, aga udara jätnud endale. Tartlasest kubjas küsinud Mihklilt, kuhu ta *pusku* (udara) pannud. Sellest saanudki Mihkel oma hüüdnime.

Mihkel Saar abiellus teistkordselt 1883. aastal mõisa tüdruku, 20-aastase Umba Mari Joobi tütar Kiigajaaniga. Mihklil oli selle naisega poeg, kes väiksena suri, ja tütar Melania (Maali), sündinud 1885. aastal.

1887. aastal sai Mihkel Saar Kihnu mõisa likvideerimise puhul sealt 2,71 ha suuruse koha, millele ehitas maja ja asus sinna elama. Koht oli uuesti rajatud Mõisakülas, sest selle moodustasid endistele mõisamaadele asutatud pered. M. Saare koha nimi oli Häärberi, hiljem Aia, rahvasuus aga Pusku M. Saare hüüdnime järgi.

M. Saar töötas Kihnu kivilaevadel. Peale selle oli ta laevaehitustel puusepaks ja ise ka väike laevameister, ehitades paar laeva. M. Saar suri 27. jaanuaril 1932. Mõnevõrra hiljem suri tema naine Mari. Hiljem elas nende tütar Maali vallalisena üksinda, kuni suri 1966. aastal. Nende maja läks riigile, sest pärijaid ei olnud.

Mihkel Saare esimene naine Mari oli pärit Rootsiküla Matto Lauselt. Seal oli 1858. aastal peremeheks Jurri Samueli poeg Lasen, kelle perekonda kuulusid veel naine, kolm poega ja kaks tütart. Samas talus elas ka Valmide perekond: vennad Toomas Jaani poeg Valm naise ja pojaga ning Enn (~Hinn, Jevgeni) Jaani poeg Valm naise Malle (Matrona), poeg Mihkli (Micheli) ning tütarde Marri ja Kaiega. Sel ajal oli Hinn 37-, Mall 46-, Marri 12-, Michel 9- ja Kai 6-aastane. 1856. aastal on surnud poeg Jaan 7-aastasena.

Valmid olid "lahtiinimesed". Mõlemad tütred olid Kihnu mõisas toa- ja köögitüdrukuiks. Kai abiellus 1875. aastal 27-aastase Jaan Jaani poeg Jakobsoniga, kes oli pärit Pootsi valla Liu küla Kolli perest. Jaan oli 17-aastasena tulnud Kihnu mõisa teenistusse, olles puusepp, sepp, sadulsepp jm.

Aasta hiljem, 1876. aastal abiellus ka Mari 26-aastase luterlase Mart Mardi poeg Jürgensiga, kes oli pärit Seli valla Naudi küla Türni Madise perest. Nähtavasti oli temagi Kihnu mõisa teenistuses. Varsti Mari mees suri ja ta abiellus kuue aasta pärast uuesti Mihkel Saarega, millest on juttu juba eespool.

Rahvasuu teadis, et Mihkel Saar ei olevatki olnud oma poja Jaani isa. Selleks olnud mõisa noorhärra, Kihnu kroonumõisa rentniku Ludwig Graebneri vend. Jaan olnudki viimase "konti", mitte Mihkli moodi. See jutt näib olevat õige. Mari teenis mõisas, jäi rasedaks ja mõisa survel abiellus temaga Mihkel Saar. Poeg sündiski juba kuus kuud pärast Mihkli ja Mari abiellumist. Hiljemgi ei olnud Saare ja Jakobsoni perekondade vahel sugulaslikke suhteid. Mäletan oma isa Jaani rääkivat, et ta ei olevat oma ametliku isa Mihkliga rohkem omavahel jutelnud kui kord Riia kõrtsis, kus nad koos pudeli õlut ära joonud. Kui Jaan juba suur poiss olnud, siis tahtnud küll Mihkli teine naine Mari poissi endale, põhjendusega, et poiss aitaks neid, püüaks rannast tobiaidki. Kasuvanemad ei olnud nõus poissi ära andma ja olukord jäi endiseks.

Graebnerid olid sakslased, Pärnu kaupmehed, kes olid pikemat aega Kihnu kroonumõisa rentnikud. Noorem vend oli mõnd aega Kihnu vallakohtu sekretär. Tema kirjutatud eestikeelsed protokollid on üsna viletsa keelega, osa neist aga kirjutatud saksa keeles. Pärast Kihnu kroonumõisa likvideerimist 1887. aastal asusid Graebnerid Pärnu. Sellest perekonnast elanud seal viimastena kaks vanatüdrukust õde, keda kihnlased olevat vahel külastanud.

Minu ema Mari (Maria) oli pärit Säärekülast Käära talust. Tema esivanematest on teada järgmist.

1858. aastal oli Säärekülas Merreertse (Merasse) talus peremeheks Hinn (Jevjeni) Jaagu poeg Türk, kes oli sinna tulnud Sääreküla Kurrasse Petri talust. Hinn suri 1859. aastal 61-aastasena. Hinnu naine oli Marri (Maria) (52-aastane). Neil olid pojad Joosep (Josev) (36 a.), Jakob (25 a.) ja tütar Madli (18 a.). Joosepil oli naine Madli (34 a.). Nende pojad olid Michel (15 a.), Jaan (6 a.), Hinn (4 a.) ja Jakob (3 a.) ning tütar Tina (Kristina) (9 a.). Hinnu teine poeg Jakob (25 a.) elas samas oma naise Ingliga (Jevjeniaga) (32 a.). Neil olid pojad Jaan (5 a.) ja Hinn (3 a.).

Merassel elas eri leibkonnas veel perekond Merres. Selle pea Hinn Juhani poeg Merres oli 1852. aastal 43-aastasena surnud. Surnud oli ka tema poeg Jaan 1857. aastal 16-aastasena. Elasid veel Juhani tütar Els (Jevdokia) (34-aastane) ja tema vennapojad Juhan (17 a.) ja Pert (12 a.).

Kõige järgi otsustades oli Merasse endine peremees olnud Hinn Merres, kelle surma järel tema perekond ei olnud suuteline talu pidama ja see anti Hinn Türgile.

Nagu nimedest nähtub, olid Merassel vanemad inimesed õige-, lapsed aga luteriusulised. Perekonnanime Türk sai esimesena nähtavasti Hinnu isa Jaak. See mees olnud kirglik jahimees. Ta tavatsenud ratsahobusega "nagu türklane" mööda Kihnu randu linnujahil käia.

Hiljem moodustati Kurase maadest uus talu Käära, mille peremeheks sai Joosep Türk. Selle koha pakkumise ajal olnud Joosep Riias sadamavalitsuse paadil sõudjaks, *`kripsnikuks*. Tema naine võtnud koha omapead vastu, millega mees hiljem ka nõus olnud. Talu suurus oli 15,49 ha. Esimeseks mureks oli hoonete ehitamine. Need püstitati Pärdi talu vastu aia käärule. Sellest sai talu Käära nime.

Joosepi surres elasid Kääral tema naine Madli, pärit Sääreküla Vahklalt, hea regivärsiliste rahvalaulude oskaja, ning pojad Jõnn, Toomas (sünd. 1859) ja Juhan (sünd. 1862). Kaks vanemat poega hakkasid pidama kumbki poolt isa kohta. Jõnn jäi elama vanasse majja, Toomas aga ehitas enesele uue elamu. Tema juurde jäid elama ema ja vend Juhan. Hiljem andis Toomas Juhanile oma maaosast majaplatsi.

Hiljem pretendeeris Jõnn tervele Käära talule esimese poja õiguse põhjal. Et Toomas ei loobunud oma poolest kohast, algatas Jõnn tema vastu kohtuprotsessi, mis kestis aastakümneid. See oli talule raskeks majanduslikuks koormaks ning omavahelise vaenu ja tüli allikaks. Alles 1920-ndatel aastatel lahenes asi popsiseaduse alusel sellega, et nüüd juba Tooma poeg Mihkel ja Jõnnu poeg Jaan tunnistati mõlemad oma isa peetud poole Käära koha omanikuks.

Toomas Türk abiellus 1881. aastal Linakülast Tumapeetrilt pärit 1861. aastal sündinud Madli (Marta) Mihkli tütar Laanega, minu emaemaga. Toomas

ja Madli Türgil oli kümme last: esimene tütar Liis suri väiksena, järgnesid 1883 – Mari (minu ema), 1886 – Ann, 1888 – Tiiu, 1893 – Mihkel, 1896 – Reet, 1898 – Kai, 1903 – Leeni, 1907 – Naani (Joan). Pärast Tiiut oli olnud veel üks tütar Liis, kes väiksena suri.

1858. aastal oli Linakülas talu Toma Petri Mart. Selle peremees oli Tomas Jaani poeg Lammed, kes oli tulnud Lemsi külast Pedi Jaani talust. Temal oli naine, kaks poega ja tütar. Samas elas 26-aastane Michel Toma poeg Laane. Tema perekonda kuulusid 62-aastane ema Reet, 37-aastane õde Marri ja 24-aastane naine Liso. Hiljem on selle koha peremeheks saanud Mihkel Laane. Temal oli siis poeg Toomas ja tütar Madli, kellest sai Käära Tooma naine. Hiljem sai Tumapeetri peremeheks Toomas Laane, kes abiellus Linakülast Jaagult pärineva Liis Laarentsiga.

1858. aastal oli Linakülas veel teinegi Tumapeetri talu, Toma Petri Laus. Selle peremees oli 53-aastane Joop Jurri poeg Laane. Tal oli 51-aastane naine Ann ja viimase esimesest abielust sündinud 30-aastane tütar Ingel.

Mõlema Tumapeetri Laaned on ilmselt lähedased sugulased. Nende talude õueaias on suurem veeloik, Kihnu murrakus *luäs*, om. *luanõ*, *Tumapietri luäs*. Selle kohanime järgi ongi saadud perekonnanimi Laane.

Tumapeetrite asukad olid 1858. aastal kõik luterlased.

Pärimuse järgi elanud vanasti Tumapeetril ka keegi ruhnlane. Tõepoolest esineb 1624. aasta revisjonis Linakülas kaheksa aasta eest Ruhnust tulnud Toma Tomas, kellel on loomadest ainult kaks lehma.

2. Meie perekond

Meie perekonna pea oli minu isa kasuisa Jaan Jakobson. Ta oli sündinud 1848. aastal. Jaan Jakobson lahkus Kihnu mõisast koos naisega ja asus Häädemeestele, kus elas tema õde. Seal töötas Jaan puusepana laevaehitusel. Kihnust lahkus ta nähtavasti tülide pärast mõisarentnikuga. Nii mäletati, et Jaan läinud kord mõisnikuga käsitsi kokku ning oli härra kuue lõhki käristanud. Mõisnik kaevanud Jaani vallakohtusse. Seal küsinud Jaan mõisahärralt: "Kas kuub oli üksi või oli mees ka sees?"

Jaan oli paljude tööde peale meister. Peale hariliku puusepatöö tundis ta ka sadulsepatööd, tehes Kihnus ainukesena tellijaile hobuserange. Aga ta parandas veel tunnikelli ja uure. Kalapüügiga tegeles Jaan vähe ja sedagi ainult nooremas eas.

Kord viinud ta Nuki Jaskaga mutid Sorgu alla püügile. Torm tulnud peale ja pärast ilma paranemist tulnud Jaska Jaani juurde teda mutte otsima kutsuma. Jaan öelnud: "Söögu neid kärbsed!" – ega olegi püüniseid otsima läinud.

Kord käinud Jaan jala merejääl hülgepüügil. Ta pole midagi saanud ja loobunud päriselt sellestki ettevõtmisest, öeldes: "Kes sealt saanud on, need võivad käia!"

Sajandivahetusel oli Jaanil osa väikesest kiviveolaevast "Trossa". Laev vedas kive Pärnu ja vist ka Riiga. Jaan töötas ise sellel laeval. Ta olnud kiire kivilaadija ja jõudnud enne teisi oma osa kive paadiga madalikult laeva vedada. Siis heitnud ta koisse pikali, kuni kaaslasedki oma osa kive jõudnud laeva vedada. Seega käitus Jaan teisiti, kui oli kombeks Kihnu laevadel üldiselt – igaüks vedas laadimise ajal nii palju kive laeva kui jõudis, kuni laev oli laadungis. Sellest tüliküsimust ei tekkinud, kui mõne tööjõudlus oli teiste omast väiksem.

Üldse oli Jaan igal tööl hakkaja, ka põllutööl, kus ta tegi kõiki töid, isegi kündis, mida teised Kihnu mehed üldse ei teinud, jättes selle täiesti naiste hooleks.

Kõigele lisaks oli Jaan pikemat aega kiriku kellamees, mille eest sai väikest palka. Kuid ikkagi jäi tööjõudu üle. Siis peeti pooleteral köster Valdmanni palgamaad.

Jaan oli järsu sõnaga, kergesti vihastav, kuid varsti jälle leppiv. Tema halvustav väljend oli: "Mh, juhm!" Teiseks tarvitas ta sõimusõna *tõbras*. Sellest sai ta ka enesele hüüdnime Tõbras. Harilikult aga hüüti teda Kaerametsä Vanaks Jaaniks. Meil oli ju veel teine Jaan, Vana Jaani kasupoeg. See oli Noor Jaan, minu isa.

Vana Jaan oli pärit Pootsist. Sellepärast ta Kihnu keelt ei kõnelnud. Eks sellest johtus seegi, et teda kutsuti Jaan, mitte *Juän*. Minu isa aga kutsus teda papaks. Seegi oli meie peres erinev keelepruuk, teistes peredes olid isad lastele ikka *atid*.

Vana Jaan vist ei olnudki koolis käinud. Aga siiski oskas ta lugeda nii trükikui ka käsitsi kirjutatud kirja. Kirjutada ta ei osanud, sai ainult allkirja kirjutamisega hakkama. Kooliharidusest Vana Jaan lugu ei pidanud. Kool kasvatavat hobusevargaid. Koolitatud mehed oskavat kõiki keeli ja nad saavat aru, mis teised räägivad. Sellepärast olevat neil hea varguseplaane pidada.

Lugemishuvi Jaanil siiski oli. Tal olid peale piibli, kirikulauluraamatute (neid oli nii luteri kui ka õigeusu omi) ja kalendrite veel Suve Jaani "Luige Laos", "Vene süda ja vene hing" ning C. R. Jakobsoni "Kolm isamaa kõnet". Ta luges ka ajalehti, mida minu isa tellis.

Arstidest Vana Jaan lugu ei pidanud. Ta arvas: "Kes neilt abi saanud on, need võivad nende juures käia!" Seda võis Jaan muidugi sellepärast öelda, et ta oli väga hea tervisega ja arstide abi ei vajanudki.

Mõisaorjusest arvas Jaan, et see sundinud inimesed tööle. See olnud hea. Kes laisk olnud, see saanud peksa.

Mis Jaan ette võttis, selle viis ta jonnakalt läbi. Kord läinud tal hobune lõhkuma. Jaan ladunud siis vankrile kivikoorma, hüpanud ise selle otsa ja sõitnud kõrtsi juurde liivasele kohale. Seal sõidutanud ta hobust ringi, kuni see olnud üleni vahus. Peale selle olnud hobune taltsas. Muidu suhtus Jaan loomadesse kaastundlikult. Nii arvas ta loomade söötmise kohta: "Ega loom juua üksi ei taha. Ta tahab süüa ka."

Pärast heinaaega aeti küla loomad Kaerametsa aeda, kus neid iga päev meie kaevust jootmas käidi. Loomad olid harjunud meie aia taga seda ootama. Vana Jaan jootis vahel siis seal küla hobuseid. Kord tulnud lapsed tavakohaselt jälle hobuseid jootma, kui need Jaanil juba joodetud olnud. Ta öelnud lastele kiirkõnes: "*Obst joot*". Lapsed pole sellest algul aru saanud. Kui Jaan seda paar korda veel korranud, siis taibanud lõpuks, et Jaan öelnud: "Hobused joodetud."

Viinamees Vana Jaan ei olnud. Ei mäleta, et ta kunagi purjus oleks olnud. Küll oli ta aga piibumees, kuid sedagi ajuti.

Vana Jaan oli usklik. Meil oli kombeks söögilauas enne sööma hakkamist risti ette lüüa, mida ka lastelt nõuti. Kiriklikke paaste muul ajal ei peetud kui suurel nädalal ja lauakirikus käimise eelpäeval. Jaan luges sageli ka piiblit. Risti palja ihu peal kaelas kandis Vana Jaan järjekindlalt, nagu seda nõudis kirik. Aga liialdused usukommete täitmisel Jaanile ei meeldinud.

Ebausklik Jaan ei olnud. Selle arvamuse kohta, et nõiad võivad teistele täisid peale nõiduda, arvas ta: "Kui nad nii targad on, siis võiks ju paremaid loomi teha."

Siiski endeid Jaan uskus. Nii ennustas tema arvates õues kukkuv kägu õnnetust. Kord tulnudki kägu meie kaevuvinna otsa ja kukkunud seal. Jaan võtnud peale selle kaevuposti koos vinnaga maha ja asendanud need võlli ja vändaga seadeldisega, et käol enam meie õues kukkumise kohta ei oleks ega saaks halba ennustama tulla.

Üldiselt erines Jaan teistest Kihnu meestest tööalade ja keele poolest. Kihnlased kandsid siis veel üldiselt rahvarõivaid. Jaani riietus oli erinev. See ei olnud küll linnast ostetud, kuid siiski rätsepa tehtud linlike kõnnete eeskujul. Kraed Jaan ei kandnud. Seda asendas must manisk, mille ta kirikusse minnes kaela pani. Muidu käis kaelas rätik. Jaan oli jässakas, lüheldast kasvu ja kandis täishabet, nagu oli üldiselt moes. Aeg-ajalt kärpis ta habet ise kääridega. Juuksed aga laskis kellelgi teisel lühikeseks pügada.

Jaani naine Kai (Ekaterina) oli temast neli aastat noorem. Temagi erines teistest Kihnu naistest. Kai oli teeninud Kihnu mõisas, kus valitses külast erinev õhkkond. Seal teeninud tüdrukud ei kandnud enam rahvariideid, nende keelepruuk oli mõnevõrra teisem. Külarahvas suhtus neisse pilklikult, nimetades neid sageli mammadeks. Nii oli Mihkel Saare teine naine mamma.

Mammaks kutsuti ka üht Laoselt pärit tüdrukut, kes oli Pärnus elanud. Kaie siiski mammaks ei kutsutud.

Kai ei kandnud rahvariideid, vaid värvilisest riidest ise tehtud rõivaid. Kirikus käies oli tal rätiku all peas lilltanu, mis otsa eest välja paistis. Keel erines Kaiel selle poolest, et ta tarvitas mõne kihnu sõna asemel üldkeelseid vasteid, nagu *mina, sina, kartul, viskama, käbä* pro *mia, sia, õun, taotama* ehk *süestmä, munn*.

Koolis Kai käinud ei olnud, kuid trükikirja ta siiski lugeda oskas. Tema lektüüriks oli vanakirjaviisiline luteri kiriku lauluraamat. Sellest laulis ta laupäevaõhtuti ja pühapäeviti rahvalike viisidega koraale. Lauluhääl oli tal hea. Raamatud olid tal kaht liiki, juudast ja jumalast. Lugemisväärseiks pidas ta ainult viimaseid.

Tööle oli Kai üsna saamatu. Tema käsitööoskus teiste Kihnu naistega võrreldes oli vilets.

Iseloomult oli Kai jonnakas. Kui meil oli kelleltki tööraha saada ja oli karta, et seda kätte ei saagi, siis saadeti Vana Kai seda kätte saama. Seda ülesannet täitis ta meeleldi.

Minu isa kutsus Kaie tädiks, seda tegime ka meie, lapsed.

Mõlemad meie vanad ei olnud harjunud uuemal ajal tarvitama hakatud toiduainetega. Jaan ei pidanud lugu kodus küpsetatud saiast. Kumbki ei söönud kurke. Kaie arvates oli see lehma toit.

Lapsi Jaanil ja Kaiel ei olnud.

Minu isa Jaani kutsuti Jantsiks ja ka Nooreks Jaaniks, et eristada teda kasuisast, kes oli ju Vana Jaan. Algul elatud Arul, hiljem Kihnu mõisa kõrtsis, mis oli koos mõisaga likvideeritud. Koolis käis isa juba Kaerametsast. See pidi toimuma 1892.–1896. aastani. Siis lõpetas Jaan Kihnu kooli nelja-aastase kursuse. Ta olnud väga hea õpilane, nii et pandud vahel õpetaja puudumisel isegi noorematele õpilastele tunde andma.

Kasuvanemad ei tahtnud, et noorest Jaanist oleks saanud meremees, mis Kihnu poistele oli peaaegu paratamatu. Nad panid poisi Pootsi rätsepa juurde ametit õppima.

Sel ajal hakkasid Kihnu mehed riietuma linliku moe järgi. Seni oli iga naine olnud oma pere rätsep. Uuemoelised pintsakud, püksid ja vestid seniste *umbkuubede* ja *uusaste* asemel olid keerukamad valmistada. Selleks ei piisanud enam naiste oskustest. Sama lugu oli ka naiste jakkidega, mis tulid moodi seniste *käiste* asemele. Kõigi nende kõnnete valmistamine nõudis õppinud rätsepa oskust.

Kihnus varem rätsepaid ei olnud. Siis töötanud siin rätsepana Pootsist pärit Kirju Juku. Tema hakanud naistele halle villaseid jakke tegema. Selle rätsepa leiutis olnud neile jakkidele seljatagustele erilise kaunistuse masinaga peale

õmblemine. Esialgu harutanud naised selle kaunistuse üles. Rätsep olnud aga järjekindel ja lõpuks võeti kirjeldatud kaunistus omaks ning see sai traditsiooniliseks.

Kuigi Kihnu mehed hakkasid kandma linnalõikelisi rõivaid, erinesid nad siiski mandrimeestest. Rõivamaterjal oli ikka kodukootud hall villane riie. Senise vesihalli asemel aga hakati valmistama sinakashalli riiet. Kihnlased ei kandnud palituid, vaid lambanahkseid riidepealisega kasukaid. Moodi läksid kindakirjaga üleni kirjatud kampsunid, *troid*. Varem olid need olnud hallid. Jalatsitena tarvitati endiselt pastlaid või hülgeloibadest tehtud *`luõbu*. Külmal ajal, kui oli vaja vette minna, kandsid nii mehed kui naised *topikaid*. Need olid kas vasika- või hülgenahast valmistatud sukad, mis võisid olla kolmes pikkuses: lühikesed poole säärenі, keskmised põlvini ja pikad kubemeni ulatuvad. Viimased olid ainult meeste jalatsid, rannal ankrus olevatele paatidele minemiseks või neilt maale tulemiseks. Et topikate tallad ruttu läbi ei kuluks, kanti nende otsas selleks otstarbeks tehtud suuri pastlaid. Lume sokkidesse pääsemist välditi sellega, et püksisäärte alumised otsad seoti pastlarihmadega kõvasti sokkide peale. Selleks käänati püksisääre alumine välimine ots volti, voldi hari ettepoole. Mandril kandsid mehed püksisäärte otsi sokkide sees.

Noor Jaan õppis rätsepaameti selgeks ja tuli Kihnu kasuvanemate juurde tagasi. Kihnus töötas peale minu isa veel kolm rätsepat. Neist vanim oli Liust Kihnu asunud Madis Schants. Madis oli lombakas, käis karguga ja vaatas kõõrdi. Ta oli viletsa oskusega rätsep, kelle teeneid keerukama rõiva valmistamiseks ei tahetud. Isegi Madise naine Madli ütelnud oma mehe tööoskuse kohta: *"Mede ärrä ikka topiga* (s.o. püksitagumikuga) *`kjõmpus."*

Madis käinud ka peredes töötamas. Kord Linakülas Sangal tööl olles kutsunud teda sealne perenaine sööma: *"`Meistriärrä, tulõ nüüd `süemä! Kahvommid* (Anne omaloominguline sõna) *juba lava piäl."* Madis vaadanud oma kõõrdsilmadega lauale ja ütelnud: *"Ma näe sii kahvommisi `kuskil olevad. Tükk toorest liha oo laua otsa pial."*

Madis ei suutnudki ainult rätsepatööga ülalpidamist ära teenida. Lisateenistust hankis ta vähesel määral kalastades ja kartulikorve punudes.

Teine rätsep oli kihnlane *Juani Juak*. Ta oli noorena olnud meremees, vigastas jala, jäi lombakaks ja hakkas rätsepaks. *Juak* oli juba oskuslikum töömees.

Rätsepana töötas veel *Juani Jants*, kes oli juba sündimisest saadik lombakas.

Nii töötas siis Kihnus üheaegselt neli rätsepat, kellele kõigile jätkus tööd, seda vähemalt minu isale ja *Juagule*, keda peeti teistest paremaiks.

Sel ajal oli Kihnu meeste tööala laevadel teenimine. Sõideti oma purjekail, millega veeti linnadesse, peamiselt Riiga, rannavetest kogutud kive. Mitmed noormehed aga läksid kaugsõitu ja jäidki välismaale. Üks niisugune oli keegi

Kiusu poistest, kes olnud Jaaniga kirjavahetuses ning soovitanud temalgi välissõitu minna.

Meremehe elukutse meeldis rohkem kui kodune rätsepatöö ja isa kavatsenud merele minna. Kasuvanemad aga ei lubanud Jaani kodunt lahkuda. Jaan otsustas salaja põgeneda. Ta läinud öösel ema kalmule, sealt Säärekülа randa ja sõudnud Käära Juku paadiga üle mere Pootsi randa. Edasi läinud Jaan jalgsi Pärnu, kus saanud ühele aurikule madruseks. Laev pidi sõitma Inglismaale Hulli ja tulema sealt tagasi Pärnu.

Kasuvanemad hakkasid Jaani otsima, kasutades selleks politsei abi. Jaan oli ju alles alaealine, ei olnud veel 21-aastane ning kuulus seetõttu kasuvanemate hooldusele. Kuigi Jaan kandnud Pärnus enese moondamiseks valevurre, tuntud ta ikkagi ära ja saadeti Kihnu.

Kasuvanemad tahtsid, et Jaan abielluks ja oleks seega koduga kindlamini seotud. Jaan sõbrustanud Linakülast Maruse Madli Otensoniga, kes olnud ilus tüdruk. Meie vanadele see tüdruk ei meeldinud. Madli erines teistest Kihnu tüdrukutest selle poolest, et ta püüdnud olla linlikum, et meeldida kohalikele poissmeestest ametnikele. Madli jumestanud isegi nägu, mis oli Kihnus ennekuulmatu nähtus. Sellega sattus ta külarahva pilkealuseks ja teda kutsuti tõgavalt Mannuks.

Kord parandanud Vana Jaan koolimaja katust. Jaani katusel olles läinud sealt Madli mööda. Jaan hakanud laulma:

"Oh seda ilust ihukest, aeh,
ja kallist kaisulinnukest, aeh!"

Noor Jaan jättiski Madli maha ja abiellus 1905. aastal Säärekülast Käära Mari Türgiga.

Nii jäigi Noor Jaan Kihnu, kuid meremehe elukutsest ta siiski ei loobunud. Muretseti purjekas "Lembit", millest Jaanil oli osa. Sellega veeti suveti raudkive peamiselt Riiga. Talvel aga töötas Jaan kodus rätsepana. Ta püüdis ennast sellelgi tööalal täiendada, suheldes ühe Narva meistriga, kelle juurdelõikamisõpetust ta uuris.

Naiste jakke tehti peale villase riide ka sitsist, mõlemad täiesti sarnase lõikega. Omapoolse uuendusena hakkas minu isa sitsjakke valmistama voltidega, mis olid mõlema hõlma rinnaesisel ülalt alla terves jaki pikkuses. Algul ei olevat naised nendega nõus olnud, aga neid ei võinud ka mitte lahti harutada, sest siis oleksid jakid muutunud ülearu laiaks.

Minu isal oli vaimseid huvisid rohkem kui teistel külameestel. Tal käis ajaleht "Uus Aeg", ta luges raamatuid raamatukogust. Tal endal olid muretsetud "Vene-Jaapani sõda", J. Liivi "Kirjatööde kogu", A. Tamme "Vene-eesti ja eesti-vene sõnaraamat". Vene keelt oskas ta oma tarbeks piisavalt, sai isegi kohalike venelastest piirivahtidega vestelda.

Jaan oli kord lühemat aega olnud nakatatud rahvalaulukogumisest. Ta on aastail 1902–1907 üles kirjutanud mõned regilaulud. Tema eeskujul on seda teinud ka tema naisevend Mihkel Türk. Need laulud jäid aga ära saatmata. Adressaadina oli ette nähtud M. J. Eisen. Mina saatsin laulud Kirjandusmuuseumile alles umbes 70 aastat hiljem. Rahvalaulude kogumiseks on eeskuju saadud vist Mihkel Kurulilt, kes oli sel alal tegutsenud juba pikemat aega. Vist on Jaan ajalehtedelegi kaastööd teinud. Igatahes on tema paberite hulgas üks kirjeldus Kihnu haridusoludest, mis on mõeldud ajalehele saatmiseks.

Oma rätsepatöö juures tavatses Jaan laulda. Pilli- ja tantsumees ta ei olnud. Tantsimine oli Kihnu meeste juures üldse väga haruldane. Vahetevahel täitis ta oma kasuisa asemel kirikus kellamehe kohuseid. Ta oskas kirikukelli hästi särtsakalt ja rütmikalt lüüa, paremini kui keegi teine.

Mõnel määral pidi Jaan olema segatud 1905. aasta sündmustesse. Kui karistussalk tuli 1906. aasta märtsis Kihnu, siis olnud karta, et temagi saab karistada. Preester F. Dubkovski eestkostmise tõttu seda siiski ei juhtunud.

Jaan oli võrdlemisi karske. Alkohoolseid jooke tarvitas ta mõõdukalt. Küll oli ta aga piibumees.

Jaan suhtles peamiselt kohaliku ametkonnaga. Need olid metsavahid ja õpetajad, ka Mäe pere. Sagedasteks külalisteks olid meil naabrid Kääraba Sassa ja Karla.

Usuliste vaadete poolest oli Jaan üsna vabameelne. Lauakirikusse ta pole muidu läinud kui naise pealekäimisel.

Noorpõlves oli Jaan huvitatud olnud linnu- ja jänesejahist. Selleks muretsenud ta enesele haavlipüssi. Kord lasknud Jaan ühe sookure vigaseks, keda siis mõnda aega kodus peetud. Ühel jahiretkel tulistanud kaaslane sinna põõsasse, kus teine ennast peitnud. Õnneks ei tabatud inimest. Sellest ajast ei olevat Jaan enam jahile läinud.

Esimese maailmasõja ajal töötas isa lühemat aega Tallinnas sõjatehases, et pääseda mobilisatsioonist. 1918. aasta algul tuli ta koju tagasi, sügisel haigestus aga grippi ning suri 14. veebruaril 1919. aastal 36-aastasena.

Minu ema Mari oli oma vanemate vanim laps. Ta pidi muidugi varakult kodustes töödes abistama, hoidma nooremaid õdesid ja vendi. Perekond elas vaeselt. Talu suurus oli 7,74 ha, millest tuleb veel maha arvata isa vennale Juhanile antud majaplats. Pere oli suur. Alates 1890. aastast nõudis talu pärast kohtuskäimine kulusid. Isa Toomas pidi lisasissetulekut hankima kalapüügi ja meresõiduga. Kodune põllutöö oli täiesti naise hooleks, milleks rakendati varakult ka tütred. Hiljem oli talus tööealisi tütreid peale Mari juba kaks ja temal tuli minna võõraid teenima. Nii oli minu ema Rootsikülas Tungil oma tädi Anne tüdrukuks, hiljem aga Säärekülas Tanilil, kust ta 1905. aastal abielluski minu isaga.

Ema oli tavaline külatüdruk. Koolis oli ta käinud paar talve, oskas lugeda ja vaevaliselt ka kirjutada. Oma kooliajast rääkis ta seda, et õpetaja Kartašov pannud teda sageli oma väikseid lapsi hoidma.

Abiellunult sattus Mari teisemasse miljöösse, kui tal varem oli olnud. Kaerametsas oldi seotud kirikuga Vana Jaani kellameheameti pärast. Isa oli käsitööline. Meil oli keelepruuk teisem. Vana Jaan ei kõnelnud üldse Kihnu murrakut, Kai tarvitas segakeelt. Minu vanemad olid vist esimesed, kes Kihnus lasksid lapsi ennast papaks ja mammaks kutsuda. Isa oli küll juba oma kasuisa Vana Jaani papaks kutsunud. Ema läks kõige sellega kaasa.

Ema läbisaamine isa kasuvanematega oli halb. Vana Jaan ja minu ema olid mõlemad keevalise iseloomuga, aga jahtusid ruttu ja leppisid. Vana Kaiega sobis ema veelgi vähem.

Pärast isa surma hakkas ema rahvale õmblema, mida ta oli mehe kõrval töötades õppinud. Majanduslik olukord oli raske, kuid ema suutis siiski perekonna ülal pidada ja lapsi isegi koolitada. Millest siis elati? Väike koht andis omast käest ainult kartuli. Saadi ka lehma pidada, kuid heina ei jätkunud. Riigi tagavaramaast Manija saarel anti vähese maaga kihnlastele heinamaatükke kuni 1932. aastani. Siis jaotati saar kalurikohtadeks. Ka meil oli sealt heinamaa. Peeti ka siga. Hobust ei jõutud pidada, seda tuli teistelt tööpäevade eest laenata.

Väikest lisatulu saadi suuremates taludes suvel päeviti tööl käies. Saadi töö ajal ainult süüa ja rehepeksul vihk õlgi päevas. Töökohti oli vähe, sest Kihnu talud olid väikesed ja tööjõudu igal perel omal küll.

Ema oli väga töökas, kiire toimega, laisklemist ei sallinud. Mis ta õigeks pidas, selle eest astus ta kartmatult ja ägedasti välja. Ta oli uuenduste pooldaja, traditsioonidest kinni ei pidanud. Lapsi kohtles ta rangelt. Peksu kasvatusvahendina kasutas vähe, küll aga tõreles ägedalt.

Ema oli lauluarmastaja. Oma vanaemalt oli ta õppinud ka regivärsilisi rahvalaule. Pulmades sai ta teistele naistele kaasalaulmisega hakkama. Kodus laulis ta vahetevahel uuemaid lõppriimilisi laule.

1968. aastal jäi ema haigeks ning 27. märtsil ta suri. Emale korraldati ilmalikud matused, nagu ta ise oli soovinud.

* * *

Mina olen sündinud 20. märtsil 1906. aastal. Emal olnud sünnitamine väga raske. Isa sõitnud hobusega arsti tooma. Enne kui ta tagasi jõudis, olin mina siiski sündinud, olnud aga väga armetu, nii et kardetud minu suremist. Sellepärast korraldatud kiiresti hädaristsed. Mind ristis meie kodus preester Feodor

Väike Theodor ema ja isaga Pärnus 1907. aasta suvel

Dubkovski. Kiiruga ei olnud aega vadereidki valida. Üheks saadi naabrinaine Kääraba Mari Türk. Mehi aga ei olnud parajasti ühtki saadaval. Siis pidi preester ise meesvaderiks hakkama.

Minu nime suhtes ei olnud vanemad varem nõu pidanud. Emal tuli see kiiresti otsustada. Temalt küsitud, kas lapsele mitte Jüri nimeks panna. Emale ei olevat see nimi meeldinud, sest naabriperes Käärabal oli juba sellenimeline poiss. Teist nime ei olevat tal ka pakkuda olnud. Siis otsustanud preester kiirustades ise mulle oma nime järgi Feodor nimeks panna. Hiljem Eesti Vabariigi algul, kui venekeelsed nimed ladina tähestikku transkribeeriti, muutus

minu nimi Theodoriks. Kodus kutsuti mind Veeda vene Fedja eeskujul. Samuti nimetas mind ka külarahvas. Kihnu murraku kohaselt kõlas see *Veedä* või koguni *Viedä*. Mina olin Kihnus esimene sellenimeline. Alles aastaid hiljem hakkas nimi Theodor nimepruuki tulema.

Rinnalapsena põdenud ma läbi läkaköha, mille puhul jälle mulle surma kardetud. Nii olin siis väikesena üsna kidur. Olin kaua väikese kasvuga. Hiljem aga kasvasin jõudsasti ja olin üldiselt terve. Pikkuseks sain 174 sentimeetrit.

1907. aastal oli isa mind ja ema laeval Pärnu kaasa võtnud. Sel puhul on ta lasknud meid koos pildistada. Mina olnud väga rahutu ja isa kurjustanud minuga. Sellepärast olevat tal pildil kuri ilme. Ema on linlikult riietatud, kuigi ta niisuguseid rõivaid muidu üldse ei kandnud. Pildistamiseks on ta riided kelleltki linnanaiselt laenanud. Minul on seljas kuub, mis ka Kihnu poiste omast erineb. Selle kinkinud Vana Jaani õmblejast sugulane Pootsist. Isal on seljas linlik riietus, isegi krae on kaelas. Sellega tema üle ei pakkunud, sest ka kodus oli ta selliselt riietatud, vähemalt pidulikematel juhtudel.

20. sajandi algul ilmnes tendents linnas olles rahvariideid häbeneda. Sellest ka komme lasta ennast pildistada linlikus riietuses. Ka kodus hakkas esinema üksikuid juhtumeid, et naised loobusid igapäevasest tanu kandmisest. Seda nõudsid ka mõned mehed oma naistelt. Tanusid nimetati nende poolt pilkavalt *topp`siegliteks*. Ka olevat tanuga Kihnu naine lehma nägu. Varem oli tanu abielunaisele obligatoorne igas olukorras. Tanu peal kanti rätti. See oli sitsist, pidulikel juhtudel ka siidist. Mida noorem oli naine, seda punasem oli ka rätik. Eriti hinnatud olid *kallisseltsi*, purpurrätid. Koduses miljöös võis tanu ka rätita kanda. Naine ei tohtinud tanuta isegi mitte üle õlekõrre astuda. Ainult magama minnes võeti tanu peast ja pandi sängisamba otsa. Sealt oli see ärgates kohe võtta. Kui naine mõne sammu ilma tanuta tegi, siis pidi ta vähemalt käe enese lagipeale panema, et pea katmata ei oleks. Muidugi tuli saunas ja silmi pestes tanuta olla. Et tanu poolpüsti peas püsiks, oli selle sopp takku täis. Mõnel juhul kanti lühemat aega ka tühja tanu, näiteks saunast tulles. Ka surnud naisele pandi tühi tanu pähe, mille peale seoti rätik.

Minu riietus oli samasugune nagu teistel Kihnu poistel. Jalas olid hallid villased pikad püksid, seljas samast riidest kuub ja kirju villane kampsun, *troi*, jalas pastlad. Aluspükse ei olnud.

Kui olin kaheksa-aastane, siis tegi isa mulle riidepealisega kasuka. See tehti küllalt avar ja pikk kandadeni, et oleks *kasumise ruumi*. Esimest korda taheti see mulle selga panna kirikusse minekuks. Mina tõrkusin vastu, sest kellelgi teisel niisugust ei olnud. Olin siiski sunnitud seda kasukat kandma hakkama ja harjusingi sellega.

20. veebruaril 1908. aastal sündis minu õde Sinaida. Temagi nimi ei olnud traditsioonile vastav. Varem sellist nime Kihnus ei esinenud. Teda hakati

Siinaks kutsuma. Ka Siinal ei olnud väiksena Kihnu riideid. Temalegi kinkinud Pootsi sugulane kaks kleiti ja pitsmütse. Hiljem, kooliealisena, hakkas Siina siiski Kihnu ülikonda kandma, sest oli ebamugav teiste hulgas erinevalt riietatud olla.

* * *

Minu naine Anna Vesik oli pärit Turukülast Naadalt. Naada oli soldatikoht, mille oli saanud Joop Jüri poeg Vesik, sündinud 1835., nekrutiks võetud 1854. Tema isa Jürri (Hermann) Petri poeg Vessikas oli 1858. aastal 48-aastane ja Rootsikülas Matto (hilisem Tungi Joobi) peremees. Jüri naine Tio oli siis 31-aastane ja neil oli peale Joobi veel kolm poega: 21-aastane Michel (Michail), 16-aastane Hinn (Jevdokim), 14-aastane Tõnnis (Dennisi) ja 18-aastane tütar Ann. Need olid Jüri lapsed esimesest abielust. Teisest abielust olid Jüril tütred Liis, 7-aastane, ja Madli (Marfa), 1-aastane.

Nähtavasti oli Joop abiellunud enne nekrutiks võtmist. 1858. aastal elas Kihnus tema naine Leno ja poeg Peeter, sündinud 1857. Joop vabanes sõjaväest vististi 1869. aastal. Vabanenuna sai ta mõisamaadest umbes ühe hektari suuruse eluasemekoha, tüki heinamaad, kuhu ta hakkas oma kodu rajama. Naada nimi saadud sellest, et Joop tavatsenud eitamise puhul öelda: "Ne naada!"

Joobi naine oli pärit Säärekülast Vahklalt. Neil oli veel teine poeg Jüri, kes sai mõisast 1887. aastal koha, mida ka Naadaks kutsuti. Isakohale jäi elama Peeter, kes abiellus Mari Õunapuuga Rootsiküla Entsikalt. Peetril ja Maril oli kolm tütart: Liis, sündinud 1886., Melania-Mann, sündinud 1903., Anna-Anni (minu tulevane naine), sündinud 17. oktoobril 1905. ja üks poeg Joop, kes suri lapsena.

Peeter oli hülgekütt ja meremees, kes sõitis kivilaevadel. Ta olnud ilus mees, kuid uhke ja hoopleja. 1907. aasta suvel jäi ta Riias koolerasse ning toodi Kihnu, kus ta suri.

Peetri naine Mari suri 1912. aastal. Ta saanud ühel ülemerereisil rängasti külmetada. Merejääl olnud vesi peal, kus Maril tulnud pasteldega käia. Sellest jäänud ta kurgutiisikusse, millesse surigi.

Naadale jäi niiviisi kolm õde: Liis, 26-aastane, Mann, 9-aastane ja Anni, 7-aastane. Liis abiellus Rootsikülast Sauna Jaan Lepaga, kes tuli Naadale koduväiks. Nooremad õed jäid Liisu hooldada ja ülal pidada. Perekond oli väga vaene. Lapsed pidid juba varakult teenima hakkama. Anni läks esmalt Rootsikülla ühte peresse lapsehoidjaks, hiljem mandrile karjaseks, siis taluteenijaks. Kooliskäimine jäi sel moel üsna lühiajaliseks. Anni õppis Kihnu

koolis ainult kaks talve, saades sealt vaevalise lugemis- ja kirjutamisoskuse. 1928. aastal tuli Anni Kihnu Saarule tüdrukuks, kus ta teenis kuni 1931. aasta septembri lõpuni, minuga abiellumiseni.

1932. aasta 19. jaanuaril sündis meil poeg Endel. Lapsest oli kõigil meie peres hea meel, pealegi veel, et oli sündinud poeg. Tütar Ellen sündis 8. juulil 1933. aastal, poeg Ilmar 12. oktoobril 1936. aastal.

Mina ja minu naine olime sugulased, nõoste lapsed. Minu ema ja minu naise isapoolsed vanaemad, Madli ja Leenu olid õed, pärit Vahkla talust Säärekülas.

3. Minu kodu

Kui minu isa kasuisa Jaan Jakobson tuli Häädemeestelt Kihnu tagasi, elati esialgu Arumäel Arul, pärast Kihnu mõisa likvideerimist 1887. aastal aga selle endises kõrtsis. Jaan mõisast maad ei saanud. Ta oli ametimeestega pahuksis, pealegi ei olnud ta "oma" valla mees. Jaan sai Säärekülа Antsult Kaerametsa heinamaalt majaplatsi 99 aastaks rendile. Sinna ehitas ta 1892. aastal maja. Ehitusmaterjaliks osteti Seli vallast Oti talu heinaküün ja veeti see Kihnu. Maja nimeks sai Oti, kuid rahvas kutsus seda asukoha järgi Kaerametsaks, mis hiljem ka ametlikuks muutus.

Hiljem õnnestus Jaanil siiski Kihnu mõisale kuulunud maadest koht saada. Jaani naise nõbu Mätta Toomas sai mõisast koha, läks aga Säärekülla Liivale koduväiks. Liiva oli terve talu ja rohkem maad ei peetud vajalikuks. Toomas müüs oma mõisast saadud koha Jaan Jakobsonile. Selle suurus oli 2,57 tiinu (= 2,81 ha). Sellest oli kõlbmata maad 0,10, põldu 0,52, heinamaad 0,79 ja karjamaad 1,16 tiinu. Põld asus Kaerametsast 1,5 km kaugusel Sassi ja Siilu juures, heinamaa oli Kääraba aiast, karjamaa Mõisaküla ühismaal Kääraba rannas. Mõisamaadele asutatud kohad moodustasid uue küla Mõisaküla.

Kaerametsa maja ehitati enne koha ostmist. Vastasel korral oleks see ehitatud oma põllu otsa. Maja keskne osa ehitati ostetud küünist. Selle suurus oli *ca* 4×8 m. Vaheseinaga jaotatult sai sellest kaks ruumi. Maja esiküljele ehitati laudseintega esik ja selle otsa palkseintega kamber, mis täitis sahvri ülesandeid. Hoone tagaseinas olid ait ja tagumine tuba. Viimaste külge oli ehitatud veel laudseintega *kuru*. Maja keskne suurem ruum oli tuba, teine, väiksem ruum, töötuba. Toas, ühe küljega vastu töötuba, oli suur tellisahi, selle ees pliit ja küljel madal soemüür, *lier*, millel sai istuda ja pikutada. Toa seinad olid lubjatud, tööja tagumisel toal tapetseeritud. Tubadel olid laudpõrandad, esikul ja kambril savi-, kurul muldpõrand. Hoone keskosal oli õlgkatus, mis oli laastudega harjatud. Külge ehitatud ruumidel olid laastukatused.

Toas elasid vanad, Jaan ja Kai. Siin oli nende säng, mille ees oli sitsist eesriie, *säärvant*. Teistes peredes ei olnud niisugust näha. Tuba oli ka köögiks ja pere söögitoaks. Töötoas töötasid isa ja ema. Viimased magasid ühes lastega tagatoas. Esikus oli pink, millel asetsesid veepanged, seintel rippusid varnadel tööriided ja -riistad. Aidas oli vanade riidekapp, viljakirst jm. Kurus hoiti kütteks kogutud männikäbisid ja -okkaid. Lakka paigutati talveks kogu heinasaak.

Elamu taga oli laut. See oli vaheseintega kolmeks jaotatud. Keskmine laut, kus peeti lehma, oli palkseintega, otsmised laudad laudseintega. Neis oli ühes siga ja kui hobust peeti, siis teises hobune. Muidu oli viimane ruum kasutatav kuurina.

Teiseks kõrvalhooneks oli maja taga esikuga saun. Hiljem ehitati maja esikülje vastu, Vahkla Tõniselt saadud niidu otsale, uus saun koos õueköögiga. Vana saun jäi siis kuuriks. Uue sauna katus oli sindleist.

Uue sauna seina ääres riigimaal oli sea karjaaed. Kihnus peeti varem kõiki loomi suvel vabalt ilma karjaseta. Loomad hulkusid omapead ringi. Et nad põldudele ega heinamaadele ei pääseks, olid viimased piiratud tihedate ja tugevate taradega. Lehmad tulid hommikul ja õhtul ise koju, kus neid lüpsti ja söödeti. Öö olid nad väljas. Hobused hulkusid karjadena mööda saart. Kui hobust vaja läks, mindi *oost `ot'sma*. Hobune meelitati leivatükiga ligi, pandi talle päitsed pähe ja viidi koju. Mõned hobused muutusid metsikuks ega lasknud inimest ligi. Siis püüti neid mitme inimese abil paeltega kinni. Kui hobust enam ei vajatud, lasti ta jälle vabaks. Niisugustele hobustele, kes ennast kätte ei andnud, pandi köis kaela, mis tal järel lohiseses. Sellest köiest sai hobuse vajaduse korral kergesti kinni võtta.

Lambad ja vasikad olid terve suve omapead vabas looduses. Alles sügisel otsiti nad üles ja pandi lauta. Et oma loomi ära tunda, olid neil kõrvades pere-omased *tähed*. Need olid sisselõiked või värvilised lõngad. Mõnes külas siiski lambaid suvel karjatati. Neis külades aeti lambad koos küla ühiskarjamaale. Neid valvas karjane. See kohustus oli pere-perelt järjekorras ühe päeva kaupa. Õhtul ajas karjane lambad nende koju, kus nad lauta paigutati.

Sigadelgi oli priius. Need loomad käisid ööseti kodus magamas. Selleks oli iga majapidamise õue tänavapoolse tara äärde ehitatud väike *karjaaid*. Selles oli *koi*, väike laudadest putka või kummuli keeratud poolik vana paat, mille all siga magas. Karjaaias oli mold, millesse seale hommikul ja õhtul sööki pandi. Karjaaia värav oli lahti ja siga võis sealt lahkuda ja tagasi tulla, millal ise heaks arvas. Vabalt hulkuvad sead tegid palju pahandust. Nad tõngusid segamini külatänavad ja tikkusid põldudele. Hoolimata tihedatest taradest see neil vahel õnnestuski. Siis oli muidugi hädaldamine suur. Tavakohaselt ei vastutanud looma omanik tema poolt tekitatud kahju eest. Iga maaomanik pidi ise selle eest hea seisma, et loomad tema maale ei pääseks.

Elamu ja lauda vahel oli kaev, mis oli nii madal, et salvedeks oli *`taarga* ja vett ulatas ammutama käega.

Kihnus oli sel ajal õunapuid vähe. Meie koduõues oli umbes kümme õunapuud. Rohkem oli neid ainult kiriklal, koolil, Alametsal ja Üleõuel. Teistes peredes oli ainult üksikuid õunapuid, paljudel hoopiski mitte.

Peale õunapuude kasvas meie aias ühe tara ääres rida suuri kreeke. Haruldus oli õunapuude all kasvav pirparmündipõõsas, mille lehtedest sai maitsvat teed. Nendega hõõrudes sai saapad ilusasti läikima.

Ilupuudest kasvas maja ees jalakas ja kastan, lõunapoolse aia piiril paar suurt sangleppa. Enamaks ilupuude kasvatamiseks ei olnud ruumi. Aga läänepoolse õuepiirde äärde riigimaale oli rajatud terve väike puudesalu. Seal kasvas sireleid ja kaski. Et loomad neid ei kahjustaks, oli see ala latt-taraga piiratud. Metsaametnikud niisugust riigimaa anastamist pahaks ei pannud.

Meie maja asus looduslikult kaunis kohas nagu pargis. Idas oli Sääreküla heinamaa, puisniit *Kaerametsä aid*, kus kasvas mitut liiki lehtpuid, läänes aga oli riigimets, männik. Männiku ja meie õue vahel oli lage plats, mille keskel kasvas vana jässakas mänd.

Piki läänepoolset õuepiiri kulges tee, mis viis põhja poole Saaru ja Vanakiriku randa, lõuna poole aga kirikust ja koolimajast edasi Rootsiküla ja tuletornini välja. Teine tee viis meilt loodesse läbi männiku surnuaiast mööda Arumäele.

Isa kavatses ehitada ka uue elamu. Selleks osteti Esimese maailmasõja ajal Kihnust riigimetsast lank mände. Puud juuriti üles, sest kände ja juurikaid oli vaja kütteks. Palgid veeti koju. Seal saeti need pukkade otsas kuue tolli paksusteks seinapalkideks. Kui isa 1919. aastal suri, tuli majaehitamine edasi lükata. Uue maja ehitamise sai käsile võtta alles 1930. aastal, kui minul oli kool lõpetatud, sõjaväes teenitud ja üks talv õpetaja oldud. Uus maja ehitati vana maja asemele, mis lammutati. Maja sai lõplikult valmis 1932. aasta suvel.

4. Koduümbrus

Nagu eespool kirjeldatud, asetses minu kodu Kaerametsa heinamaal. See oli ilus puisniit, kus kasvas mitut liiki lehtpuid ja kevadel õitses palju lilli. Siin pesitses mitmeid linnuliike. Sügisel pärast sadusid tekkis Kaerametsas suuri veeloike, mis esimeste külmadega kattusid jääga. Siis oli palju lõbu nõrgal jääl *käristämäs* ja *`nahkamas* käies. Oli huvitav, kui jää jalgade all praksus, kärises. Kui jää oli juba paksem, siis sai mitmekesi üksteisel kaenla alt kinni hoides jääd tallata. Siis jää vajus meie raskuse all ja tõusis meie edasi liikudes jälle üles, *`nahkas*.

Ega sellest ei hoolitud, kui vahel jää purunes ja jalgupidi vette satuti. Sel puhul sai külmetadagi, mitte ainult jalad, vaid ka käed. Kord tulin külmast tulitavate kätega nuttes tuppa sooja. Isa võttis mu vägisi kinni, viis eeskotta veepange juurde ja surus minu käed külma vette. Mina punnisin sellele kõigest jõust vastu, sest arvasin, et külmavalu läheb külmas vees veelgi suuremaks. Aga valu andis minu imestuseks selle menetlusega järele.

Ka kelguga oli tore teisi sõidutada või ennast sõidutada lasta. Kord läksime hulgakesi jääle kelguga sõitma. Urädnik Heidemanni poeg ja tütar ning minu õde istusid kelgul. Mina ja Sassa Juri kui suuremad vedasime kelku. Kõige sügavamal kohal jää purunes ja kelk sellel olijatega vajus vette, mida oli põlvini. Meie, kelguvedajad, suutsime kuivi jalu ühele lepamättale hüpata, väiksemad aga jäid kelgule, said üleni märjaks ja kisendasid jääaugus. Ulatasime neile põõsast murtud lepakaikaid ja saime hädalised lõpuks kelguga kuivale. Me ei julgenud kohe koju minna. Läksime Kääraba Anne juurde, kus riided ära kuivatasime. Teistel polnud hiljem midagi viga, aga Heidemanni poeg, kes oli kõige noorem, jäi kopsupõletikku. Õnneks sai poiss ikkagi terveks.

Jääl tehti veel *karasselli*. Selleks oli sobiv koht vähe kaugemal, *Lempsi Kaerametsäs*, metsavahi juures Lemsi küla karjamaal. Selle lähedal elas rohkem poisse, metsavahi poeg ja kolm Tapu poissi, kõik peale ühe minust vanemad. Need selle karusselli meisterdasidki. Jäässe raiuti auk, kuhu pandi püsti tugev teivas, mis jäässe külmus. Sellesse teibasse pandi vana vankriratas, mille külge kinnitati pikem latt, selle külge omakorda kelk. Kui seda latti jääl olles lükati, hakkas kelk suures kaares ringi tiirutama ja kelgul istujad said toreda kiire sõidu. Siis vahetasid kelgul sõitjad lati lükkajatega kohad. Nii said kõik kiirest sõidust rõõmu tunda.

Peamiseks poiste harrastuseks oli veel jääl uisutamine. Selleks oli igal poisil liuraud, mis lasti sepal teha. Sellele kinnitati ise puust pakk peale. See seadeldis seoti paeltega jala alla. Teise jalaga jäält tõugates libiseti ühe jalaga liuraual seistes jääl edasi. Mõnel poisil, ka minul, oli kummagi jala jaoks liuraud. Kellel liuraudu ei olnud, need pidid leppima ainult pasteldes liulaskmisega. Seda lõbu oli lühikest aega, sest varsti tuli maha sügav lumi, mis uisutamise ja jääl liulaskmise võimatuks tegi.

Talvise vaikuse järel algas Kaerametsa aias kevadel intensiivne elu. Pärast lume sulamist tekkisid siia eriti suured veeloigud, *luanõd*, kus ujusid kosklad ja pardid. Ühel kevadel märkasin, et part tegi ühte veeloigu keskel olevasse põõsasse pesa. Käisime seda õega iga päev mitu korda vaatamas. Pesas oli lõpuks üks muna. Siis aga jättis lind pesa maha, peljates sagedast tülitamist meie poolt.

Kaeramets oli veel teistegi väikeste lindude elupaik, kus nende vidistamist kuulis iga päev. Kaeramets oli ka lillerikas. Meie Vana Kai iseloomustas meie

kodukohta isegi paradiisiaiana. Kevadel sai siit kasemahla. Meil oli küll ka oma õues riigimaale istutatud ilupuude hulgas üks kask. Enamasti lasti mahla saamiseks kase tüvesse puuriga auk, millesse löödi puupunn. Seda mööda tilkus mahl alla pandud nõusse. Meil võeti mahla teisiti – lõigati kaseoksa otsast tükk ära ja pandi selle oksa otsa pudel. Mahl tilkus siis pudelisse. Nõnda oli mahlasaak väike, kuid puu jäi vigastamata. Mõnes peres koguti kasemahla nii palju, et seda ära juua ei jõutudki. Siis lasti mahl hapnema minna ja saadi joomiseks kõlblikku haput taari. Seda jooki sai vahel metsavahilt maitsta. Jaanipäeva paiku toodi Kaerametsast tuppa värskeid kaseoksi värskeks lõhnaks, aga ka esimesed suvised saunavihad. Aastane vihtade tagavara tehti aga oma heinamaal *Kiäräbäl* kasvavate kaskede okstest. Oli ju Kaeramets siiski teiste maa ja sealt suuremal hulgal okste toomine oleks olnud vargus. Kaerametsas kasvas sarapuid. Sügisel sai neilt pähkleid, aga terve aasta võis siit tuua sarapuukeppe, kui oli vaja puunõusid vitsutada.

Varakevadel õitsesid pajud. Neid oli mitut liiki põõsaid ja neile kõigile ei teatudki muud nime anda kui *pao*. Kõige dekoratiivsem paju oli halapaju oma punakooreliste okste ja suurte valgete urbadega. Seda puud tarvitati kirikus palmipuudepühal palmiokste asemel, mida preester kirikulistele jagas. Need oksad toodi koju ja asetati ikooni juurde seinale, kus need terve aasta seisid, kuni jälle uued oksad saadi. Sellest sai see paju nimetuse *palmipao*. Aga urvad, *tibid*, kõlbasid lastele mängimiseks. Need olid kanapojad. Halapajud metsikult ei esinenud. Neid kasvatati õuedes ilupuudena. Selleks pisteti jämedam oks maasse, mis kasvama hakkas. Ka meil oli õues *palmipao*. Eriti rohkesti oli neid aga kirikumõisas, kus neid vajati kirikliku rituaali tarvis. Teistel pajudel oli majanduslikku väärtust ainult sitkete okste poolest, mis kõlbasid korvide punumiseks. Ja poisid tegid jämedamatest pajuokstest *pao-pillä*. Talvel pargiti kodus nahku. Selleks vajati pajusid, mida ka Kaerametsa aiast saadi. Jämedamad pajuoksad kooriti, peenemad aga raiuti koorimata peeneks. Sellest materjalist tehtud keedisesse pandi nahad parki.

Varakevadel algas Kaerametsas õiepidu. Üksteise järel hakkasid õitsema sinililled, valged ja kollased ülased, konnakapsad, lõokannused, kanakoolmed, kullerkupud, pääsusilmad, nurmenukud, käpad. Need kõik peale konnakapsaste kõlbasid noppida ja veeklaasi paigutatuna tuppa lauale asetada. Meeldiva lõhna pärast olid eriti hinnatud käpad ja nurmenukud. Viimaste nimetuseks oli *käe`koldsõd*, minu ema aga kutsus neid *kassikäppadeks*.

Väga toredad olid õitsvad toomingad, nagu valged lumehanged. Ka nende meeldivalt lõhnavaid õisi toodi tuppa nagu lilligi. Aga selleks kõlbasid veel sireliõied. Sireleid kasvas istutatutena oma õues. Sireliõite seast otsiti *õnnõ*, s.o. suurema arvu kui nelja kroonlehega õisi. Niisugused õied söödi ära, mis pidi õnne tooma.

Isegi võilill kõlbas mõnesuguseks ajaviiteks. Võilille õis näitas, kes on palju või vähe võid söönud. Selle selgitamiseks asetati võililleõis lõua alla ja vaadati, kui intensiivne kollane helk paistis vaatlusaluse kaelal. Mida kollasem see paistis, seda rohkem oli ta võid söönud. Tüdrukud aga tegid võilille õievartest keesid, mille üksikud lülid saadi sel teel, et varre üks ots pisteti teise otsa sisse. Sellega saadi rõngas. Niisugused lülid ühendati omavahel nagu kett ja saadud moodustise võis endale keena kaela riputada. Tüdrukud tegid pikemate ja tugevamate ning suuremate õitega lillede õievartest pärgi enesele pähepanemiseks.

Orasheina lehest sai kergesti pilli. See asetati kahe pöidla vahele. Moodustunud praosse puhudes hakkas seal asetsev leht vibreerima ja andis piriseva heli.

Kaerametsast sai veel materjali "kunstiliseks" harrastuseks. Haavaleht murti neljaks kokku ja hammustati sellele hambajäljed sisse. Nii töödeldud lehele tekkis sümmeetriline muster, mis lehe alumisel küljel eriti selgesti välja paistis. Kirjatud lehti võis raamatu vahel kuivatada ja alal hoida.

Kaerametsas leidus üht-teist söödavatki. Varakevadel sai murulauke *(kurõlauka)* ja oblikaid. Veidi hiljem õitsvate ojamõõlade *(mesikuppõ)* õied olid magusad imeda. Süüa kõlbasid toomingamarjad. Need just maitsvad polnud ja tegid sööja suu paksuks. Maitsvamad olid vaarikad, mille üksikuid oksi põõsastes leidus, ja lillakad *(ljõnnumarjad)*. Haruldusena kasvas siin üks viirpuu *(komppuu)*, mille marjad ka sündisid suhu pista. Aga selleks kõlbasid veel pihlaka ja lodjapuu *(õespuu)* marjad. Need olid väga hapud, eriti viimased. Pihlakamarju korjati koguni talveks ja pandi tervete kobaratena lakka heintesse. Kui need külmunud olid, siis vähenes nende hapusus ja olid maitsvamad. Neid söödi ise vähe, rohkem pandi välja leevikestele ja siidisabadele toiduks. Korjati ka pihlakaõisi, mis kuivatatuna kõlbasid tee valmistamiseks. Samaks otstarbeks koguti veel pärnaõisi.

Kõige hinnatumad aga olid sarapuupähklid. Neid põõsaid oli siiski vähe. Häda oli sellega, et pähklid korjati liiga vara ära, kartes et teised need ära korjavad ja ise neist hoopis ilma jääb. Vahel küll vallavanem keelas pähklite liiga varase korjamise, aga seda ei pandud tähele, sest puudus järelevalve, et korraldust täidetaks. Metsavahi õue piiril kasvas suuri sarapuid. Sinna ei tohtinud võõrad pähklile minna ja need said täieliku valmimiseni küpseda. See meelitas poisikesi sinna vargile minema. Mõnikord hiilisime suure ettevaatusega metsavahi sarapuude juurde, mis alati korda läks, sellest hoolimata, et metsavahil oli koguni kaks tigedat koera. Nii õnnestus paar peotäit täiesti valminud pähkleid saada.

Varakevadel peale lume sulamist algas Kaerametsas vanematel meestel piirdetarade korrastamine. Kõik põllud, heinamaad ja õued olid piiratud

tihedate rõhtaedadega, millest ükski loom ei saanud läbi pugeda. Käisid ju kõik loomad karjasteta tervel saarel vabalt ringi. Iga maavaldaja mureks oli oma kõlvikuid nende eest kaitsta. Loomaomanik tehtud kahjustuste eest ei vastutanud. Igaüks tegi siis oma niidu ja põllu otsa tara, küla niidu külgedel aga oli igal peremehel peale selle veel jupp aeda. Igal kevadel enne loomade väljalaskmist vaadati piirdetarad üle ja vajaduse korral remonditi. Selleks sõideti kohale vankril, millele olid asetatud teibad, hirred ja kadakatest väänatud vitsad.

Kui maa oli juba tahenenud, algas heinamaa puhastamine, *laastamine*. See oli naiste töö. Heinamaalt korjati kõik talve jooksul maha varisenud oksaraod. Need viidi vankril koju kütteks või pandi põõsasse hunnikusse.

Eriti elav tegevus algas kohe pärast jaanipäeva. Siis hakati heina niitma. Seda tegid mõned pered talgutega, mõned aga ainult oma pere ja üksikute abilistega, kes tegid päevi kartulimaa, pulli kasutamise või mõne muu teene eest. Öeldi, et kui kuni kaks võõrast on tööl, siis on abilised, kui rohkem, siis *`talbus*. Talgul pidi ikka olema tehtud õlut ja õhtul pidi saama tantsida, milleks oli vaja ka pillimeest.

Mõni päev hiljem algas loovõtmine. See töö tehti ainult oma perega. Kogutud hein viidi kohe koju ja pandi lakkadesse, peamiselt elamu omasse, talviseks loomasöödaks. Kuhja heina ei pandud.

Loovõtmine oli ikka selgel ja palaval päeval. Siis töötasid mõned vanemad naised väga napi riietusega. Peas oli neil rätikuta tanu, seljas ainult valge linane särk, millel ümber keskkeha vöö. Jalad olid paljad või ainult pastlad jalas.

Maata lahtiinimesed, kes ainult lammast pidasid, korjasid pärast lookoristamist põõsastest sirbiga lõigates seal kasvavat rohtu ja murdsid saarelehti. Selliseks heinatööks oli vajalik maaomaniku nõusolek.

Pärast heina koristamist aeti hobused ja lehmad heinamaale, kus nad kogu aja viibisid. Kord päevas käidi hobuseid ja lehmi jootmas. Vett ammutati kas meie või naabri Kääraba kaevust. Igal hommikul ja õhtul käisid naised ja tüdrukud lehmi lüpsmas, *lehmä all*. Kui hobune juhtus kodus olema, siis sõideti kohale ratsa, sadulata.

Sügisel pärast lehtede varisemist *laastati* jällegi heinamaad, s.o. riisuti lehed rehadega kokku ja viidi need vankril koju loomadele allapanuks. See oli naiste töö. Mehed raiusid sel ajal võsa ja langetasid üksikuid suuremaid puid, mis veeti kõik koju kütteks. Kaseokstest tehti luudi.

Kus joodeti Kaerametsas karjatatavaid loomi enne Kaerametsa ja Kääraba majade ehitamist, s.o. mõisa päevil? Sel ajal olid lähemad elamud ja nende kaevud siit poole kilomeetri kaugusel, kust oleks raske olnud vett kohale vedada. Hädast saadi üle järgmiselt.

Kihnu kõrgeim ja pikim seljak läbib saare keskosa kirde-edela suunas, selle jalamile ulatub Kaerametsa heinamaa loodeserv. See ala on märg seljakust imbuvast veest, kohati esineb isegi allikataolisi kohti, ilma et ojasid oleks tekkinud. Üks niisugune poolallikas oli vahetult meie õueaia nurgas. Sellele vesisele alale oli kaevatud kaks veeauku, üks heinamaa lõuna-, teine põhjapoolsesse ossa. Siit saadi vett loomade jootmiseks. Hiljem jäid need augud veevõtukohtadena tarvituselt ära, täitusid prahi ja mudaga. Siis olid need kohad vihmaussidele meeliselukohtadeks, kust poisikesed kaevasid neid õnge söödaks.

Mõisa ajal käinud läbi Kaerametsa vankritee, mida mööda veetud mõisa põldudele Lemsi rannast *lamu*, adrut. Selle tee kõrval oli keset Kaerametsa põlvekõrgune kivirahn. Lamuvedajad näinud vahel selle kivi otsas Vanapaganat istumas.

5. Männik

Meie aia äärest kulges tee kirde-edela suunas. Otse üle tee oli suurem lage väljak, mille keskel kasvas üksik vana jässakas mänd. Edasi aga oli riigimets, männik, mis hõlmas Kihnu kõrgeima ala kogu ulatuses, kokku umbes 150 ha. Metsas puudus lopsakam alustaimestik, sest vabalt ringi hulkuvad loomad sõid iga suurema rohulible ära. Inimesed aga korjasid metsast ära iga mahavarisenud rao, isegi käbid. See materjal viidi koju kütteks. Käbide noppimine oli peamiselt laste töö. Minul õega oli kohustuseks korjata iga päev kaks *mõrtsi*, s.o. neli kartulikorvitäit käbisid, need käsivankril koju vedada ja *kuru* alla paigutada. See tegevus oli tüütu, sest käbisid oli vähe. Neid korjasid ju kõik naabridki. Vahel aga juhtus õnne olema. See oli siis, kui satuti punakate käbide hunnikule. Need käbid olid rähnil kokku kantud, et nendest kusagil kuivas oksapraos seemned toiduks välja nokkida. Töödeldud käbid kukkusid männi alla hunnikusse. Et käbide kogumist stimuleerida, anti selle töö eest sügisel üks hõberaha.

Sügisel pärast männiokaste massilist varisemist riisusid naised need rehadega kokku ja viisid spetsiaalsete kandmisriietega seljas, käsi- või hobuvankritel jällegi koju kütteks. Männiokkad kõlbasid ka kartuliaukude ja rehalaväravate katteks talvekülmade vastu. Metsaametnikud ei lubanud männiokkaid riisuda, sest selle tegevusega purustati õrn samblakate ning metsa alla ei saanud tekkida huumusekihti. Metsavaht põletas vahel kokkuriisutud okkahunnikud ära, mõnel naisel löönud ta reha puruks. Aga okkaid riisuti ikkagi.

Sügisel käidi metsas kuivi männiharusid *kuõgutamas*. Seda tehti nii. Pootshaak või köie otsa seotud kivi visati kuivanud haru taha ja tõmmati see maha. Seda

tegid poisid, aga vahel ka mehed. Rohkesti murdunud oksi ja harusid oli metsas maas pärast suuremaid marusid. Siis rutati jälle metsa tuulemurdu koguma.

Kihnu metsast võeti maha ainult kuivi ja tormist vigastatud puid. Ainult õnnetuste puhul anti laevadele murdunud mastide asendamiseks üksikuid mände. Metsast viidi ära mitte ainult jämedam materjal, vaid ka kõige peenemad oksad. Üldse ei esinenud metsas haopõletamist. Kõik põlev materjal viidi koju kütteks.

Sageli juuriti männid üles. Nii saadi kütet veel kändude ja jämedate juurte arvel. Sel kombel saadi ka laevaehitusel vajatavaid *kambakaid*. Need olid tüve alumised otsad koos nendega nurgeti kasvanud juurtega. Kambakad paigaldati laevakere niisugustesse kohtadesse, kus oli vaja erilist tugevust. Ei peetud paljuks isegi kändude juurimist, mis oli raske ja aegaviitev töö. Seda teha pidi lubama metsavaht, kes loa andmist pidas eriliseks vastutulelikkuseks.

Eelkirjeldatud tegevuse tagajärjel oli Kihnu mets pargi ilmega.

Esimese maailmasõja algul hakati siin tegema ka lageraiet. Selleks võeti igal aastal paari hektari suurune ala. Seda tehti kuni Teise maailmasõja lõpuni, kolmekümne aasta jooksul. Siis see lõpetati.

Sel perioodil hakati metsa istutama või seemendama. Taimed kasvatati kohapeal taimeaias. Uus mets pandi kasvama mahavõetud lankide asemele. Ka endised liivikud istutati metsa täis. Seda tehti aastaid hiljem ka meie õue vastas oleva lagendikuga.

Et hulkuvad loomad ei pääseks noori istandikke kahjustama, piirati põhjapoolne osa riigimetsast latt-taraga, s.t. pool Kihnu männikust alates Pilli otsast kuni surnuaiani. Üks selline tõke tehti ka meie lähedale Kaerametsa aiast surnuaiani *ca* 200 m pikkuselt. Sellest ajast alates tohtis tarastatud metsas oma loomi karjatada ainult metsavaht, sedagi üksnes karjase juuresolekul.

Latt-tara surnuaia ja Kaerametsa vahel oli meile poisikestele tasakaalu harjutamise kohaks. Selle tara pealmistel lattidel püsti käies üritasime ilma maha kukkumata jõuda ühest otsast teise. Vahepeal oli võimalik kätega toetuda tarapostidele või küllalt lähedal kasvavatele mändidele. Kes tasakaalu kaotas ja maha kukkus, pidi uuesti otsast alustama. Eriti raske oli ületada väravat, sest see kõikus väga. Siiski sellelt kukkudes palju ei kaotanud, sest värav asetses üsna tara ühes otsas Kaerametsa aia äärt pidi kulgeval teel. Sellepärast alustasime oma harjutust alati siit ja lõpetasime surnuaia juures.

Riigimetsa lõunapoolne osa jäi loomadele alatiseks vabalt hulkumise kohaks. Ainult Vanakurasele rajati *langisid*. See oli madalam lage koht üksikute mändidega. Need võeti maha ja sinna rajati latt-taraga piiratud umbes kahe hektari suurune männiistandik. Uudiseks oli see, et istandiku lõunaservale istutati rida kuuski, mida Kihnus kasvas ilupuudena ainult üksikutes õuedes. Kuused hakkasid siin ilusasti sirguma.

Sügiseti kasvas männikus palju seeni. Rahvas korjas vähesel hulgal ainult männiriisikaid. Neist paremaiks peeti heinamaadel kasvavaid kaseriisikaid. Korjatud seened kupatati, pandi kotti ja asetati kahe laua vahele, kivi raskuseks peale ja lasti nii seista. Seentest pressiti nii lima välja. Pressitud seened pandi soola. Soolatud seen kõlbas niisama silgu asemel suhu pista. Peamiselt tehti neist aga kartuli kõrvale kastet. Peeneks hakitud seened praeti pannil searasvas, lisati saiajahu ja vett ning kaste oligi valmis.

Kärbseseent tarvitati kärbeste hävitamiseks. See seen küpsetati palavas tuhas. Siis tuli tema mürgine mahl hästi välja. Niisugune seen pandi taldrikuga lauale, valati natuke rõõska piima juurde ja riputati suhkrut peale. Kärbsed tulid sellele söödale ja surid.

Seentest kasutati veel ainult murumuna, *tosse*. Selle valminud viljakeha sobib nõelapadjaks. Aga lastel oli huvitav selle eoseid pilvena lennutada, *tosso* teha.

Poisikestel oli metsas rohkesti ettevõtmisi. Varakevadel hakkas varesepesade otsimine. Selleks mindi metsa ja vahiti männilatvadesse. Aga munev vares reetis ka ise oma pesakoha sellega, et ta munedes eriliselt kaeblikult vaakus, *ägas*. Selle hääle järgi võis tema pesapaigani jõuda. Poisid ronisid varesepesade juurde ja võtsid neist munad ära. Kui oli ainult üks muna, pandi see enesele suhu, suurema kurna puhul, kus võis olla kuni kuus muna, pandi need mütsi, mida hammaste vahel hoides munad alla toodi. Omavahel võisteldi ja uhkustati sellega, kui palju keegi suve jooksul varesemune kogus. Teistest edukam oli Tälle Mihkel. Tema saak oli sadakond muna kevadel. Minu saavutused küündisid paarikümne munani. Varesemune millekski ei tarvitatud, neid ei peetud söödavaiks. Ainult mõned poisid jõid varesemuna ära oma kanguse demonstreerimiseks või sõid neid keedetuina. Selline muna eriti maitsev ei olnud – munavalge oli poolvedel sültjas mass.

Küla tantsuõhtutel väljas murul tantsuringis keerlevate tüdrukute seelikusabadesse loobiti varesemune. Seda aga pidi nii tegema, et tüdrukud viskajat ei märkaks. Muidu võis nende käest kõrvakiile või võmmu kuklasse saada.

Mõnikord lõhuti munadest tühjendatud varesepesad ära, *aeti maha*. Seda tehti isegi siis, kui pesas olid alles lennuvõimetud varesepojad, kes sel juhul hukkusid. Suuri varesepoegi aga viidi enesele koju, kus need üles kasvatati. Aga ka pesast lahkunud vähese lennuvõimega varesepoegi püüti selleks otstarbeks. Kodustatud varesed muutusid väljakannatamatuiks. Nad hakkasid kõiki läikivaid asju ära vedama ja peitma ning olid tüliks ees ka töötamisel. Sellepärast hävitati niisugused varesed peagi.

Sügisel lendasid varesed parvedena hommikul Kihnust üle mere Pootsi, õhtul aga tulid tagasi Kihnu ööbima. Siis oli neid meie lähedal männikus suurel hulgal ja nad lärmitsesid kõvasti. Mitu aastat vaakus üks nende hulgast käriseva häälega: *"Koego, koego!" Koego* oli samas lähedal asetseva maja

nimi. Tegemist oli vist ühe kunagise kodustatud varesega, kes oli nii inimeste poolt vaakuma õpetatud. Teati rääkida, et vares olevat võimeline inimsõna ära õppima. Harilikult kodustatud varesest enam metsalindu ei saanud, siin oli tegemist erandiga. *Koego* naised olid selle varese peale väga vihased, aga teha ei võinud talle midagi.

Minagi püüdsin kord pesast lahkunud varesepoja kinni. Märkasin teda Kaerametsa aias lepa otsas ja ronisin talle sinna järele. Vares aga lendas lähedale teise puu otsa. Ronisin talle sinnagi järele ja vares lendas jälle järgmise puu otsa. Nii kordus see mitugi korda, kuni jõudsime minu kodu lähedale männikusse. Mõtlesin, et ronin varesele veel viimast korda järele ja jätan siis selle jahi maha. Aga just nüüd laskis vares enese kinni võtta. Viisin ta koju ja kärpisin tal tiivad lühemaks, et ta lennata ei saaks. Nii jäigi see vares minu kodulinnuks. Varsti tuli mul minna Manijasse heinale ja vares jäi Vana Kaie hooldada. Kui heinalt koju tulin, siis oli vares kadunud. Kahtlustasin Kaie minu varese tapmises, mida ta küll eitas.

Männikus pesitses teisigi linde. Eriti rohkesti oli metsvinte, kelle laulust mets lausa rõkkas. Sage lind oli veel kirjurähn, aga ka porr, *krabi*. Hoonete ümber sagisid linavästrikud, suitsu- ja räästapääsukesed, varblased. Vahel lendas üle ronk, kelle häälitsus oli kaugele kuulda. Seda lindu peeti õnnetuse kuulutajaks. Vana Kai tavatses ronka nähes öelda: *"Taevaalusõd ljõnnud, mis sõnumi tõ tuõtõ?"*

Käo kukkumise järgi teati, mitu aastat selle kuulajal veel elada jääb.

Kevadel ja sügisel lendasid üle suured kureparved. Sageli läks nende lennurivi Kihnu kohal segamini, linnud otsisid maandumiskohta, milleks nad vahel rannakarjamaid kasutasid. Sel puhul sõnusid lapsed: *"Kurõd riita, kurõd riita!"* See lausumine pidi kured jälle ritta sundima.

Harvemini nägi kulle ja eriti kotkaid. Kullid siiski Kihnus vahel pesitsesid. Kord, kui ma enese arvates varese pesa juurde ronisin, selgus, et tegemist oli kanakulli pesaga, milles oli üks pruunitähniline muna. Kartsin, et lind mind puu otsas võiks rünnata. Seda siiski ei juhtunud. Kull oli arvatavasti kaugemal jahiretkel. Ruttasin selle munaga puu otsast alla.

Suvel kuulis sageli peoleo flöötivat vilistamist. See oli väga arg lind, kes end harva näitas. Teda võis lähedale meelitada talle samal viisil vastu vilistades. Peoleo oli väga tore helekollane lind. Tema vilistamine arvati vihma ennustavat, mispärast teda vihmakassiks kutsuti. Juua arvati ta saavat ainult puulehtedele langenud veepiisku.

Metsas elutses veel teisigi linde, kelle nime ei teatud. Need olid kõik *pissiksed ljõnnud*.

Kõigi lindude pesi oli huvitav leida ja vaadelda. Kõiki linde peale vareste ja kullide kaitsti. Nende pesades olevaid mune tohtis ainult hinge kinni pidades

vaadelda. Kui munadele hingata, siis jätvat lind pesa maha. Väga rasked karistused pidid tabama seda, kes linnupoegade keeled ära lõikab. Nende oma lapsed pidid tummaks jääma ja linnupoegade tapjal kasvavat kurgu alt välja linnupea.

Kevadel saabus rohkesti rändlinde, kes enamasti siit edasi läksid. Osa aga jäi kohale pesitsema. Esimesed saabujad olid kuldnokad ja lõokesed, kiivitajad, kosklad. Kui juba rannas oli tekkinud jääst vabu veealasid, siis saabusid luiged. Õhtuti võis õues sel ajal kuulda nende laulu. Varsti olid kohal linavästrikud, kes oma sabade vibutamisega pidid jää puruks peksma. Kõige viimane oli peoleo.

Sügisel tuli jälle lõunasse rändavaid linde. Eriti rohkesti esines siis männikus põialpoisse, *idisi*. Neile lindudele pidasid poisikesed jahti, pildudes neid kivide ja kaigastega. Kord jahtisin minagi terve päeva Rüssä Juriga *idisi*, ilma et neist oleksime ühtki tabanud. Aga kord siiski tapsin ühe põialpoisi. Mind saadeti metsavahilt margapuud laenama. Sealt tagasi tulles märkasin tee ääres madalal männiharul põialpoisse. Lõin neid margapuuga ja tabasin üht lindu. Siis oli küll tapetud linnust kahju.

Kevadel kardeti, et esmakordselt saabuv lind võib inimese ära petta. Seda sai vältida sellega, et hommikul enne väljaminemist pidi võtma linnupetet, s.o. sööma kas või ainult suutäie leiba. Aga lind ise võis lasta enese ära petta päikesel. See juhtus siis, kui ta enne päikese tõusu üles ei ärganud.

6. Tuletorn

Minu varaseim mälestus on sellest ajast, kui olin viieaastane. Vana Jaan oli tuletorni juures päästepaadi kuuri remontimas. Kai läks talle sinna lõunat järele viima. Oli minna viis kilomeetrit. Ta pani toidu käsivankrisse ja võttis kaasa ka minu ja õe. Vankrisse asetas ta Siina, mina pidin jala vantsima. Kui olime ühe kilomeetri ära käinud ja Vanakurase mäele jõudnud, hakkasin ma nõudma, et ka mind vankril sõidutataks. Vaatamata minu jonnimisele seda siiski ei tehtud. Pidin kogu tee jala ära käima. Nägin siis tuletorni esmakordselt, mis oli mulle suureks elamuseks.

Kihnu tuletorn on ehitatud 1864. aastal. See on malmist, valge silinderjas ehitis. Tuletorni territooriumile ei lubatud võõraid. Selle ülem käis vormiriietuses. Kuulus niisiis ka "sakste" hulka nagu teisedki ametimehed. Tuletornis teenis mitu kohalikku meest madrustena, kes valvasid selle järele, et petrooleumilambid tornis korralikult põleksid. Minu kodu lähedale paistis üle Kirikutaguse põllu tuletorni plinktuli, mis näis salapärase kutsena.

Ka meie Vana Jaan oli kunagi tuletorni madrus olnud. Sealt oli ta oma ainukesel hülgepüügiretkel käinud, millest oli juttu juba eespool.

Sel ajal olnud tuletornis üks julge tugevate kätega madrus. Pääsukesed tikkunud torni rõdu räästa alla pesi ehitama, millega nad oleksid torni seinad ära reostanud. See madrus hoidnud kätega rõdu alumisest äärest kinni ja nii umbes 25 m kõrgusel rippudes lõhkunud pääsukeste pesad ära.

Tuletorni ülem oli Jakob Toira. See mees ei saanud rahvaga hästi läbi. 1905. aastal olnud ta pealekaebaja karistussalga Kihnus viibimise ajal. Toira ei lubanud, et kalurid tuletorni maa-alale tuleksid. Kord läinud ta mehi sealt ära ajama. Mehed võtnud Toira kinni ja kastnud ta meres märjaks. Üks tuletorni madrus olnud parajasti väljas. Toira karjunud appi. Madrus ei olevat asjast üldse välja teinud. Toira tulnud mehe juurde ja küsinud, et kas ta ei kuulnud appi kutsumist. Madrus ütelnud, et tema ei olevat midagi kuulnud. Toira käskinud siis madrusel sinna minna, kus tema karjus ja käskinud seal karjuda. Ise jäänud aga madruse kohale kuulama. Madrus läinud kästud kohale, ajanud suu pärani ja teeselnud karjumist, ilma et oleks häält teinud. Toira ütelnud pärast, et tõepoolest ei olevat karjumist kuulda olnud.

Toira ei olevat oma naisegagi hästi läbi saanud. Kord kurtnud viimane, et tema oleks võinud parem nõgesepõõsas kui niisuguse mehega elada.

Toira olnud küllalt kergeusklik. Kord lasknud ta Lauri Mihklil, kes oli tuntud petisena, talvel mandrilt koorma heinu tuua, milleks raha kaasa andnud. Mihkel toonud heinad ära ja andnud ühe kopika tagasi. Toira kiitnud hiljem, et teist nii õiglast meest ei olevat, kes isegi kopika tagasi annab.

J. Toira suri 1910. aastal. Pärast surma hakanud Toira kodus käima. Siis kaevatud tema haud lahti ja laip pööratud kirstus kummuli. Siis jätnud ta kodus käimise järele.

Mõned aastad hiljem oli mul jälle asja tuletorni minna. Köster Laredei tahtis sinna kirja saata. Ta pakkus seda ülesannet mulle ja küsis, kas ma ikka oskan tuletorni minna. Vastasin, et sinna jõuab mööda telefoniliini minnes, ja läksingi.

Telefonikaabel oli Kihnu toodud 1898. aastal merepõhja mööda. Edasi läks telefoniliin saare põhjarannast Sigatsaarult maad mööda tuletorni. Sealt oli ainuke võimalus välismaailmaga telefoniga kõnelda, *ruadiga tõmmata*. Sain sel korral esimest korda tuletorni eluruumides ära käia.

Üldse oli Kihnu lõunapoolne osa nagu võõras ala, kuhu oli harva asja. See oli terve Rootsiküla ja selle lähedased alad – Valma roostik, Pealranna liivikud, heinamaad.

Meil tehti pooleteral köster Valdmanni palgamaad. Selle heinamaad olid Rootsikülas. Seal sain ka mina käia. On meeles, et meie loomi seal pärast heina ärakoristamist karjatati. Ka ema isakodu üks niit oli Rootsikülas Tagametsas. Meilt käidi seal abiks niitmas. Ühe päevaga ei jõutud kogu seda maad ära niita, koju oli viis kilomeetrit maad. Sellepärast jäädi ööseks heinamaale

paadipurjest telgi alla puhkama. Toitu keedeti seal lõkke kohale rippuma seatud pajas. Kõik see oli mulle uudiseks.

Teised huvitavamad objektid minu kodu läheduses olid poole kilomeetri raadiuses kirik, kirikumõis, koolimaja ja surnuaed.

7. Kirik ja kirikla

Kihnu kirik on ehitatud 1784. aastal Tõstamaa abikirikuna. Varem oli samas olnud puukirik, uus oli aga raudkividest. Kui kihnlased 1840-ndatel aastatel vene õigeusku siirdusid, võeti kirik luteri koguduselt ära ja anti uuele õigeusu kogudusele. Pärast ümberehitust (altariruum, torn) hakati seal 1860-ndatel aastatel uue rituaali kohaselt jumalateenistust pidama.

Meie perel oli kirikuga tihe side. Oli ju Vana Jaan kellamees ja pidi iga jumalateenistuse ajal kirikus olema. Sageli käisid seal ka teised meie pere liikmed.

Üldse käis kirikus palju rahvast. Väga palju kirikulisi oli jõululaupäevaõhtul, eriti aga ülestõusmispüha öisel jumalateenistusel. Siis mahutas kirik hädavaevu sinna kogunenud rahvast. Kirik säras tuledes, see oli ka väljast illumineeritud, käidi rongkäigus ümber kiriku, preester kandis pea peal Jeesuse surmakuju, mehed kirikulippe ja laternaid. Jumalateenistus oli toretsev teatraalne etendus, milles peaosa etendas viirukit suitsetav ja laulva tooniga ekteeniaid retsiteeriv brokaatriietuses preester. Talle sekundeeris köstri juhatusel laulukoor. Koor oli hea. Selles laulsid kaks meesõpetajat, preestri naine ja külarahva seast värvatud parimad lauljad. Eriti paistis nende seast silma Kirsi Jüri oma sügava jõulise bassiga. Ülestõusmispüha öösel olid kirikus ka kohalikud piirivalvurid ja tuletorni ülem paraadvormis.

Inimesed seisid kirikus nii, et sugupooled olid rangelt eraldatud, mehed paremal, naised vasakul pool. Poiste koht oli kliirost eraldava võre juures.

Kombetäitmised kirikuliste poolt sooritati nagu komando järgi kõik korraga. Nii langes kogu rahvas ettenähtud korral põlvili. Mehed olid eelistatud. Nad käisid enne naisi armulaual. Sama lugu oli risti suudlemisel jumalateenistuse lõpul, keset kirikut asetatud ikooni suudlemisel, kolmekuningapäeval, "palmiokste" saamisel – ikka enne mehed, siis alles naised. Matmistalituse puhul jätsid surnuga jumalaga esiteks omaksed, siis mehed ja seejärel naised.

Juba varakult kogunesid inimesed kiriku juurde. Seal istuti ilusa ilmaga koolimaja juures kiviaial või murul, ikka mehed ja naised eraldi. Talvel aga ja halva ilma korral mindi koolimajja, kus oldi klassides. Seal siis vesteldi ja kuulati külauudiseid. Mõni mees veetiski suurema osa jumalateenistuse ajast

koolimajas istudes. Enne jumalateenistuse lõppu siiski korraks kirikusse ikkagi mindi.

Preester Feodor Dubkovski oli 1905. aastal Kihnu tulnud oma esimesele töökohale. Ta oli pärit Häädemeestelt, lõpetanud Riia vaimuliku seminari. Dubkovski oli rahva poolt hinnatud. Ta pidas ise oma palgamaad, mida oli köstriga kokku 43,60 ha. Selleks peeti kaht tüdrukut, aastateenijat. Neist üks oli põllutöödeks, teine kodusteks töödeks. Esimene oli Kihnust Saaru Madli. Kihnu tüdrukud olid ju põllutöödel sulastega võrdsed. Kihnu mehed võtsid põllutöödest vähe osa, pidades seda naiste tegevusalaks, eriti töid hobuse kaasabil. Kiriklal oli kaks hobust, kümmekond lehma, haned. Kiriklal oli suur õunapuuaed, mille eest hästi hoolitseti. Aia ääres oleva kaevu juurest viisid laudadest rennid õunapuude juurde, mida mööda kaevust ammutatud vesi õunapuude kastmiseks juhiti.

Dubkovski oli tubli põllumees, kes oma majapidamises võttis tarvitusele mitmed uuendused. Ta hakkas tarvitama käsikülvimasinat ja soetas esimesena Kihnus hobuveoga rehepeksumasina. Kiriklal oli Lemsis üks heinamaa *Tammõaid*. See oli muidu hea maa, aga väga mätlik. Dubkovski laskis seal mättad, *turblad*, spetsiaalse adraga ära künda. Nii muutus heinamaa siledaks ja hõlpsasti niidetavaks. Dubkovski pani ka ise käed töö külge. Kündmas teda siiski ei nähtud.

Eriti hinnatud oli Dubkovski selle poolest, et ta tundis ravimiskunsti. Kihnus ei olnud ühtki meditsiinilise ettevalmistusega isikut, kui sellisteks mitte pidada Puujala Jaan Sutti ja Arvi Liis Randa. Puujalg oli sepp ja kingsepp, kes igal kevadel koolimajas pani eelmisel aastal sündinud lastele rõugeid. Arvi Liis, kes oli käinud ämmaemandate kursusel, abistas sünnitajaid nende kodudes. Oli ka mitmeid külaarste, kes panid kuppe, lasksid aadrit, lugesid sõnu ja teadsid, missuguse haiguse vastu mingi taim abi andis.

Dubkovskil oli kodus üsna korralik apteek. Ta oskas haigetele asjatundlikku nõu ja abi anda, oskas isegi opereerida. Kord oli Antsu Juri püssi puruks lasknud ja selle juures oma vasaku käe pöidla raskesti vigastanud. Dubkovski amputeeris tal vigastatud liikme ja ravis haava terveks.

Kord jäänud Hallikivi Elli sügelistesse. Isa Pärt läinud Dubkovski juurde ja nõudnud: *"Ärrä, anna tüdrikulõ süelüse `rohto!"* Dubkovski andnud Pärdile rohu kätte ja õpetanud, et kui midagi tahetakse, siis peab viisakalt paluma. Pärt vastanud: *"Kuedas siis piäb paluma? Kas piäg pitkä `langma või?"*

Dubkovski selgitanud Pärdile veel, et sügelised tulevad mustusest. Pärt vastanud selle peale: *"Üsa `õigõ, ärrä, mis sä nüüd `ütlesid. Nda kui tüdrik `mustõ segä läks, otsõ pani süelüsi tääde nagu kassuka."*

Kihnlased kandsid halle riideid, välja arvatud naiste seelikud, olid seega allid, mandrilt pärit ametnikud kandsid aga musti riideid, olid seega *mustad*,

nagu neid üldiselt pilkavalt kutsutigi. Seega siis läksid lapsed kooli musta riietatud õpetajate juurde, *`mustõ segä*, ning saidki sügelised.

Mind kui ristipoega pidas Dubkovski sellega meeles, et kinkis mulle kaelas kantava hõberisti. Rohkem ta minuga lähemalt ei tegelnud.

Kõik põllutööd tehti kiriklas oma pere jõududega peale heinaniitmise. See niideti maha talgutega ühe päevaga. Talgutele eelneval päeval käisid preestri teenijad kogu saare pere-perelt läbi ja kutsusid rahva heinatalgutele. Seda tööd peeti nagu kohustuseks, kuhu kõik, kes said, läksid. Talgulisi kogunes paarisaja ümber, peamiselt naisi. Mehed olid ju suvel ära laevadel. Oli siiski vanemaid mehi, kelle ülesandeks oli vikatite käiamine.

Niitmist alustati Rootsiküla heinamaal, kust siirduti Lemsi Tammeaeda ja lõpuks Arumäele Kopli ja Umba aeda. Õhtuks oli hein niidetud. Pärast töö lõpetamist koguneti kirikla juurde. Seal algas sööming-jooming ja lõbustused. Söödi murule laotatud linadele paigutatud toite maas istudes. Õlut joodi käestkätte antavatest toopidest. Õlu oli juba paar päeva varem valmistatud, meistriteks paar vanemat külameest. Samuti söödi heinamaal ka lõunat.

Peamiseks lõbustuseks oli tants. Kihnu tantsuorkestrisse kuulusid lõõtspill, viiul, trumm, tamburiin ja triangel. Juhtiv pill oli lõõtspill, mida saatis viiul sama viisi mängides. Trummi ja trianglit oskas igaüks loo rütmis taguda. Eriti lihtne oli triangel, kuna trummimängija võis oma mängu teha artistlikumalt või tuimemalt, vastavalt kellegi temperamendile.

Harilikult oli neid pille igat üks. Vahel oli viiuleid siiski rohkem. Sel juhul mängisid need kõik sama viisi. Mõned osavamad viiuldajad *kjõlõstasid*, s.o. mängisid lugu oktav kõrgemalt või tõmbasid poognaga üle keelte mõne harmoneeruva akordi. Mõni oskas ka kahel keelel tertse mängida.

Tantsijad olid tüdrukud. Harva, kui mõni poiss sellest osa võttis. Tantsuring käis mööda päeva. Peamised tantsud olid polkad ja valsid. Viimaseks tantsuks oli ikka labajalg, *viimne*.

Mehed istusid pillimeeste juures, maitsesid õlut, jutustasid ja katsusid jõudu vägikaika- või sõrmeveos, tõstsid kive või maadlesid, *rabõlõsid*. Lapsed veetsid aega kirikla õues pöördkiigel tiirutades. Preestri abikaasa korraldas kõigele lisaks veel mitmesuguseid seltskondlikke mänge.

Dubkovski naine Elena oli pärit Häädemeestelt Laredeide perekonnast. See oli haritud ja vaimsete huvidega naine. Ta oli hea laulja, mängis klaverit, maalis hästi. Oma magamistuppa oli ta voodite ette asetatud *säärvandi* riidele õlivärvidega maalinud Kihnu kiriku ja tuletorni, rahvariides tüdruku ja Vanakiriku mäe. E. Dubkovskaja tegeles veel laulude loomisega. Selles oli tal eeskujuks Peeter Laredei, kes harrastas Häädemeestel luuletamist. E. Dubkovskaja kohandas ühe P. Laredei Häädemeeste teemalise laulu Kihnule vastavaks, asendas "Häädemeeste" "Kihnuga". Kuid ta lõi ka paar iseseisvat

laulu nagu "Kas tunned maad" eeskujul "Kas tunned maad, mis Seli rannast". Viimast nimetati isegi Kihnu hümniks. Üks laul kirjeldas humoristlikult nelja vanemat Kihnu küla.

Dubkovskitel oli kaks poega ja üks tütar. Need olid minust nooremad. Üks poeg suri väikesena sarlakisse. Teine poeg Sergei põdes selle haiguse läbi, kuid kaotas ühe silma. Isa oli selle ise välja opereerinud. Tütre nimi oli Zoja. Koduseks keeleks oli neil vene keel. 1917. aastal läks Dubkovski vahekord rahvaga teravaks ning Dubkovskid lahkusid Kihnust.

Köster oli Valdmann. See oli jässakas valge täishabemega vanamees. Oma palgamaad ta ise ei harinud, vaid andis selle meile pooleterale. Hiljem meil neid maid enam ei haritud.

Valdmann ei olnud nii tõsiusklik nagu seda köstrist arvama peaks. Kord rääkinud ta leerilastele, et olevat ikka kasulik jumalat uskuda, sest kui pärast surma ilmnevat, et jumal siiski olemas on, olevat sellest uskumisest kasu.

Dubkovskil oli väike ühemastiline valgeks värvitud purjekas "Burevestnik", millega ta vajaduse korral Pärnus käis. Kord tulnud Valdmann selle laevaga Pärnust Kihnu. Ilm olnud tormine. Lõpuks jõutud üsna Kihnu lähedale *Piälmise uõ* kohta. Valdmann öelnud siis: "Vanajumal lakkugu perset! Nüüd saame ikkagi Kihnu." Selle peale läinud tuul nii valjuks, et ajanud laeva Tahkuranda.

Valdmanni korter oli kirikla teises otsas. Tal oli poeg ja tütar. Need said suurema hariduse ja lahkusid Kihnust. Ka Valdmann ise koos naisega lahkus, asudes poja juurde Kaukaasiasse. Sealt ta tuli millegipärast ära ja jäi elama Pärnu.

Rahvasuus oli preester *ärrä*, tema naine aga *prõua*. Ei olnudki vaja midagi rohkem öelda, et teada seda, et tegemist on kas preestri või tema naisega. Kihnlased ise pidasid eneste kohta öeldud härrat ja prouat teotavaks pilkenimeks. Eriti solvavaks pidasid tüdrukud seda, kui neid *preeliks* kutsuti. See epiteet võrdsustati litsi ehk hooraga. Lõbumaja kutsutigi *preelide majaks*. Muud ametimehed ei saanud proua ega härra tiitlit. Köster oli näiteks *isänd*, tema naine aga *emänd*. Preestrit kutsuti veel *kirikuärräks*, vanemad inimesed aga *kiriksandaks*.

8. Minu koolid

Kodune õpetus

Olin viieaastane, kui ema mind hakkas lugema õpetama. Esialgu ei läinud see mul nii ladusasti, nagu ema oleks soovinud. Minu edasise õpetamise võttis oma kätte Vana Kai. Tema juhendamisel saingi varsti lugemise selgeks. Õpetati veerimismeetodil. Kaashäälikute nimetused erinesid koolis tarvitatavaist. Nii nimetati kõiki kaashäälikuid *ie*-lõpuga: l – *lie*, m – *mie*, n – *nie*, r – *rie*, s – *sie*, v – *vie*. Klusiilid olid: b – *pehme pie*, p – *kõva pie*, g – *pehme kie*, k – *kõva kie*, d – *pehme tie*, t – *kõva tie*. Erinevalt nimetati h-d – *ih*.

Minu lektüüriks oli aabits. Osteti ka üks laste pildiraamat, milles olid pildid loomadest ja iga looma kohta laulusalm. Muud lastekirjandust ei olnud. Lugesin kõike, mis kodus juhtus olema.

Kui sain seitsmeaastaseks, leidsid vanemad, et olen küllalt küps kooli minema, kuigi koolikohustus algas alles kümneaastaselt. Nii läksin 1913. aasta sügisel Kihnu kooli. Sain koolis käia umbes nädala, siis saadeti mind õpetaja poolt koju tagasi. Koolis oli suur ruumipuudus, lapsi oli palju ja mina kui lastest noorim pidin koju jääma.

Nüüd võttis minu õpetamise enese hooleks isa. Kuna koolis oli õpetus vene keeles, siis peeti vajalikuks mind selles keeles ette valmistada. Kodustest oskas vene keelt ainult isa. Tema siis õpetaski mulle selgeks vene tähed, õpetas ka venekeelseid sõnu ning kõnetas mind vene keeles.

Koolieelikud käisid koolis *katsel*. Nädalas kord mindi koolimajja oma aabitsaga. Seal andis õpetaja tüki kodus lugema õppida, mille pidid järgmisel korral õpetajale ette lugema. Ma kindlasti ei mäleta, kas olin minagi *katselaps* või mitte. Vaja mul seda ei olnud, sest lugemine oli mul juba küllalt selge.

Kihnu koolis

1914. aasta sügisel algas minu koolitee, kui olin kaheksa-aastane. Koolimaja oli minu kodu lähedal – pool kilomeetrit. Koolihoone oli ehitatud 1892. aastal endise Kihnu mõisa lammutamisel saadud palkidest. Koolimaja asetses kiriku vastas üle tee. Hoone suurus oli 26×13 m^2. Maja läbis koridor. Põhjapoolses majaosas oli klassiruum, selle kõrval õpilaste köök, mis oli ühtlasi söögitoaks ja riidehoiuks. Nende ruumide otsas oli üks tuba õpetaja korteriks, teine poiste magamistoaks. Maja teises otsas oli teine klassituba. Selle kõrval kolm tuba ja köök, kus elas koolijuhataja. Koridori õuepoolses otsas oli eeskoda. Selle ühel küljel oli õpetaja sahver, teisel küljel õpetajate käimlad. Maja teisel

korrusel oli põhjapoolses otsas üks väike tuba, kus oli varem õpetajaid elanud. Pööningule viis trepp koridorist. Õpilaste käimlad olid väljas – tütarlastele õunapuuaias, poistele eeskoja külge ehitatud.

Kihnu kool oli kirikukool, millel oli kaks "kooli" – abikool (вспомогательное училище) ja kihelkonnakool (приходское училище). Kummalgi koolil oli kaks jagu, rahva suus alumine ja ülemine klass, kummalgi noorem ja vanem jagu. Kokku oli siis Kihnu koolis neli klassi kahes komplektis. Koolis oli kaks õpetajat, lisaks neile andsid tunde veel preester (usuõpetus) ja köster.

Koolijuhataja oli Anton Rõigas, kes õpetas ülemises klassis. Noorema klassi õpetajaks oli Simson. Rõigas oli õpetajana lohakas. Ta oli hiljem ka vallasekretär, pidades seda ametit koolimajas. Sageli ta tundi ei tulnudki. Tunni lõpul tuli ta klassi ja andis õpikust järgmiseks päevaks osa ära õppida: "От сюда до сих пор!" Rõigas oskas hästi viiulit mängida ning oli ka hea laulumees. Ta armastas napsitada ja võttis osa külapoiste joominguist. Riietus ta nooblilt, härrasmehena. Rõigas võis anda ka häid tunde. Nii on mul meeles tema ajalootund Vene Isamaasõjast, milles ta tarvitas näitlikustamiseks teemakohaseid pilte. 1922. aastal lahkus Rõigas Kihnust.

Õpetus oli koolis venekeelne juba esimesest koolipäevast alates. Oli nõue, et vanema klassi õpilased pidid ka omavahel vahetundides vene keeles suhtlema. Seda küll õpetajad ei jälginud ja õpilaste omavaheline jutt käis siiski eesti keeles.

Eesti keelt oli iga päev üks tund, samuti usuõpetust, mis oli samuti emakeeles. Põhjenduseks oli see, et õpilased peavad usuõpetusest aru saama. Laulmist õpetati kahes keeles, oli nii eesti- kui ka venekeelseid laule.

Loomulikult oli õpilastel raske võõras keeles õppida. Ei jäänud muud üle kui õpitav mehhaaniliselt pähe tuupida. Paremas olukorras olid need õpilased, kelle isad vene keelt oskasid ja olid suutelised last kodus abistama. Nii oli lugu ka minuga ning mul ei olnud õppimisega erilisi raskusi. Õpetajal tuli kurja vaeva näha, et õpilastele vene keeles midagi selgeks teha või neid sõnu korralikult hääldama panna. Minuga oli esimeses klassis koos Rüssa Jüri Türk, kes kuidagi tähtigi selgeks ei saanud. Nii luges ta: *"Eta puka i"* või *"Eta puka kökisnak"*. Viimane oli ъ - твердый знак.

Tunnid algasid iga päev kell kaheksa hommikul. Enne tundi oli üldine palvus, milleks kogu kool, nii õpilased kui õpetajad, kogunesid ülemisse klassi. Palvetamiseks oli trükitud sellekohane brošüür, millest teatavad osad luges ette vanema klassi korrapidaja. Lugemisega vaheldusid õpilaste ühislaulud. Peale selle luges igas klassis veel korrapidaja esimese tunni algul "Palve enne õpetust". Keskpäeval oli tund aega lõunavaheaega. Õpilased läksid siis söögituppa, kus pikkade laudade taga söödi kodunt kaasa võetud leiba ja rüübati pudelist piima. Leiva kõrvale oli võtta kas võid, liha või silku. Enne lõunat

loeti klassis jälle vastav palve, samuti esimese tunni algul pärast lõunat ja viimase tunni lõpul. Palve lugemise ajal pidid kõik püsti seisma. Klassiseinal olid keisripaari pildid ja ikoon.

Varem elanud ülemise klassi õpilased terve nädala, esmaspäeva hommikust laupäeva õhtuni koolimajas. Kui mina koolis hakkasin käima, siis viibisid koolimajas terve nädala ainult veel poisid. Õpilastel oli nädala leivakott kaasa võetud. Keeta sai koolimaja pliidil, mida igaüks pidi ise tegema. Järgmisel aastal ei viibinud ka poisid enam koolis, vaid käisid iga päev kodunt.

Koolil teenijat ega koristajat ei olnud. Klassipõranda pühkisid pärast tunde kaks klassikorrapidajat. Nende ülesanne oli ka külmal ajal kuurist küttepuude toomine ja klassiahju kütmine. Koolivaheaegade alates – jõulude ja lihavõttepühade eel pesti klassipõrandaid. Sellele tööle käsutati vallavalitsuse poolt lastevanemad. Nemad panid enne külmade tulekut ette ka sisemised aknad ja võtsid need kevadel eest ära.

Õpilased käisid kõik rahvariides, tüdrukud triibulistes seelikutes, poisid hallides villastes ülikondades. Kõik kandsid pastlaid. Saapaid oli harukordadel kellelgi jalas. Poisid palituid ei kandnud, kanti troisid ja jakke. Talvel oli kaelas sall ja peas *tul'la*. Tüdrukute üleriideks oli hall vammus. Peas oli neil alati rätik, ka klassis tundide ajal.

1914/15. aasta talvel käis inspektor kooli revideerimas. Sel puhul olid ärevil nii õpetajad kui ka õpilased. Et inspektorile õpilastest paremat muljet jätta, lasksid õpetajad poistel oma pintsakud riidehoidu jätta ja klassis kirjude *troide* väel istuda.

Vahetundide ajal oli õpilastel viisiks mängida *uõpi*, kulli. Kui lund polnud, siis mängiti *matskit*. Vahel korraldati "sõda" kahe klassi, ülemise ja alumise klassi vahel. Klassiruumid asetsesid kohakuti teine teisel pool koridori. Uksed avati ja hakati teise klassi loopima leivakoorukesi, lund jm. Vihikutest rebitud paberist volditi lõõtspille, pääsukesi, mida klassis lennutati ja paugutati. Pärast tunde peeti sageli "sõda". Selleks jagunesid terve kooli poisid kahte salka – Sääreküla + Linaküla + Mõisaküla ja Lemsi küla + Rootsiküla + Turuküla. Sügisel sõditi männikäbidega, vahel isegi kividega, talvel lumepallidega.

Jõulude ajal korraldati õpilastele jõulupuu, milleks oli ehitud mänd. Kihnus ei olnud kuuske saada. Jõulupuu juures lauldi, kord esitati ka näidend.

Mina olin klassis parim õpilane tänu kodusele ettevalmistusele. Hinded minu esimesel koolitunnistusel olid:

Usuõpetus	5 – 5	Ilukirjutus	4- – 4
Vene keel	4- – 4-	Laulmine	4 – 4
Rehkendamine	4- – 4 ½	Eluviis	5- – 5
Eesti keel	5 – 5	Tähelepanek	5
		Hoolsus	4 – 5

Minu vanemad kavatsesid mind preestriks koolitada. Oli ju preester Kihnus kõige auväärsem ja haritum isik. Preestri palk oli suur. Vaimulikus seminaris oli õpetus riigi kulul. Lähim vaimulik seminar oli Riias, kuhu mind kavatsetigi tulevikus õppima panna.

Minu kooliaeg algas Esimese maailmasõja algul. Esimesel koolitalvel sõjaolukord veel eriti koolitööd ei mõjutanud. 1915. aasta suvel jõudis aga rinne juba Kuramaale, Saksa sõjalaevad tungisid Liivi lahte.

Isa oli oma laevaga Rohukülas, kuhu veeti sadama ehitamiseks vajalikke kive. Sel suvel rekvireeriti kõik purjelaevad ning viidi Irbeni väina, kus nad uputati takistamaks sakslastel miinide väljatraalimist. See saatus tabas poolt Kihnu laevastikku, üle 30 laeva. Minu isa laeva uputasid mehed ise Rohukülla, lootes selle hiljem jälle üles tõsta.

Augustis oli Kihnu lähistel Vene ja Saksa laevade vahel merelahing. Suurtükilaevad "Živutš" ja "Korejets" sõitsid Riiast välja. Neile sattusid peale Saksa sõjalaevad. Lahing algas lõuna paiku Ruhnu lähedal. Vene laevad taandusid lahingut pidades Kihnu alla. Suurtükimürin oli Kihnu selgesti kuulda. "Živutš" lasti lahingus põhja, meeskond pääses paatidega Imutlaidu, kust hommikul Kihnu tuldi. "Korejets" pääses tervena Tõstamaa randa, kus meeskond süütas laeva ja lahkus ise maale.

Nüüd sattus rahvas Kihnus paanikasse. Kardeti sakslaste maaletulekut, röövimist ning tapmist. Isa ei olnud kodus. Ema ühes meie, lastega, läks oma isakoju Käärale, sealt paadiga Umalaidu, kuhu kogunes teisigi. Umalaid oli kubinal inimesi täis. Mõned olid paatidel põgenenud mandrile. Õhtuks, kui oli näha, et sakslased Kihnus ei maandugi, rahuneti ning mindi uuesti koju tagasi.

Hiljem tungisid Saksa sõjalaevad koguni Pärnu lahte, kus nad Pärnut pommitasid. Ka seal kardeti sakslaste dessanti. Selle takistamiseks uputati jõesuhu muulide vahele sadamasse sissepääsu sulgemiseks laevu, ka Kihnu omi. Lasti puruks Waldhofi puupapivabrik. Enne Pärnu lahte sisenemist pommitasid sakslased Kihnu tuletorni, nähtavasti luure otstarbel, et selgitada, kas Kihnus on suurtükipatarei.

Sügisel algas koolitöö harilikul ajal. Mina läksin esialgu ettenähtud korras alumise klassi vanemasse jakku. Esimesel koolipäeval kontrollis ülemise klassi õpetaja Rõigas minu teadmisi, sest olin suve jooksul köstri juures õppinud. Ta leidis minu teadmised olevat küllaldased, et jätkata õpinguid ülemise klassi nooremas jaos. Õppisin sealgi edukalt ja 1916/17. aastal olin juba Kihnu kooli viimases klassis. Ka selle klassi lõpetasin hästi.

Seega olin Kihnu kooli lõpetanud ja vanemate soovi kohaselt oleksin pidanud minema edasi õppima. Riia vaimulik seminar ei tulnud sõjaoludest tingituna enam arvesse. Ka Pärnu ei saadetud mind segaste olude tõttu. Nii siis

jäin 1917. aasta sügisel koju. Et aega mitte asjatult raisata ja koolis õpitut unustada, läksin uuesti Kihnu kooli viimase aasta kursust kordama.

Õpetajad olid ülemises klassis kogu aeg samad, preester F. Dubkovski ja A. Rõigas. Alumise klassi õpetaja Simson lahkus 1915. aasta sügisel. Tema asemele astus köster Laredei. 1917. aastal lahkus ka viimane ja tema asemele tuli preestri abikaasa E. Dubkovskaja.

Neil aastail toimusid põhjalikud muudatused poliitilises ja riiklikus olukorras. Oli ju 1917. aastal veebruari- ja oktoobrirevolutsioon, 1918. aasta lõpul algas Saksa okupatsioon.

Õppetöö kulges ikka endist viisi. Õpetaja A. Rõigas teatas, et nüüd võivat õpilased, kes soovivad, vastata õpitükke kas eesti või vene keeles. Oli iseloomulik, et paremad õpilased vastasid hiljem eesti keeles, nõrgemad aga tegid seda ikka vene keeles, sest nad ei saanud õpitust aru ja tuupisid õpitükid venekeelseist raamatuist mehhaaniliselt pähe.

Õpilaste arv ülemises klassis oli palju väiksem kui alumises, sest tütarlapsed õppisid koolis üldiselt ainult kaks aastat. 1915.–1918. aastail ei olnud ülemises klassis ühtki tüdrukut.

Ka 1918. aasta sügisel ei paranenud olukord ning pidin selgi aastal koju jääma. Kihnu kooli polnud mõtet enam minna. Vanemad ei tahtnud mind nüüdki mitte kodus lasta jõude aega viita, vaid panid mind preestri abikaasa juurde eraviisil õppima. E. Dubkovskaja tõi mulle Pärnust vajalikud õpikud ja ma hakkasin kirikumajas tundides käima. Õppisin botaanikat, prantsuse ja saksa keelt. Dubkovskaja õpetas saksa keelt ka Kihnu koolis, kus see oli uudse õpiainena kooliprogrammi võetud. Saksa keele tundides käisin koolis, teisi aineid õpetas ta mulle kodus. Dubkovskaja nõudis minu õpetamise tasuks, et minu ema kooks talle 100 küünart linast kangast. Ema seda ka tegi. See töö oli aegaviitev, sest lõngad olid väga peenikesed ja katkesid sageli.

Minu isa suri 1919. aasta veebruaris. Seega näis olevat tõenäoline, et minu koolitamisest enam midagi välja ei tule. Sügisel tuli asi lõplikult otsustada. Ema võttis selle siiski käsile, kuigi majanduslikud väljavaated puudusid.

Pärnu gümnaasiumis

Niisiis läksin 1919. aasta augusti lõpul sisseastumiseksameile Pärnu Linna Reaalgümnaasiumi. Mind tulid saatma ema ja E. Dubkovskaja, olin ju selleks liiga noor, et iseseisvalt asju ajada. Pealegi olin linnaeluga täiesti harjumata. Ma olin varem kaks korda linnas käinud, esimene kord 1907. aasta suvel, millest ma muidugi midagi ei mäleta, ja 1914. aasta suvel.

Eksamid toimusid Rüütli (nüüd Kalevi) tänaval kooliseltsi majas. Eksamineeriti aritmeetikas, loodusõpetuses ja saksa keeles. Sain kuidagi

nendega hakkama. Nii olin ma Pärnu Linna Reaalgümnaasiumi II klassi vastu võetud. Kool asus kahes majas. Peahoone oli Aia tänaval, nooremad klassid olid aga kooliseltsi majas.

Õppimisega sain hakkama korralikult. Nii olid mul hinded esimesel poolaastal kuues aines "hää", kolmes "rahuldav", teisel poolaastal neljas aines "hää", viies "rahuldav". Ülespidamise ja hoolsuse hinne oli "hää". Kõige rohkem oli mul raskusi saksa keelega. Selles aines oli mul Kihnust saadud põhi üsna nõrk.

Õpilaste hulgas oli saksavaenuline hoiak. See avaldus kord selles, et saksa keele tunnis protesteeriti saksa keele õppimise vastu, sest saksa keel olevat eestlaste orjastajate keel. Õpetajal tuli siis seletada saksa keele õppimise vajalikkust.

Õpilased olid sel ajal koolis võrdlemisi kehvasti riietatud. Domineeris kodukootud riie. Uhkeldamist ei olnud. Ranitsaid ega portfelle polnud. Kõik käisid kooliteed vihikud ja raamatud lahtiselt kaenlas. Puudus oli raamatutest ja teistest õppetarvetest. Tunnis pidi palju konspekteerima õpetaja jutustuse järgi.

Korteris ja kostil olin Jänesselja (nüüd Tallinna mnt.) tänaval Kihnust pärit Kai Vesiku juures. Korter asus hoovimaja teisel korrusel, korteris oli kaks tuba, üks neist täiesti pime ja läbikäidav. Sinna paigutati magama öömajalisi kihnlasi. Peale selle oli köök ja üks tuba sahvriks. Kai oli kodune ja elas koos poegade Jaani ja Danieliga. Viimane õppis samas koolis, kus minagi. Mõlemad vennad mängisid viiulit. Seal hakkasin minagi viiulit harjutama, mis mul hästi edenes. Vesikute korter oli talvel kihnlastele ööbimiskohaks. Neid käis seal talve jooksul mitusada inimest. Kedagi ära ei saadetud. Kas selle eest tasu ka saadi, ei tea. Kes arvas, see andis ja nii palju, kui heaks arvas.

1921/22. aastal nimetati kool ümber Pärnu Linna Ühisreaalgümnaasiumiks. IV klassis hakati õpetama inglise keelt, algebrat ja geomeetriat. Inglise keelt valdavaid õpetajaid ei olnud saada. Siis õppis A. Mälk, meie saksa keele õpetaja, suvel seda keelt ja hakkas sügisel meidki õpetama. Uueks õppeaineks oli ka füüsika. Õpikut ei olnud. Õpetaja dikteeris aine meile ette, mille pidime sõnasõnalt ära õppima.

Sel õppeaastal oli koolis erakordne sündmus, õpilaste streik protestiks kahe vanema klassi õpilase koolist väljaheitmise vastu. Viimaseid süüdistati kahe kivi varguses kooli mineraalidekogust. Poisid eitasid oma süüd. Nendega olid solidaarsed ka teised õpilased. Meeleolu oli väga sõjakas. Korraldati salajasi koosolekuid, kus olukorda arutati. Võtsin ka osa ühest niisugusest koosolekust. See toimus Vallikraavis, kus talvitasid väikesed purjekad. Ühe laeva tekil seisid juhtivad tegelased, kes sealt kõnesid pidasid.

Kooli juhtkond õpilaste nõudmistele järele ei andnud. Olukorda saabus lahendama haridusminister isiklikult. Koolist heideti välja veel umbes kümme

õpilast, teised, nende hulgas ka mina, võeti kooli tagasi. Streigist osavõtjaid karistati sellega, et neile määrati trahvieksam ajaloost. Mulle see muret ei teinud, sest ajalugu oli minu lemmikaine ja olin selles aines klassi paremaid, kui mitte parim õpilane. Klassitunnistusel hinnati ülespidamine ja kord "rahuldavaks". Selle kohta tehti tunnistusele märkus, et seda on tehtud "õppetöö omavolilise katkestamise pärast".

Suveks ma koju ei läinud, vaid läksin Vaariku rappa tööd otsima. Seal lõigati Sindi vabrikule turvast. Hakkasin elektrijaamale kütteks turvast vedama. Turvas laaditi aunadest rullikule, mis rööbasteed mööda katlamajja tuli lükata. Ühe päeva töötasin turbapressil, asendades üht puuduvat meest. See töö oli väga raske, vaevu suutsin õhtuni vastu pidada. Sellel tööl ma hakkama ei oleks saanud.

Jaanipäeval käisin Kihnus ka ära. Eelmiste jõulude ajal ma Kihnu ei pääsenud, jääolud olid viletsad. Pootsi kogunes seitse poissi ja kaks tüdrukut, kes kõik tahtsid Kihnu minna. Ootasime siis, millal külma teeb ja jää kandma hakkab. 4. jaanuari öö oligi vaikne ja külm. Läksime õnne katsuma. Läksime Manijasse ja sealt merejääle. Jää oli väga nõrk. Silmavahe, 4 kilomeetrit, tuli üle roomata, püsti olles jää ei kandnud. Kohati oli mõni vana jäätükk, need olid paksemad ja talusid inimese raskust. Ühel niisugusel jäätükil arvasin, et pole vaja järgmise jäätükini roomata, vaid suudan sinna hüpata. Hüppasingi. Jää aga ei pidanud vastu ja ma langesin kaelast saadik vette. Rabelesin ilma teiste abita jääle. Nüüd oleksin pidanud jooksma, et sooja saada, nõrk jää aga ei lubanud seda teha. Tuli veel hulk aega roomata, kuni tugevamale jääle jõudsime. Ilm oli külm, riided külmusid kõvaks. Jääaugust välja rabeldes olid mul ühe kinga paelad katkenud, king loksus jalas ja hakkas hõõruma. Pidin kinga jalast võtma ja sokiga minema. Lõpuks jõudsime õnnelikult Kihnu. Mina ruttasin kohe samas mere ääres olevasse tädi majja Rannale sooja saama. Seal kuivatasin riided. Sellel retkel sain ma tugevasti külmetada.

Sügisest alates oli meie kooli nimi Pärnu Linna Ühisgümnaasium. Klasse hakati lugema algkoolis eraldi (I–IV) ja gümnaasiumis eraldi (I–V). Tulevikus pidi meie kool muutuma poeglaste kooliks, tütarlapsi enam algklassidesse vastu ei võetud.

Õppimist ma tõsiselt ei võtnud. Esines palju koolist puudumisi. See tuli sellest, et käisin sadamas tööl propse koorimas ja aurikutessse laudu laadimas. Kodune abi oli vähene ja lisateenistus väga vajalik.

Eelmisel aastal vahetasin jällegi korterit. Minu tädi kolis Pootsist Pärnu ja minagi läksin nende juurde korterisse. Korter oli Allika tänavas, Räämal. Oli ainult üks tuba, köök oli kolmel perel ühine.

1923. aasta kevadel tuli meie juurde mitu Kihnu poissi Pärnust meremehe "santsu" nuruma. Nende eeskujul tahtsin minagi merele minna. See võimalus

avaneski. Sain väikesele ühemastilisele purjekale "Valli" kokaks. Meeskond kolmeliikmeline oligi. Kaptenina sõitis laeva omanik, madruseks oli üks Kihnu mees. Laev vedas Tallinna naelavabrikule kastilaudu. Esimene laadung saadi Pärnust, kaks järgmist Saaremaalt Pidula lahest.

Minu ülesanne oli meeskonnale süüa keeta, ruhv koristada, laadimistöödel ja purjede seadmisel abistada. Sageli olin ise oma huvides ka roolis. Minuga oldi rahul ja töö meeldis mulle. Esimene kuu laevas oli üsna raske. Minu õrnad koolipoisikäed läksid märgade paelte sikutamisest villi ja katki. Kuid kui käed ära kosusid, siis olid nahad ka nii paksuks läinud, et neile midagi enam häda ei teinud.

Kapten oli väga julge, hoolimatu ning ettevaatamata mees. Sellest johtus mitmeid viperusi. Nii olime kord Pärnu jõel ankruga sillaklapi keti taga kinni. Ankrut ei saanud kätte. Mässasime poole päeva enne kui vabaks saime.

Muhu väinast läbi sõites juhtus olema udune ilm. Meie ees purjetas üks suurem laev. Kapten arvas, et pole vaja jääda ankrusse selgemat ilma ootama, küll jääb meie ees purjetav laev enne meid madalikule kinni ja siis on ankru sisselaskmiseks aega küll. Eessõitev laev aga jäi ankrusse ja meie sõitsime edasi temast mööda. Korraga olime põhjal kinni. Õnneks oli vaikne ilm ja saime suurema vaevata lahti.

Kord Tallinna väljasõitmise ajal läks ilm tormiseks. Jäime Kresuli saare alla ankrusse. Hommikuks tuul vaikis, hakkasime sõitma. Tuli mööduda Aegna saarest. Mina olin roolis. Kapten seisis vantide kohal ja jälgis sõidusuunda. Iga lainega kandis laeva saarele ikka lähemale ja lähemale. Oli karta, et selle kursiga Aegna sillast mööda ei lähe. Kapten aga arvas: "Parajasti läheb mööda!" Kui laev silla kohale jõudis, siis puutus ta ahtriga silda, kaotas juhitavuse ja kandus silla kõrval oleva kivihunniku otsa. Ankur saadi sisse lasta, kuid laeva ahter ulatus ikkagi kividele ja tuul hakkas laeva iga laine ajal vastu kive peksma. Kiiruga sai purjed maha lasta. Purjepoom hakkas laias kaares laeva ühest küljest teise käima. Poom riivas minu pead ja viis mütsi merre. Müts läks Aegna randa. Meie laeva oleks seal kivide otsas peagi puruks peksnud. Õnneks oli Aegna sillas üks mereväe kaater, millel teenis madrusena üks Kihnu poiss. Need tulid meile appi ja vedasid meie laeva natukene kaugemale, kuhu ankrusse jäime. Laev viga saanud ei olnud. Mina läksin paadiga oma mütsile järele, nii sain Aegna saarel ära käia.

Sellel laeval korrapäraseid roolivahte ei peetud. Kes juhtus roolis olema, see oli seal kas või terve päeva või öö. Kord Saaremaalt Tallinna purjetades juhtusin mina öösel roolis olema. Tuul oli vali ja laev sõitis Soome ranna poole. Äratasin lõpuks kapteni, et kurssi muuta. Sama juhtus ühel ööl Pärnu sõites. Olin jälle üksi roolis. Tuul oli vastu ja tuli kreitsida. Tegin seda üksi.

Kavaru all pidin laeva kinni laskma. Laev puutus põhja, kuid sain veel välja keerata. Kapten oli väga julge, ta usaldas laeva juhtimise poisikese kätte.

Sel suvel tuli mul otsustada, kas jätkata õpinguid koolis või jääda meremeheks. Viimane ala hakkas mind huvitama. See laev, millel sõitsin, pidi sügisel varakult seisma jääma. Kavatsesin minna välissõitu suuremal laeval. Tallinna sadamas oligi üks suurem kaljas, millele mehi värvati. Laev pidi viljalaadungiga Inglismaale purjetama. Läksingi selle laeva kapteni juurde santsu otsima. Mind lubati madruseks võtta ja kästi järgmisel päeval laeva tulla. Rääkisin kavatsusest oma kaptenile. Tema ei pidanud minu plaani heaks. Laev, kuhu kavatsesin minna, olevat vana ja seda saavat merel lõpmatult pumbata. Jätsingi uuele kohale mineku katki. Augusti lõpul sõitsime Pärnu ja mina läksin jällegi kooli.

Pärnu gümnaasiumist pean tänuga meenutama eesti keele õpetajat Rööpi. Tema andis hea põhja kirjandite kirjutamiseks, mille poolest ma klassis heast küljest silma paistsin. Mäletan, et Rööp kord minu head keeleoskust kiitis, öeldes, et saarlased olevat üldse head keelemehed.

Eriti peaksin veel mainima Pärnust saksa keele õpetajat A. Mälku, kes minu eest eriti hoolitses ja muret tundis minu viletsa saksa keele pärast.

Läänemaa Õpetajate Seminaris

1924. aasta kevadel läksin koju Kihnu. Suvel abistasin kodustes põllutöödes. Augustis hakati võrkudega sügisest räime püüdma. Seda tegin ka mina isast järelejäänud võrkudega.

Sel sügisel muutus minu edasine koolitamine juba küsitavaks. Majanduslik olukord oli raske. Toetust polnud kusagilt loota. Ainuke rikas sugulane oli minu ema vend Käära Mihkel Türk. Temalt oli häda korral varemgi laenatud. Selle võla pidin ma pärast kooli lõpetamist tasuma. Laen oli protsentideta. Ikkagi oli veel kooli lõpetamiseni vaja kolm aastat ema kulul elada. Pealegi õppis ka õde Pärnus ja võis alles poole aasta pärast tööle hakata.

Sel ajal oli Kihnus vallasekretäriks keegi Järv. Tema soovitas mul edasi õppida õpetajate seminaris. Seal oli õpiaeg küll ühe aasta pikem kui gümnaasiumis, kuid seal sai elada internaadis, mille eest tasu ei nõutud, tuli maksta ainult toidukulud. Ka ei olnud seminaris õppemaksu nagu gümnaasiumis. Pealegi nõustus Pärnu Maakonnavalitsus andma mulle seminaris õppimise ajal stipendiumi 10 krooni kuus. See oli juba väga suur abi, mis kattis suure osa õppimiseks vajalikest kulutustest. Seminari lõpetanul oli pealegi veel elukutse, mida gümnaasiumilõpetajal polnud.

Läänemaa Õpetajate Seminar oli Asuküla vallas, Uuemõisas, Haapsalu linna piirist üks kilomeeter põhja pool Tallinna suunduva maantee ääres. See

Theodor Saar Läänemaa Õpetajate Seminari õpilasena

oli vanasti olnud piiskopimõis. Mõisa süda oli jäetud seminarile. Kooli peahoone oli ruumikas kolmekorruseline ehitus. Endisele mõisahoonele oli tehtud juurde- ja ümberehitusi. Hoone oli valge, õpilased kutsusid seda USA valitsushoone järgi "Valgeks Majaks". Majas oli keskküte. Alumisel korrusel oli õpilaste garderoob, WC-d, kooli kantselei, kooliteenijate korterid. Teisel korrusel oli aktusesaal, vestibüül, klassiruumid, üks õpetaja korter. Kolmandal korrusel olid poeglaste internaadiruumid. Hoone mõlemas otsas olid juurdeehitatud tiivad, ühes saal, teises harjutuskooli ruumid.

Seminaril oli mitmeid kõrvalehitusi. Suurim neist oli tütarlaste internaadihoone. Selle alumisel korrusel paiknesid köök ja söökla, teisel korrusel tütarlaste eluruumid ja mõned korterid. Alumisel korrusel olid veel tööõpetuse ruumid. Peahoone ees oli pikk ühekorruseline ehitus, varasem mõisa hobusetall, kus asusid õpetajate korterid.

Seminaril oli ka oma majapidamine. Oli üsna suur viljapuuaed, oli põldu ja lehmi. Õpetajatemaja vastas oli suur loomalaut. Eri hoones oli saun ja pesuköök. Viljapuuaias oli suur tiik, keskel saar. Tiigis elasid kogred ja seal sai ka paadiga sõita. Peahoone ees oli palju ilupuid. Seminari viljapuuaia kõrval kasvas tore tammik. Üldse oli kooli ümbrus looduslikult kaunis. Umbes kilomeetri kaugusel oli meri, Haapsalu laht. Kooli ja mere vahel olid põllud ja heinamaad. Teisel pool üle maantee kasvas okasmets, sealt kulges Tallinna–Haapsalu laiaroopaline raudtee.

Mina hakkasin õppima seminari III klassis. Seminari õppekava erines gümnaasiumi omast alates sellest klassist. Humanitaaraineid õpiti gümnaasiumi reaalharu, reaalaineid aga humanitaarharu programmi järgi. Võidetud aja arvel õpetati lisaks eriaineid. Kohustuslik õppeaine oli klaverimäng. Vabatahtlikult võis õppida viiulit, pasunamängu ja usuõpetust. Mina õppisin neist ainult viiulit.

Silmapaistvaimad õpetajad olid: direktor ja ühtlasi matemaatikaõpetaja Jürisson ning muusikaõpetaja Cyrillus Kreek.

Cyrillus Kreek uuris rahvaviise ja kogus neid. Ta küsitles õpilastelt kodukohas kuuldud viise ja kirjutas need laulutundide ajal klassis üles. Iga õpilane pidi koolivaheajal oma kodukohas jälgima rahvalaule, need pähe õppima ja koolis õpetajale ette laulma. C. Kreek kasutas rahvaviise oma loomingus. Kreek harilikke tunde ei andnudki. Ta rääkis üht-teist, millel õppekavaga ühist polnudki. Vahel mängis ta klaveril ette Wagneri oopereid, lastes õpilastel jälgida mängitavas teoses üht motiivi. Kui see kõlas, pidi õpilane ütlema, mis motiiv see on. Niisugust tegevust nimetas Kreek meie kõrvade puhastamiseks.

Eesti heliloojatest hindas ta peale M. Saare eriti R. Tobiast. K. A. Hermannist ta eriti lugu ei pidanud, ka Miina Härmasse suhtus Kreek üleolevalt.

Kreek oli suur piibumees. Tal oli kõvera pitsiga piip alati suus. Klassi tulles võttis ta ukse vahel piibu pihku ja istus laua taha. Tunni keskel pani ta piibu põuetaskusse. Klassist lahkudes pani ta uksest väljudes jällegi piibu suhu. Ta rääkis, et arst soovitanud tal suitsetada, et hoiduda rasvumisest.

Kreek juhatas seminari segakoori ja sümfooniaorkestrit, õpetas ka soovijaile pasunamängu ning juhtis muusikaringi. Vahel viis ta õpilased kuulama Haapsalu suveorkestrit, andes mängitava pala kohta seletusi. Kreek hindas vaimulikku muusikat ja õpetas koorile klassikute koraale. Õppisime isegi Händeli oratooriumist "Messias" suure osa ära. Kord andsime kontserdi Haapsalu lossikirikus.

LÕS-i sümfooniaorkestri I viiulite rühm 1927/28. õ.-a.
T. Saar esireas vasakult esimene

Kreek hindas õpilasi ainult nende praktiliste oskuste järgi. Ta laskis Punscheli koraaliraamatust noodist laulda noodi nimetustega, kusjuures õpilane pidi ise käega takti lööma. Teiseks laskis ta ettelaulmise järgi kirjutada diktaate. Ta ütles, et praktiline oskus on tähtis, teooria õppivat igaüks ise ära. Kreek arvas, et ebamusikaalseid õpilasi ei ole, kõik on suutelised muusikat teataval määral õppima ja sellest aru saama.

Käitumiselt oli Kreek tasakaalukas. Ta ei vihastanud kunagi. Linnas käis ta jalgrattaga, sõidukiirus oli tal väga tagasihoidlik. Kevadeti armastas ta koos õpilastega koolimaja ees kõvaks tallatud platsil mängida kroketit.

Silmapaistvam kuju õpetajate hulgas oli veel loodusteaduse õpetaja Aleksander Lint. Ta vaatles linde ja suunas sellele ka õpilasi. Nii korraldas ta varahommikul lindude laulu kuulamisi. Lindi juhtida oli ka seminari juurde organiseeritud ilmajaam, kus vaatlusi tegid internaadis elavad vanemate klasside õpilased. A. Lint oli varem olnud "Vanemuise" näitleja. Ta oli kooli näiteringi juhendaja ja kõigi õpitavate näidendite näitejuht, korraldas ka õpilastele grimeerimiskursuse.

IV klass erines juba märgatavamalt gümnaasiumist. Psühholoogiat õpetati rohkem, õpilasi viidi ka harjutuskooli tunde pealt kuulama. Mina jõudsin viiulimängus hästi edasi, hakkasin mängima sümfooniaorkestris teiste viiulite rühmas. Järgmisel aastal mängisin esimest viiulit. Orkestris oli umbes 20 mängijat. Orkestrit juhatas C. Kreek.

Suvevaheajal läksin jälle koju. Siin avanes mul võimalus tasuvat tööd saada. Minu onul, Käära Mihkel Türgil oli osa purjekast "Diana". See oli kahemastiline, umbes 30 brt suurune laev, millega veeti linnadesse raudkive. Laeval oli selleks suveks tehtud leping vedada suuri kive Kolka tuletorni kindlustamiseks Lätis.

Kolka tuletorn oli ehitatud kividest kuhjatud saarele. Sõja-aastate jooksul olid lained kivide alt liiva ära uhtunud ja kivid varisesid laiali. Oli vaja uusi kive juurde vedada. Selleks ei kõlvanud väikesed kivid, mille lained oleksid hõlpsasti laiali pillutanud. Vajalikke kive ei jõudnud mees käsitsi laadida. Selleks oli paadi masti külge sobitatud vints, mida üks mees käsitsi ümber ajas. Teine mees töötas kolmeharuliste tangidega, mis olid vintsi vaieri otsas. Paadiga sõideti madalasse vette, kus leidus kive. Seal võttis üks mees kivi tangide vahele, teine keeras selle vintsi jõul veest välja. Nii korjati paat kive täis ja sõuti laeva juurde. Seal tõsteti kivid samal viisil laeva, nagu seda oli tehtud nende paati laadimisel.

"Dianat" laaditi kahe paadiga, s.o. nelja mehega. Neljandaks meheks kaubeldi laeva noor poiss kokaks. Harilikult olid kokkadeks 14–16-aastased poisid. Selleealistele oleks suurte kivide laadimine väga raske olnud. Mina olin parajasti 20-aastane. Onu soovitas mul laeva tulla. Tal oli muidugi ka soov mulle teenistust võimaldada.

Esimese laadungi laadisime laevale Kihnu rannast, edaspidi Abruka ümbruse laidudelt. Üldse tegime suve jooksul viis reisi. Laev sõitis kivilaadungiga tuletorni kivisaare juurde. Sealsamas lossiti kivid vintsi abil otse laeva kõrvale vette. Kolkasse kivide vedamine oli riskantne. Kui laeva oleks seal olles torm tabanud, oleks laevahukk olnud tõenäoline, sest ei olnud kuhugi tormivarju minna.

Augusti lõpul läksime Kihnu tagasi. Seega oli minu meremeheelu kestnud ligi kolm kuud ja mul tuli septembri algul jälle kooli minna.

Lõpuklassis kulus palju aega juba ainult erialaainetele. Igal õpilasel tuli anda igas algkooli õppeaines praktikatund, mida kõik klassikaaslased ja aineõpetajad pealt kuulasid. Sellele järgnes hiljem klassis tunni arutlus, kus pandi ka hinne. Õppeaasta lõpul pidi iga abiturient andma nädal aega harjutuskoolis kõik tunnid järjest, kolm päeva I–IV klassis, kolm päeva V–VI klassis. Eelmiseks päevaks tuli koostada tunnikonspekt ja see aineõpetajale esitada. Konspekt arutati koos läbi.

Küpsuseksamiks oli meil eesti keeles kirjand "Ausus ning õiglus isiku ja ühiskonna elus", saksa keeles "Mein erster Tag in dem Lehrerseminar", ja suuline eksam pedagoogikas.

25. mail 1928. aastal lõpetasin ma Läänemaa Õpetajate Seminari ning sain 6-klassilise algkooli õpetaja kutse. Seaduse järgi pidin ma seminaris õppimise aja eest olema kaks aastat õpetaja, Pärnu Maavalitsuselt saadud stipendiumi eest aga neli aastat.

Kokkuvõtvalt oma koolipõlvele tagasi vaadates märgiksin järgmist. Kõigil koolidel oli minu kujunemisele oma osa. Kihnus sain hea põhja vene keele oskusele, mida Pärnus veelgi täiendasin. Kooli miljöö oli kõige meeldivam seminaris. See kool oli määratud just maa-algkoolide õpetajate ettevalmistamiseks. Selleks ta asutatigi maale, mitte linna, et seminaristid harjuksid külamiljööga. Kooli asutaja ja organiseerija oli Johannes Õunapuu, kellel oli õpilaste hulgas väga suur autoriteet. Ta oli eelmisel talvel surnud, kui mina seminari astusin, kuid hiljemgi meenutati ikka Õunapuud tema surmapäeval korraldatud aktusega.

Õpilased moodustasid seminaris nagu ühise pere. Seda kokkukuuluvust aitas süvendada muidugi elu internaadis. Õpilastel oli laialdane omavalitsus. Kõik õpilased kuulusid õppurühingusse. Ühingul oli mitmeid huvialaringe: kirjandus-, teatri-, spordi-, retoorika- ja muusikaring. Kui hakkas töötama Eesti Ringhääling, moodustati raadioring. Koguti raha ja osteti raadioaparaat, mida ühiselt kuulati. Fotohuvilised olid koondunud fotoringi. Kirjandusring andis välja kooli ajakirja "Tulilind", milles avaldati õpilaste ilukirjanduslikke katsetusi. Korraldati kirjanduslikke kohtuid. Peale selle oli veel ajuti tegutsev peotoimkond ja bibliograafiatoimkond. Viimane kogus seminari- ja hariduselu puudutavaid ajalehelõikeid. Igal ringil oli juhendav õpetaja, kuid asja korraldamine oli täiesti õpilaste eneste hooleks. Õpetajad sellesse märgatavalt ei sekkunud. Mina võtsin osa kirjandus-, teatri-, retoorika- ja muusikaringi tööst. Kahel aastal olin ma peo-, kord ka bibliograafiatoimkonna esimees. Peale õppurühingu oli õpilaste juhtida veel kooli kooperatiiv, kus müüdi õppetarbeid.

Seminare peeti "punasteks" koolideks. Seal olid õpilased pärit kehvematest perekondadest ja sellele vastavalt oli ka nende meelsus pahempoolne.

9. Sõjaväes

Ma oleksin pidanud kohustuslikus sõjaväeteenistuses olema 1926.–27. aastal, kuid sain kooli lõpetamiseks ajapikendust. Nii tuli mul pärast seminari lõpetamist 1928. aasta sügisel ka see kohustus täita. Arvele olin võetud Haapsalus, kuid palusin seda teha elukoha järgi Pärnus, millega ka nõustuti. Kuni sõjaväkke minekuni oli veel kolm kuud aega. Selle aja jooksul aitasin heina teha ja augustis püüdsin räimi.

Kihnust oli sel sügisel sõjaväkke minemas peale minu kümme poissi, kes olid minust poolteist aastat nooremad.

Kihnus oli kombeks, et nekrutid korraldasid enne sõjaväkke minemist igaüks oma kaaslastele ühe päeva jooksul joomingu. Selleks pruuliti õlut, hangiti viina ja anti päeva kestel süüa. Õhtul kogunesid sinna ka külanoored. Siis tantsiti hilisööni. Järgmisel päeval mindi teise kaaslase juurde jne., kuni kõigi juures oli jooming peetud. Meid oli üksteist nekrutit, järelikult peeti üksteist joomingupäeva. See läks liiga pikale, sellepärast tegime paaripäevase vahe. Nii läks ära septembri teine pool.

Meie hulgas viibis pikemat aega üks vanem mees, Tohvri Jüri Vesik. See oli suur joodik. Läksime oma kambaga külatänavas. Jüri oli parajasti ühe hoone ehitamisel ametis. Meie hüüdsime Jürit eneste kampa tulema. Jüri kargas kohe hoone seinalt maha ja liitus meiega. Ta jäi meie hulka kuni lõpuni. Jüriga sai palju toorest nalja. Teda värviti, pandi lehmasarved pähe ja tehti muudki, mis pähe tuli. Pillimehed olid meil omast käest. Mina mängisin viiulit, Jaan Palu lõõtspilli, Mihkel Sutt tamburiini ja lõõtspilli. Mihkel Loob mängis natuke ka mandoliini.

1. oktoobril pidime olema Pärnus, kus meid väeosadesse määrati. Mihkel Loob ja Mihkel Laarents saadeti Aegna saare merekindluse suurtükiväkke. Teised jäid kõik Pärnu ja määrati kas 6. või 9. üksikusse jalaväepataljoni. Mina sattusin viimase kolmandasse kompaniisse.

Pataljoni kaks kompaniid oli majutatud Riia maanteele Lembitu, end. Krasnojarski kasarmutesse, kolmas kompanii aga Riia maantee ja Tammsaare tänava nurgale. Seal oli suur ruumikitsikus. 6. pataljon kuulus 3. diviisi ühte brigaadi. Diviisiülem oli kindralmajor Unt, brigaadiülem kolonel Marder, pataljoniülem kolonelleitnant Rosenberg. Rühmaülem oli keegi äsja sõjakooli lõpetanud nooremleitnant, jaoülem aga kadett-praktikant Rosin.

Kihnu nekrutid pidutsemas 1928. aasta sügisel

Mõne päeva pärast käis meid diviisiülem vaatamas. Olime kasarmuõues rivis. Tema tervitusele ei osanud me vastata. Ta sai sellest aru ja ütles: "Nad ei oska veel."

Meie võimlemisõpetajaks-instruktoriks oli minu endine klassikaaslane Treumann Pärnu Gümnaasiumist, kes oli nüüd üleajateenijana nooremall-ohvitser. Mina sain sõjaväelise korra ja õppustega hästi hakkama, oli mul ju vastav koolitus seminari viimasest klassist juba olemas.

Sain selles kohas kuu aega olla, kui moodustati pataljoni teise kompanii juurde õpperühm, kuhu koondati kõik vähemalt keskharidusega noorsõdurid.

Eelmisest kohast on meelde jäänud mõned sündmused. Meie hulgas oli algul üks täiesti kurt mulgi poiss. Jaoülem ei teadnud seda ja vihastas väga mehe peale, kes kärkimistele vastas süütu naeratusega. Siis selgus, et mees on kurt ja ta vabastati peagi sõjaväest. Teine mees oli pime. Ta ütles, et vaevalt seletab kasarmu teise seina ääres olevat meest. Temagi vabastati mõnevõrra hiljem.

Minuga samas rühmas olevat Kihnu poissi Mihkel Sutti hakkas üks mees-test narritama. Mulle see ei meeldinud. Kord, kui see jälle kordus, hakkasin ma sellel narrijal rindu kinni ja ähvardasin talle naha peale anda, kui ta Sutti rahule ei jäta. Mees kohkus ja enam teist ei narritanud.

Igapäevasteks riieteks anti meile välja sõjaaegsed Ameerika mundrid. Need olid juba väga kantud ja ei passinud kuidagi selga. Jaoülem püüdis küll seda riietust mehe seljas siia-sinna venitada ja seadida, aga ilma nähtavate tulemusteta.

Kord külastas meid brigaadiülem kolonel Marder. Ta kuulas pealt sisetundi, kus rühmaülem rääkis sõjaväeteenistuskohustusest. Ta ütles, et meil ei ole vabatahtlikku sõjaväge nagu mõnes teises riigis. Selle peale hakkas Marder ise närviliselt seletama: "Kas meil ei ole vabatahtlikke, äh? Kas ohvitserid ja üleajateenijad ei ole vabatahtlikud, äh?" Kõik laused lõpetas ta "äh-ga", sellepärast kutsusid poisid teda kolonel Ähhiks. Mind määrati rühma jagajaks – anti välja rühma suhkur, mille meestele pidin ära jagama. Esimesel korral jäid mul näpud põhja. Pidin poest lisa ostma, et ükski mees ilma ei jääks.

Õpperühma ülem oli kapten Rigov. See oli vanem mees ja juba Vabadussõjas kaptenina osalenud. Ta olnud kord isegi Valga komandant, siis aga joomise pärast järjest madalamatele kohtadele paigutatud. Meie juureski jõi ta edasi. Mõnikord määrati talle selle eest karistuseks kodune arest. Ühe õppuse ajal viibis meie juures pataljoniülem. Rigov hilines ja tuli kohale, olles märgatavalt purjus. Patül kutsus ta kõrvale, et mehed ei kuuleks, mis ta distsipliinirikkujale räägib. Rigov seisis tikksirgelt ja kuulas patüli noomitust. Muidu oli Rigov hea riviohvitser, hea rühiga, oskas hästi seletada. Mehed pidasid temast lugu. Kompaniiülem oli leitnant. Oli imelik ja loomuvastane, et meie rühmaülem, kes oli kapten, pidi enesest madalama aukraadiga ülemusele esinema.

Õpperühmas võeti noorte õppekava kiirendatud korras läbi. Kahe kuu pärast, jaanuari algul olid reameheks saamise katsed. Kõige raskem oli rännak. See oli 30 km pikk, mille pidi läbima terve jagu, tohtides maha jätta ainult kaks meest. Rännakul pidi igal mehel seljas olema kahepuudane täisvarustus. Selleks kaaluti seljakotti vastav kogus liiva. Meil oli tubli jaoülem, kapral, kes oli väga sitke ja vastupidav mees. Ta võttis juba algul õige tempo ja pidas seda terve rännaku aja. Kaks nõrgemat meest jäeti juba rännaku algul maha, et nad üldist tempot maha ei kisuks. Rännak läks läbi Sindi, kust tagasi pöörduti. Lõpp oli Reiu jõe suudmes. Seal oli veerand tundi puhkust. Rännak võttis võhma välja. Mõned mehed olid nii läbi, et ei suutnud enam püssi kanda. Need anti tugevamatele kanda. Jaoülem ise võttis oma selga paar lisapüssi. Sellejuures õnnestus natuke sohki teha. Keegi eraisik läks Sindist Pärnu poole jalgrattal. Tema jalgrattale saime panna mõned püssid.

Pärast puhkepausi järgnes 3 km lahingrännakut, mis lõppes Papiniidu lasketiirul. Seal tuli lõpuks veel märklaudadesse tulistada. Siis kontrollis arst meeste pulssi. Kõigil lõi süda 120 korra ümber minutis. Kui kasarmusse jõudsime, siis võtsime pealmised riided ära. Kõigi kehad aurasid. Selgus, et olime rännaku läbi teinud alla kolme tunni. See oli üleriiklik rekord. Ülemus oli väga rõõmus ja rahul. Nii kompanii- kui ka rühmaülem andsid meile kumbki kilo šokolaadi preemiaks.

3. jaanuaril peeti Eesti-Vene relvarahu sõlmimise aastapäeva. See oli olnud 1920. aastal. Sel puhul oli paraad ja õhtul "Endla" teatris koosolek, kus sõja-

väelased esinesid ettekannetega möödunud sõjast. Sel puhul viidi pataljoni lipp teatri näitelavale. Lipu juures oli vahtkond, millesse ka mind määrati.

Õpperühmas olles tuli meil kord ühel varahommikul välja minna tulekahju kustutamisele. Põles üks väiksem puumaja. Aitasime vett kustutamiseks kohale anda. Seda tehti pangedega, mis mehelt mehele edasi anti.

Nii olin siis 2. jaanuaril 1929 reameheks ülendatud ja kuuekraele tuli õmmelda kaks nööpi, mida noorsõduril polnud õigust kanda.

Jaanuaris komplekteeriti sõjakooli aspirantide kursused. Selleks pidi iga väeosa saatma määratud arvu sõdureid, kel oli vähemalt keskharidus. Selleks küsiti meestelt, kes soovib sõjakooli minna. Meie hulgast oli soovijaid rohkesti, rohkem kui oli kohti ette nähtud. Esiteks käidi läbi arstliku kontrolli alt. Seal praagiti meie hulgast ainult üks mees välja, kes oli pikk, vibalik, ilma toreda rühita. Ikkagi jäi sõjakooli soovijaid rohkem, kui oli vabu kohti. Siis korraldati võistluseksamid. Need olid kirjandid eesti keeles ("Ajakirjanduse tähtsusest") ja ajaloos ("Eestlaste võitlused XIII sajandil"). Eksamihinnete alusel saadeti siis nõutud arv mehi sõjakooli. Minu hinne ajaloos oli parim, "12", eesti keeles aga "10". Viimases ületas mind ainult üks Sinika-nimeline mees, kes oli ülikoolis eesti keelt õppinud. Sõjaväes hinnati 12, mitte 5 palliga, nagu oli tavaks teistes koolides. Nii olin minagi sõjakooli määratud.

Sõjakool asus Tallinnas Tondi kasarmuis. Kohale jõudsime 10. jaanuaril 1929. Tondil oli Sõjaväe (Kaitseväe) Ühendatud Õppeasutus. Sinna kuulusid kadettide, aspirantide ja allohvitseride kursused. Kaks esimest moodustasid sõjakooli.

Kadette oli kaks kompaniid, samuti ka aspirante. Tondil oli kolm suurt blokki. Ühes asus sõjakool, seal oli ka võimla, teises allohvitseride kool, kolmandas raamatukogu jm. Peale selle oli ruumikas ehitus loengute pidamiseks, ratsahobuste tall, saun, juhtkonna eluruumid jm. Oli oma spordiväljak ja laskeetiir (200 m). Õppeasutuse maa-ala oli üsna suur. Selle ümber käimiseks kulus aeglaselt jalutades üle kahe tunni aega.

Mind määrati aspirantide klassi, 2. aspirantide kompanii I rühma. Jalaväelasi aspirante oli kaks kompaniid. Peale selle oli suurtükipatarei ja raskekuulipildujate komando. Jalaväelaste juurde olid paigutatud teiste väeliikide aspirandid. Nii oli meie rühmas üks jagu ratsaväelasi, 1. kompaniis aga üks jagu mereväelasi-madruseid. Peale selle oli mehi veel side-, pioneer- ja soomusvägedest.

Väeosast anti meile kõige uuem riidevarustus sõjakooli kaasa. Need jäid meile nüüd igapäevasteks riieteks. Linnas käimiseks aga lasti rätsepa juures mõõdu järgi kuub õmmelda, samuti lasti ka sinelit kohendada. Väeosast oli igaühel kaasas kaks paari tanksaapaid. Neist võeti üks paar ära, mille vastu anti säärikud. Minult tanksaapaid vastu ei võetud, sest olin neid kord juba

Theodor Saar Tondi sõjakoolis

varem kandnud. Ostsin siis ühelt kaaslaselt säärikud, kes laskis enesele ise need kingsepal teha. Linnas käies ja paraadidel pidid sõjakooli õpilased kandma valgeid sõrmkindaid. Paguneil oli pikuti hõbekardpael. Nii olid sõjakooli kursandid tipp-topp poisid. Neid nimetatigi teiste sõdurite poolt härrassõdureiks.

Toideti paremini kui harilikes väeosades. Viimastes oli mehe toiduraha päevas 42 senti, sõjakoolis aga 75 senti. Süüa anti neli korda päevas, teistes väeosades kolm korda. Sõjakooli õpilastel töötoimkondi ei olnud. Ruumid koristasid ja köögis töötasid palgalised naised. Olid küll teenistustoimkonnad – kompanii ja köögikorrapidaja ühes abiga ja öine piilkond. Viimasesse kuulus kaks meest, kes õppeasutuste territooriumil öösel liikusid, valvates, et keegi võõras territooriumile ei pääseks. Piilkond oli väljas kella

22-st kuni kella 6-ni. Sel ajal vahetati piilkonnas mehi kolm korda. Nii tuli ühel paaril väljas olla üle kahe tunni. Selle aja jooksul jõudis aeglaselt jalutades õppeasutuste territooriumi ümber ära käia.

Õppeasutuste ülem oli ratsaväe kindralmajor G. Jonson, sõjakooli ülem kolonel V. Trossi, meie kompanii ülem kapten O. Eiche, rühmaülem leitnant Eisen, rühmavanem aspirant noorem allohvitser Kibus, veltveebel Sikka. Jaoülemaid ei olnud. Kursandid täitsid ise järjekorras jaoülema kohuseid. Peale selle oli rühmal veel üks üleajateenija aspirant noorem allohvitser instruktor.

Juhtiva kaadri iseloomustuseks võib öelda seda, et kõik olid hea rühiga mehed. Ainult kompaniiülem oli lõnkuva kõnnakuga. Osa neist olid õppejõududena viletsad. Niisugune oli eriti instruktor, kellel meeste silmis autoriteet puudus ja kelle teadmised olid üsna nigelad. Rühmaülem Eisen oli flegmaatiline ja tema õppused olid unised, igavad. Veltveebel Sikka oli "hea" mees, nagu sel ametikohal olla saab. Ta käis alati naerul näoga ja sellepärast kutsuti teda "naeratav hädaoht". Kord tegid kursandid niisuguse tembu: teadetetahvlile oli kriidiga kirjutatud teadaanne veltveebli allkirjaga, aga keegi oli Sikka asemele kirjutanud Siga. Veltveebel märkas nimemuutmist, kuid süüdlast ei õnnestunud avastada.

Päevakava oli nii koostatud, et enne lõunat olid loengud teoreetilistes ainetes, pärast lõunat praktilised harjutused – rivi, relvade materjaalosa jms. Lektorid olid head. Need olid enamikus vanemad ohvitserid, kolonelleitnandi või koloneli auastmes. Gaasiasjanduse lektor oli eraisik, keegi baltisakslane. Vabadussõda luges Kaitseliidu kolonel Maide, sõjaväe psühholoogiat kolonel Jaakson – pärastine haridusminister. Praktiliste ainete õpetajaist olid silmapaistvamad major Weiss ja kapral Popov. Esimene oli baltisakslane, kes õpetas ratsasõitu, mida oli kord nädalas üks tund. Popov oli venelane. Algul oli ta eraisikuna teenistuses, hiljem üleajateenija kapral. Tema õpetas täägivõitlust. Räägiti, et Popov olnud endine valgete vägede polkovnik. Eesti keelt oskas ta väga puudulikult. Kui kursandi ilme täägivõitluse ajal polnud küllalt metsik, siis ütles Popov: "Silmad kak u jänesel". Kui täägitorge oli liiga nõrk, siis kommentaar oli: "Torkab kak papa mama." Jalgade asendit täägivõitluse ajal selgitati nii: "Vasak jalg na parem konts." Popov oli ise väga hea vehkleja. Ta kutsus vahest kursante enesele vastaseks. Kõik temale suunatud täägitorked tõrjus ta osavalt. Võimlemist õpetas Ernst Idla, kes oli oma ala parimaid spetsialiste. Poksi õpetas jällegi üks poksimeister.

Sõjakooli päevil hakkasin ma spordist lugu pidama. Varem olin sellesse suhtunud üleolevalt kui mingisse liigsesse harrastusse. Seal õppisin ka suusatama. Iga nädal korraldati suusamatk. Ilma igasuguse ettevalmistuseta tuli läbi sügava lume teele asuda. Need, kes varem suusatanud polnud (neid oli üsna rohkesti, ka mina) sumasid algul jalgsi lumes, suusad kaenlas. Pikapeale

hakati katsetama ka suuskadel liikumist, kuni suusatamine saigi selgeks. Vahel lasti mehi Mustamäe järsult nõlvalt suuskadel alla sõita. Vähese oskusega suusatajad lendasid seejuures ülepeakaela, murdus suusakeppe ja suuski. Mehed ise jäid küll terveks.

Mõnikord külastasid sõjakooli kõrged välismaised külalised. Kord käinud seal üks Jaapani kindral. Olin parajasti Valdeku laskeplatsil õppustel ega näinud teda. Külaline oli käinud sõjakooli köögis, kus maitsnud kursantidele antavat toitu. Oma arvamuse oli ta hieroglüüfidega korrapidaja raamatusse kirjutanud. Pent Nurmekund luges selle ära. Olnud kirjutatud: "Muidu hea, aga ühele jaapanlasele väga rasvane". Kord käis meil üks nõukogude vene kindral. Meil oli parajasti täägivõitluse tund Popovi juhatusel. Kindralit saatis sõjakooli ülem kolonel Trossi. Tervitasime möödujaid, kes sõjakooli ruumidesse siirdusid.

1929. aasta talv oli väga külm. Sageli jäi ära hommikune jalutuskäik, mida tehti 20 minuti jooksul enne hommikusööki. Jäid ära ka pärastlõunased väliõppused, mida asendati siis kergekuulipilduja Madseni harjutustega. Ära jäi ka vabariigi aastapäeva paraad 24. veebruaril. Sel päeval külastas meid Läti sõjaminister. Meid paigutati võimlasse, mis asus välisvärava juures. Väravasse pandi piilur, kes pidi ministri auto saabumisest teatama. Kui see saabus, jooksime kiiresti välja rivisse. Minister käis oma saatjatega kiiresti rivi eest läbi ja kadus ruumidesse. Meid lasti kohe "rivitult" ja jooksime kiiresti kasarmusse. Külm ei lasknud tseremoonitseda. Ka kasarmus oli külm. Ööseti lubati korrapidaja ohvitseri eriloal lisaks tekile veel sinel peale võtta. Kord linnas käies näpistas külm mul kõrvu. Linnas käies ei lubatud ju mütsikõrvu alla lasta.

Sel talvel möllas veel äge gripp, linnas oli rohkesti suremisi. Sageli liikusid Tondilt mööda matuserongid Rahumäele. Ka sõjakoolis oli palju haigeid. Olin kompanii korrapidaja, kui gripp minugi kallale asus. Suutsin siiski oma korrapidamisaja lõpuni jalul püsida. Selle lõpul aga läksin kohe arsti juurde ja mind määrati haiglasse. Et linna sõjaväehaiglas ruumi ei olnud, paigutati mind sõjakooli ambulantsi, kus oli ees juba teisigi haigeid. Mõne päeva pärast ma paranesin ja mind saadeti väeossa tagasi.

Suursündmuseks meie elus oli Rootsi kuninga Gustav V külaskäik jaanipäeva paiku. Kuninga vastuvõtuks määrati auvahtkond ja aukompanii sõjakooli aspirantidest. Mina sattusin aukompaniisse. Meile tehti selleks puhuks veel erilist rivilihvi, meid õpetama määrati kadettide riviohvitser leitnant Polisinski. See oli ise väga toreda välimusega ohvitser ja oskas ka meie juures märgata igat väiksematki iludusviga rivilises käitumises. Küsisime, et kuidas tuleks kuningale vastata, kui ta meid tervitab, kas "Tervist, härra kuningas!" või kuidagi teisiti. Öeldi, et vastata tuleb "Tervist, majesteet!"

Kuningas saabus Tallinna sõjalaevade saatel. Vastu läks "Lennuk". Sadamas valvas kontradmiral Salza kõrgemate mereväelastega. Meie aukompanii asetati sadamasillale. Kuningale läks vastu riigivanem August Rei. Kuningas kõndis aukompanii eest Rei saatel mööda. Oli nagu Taani filmikoomikute Pat ja Patachoni teisikute paar. Kuningas oli üsna vana, kõhetu ja väga pikk mees. Rei aga oli lühikesevõitu, ulatas kuningale vaevalt rindu.

Kuningas meid ei tervitanud, istus autosse ja suundus ratsaeskordi saatel oma residentsi Kadrioru lossi. Paari päeva pärast sõitis kuningas Tallinnast raudteel Riiga, kuhu talle sõjalaevad järgnesid. Ka sel puhul saadeti aukompanii Balti jaama. Seisime jaama perroonil. Tallinna saabus kuningas admiralimundris, lahkus aga tsiviilriietuses.

Suurem ettevõtmine oli sõjakooli poolt korraldatud lahingu demonstratsioon hipodroomil. Demonstreeriti kallaletungi hipodroomile ja selle kaitsmist. Mina olin esimeste hulgas. Lennukid ründasid kaitsjaid. Pommiplahvatusi ja suurtükituld imiteeriti fugasside lõhkamisega. Nõuti, et laskmismüra oleks võimalikult suur. Selleks olid hipodroomile juba varakult siiasinna paigutatud paukpadruni kassetid. Nii said kuulipildujad vahetpidamata tulistada. Lõpp oli muidugi täägirünnak vägeva hurraaga ja kallaletungijate "võit". Hiljem esitasime veel võimlemiskava püssidega.

Eriline ja huvitavam õppus korraldati koos mereväega. Sõjakool moodustas dessantüksuse, mis viidi Paldiski lähedale, kus ta maale saadeti. Dessant paigutati Tallinnas kahele miinipanejale "Suurupile" ja "Aegnale". Need olid ajast ja arust rataslaevad, sõitnud varem Soome sisevetel, kust nad ostetud. Sõjaväelaste hulgas nimetati neid pilkavalt "apostliteks". Juba neilgi õppustel ilmnes nende laevade kõlbmatus. Varsti pärast Tallinnast väljasõitu jäi "Suurup" liikumisvõimetuna Tallinna lahel seisma. Mina olin ka sellel laeval. Peale mõningat sagimist sai laev jälle liikuma ja viis dessandi õnnelikult kohale. Räägiti, et laeval oli üks ajamirataste võll paisunud ja jäänud kinni. Sellest siis seisak tulnudki.

Dessandi maandumiskohaks oli valitud rand Paldiski linnast natuke sisemaa poole. Mehed viidi ranna lähedusse sõudepaatidel. Sõudjaiks olid sõjalaevade madrused. Randumiskoht oli kivine ja paadid jäid kaldast võrdlemisi kaugele. Seal pidime vette hüppama. Vesi ulatus kõhuni. Mina võtsin ettenägelikult säärikud ja jalarätid jalast, nii jäid mul need kuivaks. Teised aga niisugust võtet ei kasutanud ja pidid olema vett täis säärikutega. Pärast õppust koguneti Paldiski sadamasse, kus dessant uuesti laevadele võeti ja Tallinna tagasi sõideti.

Õppused sõjakoolis kestsid juunikuu keskele välja. Siis algasid eksamid. Need olid suulised, kokku 12 aines. Igale eksamile oli ette nähtud üks päev, millele järgnes vaba päev, siis jälle eksam jne.

Mina õiendasin kõigis aineis eksami edukalt. Kõige viletsama hinde (6) sain sidetehnikas. Oleks hinne ühe palli nõrgem olnud, oleksin ma läbi kukkunud. Selle aine õpetaja major Olbrei ütles mulle, et minust sideülemat ei saavat. Viletsad hinded (7) olid mul veel vabadussõjas, maastiku organiseerimises ja administratsioonis. Edasi olid juba head hinded: sõjaväe psühholoogias 9, taktikas, sõjamaateaduses, topograafias, gaasiasjanduses 10, suurtükiväeteaduses, õigusteaduses ja maailmasõjas 11. Ka praktilistes ainetes olid hinded head: laskmises 8, määrustikkudes, relvade käsitsemises, rivilises ja lahingulises oskuses täitjana, samal ajal juhina, kehalises kasvatuses, üld- ja sõjaväelises arengus 10, sisekorras ja ülespidamises 12. Üldse oli minu keskmine hinne 9,08, mis oli tubli hea.

Aspirantide jalaväeklass loeti mul lõpetatuks 14. juulil 1929. Samast päevast ülendati mind ka nooremallohvitseriks, nagu kõiki minu kursusekaaslasigi.

Arvan, et minule pandud hinded olid õiglased peale mõne. Nii oleksin vabadussõjas väärinud kõrgemat hinnet. Selle vastu oli hinne sisekorras ja ülespidamises liig kõrge. Selle hinde järgi peaks eeldama, et mind distsiplinaarselt ei olnud karistatudki. Siiski nii see polnud.

Ühel hommikul ülevaatuse ajal, mida toimetasid kursandid ise jaoülematena, läks rühmavanem meie magamisruumi. Ta väljus varsti ja ütles, et mina olevat öösel ruumis suitsetanud. Ta leidnud minu öökapilt sellel oleva kiivri alt suitsukoni. Vastasin, et ma ruumis ei suitsetanud, vaid koni kukkus hommikul ülestõusmise ajal taskust põrandale. Panin koni siis kiivri alla. Rühmavanem ütles selle peale, et ärgu ma valetagu ja käskis asjast kompaniiülemale ette kanda. Läksin kantseleisse seda käsku täitma. Rääkisin selle loo nii ära, nagu olin varem rääkinud rühmaülemale. Kompaniiülem ütles: "Vaadake, et seda enam ei juhtuks!" – Kui kantseleist väljusin, siis ootas mind koridoris ukse taga rühmavanem. Ta küsis: "Mis kompül ütles?" – Ütlesin talle seda. Selle peale ta vihastas ja läks omakorda kompaniiülema juurde. Õhtul loendusel luges veltveebel ette käskkirja, milles kompaniiülem karistas mind kuue teenistustoimkonnaga, s.t., et pidin väljaspool järjekorda olema kompanii- või köögikorrapidaja, ka öises piilkonnas. Igale toimkonnas oldud korrale järgnes vaba, harilik õppustest osavõtu päev, siis jälle toimkond jne. Seega kestis minu karistusaeg ligi kaks nädalat. Rühmavanemal oli selles õigus, et ma öösel ruumis suitsetasin. Ainult karistus tundus olevat liiga karm.

Pärast allohvitseriks ülendamist korraldati meile ekskursioon Aegna saarele merekindlusse. Sinna minekuks võeti meid kasarmuõuel rivisse. Seal märkas rühmavanem, et mõnel kursandil puudusid õlakutel allohvitseri tunnused, kaks kardpaela. Nende hulgas olin ka mina. Paelad oleks pidanud kohe peale ülendamist ise õlakutele õmblema. Rühmaülem määras meile karistuseks nädal

aega kasarmuaresti, s.t. ei antud nädala jooksul linnaminemisluba. See viimane karistus oli küll määratud siis, kui hinded olid juba pandud.

Aegnas näidati meile peamiselt kindlustusi 12-tolliste suurtükipatareidega. Suurtükid paiknesid tugevates betoonpunkrites, millele oli peale kuhjatud liiv ja sinna istutatud männid. Suurtükkide käsitsemine toimus elektrijõul.

Aegna kindluses teenisid minu nekrutikaaslased Sassi Mihkel Loob ja Jaagu Mihkel Laarents-Saare. Sellel saarel elas ka eraisikuid. Oli väike umbes viie elumajaga küla. Aegna oli ilus saar, kaetud enamasti jõulise kuusikuga.

Pärast eksameid viidi meid Jägala laagrisse, kus viibisime vist nädal aega.

Sõjakoolipäevil sain mõned korrad puhkusel käia. Nii käisin kord seminari pidul koos Lepbergiga, kes oli minust varem seminari lõpetanud ja oli nüüd aspirantide raskekuulipildujate komandos. Olime ära ühe ööpäeva. Sel puhul imestasid õpetajad selle üle, et mul olevat väga sirge rüht – sõjakooli drilli tagajärg.

Kord käisin veel Kullamaal koolivend Tuisu juures. Ta oli seal õpetajaks. Käisin seal pidul. Oli mingi riiklik tähtpäev vastavasisulise aktusega.

Pikema, nädalase puhkuse sain lihavõttepühadeks. Oli kevadine aeg ja saartele kursante puhkusele ei lubatud. Kardeti, et jääolude tõttu ei saada õigeks ajaks tagasi. Mina avaldasin soovi puhkusele minna Seliste valda. Rühmavanem hoiatas puhkuseloa andmise juures: "Vaata, et sa Kihnu roomama ei hakka!" Kihnu ma siiski "roomasin". Läksin Pärnust jala otse üle mere Kihnu. Lumi oli juba sulanud ja oli kerge mööda siledat jääd käia. Kihnus võtsin ühel korral osa külatantsust. Käisin kodus saunas, kus ema mu selga pesi. Ta imestas, et mu jalalihased on väga kõvad. Jällegi sõjakooli drilli tagajärg. Sõjakooli sain siiski tagasi õigeks ajaks.

Sõjaväes maksti ka rahapalka. Noorsõdur ja reamees said kuus kaks krooni. Iga järgmise kõrgema auastme puhul palk tõusis 50 sendi võrra. Nii hakkasin pärast nooremallohvitseriks ülendamist saama kolm krooni kuus. Aspiranti peeti küll võrdseks kapraliga, kuid viimase palka siiski ei makstud. Ainult ratsaväe aspirandid olid oma rügemendis enne sõjakooli saatmist kapraliks ülendatud ja nemad said ka kaprali palga 2,5 krooni kuus.

Pühade puhul tehti sõdureile meelehead. Nii kingiti Pärnus jõuludeks pakk sigarette "Kosack". Need olid USA-st sõja ajal toodud. Ladudes seistes olid need täiesti hallitanud, rohelised. Siiski ära need suitsetati, mille järel suitsetajad kõvasti köhisid.

Sõjakoolis niisuguseid "kinke" ei tehtud. Küll aga korraldati mingi sündmuse tähistamiseks õlleõhtu, kus kursantidele anti mehe peale vist üks liiter õlut.

Vabariigi aastapäeva puhul anti tervele sõjakoolile sööklas söögi ajal õlut. Samas oli ka külalistelaud, kus istusid kindralid ja kõrgemad ohvitserid.

Nende lauas oli jooke rohkem ja paremaid sorte. See laudkond lahkus varsti, jättes suurema osa jooke tarvitamata. Kursandid istusid edasi ja vaatasid himuralt kindralite laual olevaid poolikuid pudeleid. Mina läksin ja tõin sealt mõned pudelid oma lauda, mille sisu lasksime enestel hea maitsta. Minu eeskujule järgnesid teised ja kindralite laud oli varsti pudelitest tühi.

Sageli sai linnalubadega linnas käia. Siis hulguti parkides ja käidi linnas tuttavate juures. Mul oli Tallinnas ainult üks tuttav – naabripoiss Kihnust, Kääraba Jüri Türk, kes elas Tatari tänaval. Ta oli tänavakordnik ja elas naise ja tütrega. Käisin sageli tema juures. Vahel käisin sadamas, kus juhtus olema Kihnu purjekaid.

Loomulikult katsusid noored poisid linnas tütarlastega tutvust sobitada. Seda kutsuti sõdurižargoonis "haaranguks". Mul oli niisuguseid tutvusi paar tükki, mis ühest õhtust kauem ei kestnud.

Ühel pühapäeval jalutasin jälle Kadriorus. Ma kavatsesin minna Piritale, kuid ei teadnud sinna teed. Pöördusin ühe vastutuleva härrasmehe poole ja küsisin teed. Ta juhatas seda, kuid küsis, kas mul kuhugi minna on. Ütlesin, et ei ole, jalutan niisama. Ka tema olevat üksi. Elavat küll õega koos, kuid see sõitnud jaanipäevaks maale. Tulgu ma õhtul tema juurde, et koos õhtut veeta. Elavat ta Kaasani kiriku juures.

Läksin Piritale. Seal oli ka teisi aspirante. Rääkisin neile juhtunust. Nad arvasid, et tegemist on pederastiga ega soovitanud mul tema juurde minna. Mina aga otsustasin siiski minna. Arvasin, et kui ta mulle ligi tükib, siis suudan ma ennast küllalt kaitsta, kas või täägiga, mida kõik sõdurid linnas käies kandma pidid.

Läksin õhtul kutsutud kohta. Peremees oli üksinda kodus. Laud oli juba kaetud rikkalikult napside ja külmade roogadega. Peremees sundis sööma ja jooma. Viimast tegin tagasihoidlikult, et mitte kontrolli enese üle kaotada. Võõrustaja tikkus minuga tantsima, mida vastumeelselt teha lasksin. Lõpuks tegi ta ettepaneku minna koos kušetile magama. Vastasin, et ma ei tohi magama jääda, et mitte kasarmusse hilineda. Ööluba oli mul umbes kella üheni. Lõpuks nõustusin siiski kušetile kostitaja kõrvale pikali heitma, enne säärikud jalast ära võttes. Tema aga käis peale, et ma ka riided seljast ära võtaksin. Seda ma ei teinud, öeldes, et varsti pean minema hakkama ja riietumisele läheks asjatult palju aega. Varsti lahkusingi.

Kasarmus olid minu seiklusest teadlikud kursandid asjast huvitatud ja pärisid, kuidas mul läks. Rääkisin, nagu asi oli. Nemad arvasid, et andku ma aadress, nemad tahaksid ka hästi süüa-juua.

Kohtasin seda härrat veel kord. Ühel pühapäeval läksin staadionile, et jälgida sõjakooli ja ühe teise väeosa jalgpallimatši. Kesklinnas tuli ta vastu, tundis mu ära ja küsis, kas mul vaba aega on. Palus tulla ühte restorani, kus

ta mind oodata lubas. Pärast matši läksingi sinna. Ta oli võtnud kabineti, kus laual oli rohkesti paremaid jooke ja toite. Siin olin juba julgem, sest vajaduse korral oleksin kohe võinud kära teha ja abi saada.

Sõjakoolis pidid linna lubatud kõik korrapidajaohvitserile esinema. Ka tagasi tulles pidi tema juurest läbi käima. Sellepärast ei tohtinud minutitki hilineda. Teistes väeosades tuli seda teha kompaniikorrapidaja juures, kes oli oma teenistuskaaslane ja saabumisel hilinemisest välja ei teinud. Sõjakooli ööload olid arvestatud elektrirongi sõiduplaani järgi. Sellepärast pidi õigel ajal Tallinna jaamas rongile minema, et mitte hilineda. Kord linnas olles jäin rongile hiljaks. See sõitis just nina alt minema. Ei aidanud muu nõu, kui panin jooksu Tondile mööda raudteed. Seda teed oli vist viie kilomeetri ümber. Jõudsin kohale mõneminutilise hilinemisega. Minu ees olid korrapidajaohvitseri juures need kursandid, kes olid linnast rongil saabunud. Sellepärast ei tulnud minu hilinemine välja – läks aega iga üksiku kursandi registreerimisega, kuni järg lõpuks minuni jõudis, ilma et vaheaega oleks tekkinud.

Sõjakooli iseloomustas suur kiirus. Alates hommikusest äratusest tuli kõik teha joostes kindla korra järgi, et õigeks ajaks toime tulla. Sõjakooli sisekorra eripäraks oli veel see, et ei lubatud aluspükstes magada, mida teistes väeosades tehti.

Veel mõned episoodid sõjakoolipäevilt. Ükskord olime laskeharjutusel. Rühm läks pärast õppust lõunale. Mind määrati märklaudu ära viima. Läksin siis selle kolaga teistele järele. Tuli vastu rühmaülem, keda ma tervitama pidin. Tema arvates tegin ma seda lohakalt ja ta määras mulle lõunavaheajaks tervitamise õppimise jaoülema (teise kursandi) juhtimisel õppeplatsil. See oli rohkem naljategemine kui tõeline õppus. See karistus tundus mulle olevat ülekohtune, sest ma ei olnud märklaudu kandes võimeline kõigi peensuste kohaselt tervitama.

Ühel pühapäeval läksime omavoliliselt välja Tondi teele jalutama, olles igapäevaseis tööriideis. Meile tuli vastu üks sõjakooli allohvitser-üleajateenija, kes läks linnast kasarmuisse. Arvasime, et ta meie distsipliinirikkumisest ette kannab. Ronisime kiiresti üle sõjakooli territooriumi piirava plangu ja jooksime kasarmusse, et enne allohvitseri kohal olla. Seda me ka jõudsime.

Nii oli mul sõjakooli aspirantide kursus lõpetatud. Edasi tuli minna väeossa praktikale või edasi õppida sõjakoolis kadetina, et saada kaadriohvitseriks. Selleks oleks pidanud veel õppima neli aastat. Mõned kursandid seda ka tegid. Oleksin minagi kadetiks hakanud, kui mul ei oleks olnud õpetaja ettevalmistust ja kohustust õpetajana töötada. Teenistuse vastu sõjaväes mul midagi ei olnud. See oli mulle isegi meeldima hakanud. Sõjaväes polnud kohta targutamisel. Distsipliin oli kõige alus nii käitumises kui ka muus tegevuses. See oli jõud, mis andis rakendada kiiresti.

27. augustil jõudsin 1. jalaväerügementi, mis oli Kurtnas laagris. Seal määrati mind 4. kompaniisse jaoülemaks. Kurtna oli looduslikult kaunis koht. Laagri lähedal oli mitu väikest järve. Lähikonnas oli Kuremäe nunnaklooster, mis asus üksikul kõrgemal mäel. Sai sealgi käia. Kloostril oli suur kirik, kus teenis preester, kes suitsutas erilisel tantsival sammul. Nunnade elamud jätsid halva mulje. Need olid vanad, lohakile jäetud puumajad.

Minuga samas pataljonis teenis reamehena minu klassikaaslane seminarist Madis Vaga. Laagris sain olla umbes nädal aega. Siis tuli lahkuda. Seda tehti manöövri korras. Meie väeosa tungis peale Jõhvile. Sealt mindi rännakukolonnis Narva.

Diviisiülem oli kindralmajor Aleksander Tõnisson. See mees oli kuulus oma veidruste poolest. Nii teati rääkida, et Tõnisson tulnud autoga kasarmuõuele. Maas olnud tuletikk. Tõnisson peatanud auto, sest ei saavat edasi, palk olevat ees. Ta lasknud neli sõdurit kutsuda ja neil "palgi" ära kanda. Kord märganud Tõnisson kasarmuruumi nurgas ämblikuvõrku ja küsinud, mis see on. Korrapidaja vastanud: "Härra kindral. Meie püüame sellega kärbseid." – Vastus meeldinud kindralile ja ta andnud mehele seitse päeva puhkust. Kord visanud Tõnisson oma mütsi kasarmus ahjule ja käskinud korrapidajal selle alla tuua. Müts olnud tolmune ja Tõnisson ei olevat seda omaks tunnistanud.

Kord kontrollinud Tõnisson sõdurite juukseid. Need pidid olema lühikeseks lõigatud. Ainult sõjakooli kursante lubati pikki juukseid kanda. Ühel mehel kontrollitavate hulgas olnud pikemad juuksed kui oli lubatud. Tõnisson võtnud oma mütsi peast ja ütelnud, et sõduril peavad niisugused juuksed olema nagu temal. Ta saatnud mehe juuksuri juurde ja käskinud hiljem talle näidata, kuidas juuksed pügatud on. Mees lasknud enesel lagipea habemenoaga puhtaks ajada ja mujalt juuksed masinaga maha ajada, matkides nii kindrali kiilaspead. Mees näidanud siis oma pügatud pead. Selle peale ütelnud Tõnisson: "Käsu täpse täitmise eest kaks nädalat puhkust ja vana inimese narrimise eest kaks nädalat kartserit!" Tõnissoni kardeti tema veidra käitumise pärast.

Enne Narva jõudmist oli Tõnisson oma staabiga maantee ääres, kust rügement mööda läks. Teda tervitati kompaniide kaupa kolonnis marssides. Kuulsime esimese kolme kompanii tervitusi, mis kuigi hästi välja ei tulnud. Tuli meie järjekord. Tõnissoni tervitusele vastasime eeskujulikult: "Tervist, härra kindral!" – See meeldis Tõnissonile ja ta ütles: "Hästi, neljas kompanii!" Meie vastus: "Meie kohus, härra kindral!" ei tulnud aga enam korralikult välja. Sellele Tõnisson ei reageerinud.

Narvas paigutati meie pataljon Jaanilinna kindlusse. See oli Ivan IV ajal ehitatud muldvalliga piiratud ala. Seal asusid kasarmud ja üks venelaste vene õigeusu kirik.

Meie rühmaülem oli äsja sõjakooli kadettide kursuse lõpetanud nooremleitnant. Polguülem oli kolonel Pulk. Teisi ülemaid ei mäleta enam. Ühest kompaniiülemast räägiti naljalugusid. See mees oli kanapime, kes pärast päikese loojangut ei näinud. Kord läinud ta öösel maastikul ühe sõduri saatel, kes pidanud ütlema, kui kraav ees on. Sõdur ütelnud iga kord enne kraavile jõudmist: "Hüpake, härra kapten!" Aga ikka nii kaugel, et kapten pole suutnud üle kraavi hüpata ja kukkunud igasse ettejuhtuvasse kraavi.

See kapten nõudnud pedantselt, et sõdurid teeksid sihtimisharjutusi. Kord küsinud ta ühelt hobusemehelt, kas see ka sihtimisharjutusi teeb. Mees vastanud, et tal selleks aega ega võimalust ei olevat. Siis õpetanud kapten, et mees hoidku vankris puuhalgu ja sõites tehku sellega sihtimisharjutusi.

1. rügemendis olin jaoülema kohal kuni 16. septembrini, siis kuni 23. septembrini rühmavanem ja kuni 1. oktoobrini rühmaülem. Sellega oli minu praktikaaeg läbi. Sel puhul ülendati mind vanemallohvitseriks.

Narvas sain olla umbes kolm nädalat. Oli võimalus selle linnaga tutvuda pühapäeviti linnas hulkudes. Huvitav oli vaadelda Narva juga, Pimeaias jalutada. Tutvusin ka ühe tüdrukuga, kellega linnas hulkusin. Olen tema nime unustanud. Pärast sõjaväeteenistust vahetasime paar kirja ja sellega see asi lõppes.

Üks huvitavamaid vaatamisväärsusi oli Narvas veel Hermanni kindlus. See oli orduaegne ehitus otse Jaanilinna vastas üle jõe. Seal olid sõjaväe laod, kuhu juurdepääsu ei olnud. Minul siiski õnnestus sinna pääseda vahtkonnaülemana. Käisin siis kindluse tornis ära.

Rügemendis teenis rohkesti venelasi. Nende eesti keele oskus oli puudulik. Nendega oli tegemist määrustiku seletamisel, millest nad kuidagi aru ei saanud. Seepärast ei saanud neid vahtkondadesse määrata.

Päev enne sõjaväest vabanemist jalutasin linnas. Mõtted olid tulevikul ja selletõttu ei pannud ümbrust küllalt tähele. Märkasin, et mulle tuli kaks meest vastu. Astusin trotuaarilt kõrvale, et neid mööda lasta. Korraga ütles üks: "Aspirant, miks te ei tervita? Kas te sõjaväekorda ei tunne?" – Nüüd alles märkasin, et vastutulija oli diviisi staabist keegi kapten, keda saatis üks leitnant. Mind kästi juhtunust oma ülemale ette kanda. Mõtlesin, et nüüd on hull lugu – mine veel vabanemise eel kartserisse.

Minu vahetu ülem oli kompaniiülem, sest ise olin rühmaülema kohal. Ühtlasi oli ta aga ka rühmaülem, kes minu kui praktikandi tegevust jälgis. Kandsin siis oma patroonile loo ette. See oli minuga ühel ajal sõjakoolis olnud, seega siis teataval määral ühe kamba mees. Ta lõi asjale käega ja sellega see lugu lõppeski.

2. oktoobril vabastati mind sõjaväest. Sel puhul tuli kõik varustus tagasi anda. Omale jäid saapad, kaks paari sääresidemeid ja kaks paari pesu, kindad ja jalanartsud ning kaks käterätti.

Minuga ühel ajal sõjaväkke võetud reamehed said üks nädal varem vabaks. Enne seda paar päeva hakkasid nad ennast juba vabadena tundma ja muutusid lohakaiks. Ühel õhtul märkasin, et osa mehi läheb magama mustade pesemata jalgadega. Käsutasin kõik voodist välja jalgu pesema ja lasksin kõigil mulle oma jalgu näidata, kas need on puhtad.

Enne vabanemist küsis Kihnu poiss Tumadu Jaan Palu minult tanksaapaid. Mul seisis neid kaks paari, sest kandsin ise säärikuid. Tema isiklikud asjad olid laos tulekahjus hävinenud. Andsin need talle.

Pärnu poole sõitis meid viie mehe ümber. Mind määrati selle grupi vanemaks. Sõitsime Tapale ja sealt kitsarööpmelisel raudteel Pärnu. Seal esinesime sõjaväeringkonna ülemale ja olime sellega 3. oktoobril täiesti vabad.

27. novembril 1929 ülendati mind lipnikuks. Mind arvati 9. jalaväerügemendi reservlaseks. Nii pidin mobilisatsiooni puhul asuma selles rügemendis rühmaülema kohale.

10. Meremehena, õpetajana, seltskonnategelasena

Kohe sõjaväest vabanemise järel määras Pärnu Maakonna Haridusosakond mind Kihnu 6-klassilise algkooli õpetajaameti kandidaadiks ja 1931. aastal pärast algkooliõpetaja kutsetunnistuse saamist sama kooli õpetajaks. 1934. aastal valiti mind Kihnu algkooli juhatajaks, mis kohal olin kuni Saksa okupatsiooni alguseni 1941. aastal.

Võtsin osa kohalikust seltskondlikust tegevusest. Olin Kihnu Haridusseltsi esimees alates 1930. aastast kuni seltsi likvideerimiseni 1940. aastal. Organiseerisin segakoori, kus oli lauljaid 40 inimese ümber. Lauluharjutusi pidasime koolimajas harmooniumi saatel või ka minu kodus, kus õpetasin viiuliga. Laulukooriga esinesime seltsi pidudel ja kirikus. Aastas korraldati paar pidu, kus esitati ka näidendeid. Mäletan, et mängisime A. Kitzbergi "Libahunti", J. Kunderi "Kroonu onu", üht M. J. Eiseni karskussisulist lühinäidendit jm. Pidusid peeti endises magasiaidas, mille vallavalitsus andis seltsi kasutada. Ruum oli küttekoldeta ja talvel väga külm.

Olin ka rahvamaja juhataja, Kihnu Meri- ja Kalameeste Seltsi kassapidaja, hiljem sekretär, tuletõrje rühma pealik jne. Haritud jõudude puudumisel värvati mind igasse organisatsiooni, kuhu ma igakord minnagi ei tahtnud. Üks niisugune kõrgemalt poolt pealesunnitud organisatsioon oli Isamaaliit, mis loodi pärast K. Pätsi võimuhaaramist 1933. aastal. Vallasekretär J. Sooveer kutsus kõik õpetajad ja juhtivad isikud vallamajja koosolekule ja teatas, et Isamaaliidu asutamine on maavalitsuse korraldus. Sellest peavad kõik ametnikud osa võtma. Isamaaliit jäigi surnult sündinuks. Ei mäleta, et midagi

muud oleks tehtud, kui kasseeriti liikmemakse ja peeti aastas üks juhatuse valimise koosolek.

1940. aasta suvel suleti kõik organisatsioonid peale tuletõrje. Tundsin sellest rahuldust ja heameelt, sest olin vabanenud mulle vastumeelsest koormusest seltside juhtimisel.

1932. aasta kevadel valmis sumplaev "Võitja", mille üheks osanikuks oli minu onu Käära Mihkel Türk. Oli kavatsus vedada elus angerjaid Rootsi ja Saksamaale. Oskasin saksa ja inglise keelt, mida olin koolis õppinud, seepärast kutsuti mindki laeva.

Laeval oli veel mõnesuguseid töid teha, nagu teki triivimine jne. Kui selle lõpetasime, hakkasime Kihnu ja Ruhnu kalureilt elus angerjaid kokku ostma. Kord käisime ka Väikese väina suus. Kalad paigutasime oma laeva sumpa.

Esimese reisi tegime Swinemündesse. See oli Pärnu-taoline kuurordilinn. Angerjad pandi seal veevagunisse ja viidi nii elusalt Berliini.

Teise Swinemünde reisi ajal sattusime Gotlandi all tormi kätte. Tormi ajal hõõrdus meie laeva piikvall katki. Puri ei võtnud enam tuult ja laev hakkas väga tugevasti lengerdama. Oli vaja vall kokku pleissida ja masti minna ning see plokkidest läbi sorida. Kraavi Mihkel oli masti ronimiseks liiga vana, Tohvri Toomal aga olid tulekahju kustutamisel saadud põletushaavade tõttu vigased ja moondunud sõrmed. Nii pidin mina selle töö ära tegema. Olukorra tegi raskemaks veel see, et meie laeva mastide vandid olid paljad vaierid, seega oli ronimine ja mastis püsimine raske. Mastis pekslesid laeva lengerdamisel plokid, mille eest pidi ennast hoidma. Saingi plokiga löögi vastu põske, nii et see hiljem üles paistetas. Siiski sain ülesandega hakkama ja võisime sõitu jätkata.

Kolmanda reisiga viisime angerjaid Stockholmi. See reis algas õnnetusega. Olime öösel poolel teel Rootsi rannikule, kui meie laeva mootori laagrid läbi põlesid – õlipump oli rikki läinud. Saime mootori nii palju korda, et seda võis mõneks minutiks käivitada. Otsustasime ainult purjega edasi sõita ja mootorit üksnes hädakorral kasutada. Et meie purjevarustus oli halb nagu mootorpurjekal tavaline, siis jõudsime aeglaselt edasi. Lõpuks jõudsime Sandhamni alla.

Sandhamnist algasid skäärid, tihe väikeste saarte rägastik, millest tuli mitukümmend miili läbi sõita, et Stockholmi jõuda. Meie ei riskinud seda rikkis mootoriga teha, pealegi oli sõidutee meile võõras. Otsustasime võtta puksiiri. Mina kui keeleoskaja läksin paadiga maale seda korraldama. Rannas olid mõned kalurid, pöördusin nende poole saksa keeles, kuid minust ei saadud hästi aru. Üks meestest oskas inglise keelt, tema kaudu sai asja selgeks teha. Sama mees nõustus meid 100 krooni eest oma suurema mootorpaadiga Stockholmi pukseerima.

Huvitav oli see teekond. Oli väga palju väikesi metsaga kaetud kaljusaari nii järskude kallastega, et oleks võinud laevaga vastu kuiva maad sõita, ilma et oleks kinnijäämist karta olnud. Kaks saart olid nii lähestikku, et nendevahelise väina kohta oli katus ehitatud, mille all oli kellegi paadisadam.

Stockholmi sadamasse sõites tuli ühe silla alt läbi minna. Pidasime aru, kas meie laev läheb silla alt läbi või peab laskma sillaklapid avada. See aga maksis raha ning arvasime, et laev läheb parajasti silla alt läbi. Sõitsime. Osutus, et tõepoolest läksime "parajasti" läbi – meie masti tipp riivas silda, nii et vedas masti otsa löödud nupu viltu. Oleks veeseis natukenegi kõrgem olnud, siis oleksime laeva masti maha ajanud.

Stockholmi sadamas võeti angerjad vastu ja paigutati suurtest palkidest tehtud sumpadesse, kust neid tarviduse järgi välja võeti ja viidi müügile samas sadamakail paiknevasse turuhalli.

Meie mootor remonditi ära ja võisime tagasi sõita. Arvasime, et nüüd oskame juba ise minna. Silla alt me aga enam läbi sõita ei riskeerinud, vaid laksime klapi avada. Siiski eksisime skäärides ära. Sattusime ühe väikese alevi alt läbi sõitma, kus oli rohkesti rahvast sadamakail. Mööda sõites küsisime, kus on õige väljasõidu tee. Meid juhatati ja saime jälle õige tee kätte. Nüüd juba jõudsime ilma sekeldusteta avamerele.

Eesti territoriaalvete lähedal oli meie teel ankrus seisev aurik. See oli piirituselaev, mis oma mürgilaadungiga ootas seal kundesid, salapiiritusevedajaid. Meie sõitsime selle laeva poordi ja võtsime igaüks ühe *kalonne* (10-liitrine plekknõu) piiritust. Piirituselaevas oldi hämmastunud, et meie küllalt suure laeva kohta nii vähe nende kaupa võtsime. Meil aga ei olnud üldse kavas piiritusega hangeldama hakata, tahtsime ainult oma tarbeks osta. Piirituselaevas oli ju piiritus palju odavam. Salakõrtsmikud müüsid viina vist üks kroon liiter, siit aga sai 10 liitrit piiritust vist viie krooniga.

Selle reisiga minu seekordne meresõit lõppeski. Pidin koju jääma, sest peagi algas koolitöö. Nii olin meremees olnud kolme kuu ümber. Olin saanud ka meremehe kutsetunnistuse, kuhu oli märgitud, et sõitsin "Võitjal" laevapoisina, kuigi minu staatus oli madruse oma. Seda tehti selleks, et Meremeeste Liidule oleks vähem maksta. Mina onult laevas olemise eest tasu ei nõudnud. See oli minupoolseks hüvituseks temale minu kooliajal saadud laenu eest.

1932. aasta suvel algas Kihnus maakasutuse ümberkorraldamine. Kihnus valitses alles nöörimaade süsteem, mis mujal oli juba 19. sajandi teisel poolel likvideeritud, talud olid saanud terviklikud krundid. Nöörimaade puhul oli külal kolm põllunurme, kust igal talul oli pikki kitsaid põlluribasid. Samuti olid jagatud ka heinamaad, kuna karjamaa oli kogu külal ühine. Niisugune maakorraldus tingis kõigil üheaegset põlluharimist ja korraga samade kultuuride kasvatamist. Killustatud põldude vahel oli palju peenraid, mis maad

raiskas ja umbrohtu levitas. Ka oli takistatud masinate kasutamine – kitsastel põldudel ei saanud neid rakendada. Maaomanikud, eriti suuremate talude pidajad, olid huvitatud maade korraldamisest. Eeltööna kaardistati Kihnu saar kahe aasta jooksul. Töö kestis kuni 1939. aastani, mil maaomanikele nende krundid kätte anti.

Talude kruntimine oli maaomanikele soodus, ent maatameeste olukord halvenes. Varem ei tehtud sellest välja, kui maatamehe lehm või lambad küla ühiskarjamaal käisid, nüüd aga seda võimalust enam ei olnud. Olukorda leevendas see, et nüüdsest peale ei lubatud enam talunike loomadel riigimetsas käia, see luba oli ainult maatameestel.

Manija saar, mis oli riigi reservmaa ja mida kihnlased olid kasutanud heinamaana, jaotati 1933. aasta suvel kalurikohtadeks ja anti kihnlastele. Manijast said maad maata ja väga vähese maaga perekonnad, kusjuures nad pidid oma maavaldustest Kihnus loobuma. Manijasse kolis 22 perekonda. Seega lahkus Kihnust ka kooliealisi lapsi, kes edaspidi kuulusid Pootsi 6-klassilise kooli piirkonda.

Osalt õpilaste arvu vähenemise, kuid peamiselt majandusliku depressiooni tõttu koondati 1933. aasta sügisel Kihnu kool kolmele komplektile. Liideti I + II, III + IV ja V + VI klass. Vabanes ka üks õpetajakoht.

Kihnu oli poliitiliselt ebasoovitavate isikute väljasaatmiskohaks. Siit käis niisuguseid isikuid üsna rohkesti läbi. Silmapaistvamad neist olid vapsid, 5–6 meest, teiste hulgas Tartu suurkaupmees Karl Jänes, Tallinnast kaupmees Tohver jt. Jänes oli alles noor mees, üle 30-aastane, kuid jättis umbes 50-aastase mulje. Ta oli suur joodik ja laaberdaja. Riides käis ta lohakalt ja vanades hilpudes. Rahal ei näinud tema silmis suuremat tähtsust olevat, seda kandis ta lahtiselt taskutes. Vahel korraldas Jänes külameestele joominguid, vahel külastasid teda daamid Pärnust. Üldse käitus Jänes nii, et rahamehel on kõik lubatud, pole vaja kellegagi arvestada.

1933. aastal oli Kihnu välja saadetud kommunist Erich Tarkpea. Kõige tuntum Kihnu väljasaadetuist oli Moses Schafran. See oli Valga juut, kes oli Lätist toonud salakaubana nahka ja saadeti siis kodakondsuseta isikuna 1927. aastal Kihnu. Schafran oli umbes 50-aastane, elukutselt kingsepp. Esialgu sai ta korterisse meile, hiljem elas minu tädi pool Peetril, kuhu ehitati õue väike maja. Schafran oli väga vaene. Kui ta Kihnu saadeti, siis abistasid teda Pärnu juudid, kes andsid talle kingsepatööriistu ja riietusesemeid. 1941. aastal, Saksa okupatsiooni algul, käsutati Schafran kui juut Pärnu ja jäi kadunuks.

7. juulil 1941. aastal arreteeriti mind kohaliku "Omakaitse" poolt koos teiste nõukogude aktivistidega. 21. juulil saadeti meid Pärnu, kus mind peeti Beti aidas vahi all kuni 16. oktoobrini 1941.

Vahi alt vabastamise järel määrati mind õpetajaks Seliste valla Pootsi 6-klassilisse algkooli, kus töötasin kuni 1944. aasta veebruarikuuni. Pärast Saksa üldmobilisatsiooni väljakuulutamist sama aasta kevadtalvel varjasin end Manija saarel ja Kihnus kuni okupatsiooniaja lõpuni.

1944. aasta augusti lõpul hakkas Kihnu valguma sõjapõgenike laviin. Üle mere vedasid neid Manija mehed oma paatidega. Selle eest tasuti neile riiete ja väärisasjadega. Sõjapõgenikke võis olla kuni 3000 inimest. Enamasti olid need tsiviilisikud. Aga septembri keskel tuli Kihnu ka Saksa sõjaväest põgenenud eestlasi, paarsada meest. Need olid küll relvastatud, kuid ilma juhtideta ja organiseerimata. Põgenikud lootsid Kihnust edasi Rootsi pääseda. Oli ju kihnlastel sõidukeid, paate ja väikesi purjekaid. Sõjapõgenikud lõid ka kihnlaste hulgas paanilise meeleolu. Kardeti, et venelased küüditavad kõik rahva Siberisse. Nii hakkas siis massiline Rootsi põgenemine. Kihnlasi läks sinna umbes 250 inimest. Enamasti olid need nooremad mehed, kuid oli ka neid, kes lahkusid perekondade kaupa, koos naise ja lastega. Minu naine asus koos lastega elama Rehele oma Rootsi lahkunud õe maja pidama ja tema varandust hooldama.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist olin lühemat aega Kihnu valla täitevkomitee esimees, siis Pärnu Maakonna Haridusosakonna kultuurhariduse inspektor.

Esimeseks ülesandeks oli mul rakendada tööle maakonna rahvamajad ja raamatukogud kahekümne kahes vallas. Tuli leida neile juhatajad. Raamatukogujuhatajaid leidis hõlpsamini kui rahvamajade omi. Viimaste palk oli madalam, kuid neilt nõuti palju enam. Endised raamatukogud olid küll alles, samuti endised seltsimajad, mis nüüd muudeti rahvamajadeks, kuid raskusi oli küttega ja valgustuspetrooleumiga. Peale otseste tööülesannete kohustati mind tegelema veel mitmesuguste aktsioonidega maal. Igal kevadel algas suur külvikampaania, sügisel viljavarumine. Maikuus oli riigilaenu tellimine, talvel metsatööd.

Pärnus olid sakslased sillad õhku lasknud. Sauga jõele tehti nahksild, kuid üle suure jõe käidi lodjaga. Selleks oli üle jõe veetud tross. Inimesed, kes tahtsid üle jõe minna, läksid lodjale ja trossist sikutades vedasid praami üle jõe. Mingit regulaarset liiklemist ei olnud. Tuli minna jõe äärde ja kui lodi seal juhtus olema, sai kohe üle jõe minema hakata. Kui aga lodi juhtus vastaskaldal olema, siis pidi ootama, kuni sealtpoolt inimesed lodja üle jõe sikutasid. Oktoobripühadeks sai valmis uus puusild, mille ehitas sõjavägi. Siis muutus liiklemine üle jõe normaalseks.

Väga palju tööd kulus varemete koristamisele, mida kutsuti taastamiseks. Elektrit oli väga napilt, sest ka elektrijaam oli purustatud. Sageli katkestati voolu andmine hoopis.

1945. aasta sügisel avaldasin soovi asuda tööle Pärnumaa Haridusosakonna koolide inspektori ametikohale. See soov rahuldati. Sellel kohal töötasin kuni 1950. aasta kevadeni.

Minu piirkonda kuulusid Audru, Soontaga, Seliste, Tõstamaa ja Kihnu valla koolid. Õpetajatest oli suur puudus. Ei jätkunud kutselisi õpetajaid, tuli leppida keskkooli lõpetanutega, kuid neidki ei jätkunud. Oli juhus, et õpetajaks sai ainult üheksa klassi lõpetanu. Eriti oli vaja vene keele ja laulmise õpetajaid. Vene keelt oskasid ainult vanad koolmeistrid, kellel oli veneaegne haridus. Tõstamaale tuli inglise keele õpetajaks määrata tütarlaps, kes ise oli ainult ühe aasta inglise keelt õppinud.

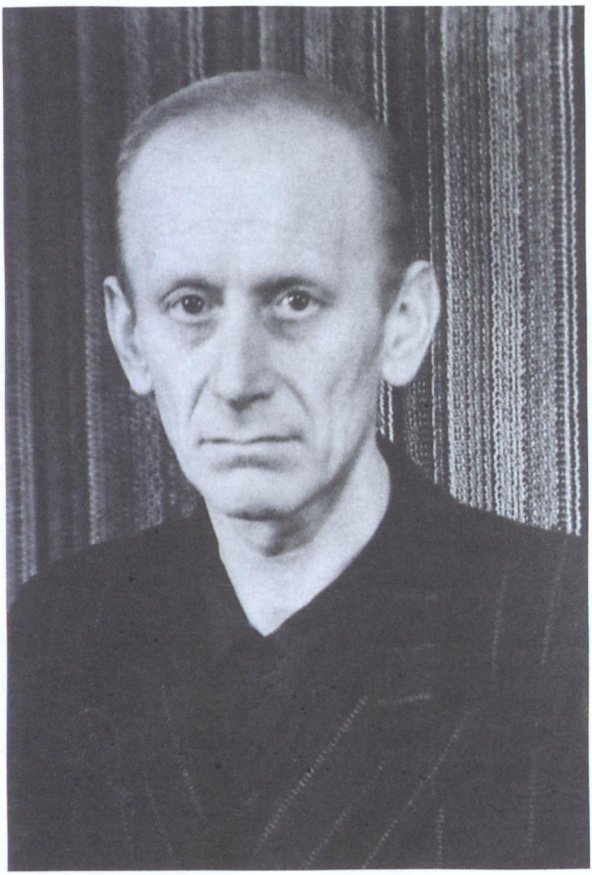
Üldiselt oli minu läbisaamine alluvate õpetajatega hea. Õpetajad usaldasid mulle isegi oma isiklikke muresid rääkida ja nõu küsida. Mind olevat õpetajate keskel iseloomustatud: soolane ja kibe meretuul.

1950. aasta kevadtalvel alanud suurpuhastuse käigus tembeldati mind kodanlikuks natsionalistiks, kes varem oli kuulunud Kaitseliitu ja Isamaaliitu ning olevat nüüd "pugenud" koolide inspektori kohale. Nii olin siis jäänud töökohata ega osanud esialgu midagi peale hakata. Suvel olin Kihnus, kus elas minu naine, kes oli kolhoosnik ja käis sadamas valvuriks. Hakkasin kalaostupunktis lihttööliseks, laadides ja kärutades kalakaste ja vormistades kalavastuvõtu tšekke.

1950. aasta sügisel määras Haridusosakonna juhataja mind jälle õpetajaks, sedapuhku Penuja 7-klassilisse kooli Abja rajooni. Kool oli vana, endine vene õigeusu kiriku kool. Klassiruume oli selles majas kolm, siis veel õpetajatetuba ja direktori korter. Koolis oli kolm klassikomplekti I + II + III, IV + V ja VI + VII klass. Minul tuli õpetada vanemas komplektis matemaatikat, keemiat ja ajalugu, IV + V klassis geograafiat, kogu koolis laulmist, vanemates klassides poistele kehalist kasvatust. Muidugi olin ühe klassi juhataja ja peale selle internaadis kasvataja. Võtsin osa ka ühiskondlikust elust. Juhatasin rahvamaja segakoori ja osalesin ühes näidendis.

Sain Penuja koolis töötada ainult sügispoolaasta. Siis sain teada, et Haridusministeerium mind õpetajakohale ei kinnita. Olles sunnitud loobuma erialasest tööst, pidasin mitmesuguseid ameteid: olin Abja Rajoonidevahelise Võitööstuse raamatupidaja, Pärnu Linna Ehitus-Remondikontori puusepp, seejärel samas laohoidja ja laotööline, Pärnu Kalakombinaadi transportpaadi juht. Sõitsin Pärnu – Kihnu – Ruhnu vahet, vedades kala ja mitmesuguseid materjale.

1955. aasta märtsis valiti mind Kihnu külanõukogu esimeheks, kellena töötasin kuni 1965. aasta märtsini, mil ma valimistel enam ei kandideerinud. Olles külanõukogu esimees, töötasin samal ajal vahetevahel ka Kihnu koolis õpetajana, samuti olin kolm aastat õpetaja Kihnu Maanoorte Koolis.

Theodor Saar 28. märtsil 1951

1965–1967 olin Kihnu kalurikolhoosi "Nõukogude Partisan" kultuuriala töötaja. Võtsin osa Kihnu rahvamaja tööst, olles selle näiteringi liige või juhataja, ajuti ka laulukoori juhataja. Kaks aastat mängisin Kihnu rahvamaja puhkpilliorkestris baritoni.

1966. aastal jäin pensionile. Aastail 1967–68 töötasin EPT Pärnu rajooni-koondises maaparandustöödel, 1969. aastal meistrina rahvakunstimeistrite koondises "Uku".

Olen ühingu "Teadus" lektoritegrupi liige, erialaks ateistlike loengute pidamine. Lõpetasin Pärnu Rahvaülikooli Ateismifakulteedi kursuse 1967. a. Olen korraldanud ilmalikke kalmistupäevi Surjus, Toris ja Kihnus.

11. Minu harrastused

Kihnus õpetajana töötades olin looduskaitse usaldusmees. Ma esitasin mõned loodusobjektid riikliku kaitse alla võtmiseks. Need olid Koksi tamm ja kokkukasvanud lepad, Tanili metsõunapuu, mõisa pärnad ja kastanid, Kassikivi ja Liivaaia suur kivi, Manijas *Kokõkivi*. Panin nende juurde looduskaitse märgi. Minu tööd looduskaitse alal hinnati ning mulle anti looduskaitse esimese järgu rinnamärk.

Sellest tegevusest sugenes mul lähem tutvus Gustav Vilbastega, kes värbas mu oma korrespondendiks. Ta kirjutas mulle, et minu loodusteaduse õpetaja seminaris, Aleksander Lint, olevat mind talle soovitanud. Kogusin G. Vilbastele taimenimesid ja andmeid taimede rahvapärase kasutamise kohta, tegin kaastööd G. Vilbaste ajakirjale "Loodusevaatleja", kus ilmus minu kirjutis "Kihnu sõsarsaared" ja paar lühemat sõnumit. Paar aastat tegin kevadeti rändlindude vaatlusi. Andmed saatsin Loodusuurijate Seltsile.

1932. aastal pöördus Rahvaluule Arhiiv kooli poole palvega koguda rahvapärimusi. Koolijuhataja M. Rannit andis selle ülesande minule. Sellest ajast alates hakkasin pidevalt rahvaluulet koguma. Ma käisin õhtuti kõige vanemate elanike kodudes, kus neid küsitlesin. Arvasin, et regivärsilisi laule on juba küllalt kogutud. Uuemaid lõppriimilisi laule ma ei pidanud kogumisväärilisteks nende kunstilise küündimatuse tõttu. Niisiis hakkasin koguma jutte, uskumusi ja kombeid. Seadsin ülesandeks läbi küsitleda kõik vanad kihnlased. Variantide kogumisest ma hoidusin. Kui keegi rääkis sama juttu, mida keegi oli juba varem jutustanud, siis jätsin selle üles kirjutamata. Püüdsin ka õpilasi kogumistööle suunata. Mitmed poisid tegidki seda, kuid püsivaid korrespondente neist ei saanud.

Olles aastal 1941–1944 Pootsi 6-klassilise algkooli õpetaja korjasin koolitööst vabal ajal samuti taimenimesid ja rahvaluulet. 1943. aasta suvel tehti õpetajaile kohustuseks töötada talunike juures põllutööl. Mulle taotles Rahvaluule Arhiiv loa rahvaluule kogumiseks Tõstamaa kihelkonnas ja Kihnus Rahvaluule Arhiivi stipendiaadina.

Käisin läbi terve Tõstamaa valla, kus otsisin üles kõik eakamad ja teadjamad inimesed. Lühemat aega töötasin ka Lius ja Järve vanadekodus. Eriti tulemuslik oli kogumine Tõhelas ja selle ümbruses. Tõhelas juhtusin ühte tallu, kus oli parajasti sõnnikuveotalgus. Peremees oli pahane, et leidub hulkujaid, kes tööd ei tee. Ta nõudis minult loa esitamist, et ma võin tööta looderdada. Näitasin talle oma tõendit. Kohe muutus suhtumine teiseks, mind paluti talgulauda ja olin üldse lugupeetud.

Alu külas sattusin heale laulikule, Liisu Orikule, kelle juures olin vist kolm päeva, kuid ei jõudnud kõiki tema laule üles kirjutada.

1954. aastal soovisid Tartu R. Ülikool ja Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakond filmida Kihnu pulmi. Selleks tuli pulmad maha mängida, leida filmimiseks sobivad tegelased ja rohkesti inimesi massistseenideks. Abistasin filmimise organiseerimisel ja tegin kaasa paaris stseenis. Olin üks neist, keda pulmaööl varastati, ja saevanem nooriku veimekirstu toomisel. Filmimine jätkus ka järgmisel suvel. Näidatud on peaaegu kõik Kihnu pulmastseenid. Film on tumm. Saatemuusika on juurde monteeritud. Selleks mängisin ka mina mõned tantsulood viiulil. Üldiselt film õnnestus.

Rahvaluule kogumine on olnud mulle südamelähedane ja edukas. Seda on korduvalt tunnustatud ja esile tõstetud. Kirjandusmuuseumi korrespondendina olen pidevalt jätkanud rahvaluule kogumist ja kommenteerinud keeleliselt Kihnust üleskirjutatud regivärsilisi rahvalaule. Viimase töö eest määrati mulle 1967. aastal eriauhind.

Olin veel Eesti Rahva Muuseumi korrespondent. Sel alal ma siiski nii innukalt ei tegutsenud kui rahvaluule kogumisel. Mind paelus eriti peremärkide probleem. Uurisin läbi kõik mulle kättesaadava kirjanduse ja koostasin Kihnu peremärkide kohta uurimuse. Kirjutasin selle töö mitu korda ümber. 1942. aasta suvel taotles dr. Leo Leesment seda tööd meie ühistööna avaldada, kuigi

Theodor Saar Kirjandusmuuseumi Rahvaluulearhiivis Tartus 9. jaanuaril 1970

Kihnu viiuldajad Theodor Saar, Peeter Rooslaid ja Mihkel Mäes

tema kaasabi selle koostamisel oli küll minimaalne. 1944. aastal ilmus "Postimehes" L. Leesmenti artikkel Kihnu peremärkidest. 1940-ndate aastate lõpul võtsin töö uuesti käsile. Selle juures andis mulle head nõu Pent Nurmekund, eriti keelelisest küljest. Töö käsikirja ostis mult Etnograafiamuuseum.

Muuseumi poolt korraldatud etnograafilise materjali kogumise võistlustele olen esitanud mitmeid auhindamist leidnud töid, nagu "Kihnlaste laevaehitus", "Kihnlaste meresõit", kaubandus, nahatöötlemine jm.

Esimene kontakt Emakeele Seltsiga sugenes mul samuti P. Nurmekunna vahendusel, kes palus mul koostada Kihnu murde grammatika. Tegingi seda. P. Nurmekund loovutas käsikirja Emakeele Seltsile, kes saatis mulle vastutasuks ühe aastakäigu ajakirja "Eesti Keel". Ühtlasi tegi selts mulle ülesandeks koguda Kihnust kalandusalast sõnavara. Tegin selle töö 1935. aastal. Sellega minu suhted tollal Emakeele Seltsiga piirdusid.

Kodu-uurimuslike töödena olen avaldanud ajalehes "Pärnu Kommunist" artiklid "Kohanimed ja muistendid mineviku valgustajana", "Kihnu ajalugu" ja Kihnu tuletorni 100. aasta juubeli puhul "Ühest Läänemere juubilarist". Emakeele Seltsi aastaraamatus on ilmunud kirjutised "Kihnlaste eesnimedest",

"Kihnu perekonnanimed", "Kotermann", "Oma kutsetööst ja harrastustest", "Peremärkide kogumisest ja meremeheelust". Ajakirjas "Keel ja Kirjandus" ilmus kirjutis "Kihnu vägimehed" (avaldatud ka ajalehes "Pärnu Kommunist"), "Kihnu Jõnn ehk ühe legendi sünd". Ajakiri "Eesti Loodus" on avaldanud "Peremärgid Riia lahe saartel" ja "Kihnu ja Manija kohanimed", väljaanne "Kodumurre" minu "Mõtteid kodumurdest".

Peale selle olen kirjutanud arvustused J. Smuuli näidendi "Kihnu Jõnn" puhul – "Mis Jõnn ise asjast arvab" ja Maria Rebase teose "Jäise ratsu turjal" kohta "Raamat noortele Kihnu hülgeküttidest", mis ilmusid "Keeles ja Kirjanduses", nagu ka minu pisiartikkel "Lisaks Cozzo'le" (P. Ariste artikli "Cozzo" puhul). "Pärnu Kommunistis" ilmus "Äranarritud nimi" Kihnu Jõnnu nime vääriti kasutamise kohta.

Minu kodu-uurimuslikku tegevust on hinnatud aukirjaga Kirjandusmuuseumi ja Kultuuriministeeriumi poolt. Minu 60-ndat sünnipäeva tähistati erisaatega Eesti Raadios Emakeele Seltsi, Kirjandus- ja Etnograafiamuuseumi poolt.

LISAD

Murdesõnade sõnastik

`aalma, mia aali – haalama, laeva trossi- või köitpidi vedama

`ahtõr`piegel – veesõiduki tömp ahter, seesuguse ahtri täävist kaugemale välja ulatuv ülaosa

`ahtõr/roor om. *-roori* – kliiverpoomi välisotsast laevavööri külge käiv vaier, üks kliiverpoomi kinnitusvaiereid

al'ts om. *al'si* – topseli alumise nurga kinnitusots

`al'tsma, mia al'si – halssima, purjekat allatuult ringi keerama

`angõl* om. *`angli – kliivrisoodi haru, mis kinnitub kliivri nurga külge

`ankru/kiin om. *-kiini* – tali suuremates laevades ankru tekile tõstmiseks

antspakk/pill om. *-pilli* – väikese laeva ankruvinn, -peli, mida suudab käitseda üks mees

an(t)su – purjekinnas, nahkrihm, mis purje õmblemisel pannakse ümber käelaba, rihma peopesas oleva raudplaadi abil surutakse purjenõel läbi riide

ara/vat't om. *-vat'i; -võt't* om. *-võt'i; ara/võt'i* om. *-`võt'mõ* – ümmargune, umbes 1,5-sülla pikkune püstpuu endisaegse raapurjeka, *mualaeva* ninas, kuhu kinnitub purjenöör, *kärppael*

`arkel* om. *`arkli – artell, selts, kamp

arm om. *armi* – laeva-, paadi- või ankruvinna käsipuu, kang, millest vinna ringi aetakse

at't om. *at'i* – isa, taat

ede – ette

edekohe – edasi

eekpal'k – põigitine palk laevaahtris, mille külge kinnituvad pardaplankude otsad

eisen/kopp om. *-kopi* – masti ja tengi või pukspriiti ja kliiverpoomi ühendav raudvõru

emä – laeva emapuu, kiil; *rooli emä* – tugevast prussist roolitelg, mille külge kinnitatakse roolileht

`engtu/s om. *-sõ* – hülge hingamisauk jääs

ette – õieti

idi – pöialpoiss (lind)

/laeva/ `ieri `laskma – oskamatult roolides kiira-käära sõitma, kursist kõrvale kalduma

iäd `sõudma – kevadel lahtiste jäätükkide vahel paadiga hülgejahil olema

`jaagma, mia jaagi – laevaplanke paigaldama, kaarte külge kiiluma; planguvahesid erilise raua ja haamri abil takutama, tihtima

jaakraud – peitlitaoline tööriist laeva planguvahede takutamiseks, tihtimiseks; vrd. *tihtraud*

jaala – kahemastiline tekiga purjekas

jalapael – endisaegse raapurjeka, *mualaeva* purje allservas olev nöör

jalapuu – *mualaeva* purje alumine puu, poom

jalg/lo^{e}kk om. *-loki* – purjeka kahvli mastipoolne plokk raskuste tõstmiseks

jarsk om. *jarsu* – järsk

ju^{e}mp/lo^{e}kk om. *-loki* – ümmargune siivideta kolme auguga plokk, millest

läbi käisid vantide kinnitamise nööörid, *taltrepid*

`juõnud – joobnud

jõlma – ilma(tu)

`jõua – juua

järd om. *järdi* – köis kahvelpurje reguleerimiseks

kaabõlkoi – väike tekialune ruum, panipaik laevaninas

kahengõst – kahekesi

kai om. *kai* – kliiverpoomi otsast laeva kummagi parda külge ulatuv vaier

kali om. *kal'ju* – kang, hoob

`kalsõn om. *-i* – kiilson, tugev pruss laeva kaarte peal rööbiti kiiluga

kama.ndu – meeskond

kamba/kas om. *-ka* – kõver puuklomp (harilikult männitüve alumine osa koos juuretüükaga) laeva emapuu ja täävi liitekoha tugevdamiseks, ankrupeli postide kinnitamiseks jne.

kam/piis om. *-piisi* – pliit purjelaevas

`kant(i)ma – pöörama (tuule kohta)

kapõtad mitm. – sokid

karassell om. *-i* – pöörkelk, jääkarussell

karima – karjuma

karnering om. *-u* – laeva sisemine laudkate, vooder, põrand, kinnitatud kaarte külge

karsas om. *`kartsa* – redel; nöörredel piki vante; vrd. *`veeblin*

kauss om. *kaosi* – metalläärisega auk purje nurkades, millest läbi jookseb purjenöör

`kiilu `vaotama – /laeva/ küliti kallutama

kiip om. *kiibi* – parda kaitseks laeva reelingu külge löödud puuliistu sisse lõigatud süvend, sageli metallvooderdisega, millest köis, tross läbi käib

kimming om. *-u* – laeva välisküljele veeliini kohale löödud kaks paksemat plangukorda

`kindi – kinni

kivi/lae om. *-laeva* – kivide veoks ehitatud tekiga purjekas

käär om. *käärä* – käänak, kõverus; keerd, haru; aas, silmus

kjõlõstama – sama viisi teisel viiulil oktav kõrgemalt mängima

`kjõpma – liikuma

kjõputama – liigutama

kleidung om. *-i* – vaieri traadiga põimitud otsa, *pentsli*, ümber mässitud tõrvapael, et mitte käsi veristada

klõu – köis kahvelpurje ülestõmbamiseks

kogo – kokku

kohe – poole, suunas

koi – 1) magamisase laevas; 2) karjaaeda tehtud varjualune, kus magas siga

kolmõngõst – kolmekesi

komppuu – viirpuu

koo – koju

`kookriauk – rooliava laevaahtris; vrd. *rooli suabas*

kordehitusega lae ~ kord/lae om. *-laeva* – laev, paat, mille iga ülemine küljelaud katab servaga temast allpool olevat lauda

koro/kõ om. *-ksõ* – leivakoorik, kooruke

`korsi juõsn iä – mitmekordseks muutunud, kihiline jää

kraanpal'k – palk laevaninas põiki üle *pukspriidi*, mille külge laeva sõidu ajal kinnitatakse ankur

kraap om. *kraabi* – lühikese varrega kolmnurkne raudkaabits laeva planguvahedesse valatud pigi jääkide eemaldamiseks

krabi – porr (lind)

`kreitsmä, mia kretsi – ristlema, loovima

`kripsnik – piirivalvekordoni või sadamavalitsuse paadimees tsaariajal

kroot/`siegel* om. *-`siegli – laeva tagumine puri
kräpästü – kindlus
kudi om. *kudi* – ilma kettata plokk kergemate raskuste tõstmiseks, kliivri soodi pingutamiseks
`kuima – kuivama
kul'l om. *kul'li* – kajakas
kuru – elumaja välisseina külge ehitatud panipaik, ulualune
kurõlauk – murulauk
kuul om. *kuuli* – kuli, teatava suurusega pakitud kauba kogus, harilikult 160-200 kg; endisaegne vilja mahumõõt
`kussõ – kuhu
kuut om. *kuudi* – väike ühemastiline purjekas
kõid om. *kõiu* – ujuv jääpank
kõlõ – kaigas
`kõrgõ meri – torm, suur lainetus
kõruti – kõrvuti
käde – kätte
käe`koldnõ – nurmenukk
käks om. *käksä* – pootshaak; vrd. *puõnsa^{e}kk*
kärppael – nöör endisaegse raapurjeka, *mualaeva* purje pingutamiseks
kört om. *kördi* – seelik
`kültämä – külmetama
`laagõr* om. *`laagri – aluspalk, millele laeva ehitamisel toetus laeva emapuu
`laastama – heinamaad mahavarisenud okstest, lehtedest ja võsast puhastama
ladung om. *-i* – laadung, last
lae om. *laeva* – laev; *laeva pulmad* – valmisehitatud laeva vettelaskmise talgud
laid om. *lao* – laid, väike saareke
lamp om. *lambi* – klamp, puust pide laevateki või masti küljes taglase trosside kinnitamiseks
lamu – adru, mererohi
lamõ – peegelsile veepind; õline, rasvane kiht veepinnal
`laudu – riiul
`laulma – laeva vettelaskmisel rütmilise liikumise tagamiseks käsklusi andma; *laulumies* – mees, kes laeva vettelaskmisel andis korraldusi, käsklusi
lei/vaak om. *-vaagi* – leivang, laevatekile või ahterreelingule kinnitatud raudklamber, millel liigub alumine soodiplokk
lekk om. *leki* – 1) plekk, 10-liitrine piiritusenõu; 2) mitte vettpidav, lekkiv
`lendäv* om. *-ä* ~ *`lendäv aeg – kõva torm, maru, raju
leösikäs – leisikas, endisaegne raskusmõõt
`leüä – lüüa
lier om. *-i* – ahjulõõr, truup, soemüür
ligis – ligidal; *ligist* – ligidalt
liik om. *liigi* – purje servanöör
`liikmä, mia liigi – purje servadesse nööri ajama
liist/liin om. *-liini* – liin topseli esiserva kinnitamiseks
liit om. *liidu* – liik, mingi sündmuse tähistamiseks joodav viin
`liiver* om. *`liivri – kliiver, kolmnurkne puri laevaninas kliiverpoomi küljes; vrd. *puding, ta^{e}ht`siegel*
`liiverpuem – kliiverpoom, laevaninast ettepoole ulatuv rõhtne või veidi kaldu olev palk
ljõnnumari – lillakas (mari)
`lingu – õieli, poolküliti
`linkmä, mia lingi – neetima, neetnaeltega kinnitama
linknael – neetnael
lipp om. *lipi* – klipp, kaljusaar
ljõdud mitm. – veerispuud, pikad sirged puud, mida pidi paati või laeva vette lasti või maale vinnati

lodi om. *lod'ja* – väike lamedapõhjaline paat

lo^{e}kk om. *loki* – plokk, tali

lues/kiil om. *-kiilu* – looskiil, laeva põhjapuu, *emä* kaitseks selle alla löödud pruss

luhe – hoog, kihk, himu

luttõr om. *`lutri* – laeva ehitamisel viimasena paigaldatav küljeplank põhja all

luõb om. *luõva* – hülgeloib ja sellest tehtud jalats

luäs om. *luanõ* – loik, lomp

lõpp om. *lõpõ* – laht

`lüeger* om. *`lüegri – leeger, purje serva kinnitatud vitsrõngas, mille abil puri piki masti liigub; traadist aas kliivri kinnitamiseks taagi külge; vrd. *mas'tpan'n, ra^{e}kk*

maal – mujal

maesõmaa – maismaa

marasku/s om. *-sõ* – marrasnahk

mar/guun om. *-guuni* – kõva torm, raju

masina/lae om. *-laeva* – mootorlaev; vrd. *matoorlae*

mas'tpan'n om. *-pan'ni* – nöörist või puuvõrust köide purje masti külge kinnitamiseks, mille abil puri piki masti liigub; vrd. *`lüeger, ra^{e}kk*

mat'ing om. *-u* – *pael-* või riidemähis ümber vaieri või vandiraua sanga, et puri vastu vaierit hõõrudes ei kuluks ega raudsang vandinööre läbi ei lõikaks

matoor/lae om. *-laeva* – mootorlaev, vrd. *masinalae*

meis/liin om. *-liini* – viskeliin, peenike liin, mille ühes otsas raskus. Visatuna kaldale või teisele laevale viib ta sinna tema külge kinnitatud sildumistrossi

mereva^{e}ht – piirivalvur

mesikupp – ojamõõl

meüäle /külge/ – päri-, allatuult

mii – 1) laevakaare, -plangu kumerus, kaldenurk; /kaared raiuti/ *miisse; /olõma/ miis* – viltu, mitte täisnurkselt; 2) liikuva keelega nurgamõõtja

moosi/k om. *-ku* – (nlj.) väike paat eemal ankrus oleva suurema paadi või laeva juures käimiseks

mte ~ mtõ – mitte

mua/lae om. *-laeva* – ühemastiline tekita raapurjekas, oli kasutusel enne Esimest maailmasõda, vrd. *nuõda-, püerüse-, väljä/lae*

muga – muist

mun'n om. *mun'ni* – käbi

mut'ing om. *-u* – riidelapiga tugevdatud ja nööpaugupistel ääristatud purje rehvauk; vrd. *trehviauk*

mõrd om. *mõrra* – fokk- ja priitpurjega tekita purjekas; vrd. *võrgulae*

mõr'ts om. *mõrsi* – võrkkott

müen om. *müenä* – mõõn

`müenmä, /vesi/ müenäb – langema, taganema, mõõnama

`mültämä – möllama, hooga midagi tegema

`naagõl* om. *`naagli – tugev puu- või raudpulk *naagõlpengis* jooksva taglase või purjede otste kinnitamiseks

`naagõl/penk om. *-pengi* – tugev pruss laevaparda siseküljel või masti alaosas, kuhu käivad *naaglid*

naat om. *naadi* – 1) purjeõmblus; 2) vastamisi või pealistikku asetsevate laevaplankude servade vahe

nabapael – endisaegse raapurjeka, *mualaeva* üks otsi, nööre, mille abil purje tuules hoiti

nahk om. *naha* – laeva plangutus

`nahkama – nõrgal jääl käima, nii et see käimise raskuse all vajub ja tõuseb

nakkis – hakkamas, tegutsemisvalmis

nat't om. *nat'i* – noorena ema kaotanud ning seetõttu kängu jäänud hüljes
nda – nõnda
nier/val'l om. *-val'li* – kliivri tippu kinnitatud peenem nöör kliivri allatõmbamiseks
nikut om. *-i* – veepumba osa
nippel om. *`nipli* – 1) pael purje poomi või kahvli külge kinnitamiseks; 2) purje rehvpael; vrd. *trehv*
noi – setvertnoi, 10-toobiline viinapudel
noort – nord, põhi
noortvest – loe (om. loode)
nuõda/lae om. *-laeva* – endisaegne ühemastiline tekita raapurjekas, mida kasutati ka noodaveol; vrd. *mualae*
nääk om. *näägi* – suur laiapõhjaline paat puude laadimiseks laeva
`nüermä, mia nüeri – käsitsi saetavale palgile tahmanööriga plankude või laudade paksust märkima
ohe/ling om. *- lingu* – ohelik, köis
`ooma – ujuma
orõlid mitm. – laeva ninaosa tugevdamiseks kahele poole eestäävi kinnitatud tugevad püstplangud
ou – vaieri või trossi otsa pleisitud suur silmus
paal om. *paali* – pollar, post sadamasillal laevatrosside, otste kinnitamiseks
pagin om. *-a* – äkiline tormihoog, iil
pa^{e}kk om. *paki* – laevateki kõige eesmisem osa
paks om. *paksu* – udune, sume, hämune, halva nähtavusega /ilm/
pal'mipao – halapaju
pal'lpos't – post laevaninas, kuhu on tapitud *pukspriidi* laevapoolne ots
pan'n/kuär om. *-kuarõ* – puupulkadega ühendatud kaks laevakaart; vrd. *`puariskuär*
parajuttõ – parajasti
par/duun om. *-duuni* – tengi toetav tross; kliiverpoomi üks kinniteid
park om. *parga* – parklaev
par/las't om. *-las'ti* – ballast
parni/k om. *-ku* – aurukast laevaplankude auruga pehmitamiseks
paut om. *paodi* – purjeka pööre vastu tuult
penseldämä – vaieri või trossi otsa tugeva nööri või traadiga hargnemise vältimiseks kokku mässima; teatud viisil trossi või vaierit jätkama, nöörseotist ümber ühendatavate vaierite mässima
`pentsel* om. *`pentsli – tugev nöörseotis kahe trossi ühendamiseks, eriline seotis trossi otsas selle hargnemise vältimiseks
pide/vint~ -`vinti – vastutuul(t), tihttuul(t)
`piegel* om. *`piegli – lame otsaplaat laeva- või paadiahtri välisküljel
`piegelpal'k* – põikpalk laevapäras, mille külge kinnitatakse *ahtõr`piegli plangud
piel om. *piele* – (van.) mast
pigi/rot't om. *-rot'i; -ruät* om. *-ruadi* – vanale laevale ümber löödud uus plangutis
piigard om. *-i* – tinatoruga vooderdatud poolviltune auk kummaski laevapardas tekile sattunud vee äravooluks
piik om. *piigi* – purje ülemine tipp, välimine ülanurk; kahvli välimine ots
piik/val'l om. *-val'li* – ots, köis purjekahvli ülestõmbamiseks
piim – peegelsile /merepind/
mitm. *piirid* om. *pirde* – tugevatest puudest kolmjala vahele kinnitatud plokk raskuste tõstmiseks
piit om. *piida* – paadi istelaud

pill om. *pilli* – peli, ankruvinn; *pillipos't* ~ *pillpakk* – ankruvinna post laevaninas

pilli pal'lid – haarmed ankrupeli võlli pöörlema panemiseks või peatamiseks

`pil'ma, mia pilli – pelima, ankrut vinnama

pilts om. *pilsi* – pilss, koht kummalgi pool laeva kiilu veekindlate vaheseinte vahel, kuhu koguneb laeva sattunud vesi ja kust see välja pumbatakse

`piotõ – pikiti, mööda, ligi /midagi/

pi/saan om. *-saani* – besaan, laeva ahtripuri

pitkili/ne om. *-se* – piklik

`pitkä(s) – pikali

pits om. *pitsi* – terav tipp (näiteks mastil)

plaanikuarõd mitm. – esimesena paigaldatud üksikud kaared, mis annavad laevale kuju, plaani

plagu/liin om. *-liini* – lipunöör

plangutama – laeva küljelaudu, planke paigaldama

plankvaga – peegelsile /merepind/

pless om. *plessi* – 1) pleiss, trossi jätkukoht, kokkupõimitud ots; 2) ehituspalgi (näiteks laeva emapuu) jätkamise viis

`plesmä, mia plessi – pleissima, vaieri või trossi otsa hargnemise vältimiseks kokku põimima; vaierit või trossi teatud viisil jätkama

pliis om. *pliisi* – ankruketi ava, lühike jäme raudtoru laevavööris tekilt parda taha

poort om. *poordi* – laevaparras

pra^{e}ht om. *prahi* – last, laevaga veetav kaup

pressing om. *-u* – present, purjeriie

priit om. *priida* – purje ülemist välisnurka ülalhoidev puu, purje põikpuu

`puaris/kuär om. *-kuarõ* – puupulkadega ühendatud kaks laevakaart; vrd. *pan'nkuär*

puding om. *-i* – esimene kliiverpuri, vrd. *liiver*

puem om. *puõmi* – poom

`puigama, puiata – puusse lastud augu äärt süvendama, et auku löödud poldi või pulga pea jääks üldise pinnaga ühetasa

puks/priit om. *-priidi* – väiksemate laevade ühest puust kliiverpoomi jämedam, laevapoolne osa; suurematel laevadel kinnitati selle külge peenem pikenduspuu, *ting*

pump/pill om. *-pilli* – suure laeva ankruvinn

`puõlni/k om. *-ku* – laevamees, kel endal laevaosa puudus ning kes sai poole või veerandi laevaosa omaniku teenistusest

puõn/sa^{e}kk ~ *-sak'k* om. *-saki* – pootshaak; vrd. *käks*

puäk om. *puagi* – tuletorn

`põn'ma, mia põn'ni – vastutuules purjekaga enam-vähem samal kohal püsima, pingutustest hoolimata mitte edasi jõudma

põrk om. *põrga* – tits, ristpuu, -latt; põõn, tugipuu, mis takistab painutatud puud õigumast

pärile /minema/ – kontvõõraks, kutsumata külalisena /pulma minema/

püerdnael – nael, mis algul löödi ainult osaliselt lauast läbi, pöörati naela ots kõveraks, siis löödi nael täies pikkuses läbi laua ning kõver ots samuti lauasse

püerüse/lae om. *-laeva* – ühemastiline tekita raapurjekas, mida kasutati ka noodaveol; vrd. *mualae, nuõdalae*

rabõlõma – ka: maadlema
ragõ uõp om. *uõbi* – rahehoog
raja – raa, keskelt masti või tengi külge rõhtsalt kinnitatud puu purje ülaserva kinnitamiseks; vrd. *`uarõm*
raja/lae om. *-laeva* – raapurjedega veesõiduk; *raja/purjut* om. *-`purju* -raapuri
ra^{e}kk om. *raki* – raud-, sarv- või puuvõru, mille abil raa piki masti liigub; vrd. *`lüeger, mas'tpan'n*
ra^{e}mp om. *rambi* – kramp, obadus
ramp om. *ramba* – kirumissõna mingi halva, kõlbmatu asja või olendi kohta
ran'ts om. *ran'tsi* – krants, võru; pärg
rautkäsi – pulma isamees ja tema naine
regi – kõver puu, mis laeva vettelaskmisel pandi laeva kere alla
relling om. *-ä* – reeling; *rellingä lat't* – tugev kaitsepruss piki reelingut
ress om. *ressi* – 1) laevakere poolmudel laeva ehitamiseks; 2) šabloon purjede lõikamiseks; *ressi parand* – laudalus, millele ressilt võetud mõõtude järgi kantakse laevakaared normaalsuuruses
riidalda/nõ om. *-sõ* – laug, aeglaselt sügavamaks minev /meri/
rist/purjut om. *-`purju* – nelinurkne raapuri endisaegsel *mualaeval*
rist/staak om. *-staagi* – mastide tippe ühendav tross
rjõnd om. *rjõnna* – 1) rind; laeva vööripoolne parras; 2) merepõhjani küündiv jääserv
rjõndrand – tuulepealne, vastu tuult olev rand
rooli suabas – rooliava laevaahtris; vrd. *kookriauk*
rool/pinn om. *-pinni* – tüüri, rooli käsipuu
ruhv om. *ruhvi* – meeskonnaruum purjeka tekil, osalt ka teki all
ruum om. *ruumi* – laeva lastiruum, trümm
ruä om. *ruä* – 1) krae; 2) laevatekis olevate avauste ümber löödud puuraamistik
saaling om. *-a* – põikpuu mastitipus tengi all; *saalingakas't* – paksudest plankudest põhjata kast mastitipus tengi, samuti vantide ja purjede kinnitamiseks
sadõma, mia saa – 1) sadama; 2) langema, kukkuma
sagõda – sagedasti, palju, rohkesti
`sal'kma, mia sal'gi – laeva lastiruumi luuki veekindlalt sulgema
salmõ auk – laevakaarte alumisse otsa raiutud sälk, mille kaudu laeva tunginud vesi pääseb voolama piki emapuud
san/tekk om. *-teki* – laevateki pardaäärne paksem osa; *santeki korrad* – kaks paksemat plangukorda laevaparda ülemisel serval; *santeki lapid* – laevakaarte ülemistele otstele kinnitatud reelingupostide vahesid täitvad lauajupid
seinehitusega lae ~ sein/lae om. *-laeva* – laev, paat, mille küljelaudade servad on vastamisi
`setsma, mia setsi – taglase trosse pingutama
`seüä – süüa
`siekel* om. *`siekli – eriline vahelüli ankruketil, mille abil saab kindlaks teha meres oleva keti pikkust; keti jätkamislukk; 15-sülla pikkune tükk ankruketti
siesing om. *-u* – peenem nöör allalastud purje raa, kahvli või kliiverpoomi külge kinnisidumiseks
sigarmas't – ühest puust tengita mast

silm om. *silmä* – kitsas väin
siss – sees; *sist* – seest
`soikama – vaikseks jääma, vaibuma (ilma kohta)
`soonõr om. *-i* – kolmemastiline purjekas, kuunar
sori om. *sori* – trossiots, läbi ploki käiv tross laevas
sorima – trossi plokist läbi vedama; otsaga, köiega midagi kinni siduma
sos´t om. *sos´ti* – ritv, latt vee sügavuse mõõtmiseks, paadi põhjast lükkamiseks
sot´t om. *sot´i* – vahesein laevaruumis
sudi om. *sudi* – pintsel, kepi otsa kinnitatud lambanahatükk (näiteks laeva tõrvamiseks)
suet ~ suõt om. *suõdi* – 1) purjenöör, soot; 2) liikuv varras laeva veepumba torus
sugõma – 1) sugenema, saama, kujunema; muutuma; 2) kiiresti minema
sump/lae om. *-laeva* – sumbaga varustatud laev eluskala vedamiseks
suudõ om. *`suudmõ* – laevaplangust läbiulatuva puupulga otsa tehtud lõhe, kuhu lüüakse puukiil
säärvant – eesriie magamisnurga elutoast eraldamiseks
südämepuu – tihedate kasvuringidega puu
süelüsed mitm. – sügelised
`süestmä,* min. *mia `süessi – viskama, heitma, paiskama
süüdvest om. *-i* – edel
`taakõl* om. *`taakli – tali raskuste tõstmiseks väiksemates laevades
`taarga – taariastja
taavõt om. *-i* – seadeldis paatide laevatekile tõstmiseks ja merre laskmiseks
taha om. *taha* – kant, tahk /purjenõelal/
tahakohe – tagasi
ta^{e}ht om. *tahe* – vaier kliiverpoomi ja mastitengi vahel kliiver- ja fokkpurje kinnitamiseks
ta^{e}ht/`siegel* om. *-`siegli – kolmas kliiverpuri; vrd. *`liiver*
`taklas´s om. *-i* – laeva taglas
talasi – telling
`talbu/s om. *-sõ* – talgud
tal/trepp om. *-trepi* – talrep, tross vandi pingutamiseks ja vandiraua külge kinnitamiseks
tamms/to^{e}kk om. *-toki* – tamtok, lühike tugev puu *pukspriidi* otsa all, mille küljest käivad läbi kliiverpoomi alt toestavad trossid
`taotama – viskama, pilduma
`tapma – ka: taguma, peksma; pekslema, laperdama, loksuma
taris – tarvis
taru liha – tailiha
`tat´sku – käru
tekkpal´k – piim, laevateki aluspalk, risti emapuuga
teks/`vieder* om. *-`viedri – veeger, pruss piki laevakaari vahetult tekkpalkide all
`terven – täiesti, koguni, tervenisti
`tessel* om. *`tesli – põiki teraga palgitahumise kirves
tesseldämä – palki kumeraks tahuma
tibi – pajuurb
`tihtmä, mia tihi – laeva planguvahesid tihendama, takutama, triivima
tihtraud – nüri laia teraga peitel laeva planguvahede tihtimiseks; vrd. *jaakraud*
tikk/pol´t om. *-`pol´di* – tugev nöör rehvitud purje poomi külge sidumiseks
ting om. *tinga* – teng, masti või kliiverpoomi ülemine peenem jätk, pikend
`tjõlkma, mia tjõlgu – 1) tilkuma; 2) rippuma, ripnema
to^{e}hm om. *tohmi* – juhm, rumal

toks om. *toksi* – ankrusääre põikpuu, ankrutugi
`to^{e}pma, mia topi – tikkuma, kippuma; liikuma
topi/kas om. *-ka* – vasika- või hülgenahast sukk
toppama – peatuma, seisma jääma
topp/`siegel* om. *-`siegli – topsel, kolmnurkne puri mastitipus
torn om. *torni* – köiekeerd
toss om. *tosso* – murumuna
traak om. *traagi* – laevateki kumerus
tragitama – tragima, merepõhjast tragiga midagi otsima, üles tõstma
trehv om. *trehvi* – rehv, rehvpael; vrd. *nippel*
trehvi auk – rehvauk; vrd. *mut'ing*
`trehvmä, mia trehvi – rehvima
`tro^{e}pma, mia tropi – kinni siduma, aasa keerama /sooti/
tro^{e}pp om. *tropi* – trossist valmistatud rõngas mitmeks otstarbeks
troi – üleni kirjatud kootud meestekampsun
trubu – plekktoru, laevapliidi, kampiisi korsten
tul'la – meeste talvemüts, läkiläki
tut's om. *tut'si* – tugipuu
tuulõoks – ülespoole kasvav oks puul
tuulõ vjõru – virvendus /veepinnal/
tuulpios – tormivangis, tuulevarjus
tuõmas – sisselõigetega kitsas laud, mis asetati rooliratta kõrvale püsti ning toetati ratta üks sarvedest sisselõikesse, et poleks vaja rooli kätega hoida
`tõua – tuua (*da*-tegevusnimi)
tävi – tääv; *tävi kand* – laeva täävi alumine ots
türk om. *türgi* – köis, tross, tali purjepoomi kõrguse reguleerimiseks
tüür/bord ~ -poort – tagant vaadates laeva parempoolne külg
`uarõm ~ `uarmõpuu – endisaegse raapurjeka, *mualaeva* purje ülemine puu; vrd. *raja*
`uatama – vaatama
uhesõma – vuhisema
uiõst – uuesti
umbkuub – endisaegne meeste üleriie
umik – hommik; *umiku* – hommikul
`umpsõlt – üleni, terveni
uusad mitm. – vanaaegsed meeste püksid
uõp om. *uõbi* – 1) hoog, iil; 2) kullimäng
uät om. *uadi* – vaat
vaba vesi – 1) eksterritoriaalvesi; 2) (piltl.) salapiiritus
vahe/staak om. *-staagi* – mastide ülaotsi ühendav vaier
`vakstavi ket't – kett pukspriidi välisotsa ja täävi vahel
valama – vahutades veerema, kõrgelt kukkuma, hooga murduma (murdlainetuse kohta)
vali om. *val'ju* – tuuline, tormine
val'k om. *val'gi* – änn (lind)
vara – auk jääs, kust hüljes väljas käib
var'p om. *varbi* – ankrutross; pika köie, trossi otsa kinnitatud ankur; *va'rp-`ankur* – ankur laeva edasivinnamiseks
vastalõ – vastutuult; *vastalt külg* – tuulepealne, vastutuult olev külg
`veeblin om. *-i* – veebling, vante ühendavaist nööridest või trossidest ja puuliistudest redel masti ronimiseks; vrd. *karsas*
vei/keüs om. *-keve* – endisaegse raapurjeka, *mualaeva* purje ülestõmbamise nöör
vei/kuär om. *-kuarõ* – laeva siseküljel *kimmingu* kohal põiki kaarte peale kinnitatud jäme palk

vesi `aolõ /minema/ – veega, veevooluga ära kanduma, veepinnal ujuma

vesipulk – laeva emapuu ja täävi ühenduskohta puuritud auku tihedasti sulgev puupulk

vest om. *-i* – lääs, läänekaar

`viederpol't – polt laeva reelingupostide ja nende peal oleva laua, *rellingä lati* ühendamiseks

viilung om. *-i* – laevapõrandasse jäetav ava, mis kaetakse kergesti eemaldatava *viilungilauaga*, et oleks võimalik laeva põhjale kogunevat prahti ja mustust kõrvaldada

`viimes – viimaks

viksist – tugevasti, kõvasti

vjõpp om. *vjõpa* – kang, hoob

vjõppama – kangiga kaaluma, hoobama

vjõru – virvendus /veepinnal/

vokk om. *voka* – fokk, purjeka kolmnurkne eespuri

võrgu/lae om. *-laeva* – fokk- ja priitpurjega tekita purjekas; vrd. *mõrd*

vädämä, mia vää – 1) vedama; 2) lööma, äigama

väljä/lae om. *-laeva* – endisaegne ühemastiline tekita raapurjekas, millega käidi ka talvisel hülgepüügil; vrd. *mualae*

värgitakk, värk – laevaplankude vahede tihendamiseks kasutatud takk

`vär'kmä, mia värgi – laevaplankude vahesid takutama, tihtima, triivima

õespuu – lodjapuu

õmbu – õunapuu

ägämä /kedagi/ – kaebama, nurisema /kellegi üle/

ämmä/juõt om. *-juõdu* – pruudikodus peigmehe sugulastele korraldatud vastuvõtt, pidu

üleskohe – ülespoole, -pidi

`ülge`välles – talvisel hülgepüügil /käima/

üsä – üsna

Kohanimeregister

Leheküljeviited asetsevad murdepärase või sagedamini esineva nimekuju järel. Talunimede puhul on eelistatud peremärkide tabelis esinevat nimekuju. Välja on jäetud märksõnad *Kihnu* ja *Eesti*.

Aabrami R 55
Aabõtammi nukk (koht Riia sadamas) 161
Aari 171
Aasa Le 52
Aasia 29
Abja 15, 256
Abruka 29, 186, 235
Abruka Kirju (laid) 165
Aegna 230, 237, 245, 246
Aegna silm (väin) 163
Aia (< Häärberi) → Pusku M
Ala-Else Li 46
Ala-Jõnnu M 26, 36
Ala-Madli M 36
Alametsä, -a (Kurasse Jago) (S >) M 38, 39, 40, 172, 181, 183, 208
Alasõ Li 46
Allika Le 61
Allikivi R 54
Alu (küla Tõstamaal Pärnumaal) 258
Ambla 29
Ameerika, -ä, Amierikä (USA) 177, 179, 182, 232, 238, 246
Annusõ, -e (Kurrasse Peter) S 39, 191
Annusõ-Jaska Li 58
Annusõ-Juri (Lasi Hinn) Li 58
Annusõ-Pietä S 39
Annusõ-Pärdü (Kurasse Peter) S 39
Ansu Le 53
Ansu-Jansi Le 53
Ansu-Kustavi S 59
Ansu-Mulgu S 59
Ansu-Tanili S 59
Antsu S 156, 206
Aru M 45, 192, 198, 206
Aru-Mihkli M 45
Arumäe M 192, 206, 208, 221
Aru-Pietri M 43
Arvi S 63, 64, 220
Arvi-Juani S 63
Arvi-Juku S 63
Asalaid (laid ida pool Kihnu lõunatippu) 92
Asuküla (vald Ridalas Läänemaal) 231
Atlant (Atlandi ookean) 177, 178
Audru 14, 18, 20, 172, 256
Austraalia 29

Berliin 252
Beti ait (Pärnus) 254

Cozzo 261

Domesnäs vt. Tomasnest

Eenästü (Heinaste) 85, 158, 165, 185
Eeräskrunt (madalik Soome lahes) 163
Elivaatorialunõ (koht Riia sadamas) 161
Elsingi (Helsingi) 162, 171, 172
Emmaste 75
Englism(u)a (Inglismaa) 179
Ensikä (Insiko, Entsika) R 57, 92, 146, 181, 183, 205
Entsika vt. Ensikä R
Euroopa 29, 177

Gotland 82, 252

Haapsalu 231, 233, 237
Haapsalu laht 233
Haljala 73
Hanila 19
Harju rannik 14, 29
Heinaste vt. Eenästü
Helsingi vt. Elsingi
Hiiumaa 14, 17, 19, 22, 23, 28, 29, 73
Hispaania vt. Ispaania
Holland vt. Olland
Hull (linn Inglismaal) 200
Häädemeeste 84, 88, 89, 93, 95, 192, 195, 206, 220, 221
Häärberi (> Aia) → Pusku M

Ilumäe (Palmses Lääne-Virumaal) 14
Imutlaid (laid Kihnust loodes) 226
Inglismaa vt. Englism(u)a
Insiko vt. Ensikä R
Ipsi (madalik Sange saare juures) 163
Irbeni väin 85, 185, 226
Ispaania (Hispaania) 182

Jaagu vt. Juagu Li
Jaagupi vt. Juagupi
Jaana S 40
Jaani vt. Juani Le
Jaanilinn 249, 250
Jaapan 243
Jago → Pietri-Mihkli Li
Jago vt. Juagu Li
Johani 43
Johkoma Le 61
Juagu (Jago, Jaagu) Li 45, 196, 246
Juagupi (Jaagupi) M 69
Juani (Jaani) Le 52, 53, 89, 92
Juani-Jantsi Le 52
Juani-Mihkli (Pedi Jaan) Le 52, 53, 195
Juani-Pietri Le 52
Juani-Taaviti Le 52
Juhani-Juani Le 66
Juhani-Juku (Pedi Ans) Le 66
Juhani-Mari Le 66
Juhma-Kutu (Koksi Ado Jukum) Le 61
Juhma-Madli Le 61
Juhma-Mihkli Le 61
Jõelähtme (Harjumaal) 14, 73, 76
Jõhvi 249
Jägala (Harjumaal) 246
Jämaja (Saaremaal) 15, 73
Järsumäe T 70, 89, 92
Järve (Tõstamaal Pärnumaal) 258

Kaarli M 65, 192
Kaarma 73, 75
Kaasiku-Aabram T 55
Kaberneeme (küla Kuusalus Harjumaal) 14
Kabriste (küla Audrus Pärnumaal) 14
Kadaka Le 59
Kadriorg 244, 247
Kaeramets(ä, -a) (< Oti) M 67, 196–198, 202, 206, 209–213
Kaerametsa aed (heinamaa) 197, 206, 208, 209, 214, 216
Kakra siär (neljakilomeetrine madalik Kihnust põhjas) 157, 185
Kalda T 71
Kalmu (Tuma-Petri) T (< Li) 52
Kama jõgi 28
Karjama(a) Li (< M) 59, 88, 92
Kassari 73
Kassikivi (rändrahn Kihnu keskosas) 258
Kasõ M 56
Kaukaasia 222
Kavaru (küla Selistes Pärnumaal) 67, 231
Kihelkonna (Saaremaal) 179
Kihnu mõis 71, 88, 192
Kiidebä lõpp, lõpe (Matsalu laht) 169
Kiisajarv (koht Riia sadamas) 166
Kiiu-Aabla (küla Kuusalus Harjumaal) 14

Kingu T 60, 68
Kirikutagune (põld) 217
Kirsi S 43
Kiusu vt. Kjõusu
Kivirängä M 44
Kiärä vt. Käära S
Kiäräbä (koht Kihnu looderannas) 168, 210
Kiäräbä vt. Kääraba M
Kiärä-Juani S 38
Kiärä-Juku S 38
Kiärä-Mihkli S 38
Kjõbusõ S 50
Kjõusu (Kiusu) T 70, 200
Koego M 64, 215
Koigu 63
Koipsi (saar Soome lahes) 14, 29
Koksi → Koksi-Tuti Le
Koksi Ado Jukum → Juhma-Kutu Le
Koksi tamm 258
Koksi-Aadu 88
Koksi-Jaska Le 59
Koksi-Toma vt. Koksi-Tuõma Le
Koksi-Tuti (Koksi) Le 59, 60, 61, 156
Koksi-Tuõma (Koksi-Toma) Le 60
Koksi-Tuõma-Lulli Le 60
Koksi-Tuõma-Mihkli Le 60
Kokõkivi (Manilaiul) 258
Kolga (vald Kuusalus Harjumaal) 14
Kolga-Aabla (küla Kuusalus Harjumaal) 14
Kolka tuletorn (Kuramaal Lätis) 235
Kopli aed (heinamaa) M 221
Kopli (talu Kuusnõmme külas Saaremaal) 33, 34
Koroksõ T 70
Kose 75
Kosso → Kosso-Mihkli S
Kosso-Juani S 50
Kosso-Mihkli (Kosso) S 50
Koti-Juri S 42
Koti-Kutu (Kotti) S 42
Koti-Liisu S 42
Kotti → Koti-Kutu S
Kotti Liva → Liiva S
Kreeka 29
Kresuli (saar Soome lahes Aegna lähedal) 230
Krimm (poolsaar) 28
Kuasiku T 55
Kuevastõ (Kuivastu Muhus) 170
Kullamaa (Läänemaal) 246
Kura S 39
Kuraga (Matto) R 41
Kurama(a) (Lätis) 157, 185, 226
Kurase 194
Kurasse Ado → Uadu-Juri S
Kurasse Jago → Alametsa, -ä M (< S)
Kurasse Peter → Annusõ-Pärdü S
Kurasse Peter → Kurasõ, -e M (< S)
Kurasõ, -e (Kurasse Peter) M (< S) 38, 39, 194
Kuremäe 249
Kuressaare vt.Kurõssuarõ
Kurgu Li (< M) 68
Kurina Li 62
Kurrasse Peter → Annusõ, -e S
Kurtna 249
Kurõssuarõ (Kuressaare) 86, 87, 164, 165
Kustavi Le 69
Kuusalu (Harjumaal) 14, 15, 17, 18, 20, 73, 74
Kõnnu (vald Kuusalus Harjumaal) 14
Käina (Hiiumaal) 22
Kärla 76
Käära (Kiärä) S 38, 164, 193, 194, 200, 226, 231, 235, 252
Kääraba (Kiäräbä) M 67, 168, 203, 206, 210, 212, 247
Kübärsuar (Kübassaare Saaremaal) 163
Künkrä R 56, 173

Laane Li 58 (vt. ka Sagura)
Lahemaa 15, 73, 75
Lamõndi, -e- T 38, 192

Laoba ninä (neem Kihnu idarannas) 92, 156, 168, 180
Laori T 69
Laori-Mihkli T 69
Laose 198
Laosõ-Jaska Le 44
Laosõ-Juri 44
Laosõ-Juri (Lause) Le 44
Laosõ-Mihkli Le 44
Lasi → Tõnisa Li
Lasi Hinn → Annusõ-Juri Li
Lasi Hinn → Võhkõ Li
Lauri → Mardi-Kutu R
Lauri → Uiõda R
Lauri-Tooma 55
Lause → Laosõ-Juri Le
Lehise Li (< M) 25
Lempsi Kaeramets (karjamaa) Le 209
Lemsi küla, rand 27, 33, 35, 88, 89, 91, 162, 164, 165, 170, 171, 181, 184, 195, 209, 213, 220, 221, 225
Lemsi Tammeaed 221
Leningrad 87
Lepiku R 57, 136
Lepä M 50
Lie (madalik Manilaiust lõunas) 168
Liepaja vt. Liibavi, Liibu
Liibavi, Liibu (Liepaja Lätis) 84, 179, 186
Liiva (Kotti Liva) S 40, 206
Liivaaed (männik Kihnus Linaküla lähedal) 258
Liiva-Engli S 40
Liiva-Marusõ Li 62
Liivi laht 83, 85, 89, 226
Liivimaa 192
Linaküla (Ljõnaküla) 27, 33, 35, 57, 89, 155, 159, 160, 168, 176, 194, 195, 199, 200, 225
Lisarood (Liserort, madalik Läänemeres) 163, 185
Liserort vt. Lisarood
Liu (küla Tõstamaal Pärnumaal) 70, 193, 199, 258
Ljõnaküla vt. Linaküla
Loego-Annõ T 55
Loego-Juani T 55
Loksa (Harjumaal) 159
Lossi Le 58
Lossi-Riõdu Le 58
Loti R 48, 88
Lõimõ-Laori Li 69
Lõõba Li (< M) 59, 163
Läti 146, 169, 235, 243, 254
Läti rand (rand Heinastest Riiani) 165, 186
Läänemaa 19, 29, 81, 231, 232, 236
Läänemeri 83, 84, 146, 185

Mahu rand 73
Mallõ (Perdi-Juhan) S 65
Mallõ T 65
Manija, Manõja (Manilaid, saar Kihnu lähedal) 141, 168, 178, 186, 202, 216, 229, 254, 255, 258, 261
Mardi-Engli R 57
Mardi-Juani R 57
Mardi-Kutu (Lauri) 56
Marjumäe R 42
Martna 75
Marusõ, -e (Marusse) Li 62, 200
Marusõ-Poi Li 62
Matsalu laht vt. Kiidebä lõpp, lõpe
Matto (> Tungi Joobi) → Matu R
Matto → Kuraga R
Matto Abram → Randli R
Matto Lause R 193
Matu (Matto) R 41, 88, 92, 153, 174
Matu-Aabrami → Randli R
Matu-Kalmu R 41, 48
Matu-Pietri R 41
Mereäärse S 63
Merreertse (Merasse) → Merässe-Jaska S
Merässe, -a- S 63, 64, 194

Merässe-Jaska (Merreertse) S 45, 64, 194
Merässe-Juani S 64
Merässe-Juri S 64
Metsküla 33
Metsä Li 46
Metsä-Kalmu T 52
Miemel (Klaipeda Leedus) 179
Miitavi (Jelgava Lätis) 161
Millkraap (koht Riia sadamas) 161
Muhu väin 230
Muhu(maa) 14, 29, 73, 75, 170
Mulgu Le 61
Mustamäe 243
Mõisaküla 27, 35, 89, 154, 169, 175, 178, 180, 192, 206, 225
Mäe M 72
Mäe T 72, 88, 92, 153
Mäe-Tuõma M 61
Männi M 71
Männiku Li (< M) 56
Mättä Le 61
Müürü Le 58

Naada Li (< M) 68, 205
Naada T 68, 205
Naerõ R 48
Naissuar (Naissaar) 159, 163, 171
Nannu Li 63
Narva 159, 160, 200, 249, 250
Naudi (küla Tõstamaal Pärnumaal) 193
Niidu Le 61
Noodi R (< T) 43
Noormanni R 42
Nuki M 66
Nurmõ -e M 50, 89
Nõgõsõ R 49, 57, 65
Nõlvaku 25

Oga Li 67
Ollandi (Holland) 182
Orassuar (Orissaare Saaremaal) 170, 173
Osmussaar (Soome lahes) 14, 29, 74, 79
Otepää 21
Oti (talu Selistes Pärnumaal) 206
Oti (> Kaerametsa) M 206
Otsa-Suti-Juani R 54
Otsa-Suti-Pärdü R 54
Otsa-Suti-Tanili R 54

Paistu (Viljandimaal) 21
Paju S 71
Pakri saared (Soome lahes) 14
Paldiski 85, 172, 244
Paljassar (Paljassaare Tallinnas) 159
Palmse (Lääne-Virumaal) 14
Palu Li 49, 56, 69
Palu-Pärdü Li 49
Palu-Tuõma Li 49
Pao Li 70, 89, 92, 153
Papiniidu 239
Patsi M 59
Pealranna liivikud (Kihnu edelaosas) 218
Pedi Ans → Juhani-Juku Le
Pedi Jaan → Juani-Mihkli Le 195
Peetri Li 256
Penuja (Hallistes) 256
Perdi vt. Pärdü S
Perdi-Jago vt. Pärdü-Juagu S
Perdi-Juhan → Mallõ S
Peterburg vt. Pieterbori
Pidula laht (Saaremaal) 230
Pieterbori (Peterburg) 157
Pietri-Mihkli (Jago) Li 56
Pietri-Türgi Li 56
Pikapõlma (talu Selistes Pärnumaal) 66
Pilli ots (neem Kihnu kirdeosas) 214
Pilten (Piltene Lätis) 81
Pimeaed (Narvas) 250
Pinuka R 41
Pirita 247
Pitkana nina (Kihnu lõunapoolseim neem) 92

Pitkana rand (Kihelkonnas Saaremaal) 34
Piälmine uõ (sügav koht Läänemeres Kihnust kirdes) 222
Poldõra (koht Riia sadamas) 161
Poola 81
Pootsi (Puõtsi) (Tõstamaal Pärnumaal) 93, 143, 164, 181, 184, 193, 196, 198, 200, 204, 205, 215, 229, 254, 255, 258
Porkala (Porkkala Soomes) 171
Prangli (saar Soome lahes) 15, 18, 21, 29, 73–76
Puka S 68
Pulli → Pulli-Saarõ Le
Pulli-Engli Le 37
Pulli-Liisu Le 37
Pulli-Saarõ (Pulli) Le 37, 91, 124
Pulli-Uiõda Le 37
Pulli-Vanatua Le 37
Pusku (Aia < Häärberi) M 71, 89, 92, 192
Putka M 48, 88, 92
Puujala Le 58, 220
Puõtsi vt. Pootsi
Põhjameri 84, 146
Põhjarannik 20
Põldõ T 71
Põlva 73
Põndu Li 67
Pärdi vt. Pärdü S
Pärdi-Jaagu vt. Pärdü-Juagu
Pärdü (Perdi, Pärdi) S 43, 175, 178, 184, 194
Pärdü-Juagu (Perdi Jago, Pärdi-Jaagu) S 43, 89, 169
Pärdü-Juagu-Juani S 43
Pärnu jõgi 83, 162, 172, 230
Pärnu laht 14, 226
Pärnu rannik 14
Pärnu, -ü (linn) 8, 15, 82, 83, 85–87, 89, 95, 141, 157, 160, 164, 166, 169, 193, 196, 198, 200, 204, 222, 226–229, 231, 238, 255
Pärnumaa 7, 19, 29, 81, 256
Püha (Saaremaal) 20
Pühalepa (Hiiumaal) 15, 22, 28, 73, 75

Raeli M 38
Rahumäe (Tallinnas) 243
Randli (Matto Abram, Matu-Aabrami) R 47, 88
Ranna R 55
Ranna S 50, 229
Rannaküla (Sauga vallas Pärnumaal) 14
Rannametsa 25
Rehe vt. Rihe Li
Reigi 73
Ridala 73
Rihe (Rehe) Li (< M) 72, 255
Riia 82, 83, 85, 87, 95, 141, 146, 154, 157, 158, 160–166, 168, 169, 175, 178, 180, 185, 186, 193, 194, 196, 199, 200, 205 220, 226, 237, 244
Riia laht 261
Riiameri 173
Riibaka R 54
Riida R 54
Rilka R 57
Rinksu ots (Ruhnu läänepoolne neem) 165
Rohuküla (Ridalas Läänemaal) 85, 226
Rootsi 81, 83, 87, 243, 252, 255
Rootsiküla 27, 33, 35, 88, 136, 139, 155, 162, 172, 179, 193, 201, 205, 208, 218, 221, 225
Rostas (meremadalik Läänemeres) 179
Ruavi M 41
Ruhnu 7, 14, 15, 21, 23, 28, 29, 76, 85, 89, 163, 185, 195, 226, 252, 256
Ruõ S 39
Rääma (Pärnus) 229
Rüssä, -a M 66, 224

Saarde (Pärnumaal) 21, 29
Saare (maanina Kihnu läänerannas) 92
Saaremaa (Suarõma) 14, 22, 29, 33, 75, 84, 88, 89, 94, 153, 163, 169, 173, 230
Saaru nina vt. Suaru ninä
Saaru vt. Suaru Le
Saaru-Jõnnu vt. Suaru-Jõnnu
Sagura Li 38, 58 (vt. ka Laane Li)
Saksa(maa, -mua) 179, 182, 191, 226, 227, 251, 252, 254, 255
Salatsi (Lätis) 146
Sandhamn (Rootsi saarestikus) 252
Sanga Li 46, 199
Sange saar vt. Sangõ, Sangõtõ
Sangõ, Sangõtõ (saar Kihnust loodes) 163, 173, 185
Santsu (talu Selistes Pärnumaal) 70
Saona Li 62
Saona R 53, 205
Sarapuu M 71
Sassi Li (< M) 39, 92, 206, 246
Sauga (vald Pärnumaal) 14
Sauga jõgi (Pärnumaal) 255
Sauna vt. Saona R, Li
Sauõndi T 176
Seli vt. Seliste
Seli rand 222
Seliste (vald Pärnumaal) 18, 67, 70, 168, 193, 206, 246, 255, 256
Seljä Le 44
Sepä, -a R 57, 92, 179, 184
Siber 255
Sigatsaaru (rand ja merelaht Kihnu põhjarannikul) 218
Siiba S 51
Siilu Li (< M) 37, 206
Sillao auk (sügav koht Kihnu idaranniku meres) 92, 139, 141
Silmavahe vt. Silmävahe
Silmävahe (väin Kihnu ja Tõstamaa ranniku vahel) 177, 181, 182, 184, 229
Sindi (Pärnumaal) 229, 239
Sitna lõpp, lõpe (laht Manilaiu loode-osas) 141
Sitnä-Antsu Le 60
Sitnä-Mihkli Le 60
Siär vt. Kakra säär
Siäreküla vt. Saareküla
Soome (Suõmõ) 85–87, 159, 162, 230, 244
Soome laht 147, 185
Soontaga (Pärnumaal) 256
Sorgo latv (pikk madalik Sorgu saare lõunaosas) 157
Sorgo, -u (saar Pärnu lahe suus) 157, 185, 195
Stockholm 252, 253
Suardu S 26, 63
Suaru (Saaru) Le 64, 91, 153, 192, 206, 208
Suaru ninä (Saaru nina – neem Kihnu kirderannas) 92, 141, 153, 156, 192
Suaru-Jõnnu Le 64
Suaru-Mihkli Le 64
Suarõma vt. Saaremaa
Suegu Li 71
Surju (Pärnumaal) 257
Suti R 54, 55
Suti-Juani R 54
Suti-Kustavi (Sutti) R 54, 55
Sutti → Suti-Kustavi R
Suuremõisa (Saaremaal) 22
Suõmõ vt. Soome
Swinemünde (sadamalinn Poolas) 252
Sõrve 75
Sääreküla (Siärekülä) 27, 33, 35, 89, 168, 172, 177, 182–184, 191, 193, 194, 200, 201, 205, 206, 208, 225

Taani 86, 87
Taaviti R 67
Tagamets (heinamaa) R 218
Tahkuranna, -rand (vald Pärnumaal) 14, 73, 157, 222

Talina vt. Tallinn
Tallinn (Talina) 15, 28, 85, 87, 157, 159, 160, 163, 164, 201, 228, 230, 231, 233, 240, 244, 247, 248, 254
Tallinna laht 244
Tammeaed vt. Tammõaid
Tammõ Le 44, 168
Tammõaid (heinamaa) Le 220, 221
Tanava R 53
Tanili (Tõnnise) S 40, 48, 201, 258
Tapa 251
Tappo → Vana-Tapu Le
Tapu 209
Tapurla (küla Kuusalus Harjumaal) 14
Tara Li 56
Tartu 89, 254, 259
Tido → Tiidu-Tõnisa S
Tiidu 42, 163
Tiidu-Annõ M 46
Tiidu-Jõnnu S 46
Tiidu-Tõnisa (Tido) S 46
Tika R 54
Tilli M 69
Tingninä (koht Läti rannal) 166, 167
Tirsu S 65
Tohvri Li 38, 63, 237
Tohvri-Juri (Toma Petri) Li 40
Tohvri-Konkso Li 40
Tolli S 39
Toma Ado → Tumadu Li
Toma-Petri → Tohvri-Juri Li
Toma-Petri Laus → Tumapietri Li
Toma-Petri Laus → Tumapietri-Jaska Li
Toma-Petri Mart → Tumapietri Li
Tomasnest (Domesnäs Kuramaal Lätis) 163, 185
Tonau (Doonau) 154
Tooma-Peetri vt. Tumapietri (Toma-Petri Laus) Li
Tori (Pärnumaal) 257
Tuesu Li 41
Tumadu (Toma Ado, Tuõma-Uadu) Li 63, 64, 251
Tumapeetri vt. Tumapietri Li
Tuma-Petri → Kalmu T (< Li)
Tumapietri (Toma-Petri Laus, Tuõma-Pietri) Li 56, 195
Tumapietri (Toma-Petri Mart, Tumapeetri) Li 194, 195
Tumapietri luäs (veekogu Tumapeetri talu juures) Li 195
Tumapietri-Jaska (Toma-Petri Laus) Li 64
Tungi → Tungi-Juani R
Tungi-Joobi (< Matto) vt. Tungi-Juõbi R
Tungi-Juani (Tungi) R 55, 201
Tungi-Juõbi R 41, 42
Tungi-Kustavi R 55
Tungi-Mihkli R 55
Turu T (< Li) 65
Turuküla 27, 35, 88, 157, 177, 192, 205, 225
Tuõma-Pietri vt. Tumapietri Li
Tõhela (Tõstamaal Pärnumaal) 258
Tõnisa (Lasi) Li 45
Tõnnise → Tanili S
Tõnu S 39
Tõrvaaugu mägi (osa Kihnut läbivast seljandikust) 95
Tõstama(a) (Pärnumaal) 9, 15, 19, 67, 70, 72, 73, 92, 93, 94, 141, 153, 155, 159, 160, 164, 168, 219, 226, 256, 258
Tälle → Tälle-Juani
Tälle-Juani (Tälle) M (< S) 47
Tälle-Mihkli M (< S) 47
Türgi 154
Türi (Järvamaal) 29
Türmpuu S 65

Uadri Li 63
Uadu S 38, 39
Uadu-Inni M (< S) 39
Uadu-Juri (Kurasse Ado) S 38, 39
Uiõda (Lauri) R 57, 179, 184
Uiõda R 57

Uiõda-Juani R 57
Uiõ-Matu R 47
Uiõ-Miku Li 36
Uiõ-Tapu Le 58
Umala vt. Umalaid
Umalaid (laid Läänemeres Kihnust loodes) 157, 226
Umba → Umba-Juani S
Umba aed (heinamaa) M 221
Umba-Jaska S 68
Umba-Juani (Umba) S 36, 57, 192
Umba-Tiiu S 57
Uuemõisa (Ridalas Läänemaal) 231
Uulu (Pärnumaal) 14, 28, 89

Vaariku raba (Pärnumaal) 229
Vachtla Michel → Vahkla-Veera S
Vaegu Li 70
Vahkla 194, 205, 206
Vahkla-Tõnisa S 51
Vahkla-Veera (Vachtla Michel) S 51
Vaiste (Varblas Läänemaal) 94
Vaivara 73
Valdeku (Tallinnas) 243
Valga 239, 254
Valma roostik (Kihnu lõunaosas) 218
Vana-Juri Le 44
Vanakiriku 92, 208, 221
Vana-Kreeka 29
Vanakurase (mäeseljandik Kihnu keskosas) 214, 217
Vana-Miku (Miko) Li 36
Vana-Tapu (Tappo) Le 58
Vanatua Le 69
Varbla (Läänemaal) 74, 153
Vene(maa) 224, 226, 239
Viinistu (küla Kuusalus Harjumaal) 14, 17
Viire (laid Suures Väinas) 170
Vindavi (Ventspils Lätis) 84
Virumaa 16, 29
Vjõrtsu (Virtsu Läänemaal) 170
Volga jõgi 28
Vormsi saar 29, 74, 84, 185
Vormsi trehv (meremadalik Vormsist põhjas) 164
Võhkõ (Lasi Hinn) Li 49
Võnnu (Tartumaal) 21
Võru 89
Väike-Maarja 21
Väike väin (väin Muhu ja Saaremaa vahel) 252
Välja S 71
Äpe R 40, 192
Äpe-Juri R 40
Äpe-Mihkli R 40
Ärmä T (< R) 72
Üleõuõ, -e Li 45, 65, 168, 208

Isikunimeregister

Registris esitatud kihnlaste sünni- ja surma-aastad tuginevad käesoleva teose andmetele.

Aav 43
Aitsam, M. 73
Ahven, Heino 8, 9
Alametsä Tuomas 172
Alas 41, 46, 55
Alas, Jaan (sünd. 1899) 157
Allik 38, 58, 63, 66
Allik, Ann (Anna) 191
Allik, Arvi (Artemi) Mihkli p. 191
Allik, Jakob 191
Allik, Juhan Arvi p. 191
Allik, Kai (Jekaterina) 191
Allik, Mari vt. Eppen, Mari
Allikivi Juän 173
Allikivi vt. ka Hallikivi
Annuse vt. Annusõ
Annusõ Juri 178
Annusõ Kutu 175
Annusõ Pärt 180
Ansu Mari 177, 178
Antsu Mihkel 156
Antsu Juri 220
Ar(get), J(aan) 71
Arget 39, 71
Ariste, E. 14
Ariste, Paul 15, 29, 31, 32, 75–77, 261
Arvi Liis vt. Rand, Liis

Dubkovskaja, Elena 221, 227
Dubkovskaja, Zoja 222
Dubkovski, Feodor 201, 202, 203, 220–222, 227
Dubkovski, Sergei 222

Eiche, O. 242
Eisen (leitnant) 242
Eisen, M. J. 14, 201, 251
Elias 46
Elstrok, H. 73
Engström, A. 14, 74
Ensikä Tiiu 177, 183
Entsik 38, 38, 57
Entsik, Enn 192
Entsik, Jaan (1894–1946) 192
Entsik, Kai vt. Saar, Kai 192
Entsika Tanil vt. Meister, Tanil
Eppen 40
Eppen, Mari (ab. Allik) 67

Graebner, Ludwig (Kreemner) 154, 185, 193
Graebnerid 193
Grant 62
Grünthal, J. 14
Gustav V 243

Haas, V. 14, 35, 38, 41
Hallikivi vt. ka Allikivi
Hallikivi, Elli 220
Hallikivi, Pärt 220
Hanko, A. 74, 75
Heidemann 209
Hermann, K. A. 233
Hint, Aadu 33, 77, 90
Homeyer 76
Hurt, J. 14
Händel 233
Härma, Miina 233

Iesliabõ vt. Kott, Jaan
Ivan IV 249
Idla, Ernst 242

Jaakson (kolonel) 242
Jakobson 67
Jakobson, C. R. 196
Jakobson, Jaan 195, 206
Jakobson, Jaan (Vana Jaan; sünd. 1848) 193, 196–198, 200, 202, 204, 206, 207, 217, 219
Jakobson, Kai (Ekaterina) (Vana Kai; sünd. 1852: Valm, Ennu t.) 193, 197, 198, 202, 207, 209, 216, 217, 223
Jants vt. Saar, Jaan
Johani 43
Jonson, G. 242
Juani Jants 199
Juani Juak 199
Juani Juän 153–154
Juhanis 171
Juhkam 61
Juku Liis 168
Juri (Tiiu Lamendi mees) 182
Juri (Madli Köstri vend) 183
Jussa vt. Sutt, Kustav
Jõgisalu, Harri 7
Jänes, Karl 254
Järv 231
Jürgens, Mari vt.Valm, Mari
Jürgens, Mart Mardi p. 193
Jürisson 233
Jürjens 65

Kalholm, A. 20
Kallas, O. 14, 35
Kampmann, Mihkel 14, 20, 28, 32, 74–77
Karjam 62, 70, 72
Kartašov (õpetaja) 202
Kibus 242
Kihnu Jõnn vt. Uuetoa, Enn
Kiigajaan 36, 58, 65
Kiigajaan, Joop 192
Kiigajaan, Jüri (sünd. 1901) 177
Kiigajaan, Mari vt. Saar, Mari
Kirju Juku 198
Kirsi Jüri 219
Kitzberg, A. 251
Kiärä(bä) vt. Käära(ba)
Klaskov 162
Klein, E. 14, 75
Koego Ann 168
Koks 59
Koksi Jaska 156
Kolli pere 193
Kosser 39, 50, 65
Kosser, Mihkel (1860–1922) 89
Kott 40, 42, 43, 50, 68
Kott, Jaan (Iesliabõ; 1865–1939) 89
Kraavi Mihkel 252
Kreek, Cyrillus 233–235
Kreemner vt. Graebner, Ludwig
Kreutzwald, Fr. R. 191
Kukk, J. 14, 35, 75, 77
Kunder, J. 252
Kuras 39
Kurras, Mart (Martin) Hinnu p. 191
Kurul 72
Kurul, Mihkel 201
Kuusner (advokaat) 146
Käära Juku 200
Käära Toomas vt. Türk, Toomas
Kääraba Ann 209
Kääraba Karla vt. Türk, Kaarel
Kääraba Sassa (Kiärabä Sassa) vt. Türk, Aleksander
Köster 44, 57, 61, 64, 70
Köster, Jaan 9
Köster, Madli (sünd. 1889) 184
Köster, Mihkel (sünd. 1881) 162, 165
Köster, Tiiu 58
Künkrä Mihkel 173, 174
Küüts, Astrid 9

L., A. (?Laur, A.) 57
Laane 56, 64
Laane, Ann (sünd. 1807) 197
Laane, Joop Jurri p. (sünd. 1805) 195
Laane, Liis (sünd. Laarents) 195
Laane, Liso (sünd. 1834) 195
Laane, Madli vt. Türk, Madli (Marta; T. Saare emaema)
Laane, Marri Tooma t. (sünd. 1821) 195
Laane, Michel (Mihkel) Toma p. (sünd. 1832) 195
Laane, Reet (sünd. 1796) 195
Laane, Toomas Mihkli p. 195
Laarents 45, 64, 65, 69
Laarents, Liis vt. Laane, Liis
Laarents, Madli (surn.1825) 45
Laarents, Mihkel 237, 246
Laarents, Reet 45
Laasen 41, 72
Laasen, Jüri Samueli p. (Matu Juri; 1818–1885) 88, 153, 154, 193
Laasen, Pärt (Matu Pärt; 1843– u.1900) 88, 153
Laasen, Tanil (Matu Tanil, Mäe Tanil; 1851–1919) 88, 89, 153, 154, 178
Lamend 41, 43, 45, 52, 71, 72
Lamend, J. 53
Lamend, Jaan (1862–1917) 89
Lamend, Tiiu (sünd. 1888) 183
Lammed, Tomas Jaani p. 195
Laos 44, 56, 67
Laos, Jaan (sünd. 1892) 179
Laos, Mihkel (sünd. 1888) 159
Laosõ Juri 179
Laredei (köster) 218, 227
Laredei (perekond) 221
Laredei, Peeter 221
Lasen, Jurri vt. Laasen, Jüri
Laur 57
Lauri Mihkel 218
Leas 39, 43, 48, 49, 56, 66
Leas, Peeter (sünd. 1873) 154
Leesment, Leo 31, 35, 73–77, 146, 259, 260
Lepberg 246
Lepp, Jaan 205
Lepp, Liis vt. Vesik, Liis
Liiv, J. 200
Liiva 164
Linnus, F. 15, 74–76
Linnus, J. 15
Lint, Aleksander 235, 258
Loego Mihkel 176
Loego Tuõmas 176
Loob 38, 39, 51, 56, 71
Loob, Maria (sünd. 1898) 178
Loob, Mihkel (sünd. 1907) 71, 237, 246
Loob, Peeter (sünd. 1893) 178
Loop, Peter 191
Luige, A. 15, 76
Lunts 173
Lõõba Jaska 163, 164

Madli (M. Schantsi naine) 199
Madli (Matult) 178
Maide 242
Maltsikov, K. 14
Manninen, I. 14, 35, 75
Mannu vt. Otenson, Madli
Manõja Mart 182
Marder (Ähh) 237, 239
Mark, J. 76
Martinson, A. K. 14, 28, 32, 35, 38, 42, 43, 55, 61, 63, 69, 76, 77
Marus 56, 62
Matt 59, 64
Matten 43
Matu 174
Matu Juri vt. Laasen, Jüri
Matu Pärt vt. Laasen, Pärt
Matu Tanil vt. Laasen, Tanil
Meister 57
Meister, Enn (1846–1902) 88
Meister, Pärt (sünd. 1880) 155, 172

Meister, Tanil (Daniel; Entsika Tanil; sünd. 1777(8?)–1848) 88, 146
Meras 45, 65
Meri, Mart 9
Meremies Jurka vt. Tohvri Jüri
Merres, Els (Jevdokia) Juhani t. (sünd. 1824) 194
Merres, Hinn Juhani p. (1809–1852) 194
Merres, Jaan Hinnu p. (1841–1857) 194
Merres, Juhan Hinnu p. (sünd. 1841) 194
Merres, Pert Hinnu p. (sünd. 1846) 194
Meräss 171
Merässe Liis 168
Must, Mari 8, 9, 152
Mäe pere 201
Mäe Tanil vt. Laasen, Tanil
Mäes, Mihkel (sünd. 1901) 177, 260
Mälk, A. 228, 231
Männi, Mihkel 71
Mätas 36, 47, 49, 68
Mätas, Mihkel 71, 160
Mätta Toomas 206
Müürü Mari 168

Niit 40, 69
Niit, Mihkel (sünd. 1888) 170, 181
Njõsuaa (Nisuaia) 171
Noor Jaan vt. Saar, Jaan
Nuki Jaska 195
Nurmekund, Pent 13, 16, 146, 243, 260
Nurmõ Riõt 180

Oad 37, 56, 59, 63, 64, 68
Oad, Enn (1834–u.1900) 88
Oad, Jaan 9
Oad, Jakob (sünd. 1884) 182
Oad, Juri 182
Oad, Laas (1870–1942) 91, 124
Oad, Liis (surn. 1915) 51
Oad, Mihkel (1868–1944) 91
Odres, L. 15, 73, 75
Olbrei 245
Orik, Liisu 258
Otenson, Madli (Mannu) 200
Ottenson 40, 58, 62

Palu 63
Palu, Jaan 237, 251
Pao 36
Pao Jõnn vt. Vahkel, Enn
Pao, Bruno 9, 146
Past, E. 146, 147
Peter (surn. 1861) 55
Polinski 243
Popov 242, 243
Pulk 250
Pull 37, 39, 44
Pulli Juri 177, 178
Punschel 234
Pusku Mari vt. Saar, Mari
Pusku vt. Saar, Mihkel
Puujalg vt. Sutt, Jaan
Pärdü 175, 178, 184
Pärdü Juak 43
Pärdü Madli (Enn Uuetoa õde) 175, 178
Pärdü Tiiu 178, 180
Pärdü-Juagu Jõnn 169
Pärn, Ants 9
Päts, K. 251, 252

Rand 47, 60, 64, 68
Rand, Liis (Arvi Liis) 220
Randma, E. 13
Rannit, M. 258
Raudsepp, Jüri 20
Rebane, Maria 261
Rei, August 244
Reiman, V. 14, 73, 76
Rigov (kapten) 239
Riivel 56
Rjurikovid (vürstid) 28
Rooslaid, Peeter 260
Rosenberg (kolonelleitnant) 237

Rosin (kadett) 237
Russov, Edmund 9
Rõbakov, B. 28, 76
Rõigas, Anton (õpetaja) 224, 226, 227
Rööp (õpetaja) 231
Rüssä Juri 217

Saareste, A. 73
Saar 38, 67, 192
Saar, Anna-Anni Peetri t. (sünd. 1905: Vesik) 205
Saar, Daniel 191, 192
Saar, Ellen Theodori t. (sünd. 1933; ab. Õnnis) 9, 206
Saar, Endel Theodori p. (sünd. 1932) 206
Saar, Ilmar Theodori p. (sünd. 1932) 9, 206
Saar, Jaan (Juhan Saare isa) 191, 192
Saar, Jaan Mihkli p. (Noor Jaan, Jants; 1882–1919, T. Saare isa) 192, 193, 196, 198–204
Saar, Juhan (Ivan) Jaani p. (sünd. 1827) 191, 192
Saar, Juhan Danieli p. (nekrut) 191
Saar, Kai (Ksenia) Juhani t. (sünd. 1850; ab. Entsik) 191, 192
Saar, Maali (Melania) Mihkli t. (1885–1966) 192
Saar, Madli (Marfa) (sünd. 1830) 191
Saar, Mari (Maria) Tooma t. (1883–1968, sünd. Türk, T. Saare ema) 15, 169, 193, 195, 200–204
Saar, Mari (Umba Mari, Pusku Mari; sünd. 1863: Kiigajaan, Joobi t.) 181, 192, 193
Saar, Mari vt. Valm, Mari (T. Saare isaema)
Saar, Marri Mardi t. 191
Saar, Mart 191, 192
Saar, Mart (helilooja) 233
Saar, Mihkel Juhani p. (Pusku; 1858–1932) 89, 153, 192, 193, 197
Saar, Siina (Sinaida) Jaani t. (sünd. 1908) 204, 205, 217
Saar, Theodor (Feodor, Veedä, Viedä) Jaani p. (1906–1984) – nime kohta vt. 203, 204
Saaru Madli 220
Salza (kontradmiral) 244
Sanga Ann 199
Saona Tanil 174
Sass 184
Sassa 156
Sassa Juri 209
Sassi 157, 165, 184
Schafran, Moses 254
Schants 70
Schants, Madis 199
Sepp 53, 68
Sepp, Mihkel (sünd. 1902) 181
Sepä Juri 174
Sikka (veltveebel) 242
Simson (õpetaja) 224, 227
Sinik 240
Smuul, J. 261
Soosaar, Mark 9
Sooveer, J. 251
Stackelberg, F. 77
Sutt 38, 41, 46, 54–56, 58
Sutt, Jaan (Puujalg) 220
Sutt, Kustav (Jussa; sünd. 1882) 55, 173, 174
Sutt, Mihkel (sünd. 1890) 55, 162, 237, 238
Suve Jaan 196
Sääreküla Ants 206
Söderbäck, P. 14

Talts, Helju 9, 90
Tamm, A. 200
Tammõpau (asjaajaja) 182
Tapp 47, 58
Tarkpea, Erich 254
Tender, Tõnu 9
Thomson, A. 14, 73, 76

Tiidu Mihkel 163
Tiidu Pärt 184
Tillmann 161
Tobias, R. 233
Tohver (kaupmees Tallinnast) 254
Tohvri Jüri (Meremies Jurka) 143
Tohvri Mihkel 179
Tohvri Toomas 252
Toira, Jakob 218
Tolli 161
Toma Tomas 195
Tool, E. 15, 76
Toomse, M. 73
Treumann 238
Troska, Gea 8, 23, 30
Trossi, V. 242, 243
Tuisk 246
Tungen 55
Tõnisson, Aleksander 249
Täll 65, 69
Täll, Ann vt. Türk, Ann
Täll, Jakob (sünd. 1898) 180
Tälle Mihkel 215
Türk 38, 56, 64, 65, 67
Türk, Aleksander (Kiäräbä Sassa) 121, 126, 201
Türk, Ann (sünd. Täll) 192
Türk, Ann Tooma t. (sünd. 1886) 195
Türk, Hinn (Jevjeni) Jaagu p. (1798–1859) 194
Türk, Hinn (Jõnn) Joosepi p. (sünd. 1854) 194
Türk, Hinn Jakobi p. (sünd. 1855) 194
Türk, Ingel (Jevjenia) (sünd. 1826) 194
Türk, Jaak 194
Türk, Jaan Hinnu p. 194
Türk, Jaan Jakobi p. (sünd. 1853) 194
Türk, Jaan Joosepi p. (sünd. 1852) 194
Türk, Jakob Hinnu p. (sünd. 1833) 194
Türk, Jakob Joosepi p. (sünd. 1855) 194
Türk, Joosep (Josev) Hinnu p. (sünd. 1822) 194
Türk, Joosep (sünd. 1822) 194
Türk, Juhan Joosepi p. (sünd. 1862) 194, 201
Türk, Jüri (Käärabalt) 247
Türk, Jüri (Rüssalt) 224
Türk, Kaarel (Kääraba Karla) 192, 201
Türk, Kai Tooma t. (sünd. 1898) 195
Türk, Leeni Tooma t. (sünd. 1903) 195
Türk, Liis Tooma t. (1.) 195
Türk, Liis Tooma t. (2.) 195
Türk, Madli (Marta) (sünd.1861: Mihkli t. Laane; T. Saare emaema) 194, 195
Türk, Madli (sünd. 1824) 194, 206
Türk, Madli Hinnu t. (sünd. 1840) 194
Türk, Mari 203
Türk, Mari vt. Saar, Mari
Türk, Marri (Maria) (sünd. 1806) 194
Türk, Michel Joosepi p. (sünd. 1843) 194
Türk, Mihkel Tooma p. (sünd. 1893) 172, 175, 194, 195, 201, 231, 235, 252
Türk, Naani (Joan) Tooma p. (sünd. 1907) 195
Türk, Reet Tooma t. (sünd. 1896) 195
Türk, Tiiu Tooma t. (sünd. 1888) 195
Türk, Tina (Kristina) Joosepi t. (sünd. 1849) 194
Türk, Toomas Joosepi p. (Käära Toomas; sünd. 1859) 194, 195, 201
Türni Madis 193

Uiõda Jõnn vt. Uuetoa, Enn
Uiõda Mari 176
Umb, Engel 69
Umb, Enn 69
Umb, In. 69
Umba Juän 181, 182
Umba Mari vt. Saar, Mari
Umba Tiiu 179
Unt (kindralmajor) 237
Uuetoa 57
Uuetoa, Ann 177, 178

Uuetoa, Enn (Kihnu Jõnn, Uiõda Jõnn, Vana Jõnn; 1849–1913) 7, 57, 85, 146, 175–184, 186, 187, 261
Uuetoa, Jaan (1859–1935) 85, 176, 178, 179, 182, 183
Uuetoa, Jakob 136
Uuetoa, Mari 179, 183

Vaga, Madis 249
Wagner 233
Vahkel 51, 70
Vahkel, E. 89
Vahkel, Enn (Pao Jõnn; 1870–1953) 89–91, 95, 153, 154
Vahkel, Reet 89
Vahkla Juan 177
Vahkla Tõnis 207
Valdmann (köster) 196, 218, 222
Valm 40, 61
Valm, Enn (Hinn, Jevgeni) Jaani p. (sünd. 1821) 193
Valm, Jaan Ennu p. (1849–1856) 192
Valm, Kai vt. Jakobson, Kai
Valm, Mall (Matrona) (sünd. 1812) 193
Valm, Mari Ennu t. (1846 [?1848]–1882; Jürgens, Mari; Saar, Mari; Äpe Mari; T. Saare isaema) 192, 193
Valm, Mihkel (Michel) Ennu p. (sünd. 1849) 193
Valm, Toomas Jaani p. 193
Vana Jaan vt. Jakobson, Jaan
Vana Juän vt. Uuetoa, Jaan
Vana Jõnn vt. Uuetoa, Enn
Vana Kai vt. Jakobson, Kai
Vana Mall 178
Vana Tiiu 180
Weiss (major) 242
Vesik 40–42, 46, 49, 51, 52, 56, 58, 59, 62, 68, 71
Vesik, Ann Jüri t. (sünd. 1840) 205
Vesik, Anna-Anni vt. Saar, Anna-Anni
Vesik, Daniel 228
Vesik, Hinn (Jevdokim) Jüri p. (sünd. 1842) 205
Vesik, Jaan 228
Vesik, Joop Jüri p. (sünd. 1835) 205
Vesik, Joop Peetri p. 205
Vesik, Juhan (sünd. 1898) 168
Vesik, Jüri 237
Vesik, Jüri Joobi p. 205
Vesik, Kai 228
Vesik, Leno 205
Vesik, Liis Jüri t. (sünd. 1851) 205
Vesik, Liis Peetri t. (sünd. 1886; ab. Lepp) 205
Vesik, Madli (Marfa) Jüri t. (sünd. 1857) 205
Vesik, Mari (sünd. Õunapuu) 205
Vesik, Melania-Mann Peetri t. (sünd. 1903) 205
Vesik, Michel (Michail) Jüri p. (sünd. 1837) 205
Vesik, Olga (sünd. 1897) 184
Vesik, Peeter (sünd. 1882) 176
Vesik, Peeter Joobi p. (1857–1907) 205
Vesik, Taavit (sünd. 1902) 164, 171
Vesik, Tõnnis (Dennisi) Jüri p. (sünd. 1844) 205
Veskis, Leidi 9
Wesmann, C. 14
Vessikas, Jürri (Hermann) Petri p. (sünd. 1810) 205
Vessikas, Tio (sünd. 1827) 205
Vidrik 37, 48, 64, 66, 71
Vidrik, Jaan (1833–1903) 88
Vidrik, Liis (1839–1931) 47
Wiedemann 73
Viidalepp, Richard 13
Viires, Ants 13
Wiklund, K.B. 76
Vilbaste, G. (Vilberg-Vilbaste) 6, 14, 15, 18, 73–76, 258
Vitrik 47
Vuorela,T. 73

Õnnis, Ellen vt. Saar, Ellen
Õunapuu, Johannes 236
Õunapuu, Mari vt. Vesik, Mari

Ähh vt. Marder
Äpe Jaska 166–168
Äpe Mari vt. Valm, Mari
Ärma Mihkel 180
Ärmä 72, 170, 171

Üprus, H. 15, 76

Kasutatud allikad

Kasutatud kirjandus

Aitsam 1937 = M. Aitsam, Hiiu lossist Siberisse. – "Päevaleht" 1937, 5. VI nr. 150

Ariste 1947 = P. Ariste, Talupoegade peremärke XVII sajandi lõpult allkirjadena kaebusele Pühalepa pastori vastu. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I (XV), Tartu 1947, lk. 162–165, tahvel VIII

Большая Советская Энциклопедия. Второе издание. 1953 том 21, 1956 том 41

Eesti ajalugu II 1937 = Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Tegev- ja peatoimetaja H. Kruus, Tartu 1937

Eesti entsüklopeedia VI, Tartu 1936

Eesti õuemärgid 1900 = Eesti õuemärgid. – "Olevik" 1900, nr. 50, lk. 1169–1170 ja 1181

Engström 1915 = A. Engström, Mitt liv och leverne, Stockholm, 1915

Hint 1968 = A. Hint, Eksliibrisest, mida mul seni ikka veel pole, aga mille ma varsti loodan saada. – "Kultuur ja Elu" 1968, nr. 9, lk. 2–4

Hint 1970 = A. Hint, Viimane vandiraiuja, Tallinn 1970

Kallas 1955 = A. Kallas, Päevaraamat aastast 1907–1915. Soome keelest tõlkinud Helmi Eller, Toronto 1955

Каменная летопись = Каменная летопись Крыма. – "Дружба народов" 1972, nr. 10

Kampmann 1905 = M. Kampmann, Eesti õue- ehk majamärgid. – "Linda" 1905, nr. 25–26, lk. 492–494

Klein 1924 = E. Klein, Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle, Uppsala 1924

Kukk 1920 = J. Kukk, Mõni sõna endistest vappidest ehk õuemärkidest meie taludes. – "Kodu" 1920, nr. 6, lk. 196–198

Laevandus ja kalaasjandus. Meri- ja kalaasjanduse ajakiri, 1930–1934

Leesment 1942 = L. Leesment, Kihnu ajalugu. – Tartu Ülikooli toimetised B-L_4, Dorpat 1942

Leesment 1944 = L. Leesment, Mineviku ja oleviku peremärgid, eriti Kihnu saarel. – "Postimees" 1944, nr. 130, lk. 6

Linnus 1939 = F. Linnus, Eesti vanem mesindus I. Metsmesindus. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XII–XIII, Tartu 1939

Linnus 1973 = J. Linnus, Tarupedajad. – "Eesti Loodus" 1973, nr. 4, lk. 214–216

Luige 1974 = A. Luige, Eesti tuletornid. Fakte ja meenutusi, Tallinn 1974

Manninen 1925 = I. M., Kolm päeva Kihnus. – "Postimees" 1925, nr. 219, lk. 5

Manninen 1927 = I. Manninen, Eesti rahvariiete ajalugu. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat III, Tartu 1927

Mark 1928 = J. Mark, Lapi pulmakommetest. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IV, Tartu 1928

Martinson 1926 = A. K. Martinson, Eesti vapid. – "Kodu" 1926, nr. 21, lk. 660–661

Mereasjanduse Kirjakogu I = Mereasjanduse Kirjakogu I. Toimetanud meremeeste kaasabil H(ans) Piip, Kuresaare 1909

Mere-Kalender = Mere-Kalender, Kuresaare 1911, 1912

Meyers Lexicon = Meyers Grosses Konversations-Lexicon. Achter Band. Leipzig und Wien 1904

Настольная иллюстративная энциклопедия. S. Peterburg, 1907

Nurmekund 1937 = P. Nurmekund, Om Kihnu. – Svio-Estonica 1937, Tartu 1937, lk. 174–198

Odres 1978 = L. Odres, Lahemaa peremärgid. – "Kunst ja kodu" 1978, nr. 1, lk. 27–29.

Past 1935 = E. Past, Jooni Eesti mereasjanduse minevikust, Tallinn 1935.

Pärnumaa 1930 = Pärnumaa. Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Peatoim. A. Tammekann, Tartu 1930

Reiman, Thomson 1911 = W. Reiman, A. Thomson, Õue- ja majamärkide korjamise üleskutse. – "Eesti Kirjandus" 1911, lk. 182–183

Rõbakov 1948 = B. Rõbakov, Ремесло древней Руси, Москва 1948.

Saaremaa 1934 = Eesti VI. Saaremaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartus 1934

Saareste EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm 1958–1968

Stackelberg 1929 = F. Baron Stackelberg, Das älteste Wackenbuch der Wiek (1518–1544). – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1927, Tartu 1929, lk. 180–183

Söderbäck 1940 = P. Söderbäck, Rågöborna, Nordiska Museets handlingar 13, Stockholm 1940

Thomson 1912 = /A. Thomson,/ Aruanne õue- ja majamärkide korjamisest. – Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat IV, (1911), Tartu 1912, lk. 102

Tool 1957 = E. Tool, Tallinna vanad ajaloolised majamärgid. – "Rahva Hääl" 1957, nr. 296, lk. 4

Toomse 1938 = M. Toomse, Du dialecte de Vaivara de l'est. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1937, I, Tartu 1938

Wiedemann 1923 = F. J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat, Tartus 1923

Wiklund 1894 = K. B. Wiklund, Kleine lappische Chrestomathie mit Glossar, Helsingfors 1894

Vilberg 1910 = G. Vilberg, Randlaste sõnaraamat. – "Eesti Kirjandus" 1910, lk. 376–387

Vilberg 1913 = G. Vilberg, Õue- ehk majamärgid. – "Eesti Kirjandus" 1913, lk. 303–309

VÕS 1934 = E. Muuk, Väike õigekeelsuse sõnaraamat, III trükk, Tartu 1934

ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E Raiet, M. Kindlam, Tallinn 1960

Õuemärk 1884 = Õuemärk. – Isamaa kalender 1885, Tartus 1884, lk. 83–89

Õuemärk 1900 = Õuemärk. – "Olevik" 1990, nr. 41, lk. 953–954

Üprus 1971 = H. Üprus, Tallinna etikukivid, Tallinn 1971

Käsikirjalised allikad

Hanko, Nõiamärgid = A. Hanko, Nõiamärgid, 1938. – ST 100

Kihnu 1858. a. revisjon. – EAA f. 1865, nim. 3, s. 278:2

Kihnu Meri- ja Kalameeste Seltsi protokollid (asukoht teadmata)

Kihnu vallakohtu protokollid. – EAA f. 4595, nim. 1, s. 2

L. Odres, Lahemaa peremärgid, 1981. – KV 354

T. Saar. Kihnu peremärgid, 1932. – KV 9, 1779–1787
T. Saar, Kihnu peremärgid, 1950. – KVV IV, 3116–3288
T. Saar, Peremärkidest Eestis, 1959. – KVV IV, 3290–3348
T. Saar, Laeva- ja paadiehitus Kihnus, 1958. – KV 85, 195–319
T. Saar, Kihnlaste meresõit, 1959/60. – KV 105, 247–412
T. Saar, Kihnlased meremeestena, 1961. – ES KT 198
T. Saar, Meremees jutustab, 1962. – ES KT 199
T. Saar, Murdetekste, 1969. – ES KT 249
Vilbaste, Prangli saared = G. Vilbaste, Prangli saared. Vanemat elu-olu ja sõnavara I, II, Tallinn 1954. – ES 4

E = M. J. Eiseni rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumis
EA = Etnograafiline arhiiv Eesti Rahva Muuseumis
EAA = Eesti Ajaloo Arhiiv
EKS = Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumis
ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumis
ES = Emakeele Seltsi käsikirjad Eesti Keele Instituudi murdearhiivis
ES KT = Emakeele Seltsi korrespondentide tööd Eesti Keele Instituudi murdearhiivis
H = J. Hurda rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumis
KV = Korrespondentide vastused Eesti Rahva Muuseumis
KVV = Korrespondentide vastused. Varia Eesti Rahva Muuseumis
Pk = Peakataloog Eesti Rahva Muuseumis
ST = Tartu Ülikooli üliõpilaste seminaritööd Eesti Rahva Muuseumis
Vilbaste = G. Vilbaste kogu Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonnas

Lühendid

ab. = abielus
brt = brutoregistertonn
k. = kohta; küla
khk. = kihelkond
min. = minevik
mitm. = mitmus
mp. = murdepärane
nlj. = naljatlevalt
nrt = netoregistertonn
näit. = näiteks
om. = omastav
p. = poeg
piltl. = piltlikult
pm. = peremärk
rts = rootsi keel
sm = soome keel
sisseütl. = sisseütlev
t. = talu; tütar
umb. = umbes
v. = vald; või
van. = vananenud
vrd. = võrdle

Külade lühendid

Le = Lemsi küla
Li = Linaküla
M = Mõisaküla
R = Rootsiküla
S = Sääreküla
T = Turuküla

Theodor Saare bibliograafiat

1. Kihnu sõsarsaared. – Loodusevaatleja (Populaar-loodusteaduslik ajakiri. Vastutav toimetaja ja väljaandja: dr. phil. G. Vilberg) 1935, lk. 105–108 ja 1938, lk. 13–15
2. Lehekülgi Kihnu minevikust. – "Pärnu Kommunist" 1957 nr. 113–118
3. Lisaks Cozzo'le (P. Ariste artikli "Cozzo" puhul. – "Keel ja Kirjandus" 1960 nr. 8). – "Keel ja Kirjandus" 1961, lk. 547
4. Raamat noortele Kihnu hülgeküttidest (M. Rebane, Jäise ratsu turjal). – "Keel ja Kirjandus" 1962, lk. 246–248
5. Kohanimed ja muistendid mineviku valgustajaina. – "Pärnu Kommunist" 1963, nr. 137, lk. 3–4
6. Kihnlaste eesnimedest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 10, 1964, lk. 227–246
7. Äranarritud nimi. – "Pärnu Kommunist" 1964, nr. 118, lk. 3
8. Mis Jõnn ise asjast arvab (J. Smuuli näidendi "Kihnu Jõnn" murdekeelest). – "Keel ja Kirjandus" 1965, lk. 47
9. Ümberringi on ainult meri. – "Pärnu Kommunist" 1965, nr. 94
10. Kihnu, Tallinn 1965
11. Kihnu perekonnanimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 12, 1966, lk. 205–209
12. Kihnu vägimehed. – "Keel ja Kirjandus" 1968, lk. 25–31
13. Kihnu vägimehed. – "Pärnu Kommunist" 1968, nr. 44–50
14. Kihnu Jõnn ehk ühe legendi sünd. – "Keel ja Kirjandus" 1971, lk. 477–483
15. Ka lihtsa lugeja mure. – "Keel ja Kirjandus" 1971, lk. 681–682
16. Õienduseks (T. Saar, Kihnu Jõnn ehk ühe legendi sünd). – "Keel ja Kirjandus" 1972, lk. 192
17. Kihnu ja Ruhnu, Tallinn 1973
18. Mõtteid kodumurdest. – Kodumurre 12, 1975, lk. 31–33
19. Kotermann. – Emakeele Seltsi aastaraamat 22, 1977, lk. 143–155

20. Oma kutsetööst ja harrastustest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 22, 1977, lk. 199–203
21. Peremärgid Riia lahe saartel. – "Eesti Loodus" 1979, lk. 716–717
22. Kihnu ja Manija kohanimed. – "Eesti Loodus" 1979, lk. 726–730
23. Peremärkide kogumisest ja meremeheelust. – Emakeele Seltsi aastaraamat 26/27, 1983, lk. 154–158

Kirjutisi T. Saarest

1. Olgu õnne, et elada, olgu tervist teha tööd. – Rahvapärimuste koguja 1972, nr. 8, lk. 71–72
2. J. Sang, Theodor Saar 70. – "Keel ja Kirjandus" 1976, lk. 191
3. J. Sang, Kihnu nestorit mälestades. – "Looming" 1984, lk. 713–714
4. M. Must, Theodor Saart mälestades. – "Kodumurre" 19, 1988, lk. 113–116

SISUKORD

Saateks 5

I. KIHNU PEREMÄRGID 11
Sissejuhatuseks 13
1. Peremärkide kogumisest ja uurimisest 14
2. Terminoloogiast 15
3. Peremärkide kuju 16
4. Peremärkide kasutamine 22
5. Uue peremärgi valimine 25
6. Peremärkide vanus 27
7. Peremärkide levik 29
8. Peremärkide tähendus ja nende uurimise tähtsus 31
9. Kihnu peremärgid 34

II. LAEVAEHITUS KIHNUS 79
Üldisi andmeid 81
1. Kihnu laevanduse ajaloost 81
2. Laevameistrid 88
3. Töölised ja töötingimused 91
4. Laevaehituse platsid 92

Eeltööd ehitamiseks 93
1. Laevaehituse organiseerimine 93
2. Laeva ehitusmaterjali kohaletoimetamine ja ettevalmistamine 93
3. Meistri eeltöö 95

Laeva kere ehitamine 98
1. Kaared, ema, täävid, kalsen 98
2. Nahk 104
3. Teki ja ruumi ehitamine 107
4. Laeva raudosad 117
5. Rool 118
6. Laeva pulmad 120

Laeva taglas 122
1. Mastid ja kliiverpoom 122
2. Purjed 128

Laevaehituse lõpetamine 134
1. Laeva varustus 134
2. Laevade nimedest 136
3. Laevaehituse lõputseremoonia 137

Eritüübilisi laevu. Laevade hooldamine 138
1. Eritüübiliste laevade ehituslikud iseärasused 138
2. Sadamad ja ankruplatsid 139
3. Laevade hooldamine ja remont 142
4. Lõpetuseks 142

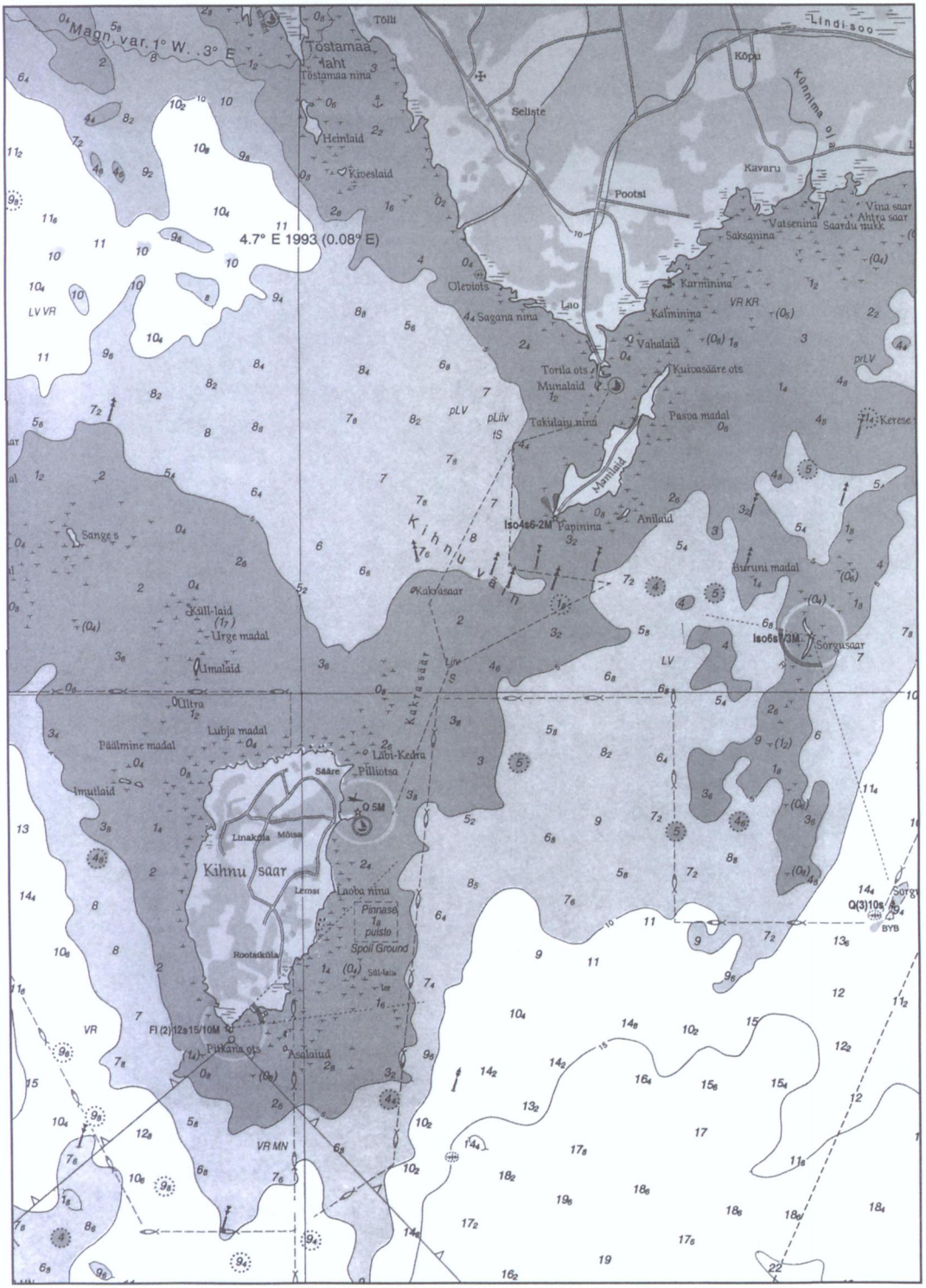
Kihnu laevade nimestik 143

III. MURDEJUTTE LAEVAEHITUSEST JA MEREMEHEELUST 149
Sissejuhatuseks 151
1. Laevaehitusest 153
2. Ristpurjega laev 154
3. Laeva väljaajamine 155
4. Kokaks ja poolnikuks purjelaevas 157
5. Laevamehe elust 159
6. Kivivedu Riiga 160
7. Telliskivid Riiast 162
8. Salapiiritusevedu 163
9. Riiast tulek 164
10. Naised madarul 168
11. Tormiga kimpus 169
12. Mereõnnetus 170
13. Laev kummuli 172
14. Hülgepüügil 173
15. Kihnu Jõnn 175

IV. MINU ELULUGU 189
1. Päritolu ja esivanemad 191
2. Meie perekond 195
3. Minu kodu 206
4. Koduümbrus 208

5. Männik 213
6. Tuletorn 217
7. Kirik ja kirikla 219
8. Minu koolid 223
Kodune õpetus 223
Kihnu koolis 223
Pärnu gümnaasiumis 227
Läänemaa Õpetajate Seminaris 231
9. Sõjaväes 237
10. Õpetaja ja seltskonnategelane 251
11. Minu harrastused 258

LISAD 263
Murdesõnade sõnastik 265
Kohanimeregister 275
Isikunimeregister 285
Kasutatud allikad 293
Kasutatud kirjandus 293
Käsikirjalised allikad 295
Lühendid 297
Theodor Saare bibliograafiat 298

Kihnu ja selle ümbrus.
Vähendatud fragment Eesti Veeteede Ameti ning kaardikirjastuse "Regio" kaardist "Liivi laht Pärnust Ruhnuni" (leht 516; esmatrükk 20.07.1993).

AS PAKETT TRÜKIKODA. T 89
Laki 17, Tallinn

KIHNU RAAMAT ühendab kolme kuulsat kihnlast – metskapten Kihnu Jõnni, maalikunstnik Jaan Oadi ning õpetlast Theodor Saart.

Suurepärane Kihnu tundja Theodor Saar kirjeldab saarerahva kunagist täisverelist elu, kihnlaste meresõitu ja laevaehitust, tutvustab Kihnule igiomast peremärgitava ja laseb kaasaegseil selges saare keeles pajatada lugusid Kihnu Jõnnist.

Mida Theodor Saar sulega, seda Jaan Oad pintsliga – raamatus on hulk reproduktsioone Oadi võrratutest saareelu kujutavatest maalidest.

Raamat on mälestussammas Theodor Saarele ja ausammas Kihnu rahvale.

KIHNU RAAMAT ühendab kolme kuulsat kihnlast – metskapten Kihnu Jõnni, maalikunstnik Jaan Oadi ning õpetlast Theodor Saart.

Suurepärane Kihnu tundja Theodor Saar kirjeldab saarerahva kunagist täisverelist elu, kihnlaste meresõitu ja laevaehitust, tutvustab Kihnule igiomast peremärgitava ja laseb kaasaegseil selges saare keeles pajatada lugusid Kihnu Jõnnist.

Mida Theodor Saar sulega, seda Jaan Oad pintsliga – raamatus on hulk reproduktsioone Oadi võrratutest saareelu kujutavatest maalidest.

Raamat on mälestussammas Theodor Saarele ja ausammas Kihnu rahvale.

THEODOR SAAR

KIHNU RAAMAT

THEODOR SAAR

KIHNU RAAMAT

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

books2ebooks.eu

Eesti Rahvusraamatukogu

EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU